

Veronika Sobotková, Jan Pěchota

Arabské jaro

I. díl – Tunisko, Libye, Maroko

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY
V PLZNI

Arabské jaro – příčiny, průběh, důsledky

I. díl

Arabské jaro – příčiny, průběh, důsledky

I. díl

Tunisko, Libye, Maroko

Veronika Sobotková, Jan Pěchota

Katedra blízkovýchodních studií
Západočeská univerzita v Plzni
2023

Arabské jaro – příčiny, průběh, důsledky I. díl – Tunisko, Libye, Maroko

Veronika Sobotková, Jan Pěchota

Vydání publikace bylo schváleno Vědeckou redakcí
Západočeské univerzity v Plzni.

Recenzenti: Mgr. Karel Černý, Ph.D., Zora Hesová, M.A., Ph.D.

Grafický návrh obálky: Mgr. Zbyněk Tarant, Ph.D.

Typografická úprava: Jakub Pokorný

Foto na obálce: Streetart v ulicích revoluční Káhiry. Autorem díla
„Svoboda Júsufovi“ je podepsaný Joe El Estoora. Fotografická reprodukce:
Mgr. Kristýna Jaško

Tato publikace je dílčím výstupem projektu SGS-2021-024 Blízký východ:
konflikty, krize a migrace.

Vydala: Západočeská univerzita v Plzni, Univerzitní 2732/8, 301 00 Plzeň

První vydání, 249 stran

Pořadové číslo: 2393, ediční číslo: 55-076-23

Plzeň 2023

ISBN 978-80-261-1182-5

DOI <https://doi.org/10.24132/ZCU.2023.11825>

© Západočeská univerzita v Plzni, 2023

Obsah

1 Úvod	7
2 Tunisko (<i>Věronika Sobotková</i>)	12
Stručný vývoj Tuniska za prezidenta Burgiby	12
Vývoj Tuniska pod vedením Bin 'Alího	14
Příčiny vzniku Arabského jara	16
Prosincová revoluce	32
Další osudy protagonistů původního režimu	37
Předvolební transformace, březen – říjen 2011	40
Volby do Národního ústavního shromáždění – 23. října 2011	43
Vytvoření vládní koalice Trojka	50
Politická scéna po volbách 2011 – kritika Trojky a vznik nových stran ..	51
Růst islámského radikalismu a <i>Ansár aš-šar'ía</i>	52
Vraždy opozičních politiků Bil'áda a Bráhmího	55
Kvartet pro národní dialog – cesta z krize	60
Rok 2014 – završení revolučních změn	62
Politický vývoj v letech 2015–2020	70
Ústavní puč 2021/2022	74
Zhodnocení porevolučních změn v Tunisku	76
Další výzvy pro Tunisko	87
3 Libye (<i>Věronika Sobotková</i>)	109
Stručný vývoj Libye	109
Příčiny vzniku Arabského jara	111
První protesty	114
Vojenský zásah NATO	116
Vláda Přechodné národní rady	120
Volby do Kongresu – 7. července 2012	121
Hlavní problémy transformace země	124

Růst islamismu a násilí	128
Operace Důstojnost a začátek druhé občanské války	131
Volby 2014 a dvojvládí v zemi	133
Role kmenů v konfliktu	138
Dohoda o míru a Vláda národní dohody	140
Islámský stát (ISIS, ISIL, Dá'iš) v Libyi	141
Rok 2017 a Trojvládí	144
Vyjednávání mezi as-Sarráďzem a Haftarem	148
Boje mezi as-Sarráďzem a Haftarem v letech 2019–2020	149
Situace v letech 2021 až 2023	151
Zhodnocení porevolučních změn v Libyi	152
Další výzvy pro Libyi	169
4 Maroko (Jan Pěchota)	191
Stručný vývoj nezávislého Maroka	191
Reformy Muhammada VI.	193
Marocké ohlasy na události Arabského jara v okolních zemích	195
Plánování prvních demonstrací	196
Mediální antikampaň	201
Demonstrace 20. února 2011	202
Reakce establishmentu	208
Realizace reforem	213
Referendum	217
Maroko po Arabském jaru	219
Hnutí Hirák ar-Ríf	220
Zhodnocení změn v Maroku	226
5 Závěr	238
6 Jmenný rejstřík	245
7 Resumé	248

1 Úvod

Termínem „jaro“ se v politických souvislostech označují významná období spojená se společenskými, politickými nebo kulturními změnami, někdy přímo lidové revoluce bojující proti autokracii, nesvobodě, starým strukturám a prosazující reformní úsilí, rozšíření různých práv a svobod. Vychází z označení pro revoluční rok 1848, který byl známý jako „Jaro národů“. Pro naši vlastní historii je velmi důležité Pražské jaro, tedy liberalizační období roku 1968. Následovala další „jara“ jako bylo Chorvatské jaro (1971), Teheránské jaro (Írán, začátek 21. stol.), Damašské jaro (Sýrie, 2001), Cedrové jaro (Libanon, 2005) a mnohá další. V některých případech k uvedeným událostem došlo skutečně na jaře, ale obecně termín „jaro“ znamená spíše očekávání nového počátku, probuzení a novou etapu historie spojenou s ideály a cíly těchto hnutí a revolucí.

Nejinak tomu bylo v případě Arabského jara. Koncem roku 2010 a zejména na brzkém jaře roku 2011 se přes arabský svět převalila spontánní a dynamická vlna lidových povstání. Prakticky ve všech státech od Ománu až po Maroko se obyvatelé s různou intenzitou chopili příležitostí a vyšli do ulic s cílem dosáhnout větší svobody, sociální spravedlnosti, politických a ekonomických změn. Cesty jednotlivých zemí byly odlišné, ale po více jak deseti letech jedno společné mají, a to nenaplněná očekávání ideálů roku 2011. Termín „arabské jaro“ postupně vystřídal termíny jako „arabský podzim“ nebo dokonce „arabská zima“, označující opětovný vzestup autoritářských režimů, náboženského extrémismu a prohlubující se ekonomickou a sociální krizi v dotčených státech.

Období po roce 2011 v regionu Blízkého východu a severní Afriky (MENA) bylo poznamenáno přetrvávajícími výzvami, transformacemi a konflikty. Souhra vnitřní dynamiky jednotlivých zemí a vnějších vlivů vedly ke složitému a unikátnímu vývoji ve všech dotčených zemích. Především došlo ke změnám některých dlouhotrvajících autoritářských režimů (Tunisko, Egypt, Libye, Jemen), což přineslo určitou naději na větší demokratizaci, otevřenou

politickou soutěž a větší politické svobody. Rychlá politická polarizace (zejména mezi sekulárními a islamistickými stranami) a nedostatek ochoty ke pluralitě zabránily efektivnímu budování nových politicko-sociálních norem a zvrhly se v pouhý boj o moc. Brzy byla většina režimů opět nahrazena autokratickými režimy. Největší naděje kladená na Tunisko zhasla v letech 2021 a 2022, jak ukáže mimo jiné i tato kniha. Situace po počátečních protestech v některých případech eskalovala do plně rozvinutých občanských válek a konfliktů (Sýrie, Jemen, posléze i Libye), což mělo dalekosáhlé důsledky pro dané země i pro celoregionální stabilitu. Především ale rok 2011 ohraničuje novou etapu vývoje regionu MENA, kdy zesilují určité fenomény, podnícené následky povstání, politickou nestabilitou a probíhajícími konflikty. Předně nastala nová silná vlna islamismu. Po pádu sekulárních režimů dostala islamistická hnutí (typicky Islámské bratrstvo) příležitost účastnit se voleb a vedení států. Tyto strany dostaly v prvních fázích po revoluci významnou lidovou podporu (Tunisko a Egypt). Kromě toho celkově uvolněné prostředí, nestabilita vnitropolitické situace, slabé a nezkušené vlády, nejasná politická orientace státu, nedostatek soustředění na vnitřní bezpečnost, rozdělené společnosti i množství domnělých, či skutečných křivd poskytly příležitost různým islámským extrémistickým skupinám. Objevily se místní skupiny nejružnějšího zaměření a nejružnějších cílů, typické byly pobočky hlásící se k al-Qá'idě a posléze zejména mohutný nástup džihádistické skupiny Islámský stát (ISIS, ISIL, Dá'iš). Dále se od roku 2011 v zemích s heterogenní skladbou obyvatelstva zvýraznilo sektářské dělení společnosti (např. v Libanonu, Sýrii a v Iráku), mezi sunnitskou a ší'itskou složkou společnosti. Kromě toho jsme také svědky posunu dynamiky regionální moci, kdy se zejména Írán a Saúdská Arábie snažily skrze podporu různých skupin rozšířit a zvýšit svůj vliv v těchto zemích, což ještě zesílilo sektářské napětí a vedlo k zástupným konfliktům. Další změna v regionálním vlivu se týkala soupeření o dominanci mezi Katarom a Saúdskou Arábií. Jejich různé reakce na povstání a podpora opačným aktérům zdůraznily jejich protichůdné zahraničně-politické přístupy a přispěly k dalším konfliktům. Katar (podobně jako později Turecko) podporoval nově nastupující islamistické politické strany, zatímco Saúdská Arábie se snažila spíše konzervativně udržet status quo a tlačila proti těmto islamistickým skupinám, které považovala za destabilizující. Celkově nám mohou události Arabského jara posloužit jako ukázka toho, jak obtížnou

výzvou je politická změna a udržitelná transformace ve vysoce různorodých a rozdělených společnostech.

Tématu Arabského jara bylo v českém odborném prostředí věnováno již několik ucelených publikací jako jsou: Ondřej Beránek (ed.): *Arabské revoluce: demokratická výzva, politický islám a geopolitické dopady* (Praha: Academia, 2013), Miloš Mendel: *Arabské jaro: Historické a kulturní pozadí událostí na Blízkém východě* (Praha: Academia, 2015) nebo Karel Černý: *Velká blízko-východní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015* (NLN, 2017). Jejich cílem bylo obecně zhodnotit proměnu společnosti a doprovodné jevy nebo narativním způsobem přiblížit čtenáři pozadí současného vývoje.

Naše edice *Arabské jaro: příčiny, průběh, důsledky* se na rozdíl od publikací výše uvedených soustřeďuje především na faktografický výčet a popis všech událostí spojených s Arabským jarem a následným historickým vývojem (v případě tohoto dílu v podstatě až do roku 2023), který pouze okrajově doplňuje analýzou hodnocení porevoluční transformace. Tento I. díl edice s podnázvem *Tunisko, Libye, Maroko* mapuje události ve třech klíčových zemích islámského Maghrebu. Z důvodu již tak velkého rozsahu není v tomto „severoafričském“ dílu zahrnuto Alžírsko a zejména Egypt, který zasluhuje zvláštní pozornost a svůj vlastní díl, který snad v budoucnu bude následovat. Díl II. této edice je zaměřen na Sýrii a Arabský poloostrov.

Ohraničit Arabské jaro časově se ukazuje jako úkol značně problematický, na jeho začátku datovaném do prosince 2010 (případně do ledna 2011) se většina zdrojů shoduje, ale konec událostí je nezřetelný, neboť primární protesty trvaly v každé zemi jinak dlouho a celkový obraz událostí byl v každé ze zasažených zemí dost odlišný. Z tohoto důvodu některé zdroje ukončují Arabské jaro (ve smyslu hlavních událostí) koncem roku 2012, jiné v roce 2013. Hlavní společenské změny vynucené těmito protesty, které v podstatě celé revoluční úsilí pečují, byly ale uzavřeny v každé ze sledovaných zemí mnohem později – např. v Tunisku v roce 2014 (s dalším významným zlomem v letech 2021/2022), v Libyi v roce 2017 a v Maroku v roce 2016. Nicméně, celé následující transformační post-arabskojarní období je nutno považovat za nedílnou součást této velké revoluční vlny, neboť až zde se naplno projevila specifická regionální témata jako byl konflikt autoritářství vs. demokracie vs. anarchie, růst radikálního islamismu a džihádismu atd. Datovat

toto transformační období je ještě komplikovanější, většinou se tak označuje zbytek celé dekády až do příchodu pandemie Covid-19 v roce 2020.

Z tohoto důvodu se tato kniha soustřeďuje nejen na představení klíčových událostí Arabského jara (i když je to hlavní téma), ale také na následnou transformační dekádu ve třech zemích Maghrebu. Toto dlouhodobé pokrytí tématu nabízí několik důležitých výhod. Především je to poskytnutí komplexního kontextu událostí a trendů za celou dekádu. Díky tomuto rozšířenému pokrytí bylo možné kriticky posoudit dopad akcí a událostí, zajistit posun postojů, identifikovat trendy a vzorce, které nemohou být zřejmé v izolovaných zprávách a krátkodobých analýzách, a také i ověřovat spolehlivost zpráv z dlouhodobého kontextu. Několikaleté shromažďování nejrozličnějších druhů zdrojů k tématu je cenné samo o sobě, neboť zajistilo množství zpráv, analýz a záznamů významných událostí a jejich hodnocení, které již dnes nejsou v proměnlivém prostředí internetu dostupné. Díky tomu studie pomáhá udržovat paměť na historické a společenské změny, jakož i dokumentovat cenné pohledy na minulé perspektivy a názory a uchovat je pro případný další výzkum.

Kapitoly jsou řazeny s ohledem na chronologické hledisko a závažnost událostí, začínáme proto v Tunisku, které je považováno za „kolébku“ Arabského jara, i když k podobným protestům docházelo již dříve v jiných arabských zemích (například v Kuvajtu, jak ukazuje díl II. této edice) a mapuje zejména bouřlivé události let 2011 až 2014, ale i další vývoj, který zaznamenává zejména důležitý puč v letech 2021/22. Další kapitola je věnována Libyi, kde se budeme kromě samotných událostí roku 2011 velice rozsáhle zabývat dalším dramatickým vývojem v zemi, zejména tedy občanskou válkou roku 2014, bojem s tzv. Islámským státem a dalšími vnitrostátními rozpory. Kapitola o Maroku se kromě podrobného zmapování událostí roku 2011 zaměřuje také na pozdější vývoj související s hnutím *Hirák ar-Rif*, které do velké míry reprodukovalo průběh Arabského jara ve specifických podmínkách severního Maroka.

Tato kniha je určena širší odborné veřejnosti, čemuž odpovídá přístupný jazyk, a i její jazykový styl. Arabština je přepisována volným přepisem (tj. bez speciální arabské diakritiky), hamza (ّ) na počátku slov není uváděna, ‘ajn (ء) je ponechán. Vlastní jména a geografické názvy jsou primárně uváděny v obvyklé české formě (pokud existuje) a při jejich prvním výskytu je v závorce

Úvod

uveden i správný přepis ze standardní arabštiny a obvyklý přepis používaný světovými médii (vycházející z francouzštiny nebo z angličtiny). Pokud jméno nemá ustálenou českou formu, bude jako primární používán správný přepis ze standardní arabštiny.

2 Tunisko

Veronika Sobotková

Stručný vývoj Tuniska za prezidenta Burgiby

Tunisko má tradici samostatného státu od 18. století, kdy si vládnoucí Husajnská dynastie (tzv. bejové) vydobyla de facto určitou samostatnost na Osmanské říši. Tento vývoj byl přerušen postupným zesilováním francouzského vlivu v zemi, který vygradoval francouzským zábořem země a vyhlášením protektorátu v roce 1881. Odpor vůči francouzské nadvládě a další snahy o získání základních politických práv pro Tunisany pokračovaly po zbytek 19. století i na počátku 20. století. Po 1. světové válce nastala nová etapa boje za obnovu nezávislosti země. Při dlouhém období odporu i vyjednávání s Francií se jako hlavní tuniská politická síla vyprofilovala strana *Destúr* a později její progresivnější křídlo *Neo-Destúr* v čele s Habíbem Burgibou (Habíb Búrqiġba / Habib Bourguiba). Po dosažení nezávislosti v roce 1956 Tunisko vyhlásilo republiku (1957) v čele s prezidentem Burgibou. Pod jeho vedením se Tunisko obrátilo na cestu pragmatického budování nové společnosti, sekulárního státu s prozápadní orientací. Habíb Burgiba soustředil do svých rukou většinu moci, země se stala typickou prezidentskou republikou.¹

Budování mladého státu se neobešlo bez problémů. Ekonomika v druhé polovině 50. let vážla, ať už z důvodu platné celní unie s Francií, nefunkční Centrální bance či kvůli nedostatečně rozvinutému soukromému sektoru.² V 60. letech nastaly určité pokroky díky snaze o kolektivizaci, vládním podnikům a pomoci soukromému sektoru. Avšak zejména v zemědělství byla kolektivizace vynucována shora, což vyvolávalo u části obyvatelstva odpor.³

¹ V roce 1975 byl Burgiba prohlášen doživotním prezidentem, tj. nebyl nadále volen a nebylo možno jej odvolat.

² Sayigh, Y.A. (1978: 506).

³ Tamtéž.

Prezident Burgiba zastavil tyto radikálně socialistické kroky, vedené zejména ministrem financí a plánování Ahmadem bin Sálíh (Ahmed Ben Salah) v roce 1969, kdy znovu podpořil cestu soukromého podnikání bez kolektivizačních snah a tzv. politiku „otevření“ (*infitáh*). Ekonomické a následně sociální problémy v 70. letech ale pokračovaly a objevovaly se první izolované protesty. Celá nespokojenost vyústila do první generální stávky vyhlášené 26. ledna 1978,⁴ tento den je označován jako „černý čtvrtek“. Následně v celé zemi vypukly demonstrace (zejména v regionu Gafsa) a střety s ozbrojenými složkami si vyžádaly několik desítek obětí z řad protestujících. Byl vyhlášen výjimečný stav. Prezident Burgiba tuto nebezpečnou situaci zvládl a snažil se na ni reagovat zejména na politické úrovni. Především obnovil systém multipartijní demokracie, takže voleb konaných v roce 1981 se kromě jeho strany, tedy Socialistické destúriánské strany,⁵ účastnily i tři další politické strany a nezávislí kandidáti.⁶ Na druhou stranu začal tvrdě potlačovat islamistické kruhy považované za hrozbu sekulárnímu státu, tedy zejména Hnutí islámské tendence (*Mouvement de la tendance islamique*, tj. MTL, později přejmenované na *an-Nahda*) vedené Rášidem Ghannúším. Povstání roku 1978 ale byla primárně podnícena ekonomickými a sociálními problémy, které ani nadále uspokojivě řešeny nebyly. Přes zásahy Mezinárodního měnového fondu se s nimi Tunisko nedokázalo vypořádat. Krize dopadala stále více a razantněji na obyčejné lidi. Reformy žádané MMF v oblasti ukončení dotování potravin vedly k razantnímu zvýšení ceny chleba, což způsobilo tzv. „chlebové povstání“ v roce 1984, na jehož konci byli další mrtví. Nepokoje v zemi pokračovaly i nadále.

⁴ Tuto stávku vyhlásily tuniské odbory, označované jako UGTT – General Union of Tunisian Workers.

⁵ Socialistická destúriánská strana vznikla přejmenováním původní *Neo-Destúr*, tvořila hlavní část bloku Národní fronty.

⁶ Blok Národní fronty, tj. zejména Socialistická destúriánská strana v těchto volbách přesto drtivě zvítězila a získala všech 136 parlamentních křesel.

Vývoj Tuniska pod vedením Bin 'Alího

Nestabilní situaci v zemi využil Zajn al-'Ábidín bin 'Alí (Zajn al-'Ábidín ibn 'Alí / Ben Alí / Bin 'Alí),⁷ armádní důstojník a dlouholetý zkušený politik, který zastával pozici zmocněnce pro národní bezpečnost. Bin 'Alí kombinoval kontrolu nad vnitřní bezpečností státu a vysoké vládní funkce. Odsunutí Burgiby od moci se proto dá označit spíše za „policejní převrat“, neboť Bin 'Alí pro jeho uskutečnění využil jím kontrolované policejní a bezpečnostní síly.⁸ Dlouholetý tuniský prezident Habíb Burgiba byl sesazen dne 2. října 1987, oficiálně z důvodu zdravotní nezpůsobilosti k výkonu svého úřadu. Zůstal nadále v domácím vězení až do své smrti v roce 2000.

Bin 'Alí byl oficiálně prohlášen úřadujícím prezidentem 7. listopadu 1987.⁹ Tunisané od něj očekávali další postup v programech směřujících k ekonomickému pokroku a modernitě a také k demokracii, neboť předešlý Burgibův systém byl značně autoritářský. Bin 'Alí sám oficiálně přislíbil více demokratických změn, pluralitní politické prostředí, otevřenost, větší důraz na lidská práva, svobodu tisku apod. Někteří celý systém změn nazývají v duchu konce 80. let jako „Zinestrojka“.¹⁰

K některým změnám skutečně došlo. Především byla pozměněna ústava, omezena moc prezidenta a uvolněno politické prostředí. Prezident byl volen ve všeobecných volbách na období pěti let, jedna osoba přitom mohla vykonávat funkci pouze ve dvou po sobě jdoucích funkčních obdobích a celkově nejvýše třikrát a všeobecné volby do parlamentu probíhaly v ještě otevřenějším multipartijním prostředí. Tyto úpravy se však brzy ukázaly být pouze projevy fasádní demokracie. Bin 'Alí drtivě zvítězil ve všech následných pěti prezidentských volbách (v letech 1989, 1994, 1999, 2004 a 2009), neboť si

⁷ Zajn al-'Ábidín bin 'Alí se narodil 3. září 1936 v Hammám-Súse do rodiny střední třídy. Již jako student se v období boje za nezávislost přidal k hnutí *Neo-Destúr*. Strana jej vytypovala jako vhodného kandidáta a poslala jej do Francie a USA, kde získal vyšší vzdělání především v oblasti vojenské a výzvědné. Díky tomu se stal ředitelem národní bezpečnosti. Po krvavých nepokojích 1978 byl přesunut jako velvyslanec do Polska, ale již v roce 1984 se vrátil na staré místo v národní bezpečnosti.

⁸ Lutterbeck, D. (2013: 1).

⁹ Oficiálně zvolen byl pak v roce 1989.

¹⁰ Alexander, Ch. (2010: 58).

pomocí ústavních doplňků neustále navyšoval, a nakonec zcela zrušil limit v podobě maximálního počtu prezidentských funkčních období. Kromě toho si zajistil slabé protikandidáty, kteří navíc neměli srovnatelné možnosti pro svoji kampaň, mluví se také o určité manipulaci s volebními výsledky.¹¹ Multi-partijní prostředí umožnilo oficiální působení širšího spektra politických stran, dominantním vítězem ve všech následných parlamentních volbách (1989, 1994, 1999, 2004 a 2009) však byla stejně vládní strana Demokratické ústavní shromáždění (RCD),¹² tj. původní *Neo-Destúr*, Socialistická destúriánská strana a základ Burgibovy Národní fronty. Pro efektivní kontrolu opozice Bin 'Alí podepsal s opozičními stranami „národní pakt“, tlak vůči islamistické opozici nejprve trochu uvolnil, později však proti ní postupoval stejně tvrdě jako Burgiba. Demokratické instituce státní moci měla rozšířit i druhá komora parlamentu, referendem schválená v roce 2002. Tuto tzv. Komoru poradců tvořilo 126 členů s šestiletým funkčním obdobím, z toho 85 bylo voleno komunálními představiteli a profesními asociacemi a 41 členů bylo dosazeno prezidentem. Ve výsledku byl režim Bin 'Alího stejně autoritářský, protiislámský a protipanarabský jako Burgibův.¹³ Politická scéna zůstávala nadále pod silnou kontrolou.

V ekonomické oblasti nastaly také změny, které je možné označit za liberalizační, šlo například o podporu privátních společností a svobodného obchodu. Bin 'Alí taktéž podporoval služby, rozvoj technologií a turistický ruch.¹⁴ Mnoho problémů zůstávalo nedořešeno, protesty v roce 2008 proti nezaměstnanosti a diskriminaci v Gafse dokonce přerostly v celostátní akci.¹⁵ Jak studie ukáže dále, Bin 'Alí využíval všech jím nastolených změn daleko více ve svůj osobní prospěch než v zájmu celé země.

¹¹ Tunisia: Elections in an Atmosphere of Repression. *Human Rights Watch*. 23.10.2009.

¹² Obvykle uváděná pod zkratkou RCD vycházející z *Rassemblement Constitutionnel Démocratique*, v anglicky psané literatuře obvykle *Constitutional Democratic Rally*.

¹³ Guest Post: Tunisia 2014. *World Elections*. 17.1.2015.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

Příčiny vzniku Arabského jara

Příčiny, které vedly k sérii demonstrací vyúsťující v Arabské jaro, jsou obvykle prezentovány jako zhoršující se socioekonomické a politické podmínky, tedy konkrétněji: problém s dlouholetým silným autoritářstvím a represemi, všudypřítomná korupce, chudoba, nezaměstnanost, a zejména pocit silné nespravedlnosti, nerovnosti a nedůstojnosti, který v podstatě zahrnuje všechny výše uvedené dimenze ekonomické, politické i sociální.¹⁶ Základní témata potvrzuje i průzkum konaný v Tunisku na jaře a létě 2011 (tedy ještě v kritické době).¹⁷ Na otázku, co bylo hlavním a sekundárním důvodem k revoluci, odpověděli respondenti následovně:¹⁸

Důvod	Nejvýznamnější důvod k revoluci	Druhý nejvýznamnější důvod k revoluci
Požadavky na zlepšení ekonomické situace	63 %	18 %
Boj proti korupci	17 %	45 %
Požadavky na uvolnění občanských a politických svobod	14 %	29 %
Nahrazení režimu Ben 'Alího režimem islámským	4 %	5 %
Námítky proti tuniské prozápadní politice	0,1 %	1 %
Nevím / nechci odpovědět	2 %	1 %

¹⁶ Hlubší analýza sociálních změn na Blízkém východě a jejich vlivu na nestabilitu dotčených zemí viz Černý, K. (2017).

¹⁷ Kvantitativní studie, Tunisko, celkem 1 196 respondentů, podzim 2011, druhá vlna výzkumu Arab Barometer viz: Taqrír al-bárúmítr al-'arabí ath-thání: Túnis. *Arab Barometer* (2012). Z průzkumu bohužel není zřejmé, zda se u respondentů jednalo o aktivní účastníky revoluce.

¹⁸ Taqrír al-bárúmítr al-'arabí ath-thání: Túnis. *Arab Barometer* (2012: 9).

Z tohoto výzkumu vyplývá, že jako nejvýznamnější příčina byly uváděny ekonomické problémy, korupce byla považována za druhý nejdůležitější důvod a nedostatek občanských a politických svobod byl pak na třetím místě. Zajímavé je, že pouze 9 % dotázaných uvedlo jako svoji hlavní či vedlejší motivaci snahu o budování islámské společnosti v Tunisku.

Podívejme se nyní blíže na vybrané konkrétní faktory nespokojenosti, které byly příčinou spuštění revolučního hnutí v Tunisku: ekonomické problémy, korupce a nedostatek občanských a politických svobod, a to bez snahy o stanovení jejich důležitosti a priority v rámci příčin, neboť se jednalo o kombinaci všech těchto a mnohých dalších faktorů, které jsou nezachytitelné běžnými výzkumy a analýzami.

Ekonomické příčiny

Podle údajů vývoje HDP se tuniská ekonomika slibně rozvíjela mezi lety 2005 až 2008,¹⁹ pak však prudce zastavila a v roce 2009 zaznamenala dokonce pokles. Přes drobný nárůst v roce 2010 Tunisko nedosáhlo úrovně roku 2008.²⁰ Podobný vývoj je možno vidět i u HDP na obyvatele. Tuniská populace ve sledovaném období rostla, i když ne tak dramaticky jako v některých jiných zemích regionu. V roce 2005 mělo Tunisko 10,03 milionu obyvatel, v roce 2011 to bylo 10,67 milionu obyvatel.²¹ Úroveň HDP na hlavu se v letech 2006 až 2008 rychle zvedla z 3394 na 4324 USD. Pak došlo k poklesu na 4163 USD v roce 2009 a v dalších letech se HDP pohyboval ve zhruba stejné úrovni 4200–4300 USD na hlavu.²² Z obou faktorů je tedy patrný významný pokles rozvoje hospodářství po roce 2008. Světová banka označuje za hlavní problémy tuniské ekonomiky za Bin 'Alího nízkou produktivitu práce, nedostatečné strukturální změny v zemi a následnou nezaměstnanost. Nicméně, Tunisko konstantně od 90. let zlepšovalo určité ukazatele rozvoje země, například snížení chudoby, zvýšení procenta dětí vzdělávaných v rámci základního

¹⁹ Podle údajů Světové obchodní banky vykazovalo Tunisko jeden z nejlepších HDP v regionu MENA – viz: *The World Bank* (2014: 24).

²⁰ GDP (currents US\$). *The World Bank. Data By Country*. 2015.

²¹ Tunisia, World Development Indicators. *World DataBank*.

²² GDP per capita (currents US\$). *The World Bank. Data by Country*. 2015.

školství, snížení úrovně dětské úmrtnosti, nárůst očekávaného věku dožití, vybavení domácností vodou a odpadovým hospodářstvím.²³

Hlavním problémem tuniské ekonomiky byla velmi nízká produktivita.²⁴ Navíc 77 % Tunisánů bylo zaměstnáno v sektorech s obecně nízkou produktivitou, jako je zemědělství, textilní výroba, obchod a veřejný sektor.²⁵ Změny v ekonomice v 70. letech podporovaly export a vstup zahraničních investorů, což mělo na rozvoj ekonomiky zpočátku pozitivní vliv. Postupně se ale většina ekonomicky prosperujících odvětví dostala do rukou zahraničních vlastníků.²⁶ Ekonomika se rozdělila na firmy exportující a firmy vyrábějící pro domácí trh, tyto dva sektory nebyly vzájemně propojeny a byly také odlišně daněny. Domácí trh byl později chráněn vůči vstupu zahraničních investorů, chyběla mu proto potřebná dynamika.²⁷ Kvůli rozdělení trhů chyběl tlak na inovace na domácím trhu a tlak na produktivitu, naopak bylo popřáno možnosti korupce.²⁸ Celá ekonomika se tak stala rigidní, neflexibilní, s minimálními strukturálními změnami, s nízkou produktivitou a minimem nových pracovních míst.²⁹ Růst soukromých firem byl omezený, většinu soukromého podnikání představoval jeden člověk (tedy samo-zaměstnanec s minimální produktivitou), velcí zaměstnavatelé (tj. firmy s více než 100 pracovníky) tvořili pouze 1 % z celkového počtu podniků.³⁰ Tunisko navíc minimálně ekonomicky kooperovalo v rámci regionu i se světem.³¹ Pozitivní tlak konkurence (tlak na produktivitu, inovaci, nabídku a cenu) se v tuniské ekonomice prakticky neprojevil. Důvodem bylo množství restrikcí a ekonomických regulací, které znemožnily rozvoj volného trhu a vytvořily umělé bariéry. Zejména se jednalo o regulaci vstupu nových subjektů na trh (např. vytváření monopolů

²³ The World Bank (2014: 24–25).

²⁴ The World Bank (2014: 42–43).

²⁵ The World Bank (2014: 45–46).

²⁶ Asi 40 % plně exportních firem bylo vlastněno Tunisany – viz: The World Bank (2014: 137).

²⁷ The World Bank (2014: 140).

²⁸ The World Bank (2014: 50).

²⁹ The World Bank (2014: 51–52).

³⁰ The World Bank (2014: 59–60).

³¹ Přes podporu exportu byly příležitosti malé a vládla nízká diverzifikace. Export byl druhý nejnižší ze zemí MENA a putoval většinou pouze do Francie a Itálie – viz: The World Bank (2014: 52, 58, 70). Ilegální obchod ovšem dobře kvetl s Alžírskem i Libyí – viz: The World Bank (2014: 120–122).

a státem vlastněných společností i omezování vydávání registrací pro podnikání), což prakticky znemožnilo zdravý konkurenční boj.³² Stát zasahoval svými regulacemi zejména v turismu, dopravě, řemeslech, telekomunikacích, vzdělávání, zdravotnictví, reklamě a zemědělství.³³ Ceny nebo zisky obchodníků byly také regulovány (navíc drženy relativně vysoko oproti světovým cenám), šlo zejména o chléb, mouku, kuskus, těstoviny, olej, cukr, čaj, mléko, tabák, alkohol, kávu v kavárnách, rýži, ovoce, zeleninu, máslo, vejce, pivo, sůl, papír, knihy, sešity, léky, palivo, elektrickou energii, vodu, plyn, komunikace a pošty, dopravu a stavebniny.³⁴

Z ekonomických ukazatelů vyplývá, že se Tunisko potýkalo stále více s problémem nezaměstnanosti. Ta se v 80. a 90. letech držela okolo 15 %, pak se jí podařilo snížit na počátku 21. století asi na 13 %, rychle však opět vzrostla až na 18 % v roce 2010. Podstatná je zde ale struktura nezaměstnanosti, neboť zatímco v 80. letech byly nezaměstnané zejména osoby zcela bez vzdělání nebo pouze se základní školou, postupně narůstal podíl osob se středním vzděláním a posléze podíl mladých vysokoškoláků, kteří nakonec v roce 2012 činili více než 30 % všech nezaměstnaných.³⁵ Problém s nezaměstnaností byl až čtyřikrát výraznější ve vnitrozemí oproti pobřežním regionům,³⁶ přičemž ve většině provincií v posledních sedmi letech Bin 'Alího vlády nezaměstnanost prudce narostla, zejména v provinciích Qibilí (Kebili) a Madnín (Medenine), Qasrajn (Kasserine), Sídí Búzíd (Sidi Bou Zid) a Džendúba (Jendouba).³⁷ Nezaměstnanost byla způsobena zejména celkovou nízkou nabídkou pracovních míst, ale také jejich nízkou kvalitou (zejm. nekvalifikovaná práce), nízkou platovou úrovní a minimální jistotou, takže takováto místa nelákala rostoucí počet univerzitně vzdělaných lidí.³⁸

³² The World Bank (2014: 82–88).

³³ The World Bank (2014: 140).

³⁴ The World Bank (2014: 94–95).

³⁵ The World Bank (2014: 38–39).

³⁶ The World Bank (2014: 27).

³⁷ Srovnání úrovně nezaměstnanosti v letech 2005 a 2011 – viz: The World Bank (2014: 39).

³⁸ The World Bank (2014: 26).

Korupce a klientelismus

Za vlády prezidenta Burgiby byl systém charakterizován spíše jako „bratříčkování a manipulace“, které měly za cíl soustředění moci, ne kumulaci bohatství.³⁹ Korupce je v Tunisku sledovaným faktorem spojeným zejména až s érou Bin ‘Alího. Odhaduje se, že korupce v tomto období zapříčinila snížení HDP každoročně o 2 %, tedy asi 1,2 miliardy USD celkově a asi 110 USD ve veličině HDP na hlavu.⁴⁰ Tyto odhady dnes podléhají revizím, neboť podle všeho odhadovaná úroveň korupce v době Ben ‘Alího byla ještě podceněna.⁴¹ Ačkoliv existovala právní nařízení proti korupci (např. Zákon o občanských službách č. 112/1983 ještě z éry Burgibovy), nařízení proti střetu zájmů (například vyhláška 3158/2002 a 3018/2009), tresty za korupční chování (Trestní zákoník, sekce 29 a 97) a Tunisko podepsalo Konvenci proti korupci vydanou Spojenými národy v roce 2008, ve skutečnosti se v boji proti korupci vykonalo málo.

V Tunisku se vyskytovaly obě formy korupce, jak velká (politická) korupce ve smyslu klientelismu a nepotismu, zneužívání moci a zpronevěry, které narušovaly finanční toky v zemi a prohlubovaly chudobu, tak malá korupce, která se projevovala zejména jako úplatkářství ve všech odvětvích a na všech úrovních tuniské společnosti, což prohlubovalo chudobu a pocit nespravedlnosti.⁴² Velká korupce se týkala zejména soustředění významných, ekonomicky produktivních aktivit do rukou rodinného klanu Bin ‘Alí Trábelsí, vzniklého sňatkem Bin ‘Alího s Leilou Trábelsí (Lajlá Trábelsí – Bin ‘Alí). Firmy tohoto klanu patřily do odvětví s vysokým profitem a snadnou možností vládní intervence (například ohledně cen nebo vstupu konkurence). Tím rodina monopolizovala postavení svých vlastních podniků, které mohly určovat ceny a podmínky. Korupční chování tak bránilo svobodnému podnikání, přirozené cenové reakci trhu na rostoucí nabídku. Své aktivity směřovala rodina Bin ‘Alí Trábelsí zejména do těchto oblastí: reality (59 společností), osobní služby (20 společností), přeprava (16), velkoobchod (15), automobilový

³⁹ Alexander, Ch. (2010: 66).

⁴⁰ The World Bank (2014: 110–110).

⁴¹ Baumann, H. (2016).

⁴² Interaction Between Small- and Large-Scale Corruption in China. *Financial Transparency Coalition*. 15.8.2013.

průmysl (11), výstavba (9), finančnictví (8), potraviny (7), hotely a restaurace (7), média (5).⁴³ Pozdější vyšetřování vedené Světovou bankou ukázalo, že tato úzká skupina zainteresovaných ovládala 220 klíčových tuniských firem⁴⁴ a na její konta plynulo 21,3 % čistých zisků ze soukromého sektoru celé země,⁴⁵ zatímco se podílely pouze necelým 1 % na celkové zaměstnanosti.⁴⁶ Rodina Bin 'Alí Trábelsí vlastnila (přinejmenším částečně) taktéž množství dalších klíčových médií – tedy televizní kanály, noviny a časopisy.⁴⁷ Tak ovládala zemi ekonomicky i informačně.

Jak se podařilo Bin 'Alímu vytvořit takovou vlivnou skupinu? Jednalo se pouze o příbuzensky spjaté osoby, a to buď pokrevně nebo sňatkem. Například velvyslanec USA v Tunisku v roce 2006 poukazoval na to, že více než polovina osob zastávajících významné ekonomické posty země je osobně příbuzná s Bin 'Alím.⁴⁸ Bin 'Alího klan měl více než 140 členů, představíme proto jen několik skutečně nejbližších, jejich propojení s Bin 'Alím a některé jejich ekonomické aktivity.⁴⁹

Sourozenci Bin 'Alího a jejich rodiny. Bin 'Alí měl sedm sourozenců. Starší bratr Habíb Munsif bin 'Alí (Habib Moncef Ben Ali) byl bohatým obchodníkem ve Francii, současně byl ale také francouzskou justicí *in absentia* odsouzen za různou trestnou činnost (zejména obchod s drogami a spojení s mafí).⁵⁰ Uprchl do Tuniska, kde byl nalezen v květnu 1996 mrtvý za nejasných

⁴³ The World Bank (2014: 113).

⁴⁴ V čísle 220 jsou zahrnuty pouze společnosti s jasným vlastnictvím rodiny. Korupční jednání ale samozřejmě mělo mnohem širší dosah, takže číslo ovlivňovaných firem bylo ve skutečnosti mnohem větší – viz: Rijkers, B. Freund, C. Nucifora, A. (2014: 3).

⁴⁵ New World Bank Study Details Manipulation of Regulations by Former Tunisian Regime Officials. *The World Bank*. 27.3.2014.

⁴⁶ The World Bank (2014: 112).

⁴⁷ Bin 'Alí a jeho rodina nashromáždili obrovský majetek. Vyšetřování po revoluci ukázalo luxusní sídla plná extravagantního a nejmodernějšího zařízení, uměleckých předmětů, luxusních automobilů (40 kusů), tisíců kusů oblečení, šperků, bot a doplňků. V prosinci 2012 se uspořádala veřejná aukce, kde se postupně všechny tyto zabavené předměty rozprodávaly – viz: Rush, J. (2012).

⁴⁸ Anderson, L. (2011).

⁴⁹ Výčet podniků vlastněných jednotlivými členy rodin je možno nalézt v mnoha zdrojích – např.: Sassí, Ch.B. (2011) nebo Ali Baba gone, but what about the 40 thieves? *The Economist*. 20.1.2011 nebo Barrouhi, A. (2011).

⁵⁰ Více: L'affaire Moncef Ben Ali et les frères Roma. *Tunis Tribune*. 16.11.1992.

okolností, které dosud nebyly osvětleny, oficiálně podlehl infarktu. Jeho syn, Sofiane bin 'Alí, je mladý člen rodiny, který se oženil s dcerou Hádího Džíláního (stranického lídra RCD), tj. s neteří Bilhasana Trábelsího (Belhasen Trábelsí), čímž opět zpečetil spojenectví obou rodin. Další Bin 'Alího bratři jako Saláhuddín bin 'Alí, Kais bin 'Alí, sestry Džalíla bin 'Alí a Haját (Hayet) bin 'Alí byli různě aktivní v nejrůznějším podnikání přímo v Tunisku (obchody, reality, restaurace), které dnes spravují jejich potomci.

Dcery z prvního manželství a jejich manželé. Bin 'Alí se v roce 1964 oženil s Na'ímou al-Káfi, dcerou generála al-Káfi. Společně měli tři dcery, které se provdaly za vlivné a důležité muže. Manžel nejstarší dcery Ghazúy bin 'Alí je Salím Zarrúk (Slím Zarruk), který stojí za firmami jako Mediobanca, za společnostmi poskytujícími klíčové služby na tuniském letišti, vlastnil též různé PR agentury. Manžel prostřední dcery Dorsaf bin 'Alí je Salím Šíbúb (Slim Chiboub), známý volejbalový hráč. Proto se jeho aktivity soustředily na sportovní kluby, posléze je rozšířil na farmacii a obchod. Manžel třetí dcery Sirine (Cyrine) (dnes jsou rozvedeni) byl Marwán Mabruk z významné rodiny Mabruk,⁵¹ měl aktivity v bankovním sektoru (Bank of Tunisia, Banque Internationale de Tunisie Arabe, Banque du Sud/Attidžari Bank), množství firem nejrůznějšího charakteru, například dealerství vozů Mercedes, podnikal také v obchodu s mobilními telefony a byl vlastníkem 51% podílu telefonního operátora Orange Tunisie.

Rodina Trábelsí. Sňatkem s druhou manželkou Leilou došlo k vytvoření vyrovnaného klanu Bin 'Alí Trábelsí. Z rodiny Trábelsí rozhodně vynikal starší bratr Leily, Bilhasan Trábelsí, vlastník a spoluvlastník množství hotelů, aerolinek, médií (Carthage TV, rádia), podniků ve stavebnictví, potravinářství, prodeje automobilů. Jeho manželka je Zahrá (Zohra) Džílání, další dcera Hádího Džíláního (šéfa RCD a významného podnikatele). Bilhasanův syn Mahdí (Mehdí) začal pomalu rozšiřovat záběr, získal zastoupení značky Lacoste, byl aktivní v Bank of Tunisia. Další sourozenci Leily, například Murád a Munsif (Moncef) podnikali zejména v obchodě. Z mladší generace rodiny Trábelsí je

⁵¹ Rodina Mabruk je dlouholetý podnikatelský subjekt v Tunisku. Marwán a jeho bratři Ismá'il a Muhammad 'Alí jsou obchodníci v nemovitostech, cestovním ruchu, potravinářství, dále v oblasti automobilového průmyslu a obchodu (řetězec obchodů Monoprix), mobilních telefonech, vlastní přepychové nemovitosti v Paříži viz: Laske, K. (2011).

třeba jmenovat ‘Imáda (Imeda) Trábelšího, který byl oblíbený synovec Leily a úspěšný podnikatel.

Děti z druhého manželství. Nejvýznamnější nový člen přibyl do rodiny skrze sňatek s dcerou Nasrín (Nesríne) bin ‘Alí. Byl to Muhammad Sahr al-Mátarí (Sakher El Materi), člen významné obchodní rodiny Mátarí (Máterí). Sahr al-Mátarí byl vlastník prodejen automobilů a různých médií (rádio Zaitúna FM, noviny), měl také podíly ve významných bankách (Zaitúna Bank/Zitouna Bank, Attidžarí/Attijari Bank) a také ve společnosti Enakl. Druhá dcera Bin ‘Alího a Leily, Halíma a syn Muhammad Zajn al-‘Abidín bin ‘Alí nebyli před revolucí ještě dostatečně staří na zapojení do aktivit rodiny.

Z výše uvedeného přehledu nejbližších členů je patrná cílená sňatková politika spojující základ rodiny s dalšími významnými podnikatelskými rodinami Tuniska. Již byla uvedena rodina al-Mátarí a Mabruk, důležitá byla i rodina Šíúb – všechny zapojeny skrze sňatky s Bin ‘Alího dcerami. V širším záběru se můžeme setkat i s propojením s rodinami ‘Abd Alláh, Džílání, Guiga a dalšími.

Data o úrovni malé korupce za Bin ‘Alího éry nejsou k dispozici. Tunisko nebylo zahrnuto do globálních analýz korupce (Global Corruption Barometer) zpracovávaných Transparency International v letech 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 ani 2009.⁵² Předpokládána je vysoká úroveň malé korupce (především přítomnost úplatkářství) v celé společnosti.

Politická svoboda

Bin ‘Alí po svém nástupu slíbil větší politickou otevřenost, multipartijní demokracii a svobodné volby. Ve své podstatě ale vytvořil znamenitou ukázkou fasádní demokracie. Volební zákony pro volby prezidentské i parlamentní přizpůsoboval svým cílům a ústupky demokracii povolil pouze tehdy, když si byl jistý, že nebudou mít dopad na vůdčí postavení jeho a vládní RCD. Některé z opozičních stran fungovaly již za Burgibovy éry, Bin ‘Alí umožnil legální působení dalším politickým subjektům, z nichž některé přežily následujících dvacet let, jiné postupně vznikaly a zanikaly. Povoleny byly pouze strany

⁵² Global Corruption Barometer. *Transparency International*. 2013.

s minimální odchylkou od vládní politiky, tedy strany sekulární socialisticko-demokratické, z nich některé jako Strana lidové jednoty (PUP) a Demokratická unionistická jednota (UDU) byly jasně provládní. Nejúspěšnější v Bin 'Alího parlamentních volbách bylo vedle RCD vždy Hnutí socialistických demokratů (MDS) a Strana lidové jednoty (PUP). Obě tyto strany byly aktivní i v porevolučním období, ve volbách však byly zcela neúspěšné. Skutečnou opozici v zemi představovala islamistická strana *an-Nahda*, která svoji sílu a lidovou podporu ukázala ve volbách 1989 prostřednictvím nezávislých kandidátů, byla proto následně ještě tvrději pronásledována a za doby vlády Bin 'Alího nebyla nikdy prohlášena za legální. Zbylé strany hlásaly svoji kritiku vládě jen velmi opatrně, neboť se obávaly zákazu. Strany měly také omezený přístup do médií, takže mohly těžko prezentovat veřejnosti svůj program. Povolené opoziční strany získávaly ve volbách od roku 1989 do 2009 čím dál větší počet zástupců, to ale nebyl odraz jejich rostoucí podpory od Tunisianů, ale výsledek dodatků k ústavě či volebnímu zákonu, které postupně zvyšovaly počet parlamentních křesel rezervovaných pro opozici a následně proporčně rozdělených. Tak například v roce 2009 si opozice na základě těchto kvót rozdělila 25 % křesel, ale její skutečný procentní zisk dle voličů byl pouze 15,5 %. Bin 'Alí také dokázal těžít ze vzájemné řevnivosti opozičních politiků, kteří svoji získanou politickou sílu nedokázali spojit a využít.

Těsně před pádem režimu bylo mimo vládní RCD legálních a politicky aktivních těchto osm politických stran:

1. Hnutí socialistických demokratů / *Social Democratic Movement* / MDS;⁵³
2. Strana lidové jednoty / *The Popular Unity Party* / PUP;⁵⁴

⁵³ Hnutí socialistických demokratů / *Movement of Socialist Democrats* / MDS / *Mouvement des démocrates socialistes* / حركة الديمقراطيين الاشتراكيين / *Harakat ad-dímuqráťijín al-ištirákijín*. Strana založená již v roce 1978 Ahmadem Mastirím, jako více liberální se odklonila od *Destúr*. Poprvé se směla účastnit voleb již v roce 1981, navzdory velkému úsilí získala okolo 3 % hlasů. V 80. letech zůstávala jako jedna ze tří povolených opozičních stran. Někteří její členové vytvořili později stranu FDTL / *al-Takatol*, která byla činná i po roce 2011.

⁵⁴ Strana lidové jednoty / *Popular Unity Party* / PUP / *Parti de l'unité populaire* / حزب الوحدة الشعبية / *Hižb al-wahda aš-šabíja*. Vznikla v roce 1981, oddělila se od Hnutí lidové jednoty. V 80. letech byla legalizována. Strana se účastnila všech voleb za Bin 'Alího éry, od roku 1994 byla čím dále úspěšnější. Její postoj bylo možno charakterizovat jako víceméně provládní. Po roce 2011 zůstala sice aktivní, ale zcela neúspěšná ve volbách.

3. Demokratická unionistická jednota / *The Union of Democratic Unionists* / UDU;⁵⁵
4. Strana obnovy / *at-Tadždíid*;⁵⁶
5. Sociálně-liberální strana / *The Liberal Social Party* / PSL;⁵⁷
6. Strana zelených pro pokrok / *Green Party for Progress* / PVP;⁵⁸
7. Pokroková demokratická strana / *The Democratic Progressive Party* / PDP⁵⁹ nebyla v parlamentu 2009;
8. Demokratické fórum pro práci a svobody / *The Democratic Forum for Labor and Liberties* / FDTL / *at-Takatol*⁶⁰ nebyla v parlamentu 2009.

Většina těchto stran z Bin 'Alího období nepřekonalá změny po roce 2011 a v následných volbách propadly a zmizely ze scény. Některé politické subjekty, před rokem 2011 politicky zcela neúspěšné, ale fungovaly i krátce po

⁵⁵ Pan-arabistická UDU / *Union démocratique unioniste* / الاتحاد الديمقراطي الوحدوي / *al-Ittihád ad-dímuqrátí al-wahdawí*.

⁵⁶ Strana obnovy / حركة التجديد / *Harakat at-tadždíid*. Levicová strana, komunisticky orientovaná, vedená Ahmadem Bráhmím. Strana se účastnila voleb od roku 1994. Ve své činnosti pokračovala i po roce 2011, ve volbách ale nebyla příliš úspěšná. V roce 2012 zanikla vytvořením širší levicové aliance Spojená demokratická cesta / الديمقراطي الاجتماعي المسار / *al-Masár ad-dímuqrátí al-idžtímáí*.

⁵⁷ *Social Liberal Party* / *Parti social-libéral* / الحزب الاجتماعي التحرري / *al-Hizb al-idžtímáí at-tahrírí*.

⁵⁸ *Green Party for Progress* / *Parti des verts pour le progrès* / حزب الخضر للتقدم / *Hizb al-chudr li-l-taqaddum*.

⁵⁹ *The Progressive Democratic Party* / PDP / *Parti démocrate progressiste* / الحزب الديمقراطي التقدمي / *al-Hizb ad-dímuqrátí at-taqaddumí*. Založená a vedená Ahmadem Nadzíbem aš-Šábbím v roce 1983 jako Progresivní socialistické shromáždění (*the Socialist Progressive Rally* / RSP), byla uznána až v roce 1988. V letech 1989 a 1999 se neúspěšně pokoušela uspět ve volbách. Svůj protivládní postoj vyjadřovala velmi opatrně, neboť se obávala zákazu činnosti. Protože nebyla úspěšná v parlamentních volbách, neměla zdroje financování. Pod novým názvem PDP začala vystupovat od roku 2001. Další volby v Bin 'Alího období strana bojkotovala. Strana ve své činnosti pokračovala i po roce 2011, v roce 2012 spolu s dalšími stranami vytvořila novou Republikánskou stranu.

⁶⁰ *The Democratic Forum for Labour and Liberties* / *at-Takatol* / FDTL / *Forum démocratique pour le travail et les libertés* / التكتل الديمقراطي من أجل العمل والحريات / *at-Takattul ad-dímuqrátí min adžl al-amal wa-l-hurríjât*. Strana vedená Mustafou bin Dža'far. Mladá strana založená v roce 1994, uznána 2002. Účastnila se proto až pozdějších Bin 'Alího voleb. V 2009 získala jen 0,12 % a žádné křeslo. Po volbách 2011 se strana naopak stala jednou z vládních. Ve volbách následujících však nezískala žádný mandát.

revoluci, většinou jako součást větších politických koalic (například Pokroková demokratická strana pod vedením aš-Šábbího, Strana obnovy / *at-Tadžíd* a *at-Takatol*).

Podívejme se nyní v detailu na vývoj politických událostí a na hlavní změny spojené s jednotlivými volbami Bin 'Alího éry a úspěchy / propady jednotlivých opozičních stran. V roce 1989 (po nástupu Bin 'Alího) se konaly osmé volby od nezávislosti. Pro tyto volby byl přislíben systém multipartijní demokracie. Zúčastnilo se několik stranických stálic a několik menších stran socialisticko-levicové orientace. *An-Nahda* (přejmenovaná původně jasně islamistická MTI)⁶¹ přes opětovné žádosti zůstávala nelegální, RCD se totiž obávala její silné voličské podpory zejména na jihu země a ve velkých městech.⁶² Kandidátů *an-Nahdy* se mohli účastnit voleb pouze jako nezávislí, získali přitom přes 13 %⁶³ (v městských aglomeracích více než 30 %).⁶⁴ *An-Nahda* tudíž představovala v roce 1989 dominantní opoziční sílu v zemi. Díky volebnímu systému však nakonec tyto „nezávislí kandidáti“ nezískali ani jedno křeslo v parlamentu.⁶⁵ Stejný nulový výsledek zaznamenaly i všechny ostatní politické strany a hnutí. Všech 141 zástupců v parlamentu po volbách v roce 1989 patřilo vládní RCD.

⁶¹ Je třeba alespoň krátce představit i oficiálně neuznanou, byť domácí politickou scénu silně ovlivňující islamistickou stranu MTI / Stranu obnovy / *an-Nahdu*. Hnutí bylo založeno v roce 1981 Rášidem Ghannúšim pod názvem Movement de la tendance islamique na základě obecných myšlenek Muslimského bratrstva a ideologické koncepce Rášida Ghannúšího vypracované již v 70. letech. MTI se pokoušelo o legalizaci v roce 1981, ale Burgiba jim toto povolení nedal. To vedlo k násilným demonstracím a zatýkání, pronásledování členů MTI a zákazu organizace, který platil po celá 80. léta. Bin 'Alí po svém nástupu v roce 1987 situaci uvolnil, na druhou stranu skupina stále nebyla legalizována a nemohla se účastnit multipartijních voleb. Změna názvu hnutí na *an-Nahda* (Obnova) měla napomoci lepší image a přijetí, neboť neobsahovala již slovo „islámský“, které bylo a priori problémem při legalizaci strany, neboť zákon o politických stranách z roku 1988 zakazoval vytváření stran na náboženském nebo etnickém základě. Kandidátům bylo následně dovoleno účastnit se voleb jako nezávislí, což využili pouze v roce 1989, následně hnutí čelilo opět silným represím. Nicméně, *an-Nahda* postupně získala image jediné úspěšné a možné opozice vůči Bin 'Alího režimu, i když opozičních stran bylo v nabídce mnohem více.

⁶² Guest Post: Tunisia 2014. *World Elections*. 17.1.2015.

⁶³ Podle některých zdrojů až 17 % viz: Halliday, F. (1994: 101).

⁶⁴ Perkins, K. (2014: 195).

⁶⁵ Alexander, Ch. (2010: 58), Abootalebi, A.R. (2000: 145).

Pro další parlamentní volby roku 1994 byl volební zákon novelizován. Předně byl zvýšen počet zástupců na 163, z čehož bylo rezervováno 19 křesel pro opozici. Z těchto 19 míst získalo Hnutí socialistických demokratů (MDS) celých 10 křesel.

Při volbách 1999 se opět zvýšil počet míst v parlamentu na 182, z nichž se mělo 34 rozdělit proporčně pro opoziční strany dle nového ústavního dodatku.⁶⁶ Z opozice uspěli zejména kandidáti MSD, PUP a UDU. *An-Nahda* byla v době konání těchto voleb tvrdě pronásledována, její kandidáti nebyli k volbám připuštěni ani jako nezávislí. I když se zdá, že opozice získala trochu větší podíl na parlamentní moci, nepředstavovala pro RCD vážnější problém. Byla totiž natolik rozdílná a řevnivá, že většinu své síly spotřebovala na boje mezi sebou než na společný postup proti Bin 'Alímu. Typickou ukázkou tohoto postoje byla prezidentská volba roku 1999, která poprvé probíhala v multipartijním systému (tj. svého kandidáta mohly postavit všechny strany, ve skutečnosti však kandidovali pouze zástupci silnějších stran PUP a UDU). Ve výsledku opoziční strany volily raději Bin 'Alího než lídra konkurenční opoziční politické strany.⁶⁷

Skepsi posílily komunální volby roku 1999, rostla také kritika ze strany opozice, neboť měla přes veškeré sliby RCD jen málo možností, jak propagovat své postoje a volební programy. Pokroková demokratická strana PDP a její lídr Nadžíb aš-Šábbí proto krátce před volbami vyhlásili bojkot voleb.⁶⁸ Tyto komunální volby skončily pochopitelně drtivým vítězstvím RCD.

V roce 2002 se konalo referendum o ustavení druhé horní komory parlamentu, tzv. Komora poradců, která měla 126 členů. Ti pak byli voleni z řad profesionálů, komunálních výborů, členů dolní komory, byli také dosazováni Bin 'Alím.⁶⁹

Pro parlamentní volby roku 2004 bylo stanoveno další zvýšení křesel dolní komory na 189 míst, z toho pro opozici bylo určeno 37 křesel, tedy 20 %. Tato místa byla rozdělena mezi opoziční stálice. Pro následné prezidentské volby 2004 byli postaveni kandidáti z PUP, UDU a SLP (Sociální liberální strana / Social Liberal Party), které Bin 'Alí opět snadno porazil.

⁶⁶ Alexander, Ch. (2010: 62).

⁶⁷ Perkins, K. (2014: 205).

⁶⁸ Zisenwine, D. (2000: 571).

⁶⁹ Alexander, Ch. (2010: 62).

V roce 2008 byly také lehce upraveny zákony ohledně prezidentských kandidatur pro volby, které se měly konat v následujícím roce. Kandidát musel získat podporu třiceti členů parlamentu nebo starostů (prakticky nedosažitelné vzhledem k počtu opozičních poslanců) nebo vystupovat jako lídr legální politické strany. Tyto podmínky mohli splnit pouze 3 kandidáti – Muhammad Búšíha (Mohamed Bouchiha) z PUP, Ahmad Inoublí z UDU a Ahmad Brahím ze strany *at-Tadždíd* (*et-Tadždíd*), který jediný projevoval protivládní postoj.⁷⁰ Žádný z těchto kandidátů neuspěl a Bin 'Alí v roce 2009 obhájil svůj post již popáté.

V posledních parlamentních volbách před Arabským jarem, tedy volbách roku 2009, se rozdělvalo celkem 212 křesel, z toho 53 bylo určeno pro opozici (kvóta byla navýšena na 25 %). Opoziční strany si i nadále stěžovaly, že volební zákony jsou šité na míru vládní RCD. Před volbami se navíc vláda postarala, aby konkurenční strany a prezidentští kandidáti opět neměli mnoho šancí pro otevřenou kampaň. Bylo například zabaveno celé vydání novin strany *at-Tadždíd*, které obsahovalo volební prohlášení, vláda zastrašovala i další politiky či novináře.⁷¹ Vláda také odvolala některé kandidáty PDP i *at-Tadždíd*, a to i bez jakéhokoliv vysvětlení.⁷² Některé strany jako PDP (dříve SPR / *Socialist Progressive Rally*) volby bojkotovaly (2004 i 2009). Povolené politické strany si stěžovaly na limitované možnosti představovat svoji politiku voličům, což byl možná jeden z důvodů jejich relativního volebního neúspěchu. Kritika postupně narůstala, okolo voleb 2009 byly již některé strany silně omezovány ve svých aktivitách, zejména *at-Tadždíd* nebo PDP, které byly nejvíce otevřeně protivládní.

Následující tabulka podává přehled o výsledcích v pěti parlamentních volbách konaných v Bin 'Alího období. Vidíme zde aktivní politické strany, jejich procentuální zisky ve volbách a skutečné rozdělení míst v parlamentu.

⁷⁰ Tunisia: Elections in an Atmosphere of Repression. *Human Rights Watch*. 23.10.2009.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Zine El Abidine Ben Ali. *Global Security*.

Tunisko

	Volby 1989		Volby 1994 ⁷³		Volby 1999 ⁷⁴		Volby 2004 ⁷⁵		Volby 2009 ⁷⁶	
Celkový počet křesel		141		163		182		189		214
RCD	80,6 %	141	97,7 %	144		148	87,6 %	152	84,6 %	161
MDS	3,8 %	0	1,1 %	10		13	4,6 %	14	4,6 %	16
PUP	0,7 %	0	0,3 %	2		7	3,6 %	11	3,4 %	12
UDU	0,4 %	0	0,3 %	3		7	2,2 %	7	2,6 %	9
<i>at-Tadždíd</i>			0,4 %	4		5	1,7 %	3	0,5 %	2
RSP / PDP	0,2 %	0	0,06 %	0			bojkot		0,03 % bojkot	0
SLP			0,06 %	0		2	0,6 %	2	2,2 %	8
Levicová koalice	0,3 %	0								
Sociální strana pokroku	0,3 %	0								
Socialistická pokroková strana	0,4 %	0								
IRSP	0,1 %	0								
Strana zelených pro pokrok									1,7 %	6
FDTL <i>et-Takatol</i>									0,12 %	0
Ostatní strany							0,26 %	0		
Nezávislí	13,7 %	0	0,04 %	0					0,3 %	0

⁷³ Tunisia: Official Results of the March 20, 1994 Elections *Elections Today* (1994: 40).

⁷⁴ Tunisia, Parliamentary Chamber: Majlis Al-Nuwaab. *IPU*. 1999.

⁷⁵ Tunisian Republic: Election for al-Majlis al-watani at-Ta'asisi 2004. *Election Guide*. 2004.

⁷⁶ Tunisia: Majlis Al-Nuwab (Chamber of Deputies). *Inter-Parliamentary Union*. 2009.

V rámci zhodnocení politických příčin revoluce můžeme zkonstatovat, že přes autoritářský prezidentský systém a omezování opozice měli tunišťáci již od roku 1981 možnost volit i jiné než vládní strany. Po roce 1987 se tyto možnosti dále rozšiřovaly, byly povoleny další politické subjekty. I když uvážíme, že některé ze stran byly vysloveně provládání, existovaly i jiné liberální či levicové strany opoziční, které bylo možno volit a vytvořit tak minimálně silnější pozici pro opoziční blok. Tato možnost zůstala ale nevyužita, strany získaly větší podíly ve vládních institucích na základě volebního zákona (kvótní křesla pro opozici) nežli primárně na základě hlasů voličů. Ani případný pasivní bojkot voleb není vysvětlením pro nedostatečnou podporu opozičních stran, ve všeobecných volbách od roku 1981 se účastnilo obvykle 80–90 % (resp. 50–60 %) voličů.⁷⁷ Oproti tomu ve volbách v roce 2014 byl zaznamenán pokles zájmu o volby ze strany voličů, který se ještě dramaticky snižoval ve volbách následujících.

Občanská svoboda

Jak již bylo řečeno, Bin 'Alí byl za Burgibovy éry v pozici šéfa národní bezpečnosti, měl tedy přímo pod sebou důležitou policejní strukturu a bezpečnostní aparát. To využil po svém nástupu do prezidentské funkce, zejména pro silnou kontrolu všech složek občanské společnosti. Tunisko tohoto období bývá označováno jako policejní stát. Odhady lidskoprávních organizací hovořily až o čtyřnásobně silnějším policejním aparátu, než mají země v Evropě.⁷⁸ Tyto odhady byly přemrštěné, jak se později ukázalo.

⁷⁷ Volební účast 1981 byla 85 %, 1986 83 %, 1989 76 %, 1994 95 %, 1999 92 %, 2004 86 %, 2009 89 %. Poměrně vysoká volební účast je ale zavádějící, udává totiž poměr skutečných voličů vůči registrovaným voličům, tj. ukazuje procento lidí, kteří se po registraci skutečně dostavili. Množství lidí se ale k volbám vůbec nezaregistrovalo. Pokud bychom poměřovali skutečné voliče vůči všem lidem, kteří mají právo volit (jak bývá obvykle volební účast udávána), byla by volební účast nižší, odhadem 50–60 %. Nic to nemění na skutečnosti, že i tato veličina v současné době klesá – viz: Voter turnout data for Tunisia. *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*. Ve volbách 2014 byla účast 67 %, 2019 42 %, 2022/23 pouze okolo 11 %.

⁷⁸ Lutterbeck, D. (2013: 1–2).

Někteří analytici soudí,⁷⁹ že vzhledem ke slabým možnostem opozičních politických stran byla v tuniském občanském životě důležitá právě různá sociální hnutí, která se ukázala jako hlavní aktivistická složka protestů probíhajících od šedesátých let. Jednalo se zejména o studentské unie a odbory (UGTT),⁸⁰ které byly v 90. letech posíleny novináři, právníky a lidskoprávními aktivisty. Tuniská odborová organizace UGTT byla založena již v roce 1946. Jednalo se o velkou, významnou, ale ne zcela jednotnou skupinu. V roce 1984 sdružovala okolo 27 % zaměstnanců (asi 284 tisíc lidí),⁸¹ po roce 2000 měla zahrnovat okolo půl milionu pracujících.⁸² Jednalo se o zaměstnance z nejrůznějších oborů, od nižších dělníků a úředníků, přes středně vzdělané zaměstnance (např. učitele) až po profesionály nejvyšší úrovně.⁸³ Každá z těchto skupin měla odlišné zájmy, z čehož vyplývá následná nejednotnost a decentralizace.⁸⁴ Tuniské odbory sice spolupracovaly s vládou, to ale neznamenalo, že měly vždy stejné postoje. Například v 70. letech se odbory dostaly s vládou do těžkého sporu ohledně mezd a cen potravin.⁸⁵ Odbory stály také za protesty v roce 1978 a v osmdesátých letech (viz výše). Také v období Bin ‘Alího se UGTT objevuje spíše jako lídr protivládních protestů (například 2004, v Gafse 2008 a 2010).⁸⁶ Zřejmě právě decentralizace této široké organizace znemožňovala Bin ‘Alímu ji efektivně kontrolovat. Tuniské odbory nakonec sehrály důležitou roli v klíčových protestech přelomu let 2010 a 2011.

Kromě odborů byla další aktivita občanské společnosti v Tunisku slabá. Pracovala zde sice Tuniská liga lidských práv (LTDH),⁸⁷ Tuniská asociace demokratických žen (ATFD) nebo Asociace právníků, ale byly pod kontrolou a restrikcemi. Byla omezena nejrůznější lidská práva, zejména právo shromažďovací, svoboda slova a projevu. Organizace zabývající se lidskými právy

⁷⁹ Alexander, Ch. (2010: 64).

⁸⁰ UGTT *Union Générale Tunisienne du Travail, al-Itihád al-ám at-Tūnisi li-š-šughl.*

⁸¹ Zouari, A. (1989: 327–328).

⁸² Brownlee, J. Masoud, T. Reynolds, A. (2015: 206).

⁸³ Zouari, A. (1989: 327–328).

⁸⁴ Zouari, A. (1989: 331).

⁸⁵ Arief, A. (2011: 10).

⁸⁶ Tämtéž.

⁸⁷ Tunisian Human Rights League, v níž byli aktivní například Munsif Marzúkí (Munsif al-Marzúqí / Moncef Marzouki) nebo Muchtár Trífí (Mochtar Trifi).

obviňovaly tuniskou vládu zejména z používání různých zastrašovacích metod (propouštění z práce, falešná obvinění, vydírání, zabavení pasu, odposlouchávání, ohrožování členů rodiny) až po násilí (držení ve vazbě, mučení).⁸⁸ Bin 'Alí oficiálně uznával, že země má určité rezervy v dodržování lidských práv, ale přesto je prohlašoval za respektovanou. Později dokonce zdůrazňoval, že lidská práva jsou „*v popředí našich cílů*“⁸⁹ a současně popřel existenci politických vězňů v Tunisku.⁹⁰ O skutečné realitě však svědčily případy, kterým byla popřána i mezinárodní pozornost, například pronásledování novináře Tawfíka bin Brík a jeho rodiny nebo pokus o zabití novináře Rijáda bin Fadhel.⁹¹

Prosincová revoluce

První fáze revoluce v Tunisku měla oproti ostatním zemím, které následně prošly podobnými politickými změnami, poměrně rychlý a nekomplikovaný průběh. Během necelého jednoho měsíce došlo ke spouštěcímu momentu, rozpoutání protestních akcí v celé zemi i k útěku hlavního představitele původní autokratické vlády. Nicméně, tímto revoluce neskončila, Tunisko teprve začalo svůj dlouhý boj o novou podobu státu.

Počátek protestů je všeobecně velmi dobře známý. Dne 17. prosince 2010 šestadvacetiletý nezaměstnaný Muhammad Buazízí (Muhammad al-Bú'zízí) z města Sídí Búzíd (Sidi Bouzid), který se pokoušel žít jako pouliční prodáváč zeleniny, propadl zoufalství poté, co mu policejní síly zkonfiskovaly prodávané produkty. Jeho protesty a žádosti na oficiálních místech nebyly vyslyšeny a žádné řešení nebylo nabídnuto. Na protest proti neřešeným těžkým ekonomickým problémům i celkově deprimující a bezvýhodné životní situaci se polil benzínem a zapálil. Byl převezzen v kritickém stavu do nemocnice, kde po dvou a půl týdnech zemřel.

Buazízí se tak stal symbolem mladých Tunisánů, kteří již mnoho let bojovali s nezaměstnaností, lhostejností vlády i úřadů a násilím policie a kteří

⁸⁸ Alexander, Ch. (2010: 64).

⁸⁹ Zisenwine, D. (2000: 572).

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Více o obou kauzách viz: Zisenwine, D. (2000: 573–574).

dlouhodobě trpěli pocity bezmoci, ztráty naděje na lepší budoucnost, frustraci a ztrátou vlastní důstojnosti. Zprávy o Buazíziho oběti se rychle rozšířily po Sídí Búzíď, kde vypukly demonstrace s požadavky na vládu, aby začala konečně řešit zoufalou situaci. Policie začala shromážděný dav rozhánět slzným plynem. Objevily se i další protestní sebevraždy (např. Husejn Naqí Felhî).⁹² Ještě během poslední dekády prosince se nepokoje a demonstrace rozšířily do měst ar-Riqáb (Requeb), al-Miknassí, Qajruwán, Sfax (Sfáqs, Sfáx), Ben Qardáne a následně i do Tunisu a Súsy. Protestující útočili na pobočky vládní strany RCD či policejní stanice, zapalovali policejní vozy. Z těchto míst byly postupně hlášeny střety s policií i první mrtví.⁹³ Na rozšíření protestů se podílela zejména práce aktivistů,⁹⁴ kteří navzdory obavám z uvěznění a mučení natočili protesty a dali videa na internet. Tito a další aktivisté, jakož i opoziční novináři či blogeré, byli hned na počátku ledna skutečně uvězněni.⁹⁵ Díky nim se však zpráva o akcích a policejní brutalitě bleskově rozšířila po celém Tunisku, lidé dávali jasně najevo svoji nespokojenost a kritizovali vládu a prezidenta za zásahy vůči veřejnosti. Videa z tuniských protestních akcí byla vysílána i na televizní stanici al-Džazíra,⁹⁶ tak se o situaci v Tunisku dozvěděla širší světová veřejnost.

Protesty ani v dalších dnech neustaly, naopak nabraly na intenzitě, například v městech Tálát (Thala) a ar-Riqáb (Requeb) protestující zaútočili na veřejné budovy, kanceláře vůdčí strany a zapalovali auta. Na začátku ledna akce stály život jedenácti lidí, kteří zemřeli při střetech s bezpečnostními silami, některé zdroje ale udávaly mnohem větší počet obětí.⁹⁷ V případě měst Tálát a Qasserín poblíž tunisko-alžírských hranic, kde probíhaly ty nejdramatičtější střety, některé zdroje uváděly nejméně dvacet mrtvých pouze během soboty a neděle 8. a 9. ledna.⁹⁸ Dne 9. ledna se v Qasserín a dalších městech

⁹² Saleh, B. (2010).

⁹³ Rifai, R. (2011).

⁹⁴ Vynikl zejména aktivista, bloger a člen Pirátské strany Salím 'Amámú.

⁹⁵ Rifai, R. (2011).

⁹⁶ Al-Džazíra vysílala záznamy raných lednových protestů již od 5. ledna viz: Piven, B. Rifai, R. (2011).

⁹⁷ Tunisia: 11 die in new clashes after weeks of unrest. *The Guardian*. 9.1.2011.

⁹⁸ Túnis tašhadu jawman dámiyan. Wa mu'áridu junášidu Bin 'Alí waqfa itlâq an-nár. *AlArabîya*. 9.1.2011.

konala shromáždění vyjadřující solidaritu a uctění památky obětí protestů.⁹⁹ Na hrozivé počty mrtvých poukazoval zejména opoziční politik Nadžíb aš-Šábbí, vůdce Pokrokové demokratické strany, a vyzýval vládu a prezidenta k okamžitému usmíření.¹⁰⁰

Situace se místo toho čím dále více vyhrocovala. Ve městě Qasserín během následujících dní nastal doslova chaos a počet obětí se zvedl na padesát. Policejní síly byly obviňovány z ostřelování demonstrantů i pohřebních průvodů ze střech budov.¹⁰¹ Prezident Bin 'Alí ve svém projevu poukázal na to, že nezaměstnanost, která byla jmenována jako jeden z důvodů protestů, je problémem nejen tuniským, ale globálním, a prohlásil, že jeho cílem v nejbližších letech 2011 a 2012 bude posilovat pracovní příležitosti a více řešit tento problém společně s tuniskou veřejností.¹⁰² Současně však aktivoval své ozbrojené složky a proti protestujícím stála policie posílená armádou.¹⁰³

Dne 11. ledna vypukly silné protesty mimo jiné i na předměstích hlavního města Tunisu.¹⁰⁴ V této době byla vláda již velmi znepokojena akcemi, které v Tunisku vešly ve známost jako „povstání nezaměstnanosti“ (*intifádat al-battála*). Vláda obviňovala islamistická i levicová hnutí ze zneužívání těchto sociálních protestů a snažila se snižovat oficiální údaje o počtech úmrtí demonstrantů.¹⁰⁵ Dne 12. ledna se premiér Muhammad Ghannúší snažil o populární smířlivé kroky a oznámil, že budou propuštěni všichni protestující zatčení za poslední měsíc.¹⁰⁶ Protesty ale pokračovaly a brutalita policejních složek spíše nabývala na síle, což se stalo vděčným tématem pro

⁹⁹ Piven, B. Rifai, R. (2011). A taktéž videozáznam z 9. ledna viz: Manna, H. (2011).

¹⁰⁰ Túnis tašhadu jawman dámiyan. Wa mu'áridu junášidu Bin 'Alí waqfa itlác an-nár. *AlArabiya*. 9.1.2011.

¹⁰¹ Irtifá' hasíla al-qatlá fí ihtidžádzát Túnis ilá 50 šachs. *AlArabiya*. 10.1.2011.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Ihtidžádzát Túnis „tutíhu“ bi-wazír ad-dáchilíja wa-l-hukúma tufridžu 'an džamí' al-mu'taqalín. *AlArabiya*. 12.1.2011.

¹⁰⁴ Piven, B. Rifai, R. (2011).

¹⁰⁵ Hukúmat Túnis tattahimu džamá'át díníja mutatarrífa wa jasáríja bi-istighlál al-ihidžádzát. *AlArabiya*. 11.1.2011. Oficiální soud s Bin 'Alím uvádí 132 mrtvých a 1452 zraněných v protestech probíhajících od 17. prosince 2010 do 14. ledna 2011 viz: Tunisia: Q&A on the Trial of Ben Ali, Others for Killing Protesters. *Human Rights Watch*. 11.6.2012.

¹⁰⁶ Ihtidžádzát Túnis „tutíhu“ bi-wazír ad-dáchilíja wa-l-hukúma tufridžu 'an džamí' al-mu'taqalín. *AlArabiya*. 12.1.2011.

štáby zahraničních tiskových agentur.¹⁰⁷ S vnitřními bezpečnostními silami, které byly dlouho pod Bin 'Alího kontrolou, nesdílela stejný postoj tuniská armáda. Ta se snažila vyhýbat se střetům,¹⁰⁸ šéf armádního štábu generál Rašíd 'Ammár vydal zákaz střelby na demonstranty a dodal, že *„je správné nasadit vojsko pro uklidnění situace, ale armáda nebude střílet do lidí“*.¹⁰⁹

Dne 14. ledna došlo k rychlému a nečekanému obratu situace. Prezident Bin 'Alí uprchl z Tuniska. Spolu se svojí manželkou se uchýlili do Saúdské Arábie, která jim poskytla azyl. Dle článku 57 tuniské ústavy se dne 15. ledna stal dočasným prezidentem tehdejší předseda dolní komory parlamentu Fuád Mebazá (Fu'ád Mibaza'). Skutečný výkon moci se ale přenesl na premiéra Muhammada Ghannúšího. Ten vytvořil vládu „národní jednoty“, ve které byli také členové opozičních stran – například Nadžíb aš-Šábbí (zakladatel Progresivní demokratické strany), Ahmad Ibráhím (lídr strany *at-Tadždíd*), Mustafá bin Dža'far (představitel Unie svobody a práce) – žádný z nich ale nezískal žádné strategické ministerstvo.¹¹⁰ Do méně významné funkce v této vládě byl přizván i čerstvě propuštěný aktivista Salím (Slím) 'Amámú, který stál za rozšířením videozáznamů z lednových protestů. Někteří významní představitelé opozice nebyli zapojeni do diskuse o nové podobě vlády – jako např. Rašid Ghannúší,¹¹¹ který byl v této době ještě mimo Tunisko. Tato nově vzniklá tuniská vláda slíbila vyšetřování korupčních afér; svobodu médií, zrušení zákazu práce lidsko-právních aktivistů a propuštění politických vězňů.¹¹² Většina opozičních sil, jak islamistických, tak levicových, se ale shodla na tom, že tyto změny nejsou v žádném případě dostačující a že většinu nové vlády představují kádry původního režimu. Například Hamma al-Hammámí, lídr Komunistické strany pracujících, výslovně odmítl takovouto vládu uznat.¹¹³

¹⁰⁷ Například záznamy z demonstrací ze dnů 13. ledna a 14. ledna – např.: RT: Fresh fierce clashes in Tunisia as cops fire tear gas, govt dismissed. *You Tube*. 14.1.2011, AFP: Tunis: la police disperse les manifestants, l'armée sur place. *You Tube*. 14.1.2011.

¹⁰⁸ Lutterbeck, D. (2011: 23).

¹⁰⁹ Le général Rachid Ammar, „garant de la révolution tunisienne“, prend sa retraite. *France 24*. 26.6.2013.

¹¹⁰ Tunisia PM forms „unity government“. *Al Jazeera*. 17.1.2011.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Old guard keeps key posts in Tunisian unity government. *France 24*. 18.1.2011.

Také tuniští občané pociťovali tuto výměnu jako zcela nedostatečnou, pokračovali proto v akcích a žádali podstatnější změnu. Neakceptování této vlády podpořil i armádní generál Rašíd 'Ammár, který současně přislíbil, že „armáda bude chránit revoluci“.¹¹⁴

Poslední týden v lednu se oponenti shromáždili na tuniském náměstí al-Qasba, kde obsadili některé vládní budovy, a žádali ukončení vlády kabinetu spojeného s Bin 'Alího režimem a se stranou RCD. Celá fáze tuniského Arabského jara od uprchnutí Bin 'Alího ze země až po tento moment (tj. od 14. ledna do takřka konce ledna) je některými analytiky nazývána *al-Qasba 1*.¹¹⁵ Někteří členové nově ustavené vlády sami začali podávat své rezignace, např. aktivista Salím 'Amámú. Konec této fáze charakterizuje odstoupení bývalých členů RCD z prozatímní vlády, což Muhammad Ghannúší potvrdil 27. ledna.

Situace v zemi se neuklidnila, menší střety například v Sídí Búzíd pokračovaly i v únoru, kdy se země pomalu opět dostala do varu. Druhá vlna významných protestních akcí zachvátila zemi na konci února, je nazývána *al-Qasba 2*.¹¹⁶ Nyní bylo cílem odstoupení samotného Muhammada Ghannúšího. Akce často končily policejním zásahem a jejich výsledkem byli další mrtví a zranění lidí. Pod tímto tlakem dne 27. února 2011 oznámil Muhammad Ghannúší svoji rezignaci na pozici premiéra. Prozatímní prezident Fuád Mebazá (Fu'ád Mibaza) jmenoval jako prozatímního premiéra starého politického matadora Muhammada al-Bádží Qá'id as-Sabsího (as-Sebsi / Béji Caïd Essebsi). Další březnové masivní protestní zábory veřejných prostranství donutily prozatímního premiéra as-Sabsího stanovit jasně den všeobecných voleb do Ústavodárného shromáždění na 24. července. Od této instituce se očekávalo zejména sestavení nové ústavy a uspořádání řádných parlamentních a prezidentských voleb, které měly korunovat vybojované změny.¹¹⁷

¹¹⁴ Saleh, H. (2011).

¹¹⁵ Al-Ahmar, M. (2011: 5-6).

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Usher, G. (2011).

Další osudy protagonistů původního režimu

Přestože tuniské ministerstvo spravedlnosti vydalo hned na bývalého prezidenta a jeho manželku mezinárodní zatykač, nepodařilo se je dostat osobně před soud. Bin 'Alí a jeho manželka zůstali v Saúdské Arábii, která jim poskytla azyl na dobu neurčitou. Proto byli souzeni a odsouzeni v nepřítomnosti. Hned v červnu 2011 byli bývalý prezident Bin 'Alí a jeho manželka Leila Trábelsí shledáni vinnými z krádeže velké peněžní částky, jakož i šperků a vzácných artefaktů. Byli odsouzeni na 35 let ve vězení a k pokutě ve výši 91 milionů tuniských dinárů (tj. 41 milionů liber nebo 66 milionů USD).¹¹⁸ Pár čelil více obviněním, další nezávislý soud odsoudil Bin 'Alího na dalších 20 let za podněcování k násilí a zabití a další vojenský soud za zločin zabití protestujících dokonce k trestu vězení na doživotí.¹¹⁹ Bin 'Alí byl nakonec dohromady obviněn z třiadvadesáti trestných činů (mj. z vraždy, spiknutí proti bezpečnosti státu, zneužívání moci, zpronevěry, užívání drog a obchodování s nimi). Třicet pět z těchto zločinů spadalo pod vojenský soud.¹²⁰ Rozsudky však z pochopitelných důvodů nemohly být vykonány. Po revolučních událostech v lednu 2011 zablokovalo Švýcarsko 68,5 milionu USD / 50 milionu Euro, které náležely Bin 'Alího rodině. V dubnu 2014 pak Švýcarsko oznámilo, že z těchto peněz Tunisku vrátí 40 milionů USD / 29 milionu Euro, vyšetřování původu zbytku peněz zatím pokračuje.¹²¹ Bývalý prezident Bin 'Alí zemřel ve svém dobrovolném exilu v září 2019, jeho manželka Leila stále pobývá v saúdskoarabské Džiddě.

Hned 14. ledna se pokusila uprchnout ze země většina členů klanu Bin 'Alí Trábelsí, byli zřejmě všichni varováni. Nicméně, z důvodu obsazených letadel byli někteří dopadeni na letišti nebo v kasárnách.¹²² Tak bylo více

¹¹⁸ Adetunji, J. (2011).

¹¹⁹ Tunisia's Ben Ali sentenced over protesters' deaths. *BBC Africa*. 13.6.2012.

¹²⁰ Douza, S. (2015). Více o soudu s Bin 'Alím viz: Tunisia: Q&A on the Trial of Ben Ali, Others for Killing Protesters. *Human Rights Watch*. 11.6.2012.

¹²¹ Swiss bank to return ousted dictator's millions to Tunisia. *Enca*. 11.4.2014.

¹²² Kromě 'Imáda (Imeda) Trábelsího a Múrada Trábelsího byly chyceny sestry Leily Trábelsí Samíra a její manžel Meherzí a Džalíla a její manžel Mahdžúb, Sofien Kais bin 'Alí a další viz: Barrouhi, A. (2011).

než třicet členů rodiny uvězněno hned po pádu dosavadního prezidenta.¹²³ Jiným se podařilo uprchnout do zahraničí. O několika panovaly také rozporuplné informace, které se vyjasnily až v pozdějších obdobích.¹²⁴ Bilhasan Trábelsí, starší bratr Leily Bin 'Alí a vlivný tuniský podnikatel, společně se svojí manželkou a dětmi uprchli 14. ledna ze země na palubě své jachty Sophie.¹²⁵ Plavili se zřejmě do Itálie, odkud utekli do Kanady, kde žádali o azyl. Jemu osobně Kanada odmítla azyl udělit, neboť se jednalo o hledaného zločince. Jeho rodina však azyl získala.¹²⁶ V Tunisku byl v nepřítomnosti odsouzen na několik let vězení. Po třech letech na útěku byl Belhassen zatčen v březnu 2019 na jihu Francie. V roce 2021 byl propuštěn na kauci, současně jej Francie odmítla vydat do Tuniska z důvodu jeho špatného zdravotního stavu a kvůli podmínkám v tuniském vězení. Důvodem k těmto obavám byl také osud Leilíných a Bilhasanových dvou bratrů, Muráka a Munsífa, kteří v tuniském vězení po pádu režimu zemřeli.

'Imád (Imed) Trábelsí, oblíbený synovec manželky prezidenta, byl přes různé počáteční matoucí informace o jeho útěku či smrti nakonec zajištěn v Tunisku. Byl odsouzen za různé zločiny dohromady na 52 let vězení, z toho šest za poslední kauzu projednávanou v dubnu 2015, týkající se lomu el-Houareb v regionu Qajruwán.¹²⁷ V podstatě je vězněn od pádu režimu až do teď (2023), kdy se snaží využít trestního smírčího řízení tak, že vrátí neoprávněné zisky. V roce 2017 se v tuniské televizi oficiálně omluvil za korupční chování celé rodiny.

Muhammad Sachr al-Mátarí, zeť Bin 'Alího a Leily, byl v lednu 2011 v Kanadě kvůli těhotenství své manželky Nesríne. Krátce se vrátil do Tuniska, ale již 14. ledna pomocí svého soukromého tryskáče uletěl z Tuniska do Zálivu, snad do Dubaje,¹²⁸ podle jiných pobýval na Seychelách, kde měl v roce 2017 získat i seychelský pas. Mezitím byl souzen v Tunisku za korupci

¹²³ Adetunji, J. (2011).

¹²⁴ Například se soudilo, že 'Imád Trábelsí nebo Muhammad Sachr al-Mátarí (Sakher El Materí) uprchli – viz: Meikle, J. (2011).

¹²⁵ Barrouhi, A. (2011).

¹²⁶ Belhassen Trabelsi, ex-Tunisian dictator's brother-in-law, denied asylum. *CBC news Montreal*. 16.3.2015.

¹²⁷ Douza, S. (2015).

¹²⁸ Barrouhi, A. (2011).

a odsouzen k 16 rokům vězení.¹²⁹ Salím Šíbúb (Chiboub), další zeť Bin ‘Alího, utekl ze země do Spojených arabských emirátů. Byl souzen v nepřítomnosti v březnu 2012 za nedovolené ozbrojování a odsouzen k pěti letům vězení. Do Tuniska se vrátil v listopadu 2014, byl zatčen a obviněn z různých zločinů.¹³⁰ Byl odsouzen k šesti měsícům v jednom případě, v jiném byl osvobozen. Ve vězení měl strávit rok, pak byl propuštěn za podmínky, že splatí neoprávněné zisky a další pohledávky. Později byl opět zatčen, neboť tyto nové finanční závazky nedodržel. Další osudy Marwána Mabruka, dalšího zetě Bin ‘Alího, a jeho bratrů Ismaíla a Muhammada ‘Alího nejsou veřejnosti známy, podobně jako další život Salíma Zarrúka.

Uveďme také některé příklady bývalých prominentních politiků. Hned 14. ledna se podařilo zatknout bývalého člena prezidentské stráže, generála ‘Alího as-Serijátího, který byl následně obviněn z násilí vůči demonstrantům a spiknutí proti národní bezpečnosti.¹³¹ As-Serijátí byl odsouzen v červenci 2012 na dvacet let vězení, později byl jeho trestný čin překvalifikován a trest snižen na tři roky. Z vězení byl propuštěn 17. května 2014.¹³² Dále byl sledován průběh procesů s třemi nejdůležitějšími protagonisty bývalého režimu, kterými byli ‘Abd al-Waháb ‘Abd Alláh, ‘Abd Alláh al-Qalál, ‘Abd al-‘Azíz bin Díjáj’. ‘Abd al-Waháb ‘Abd Alláh, takzvaný „ministr propagandy“, který byl v čele několika tiskových agentur a sloužil jako ministr informací i zahraničních věcí, byl zatčen a umístěn do domácího vězení.¹³³ Nakonec byl propuštěn v roce 2013.¹³⁴ Jeho manželka Alja (Alya) ‘Abd Alláh, vedla Bank of Tunisia, podle dostupných zpráv nebyla z ničeho obviněna. ‘Abd Alláh al-Qalál (Abdalláh Kallel), bývalý ministr obrany, ministr vnitra a předseda bývalého parlamentu, byl nejprve umístěn do domácího vězení, pak byl oficiálně zatčen. V souvislosti s jeho špatným zdravotním stavem

¹²⁹ Sakher El Materi: Tunisia ex-leader's son-in-law arrested. *BBC news*. 14.12.2012.

¹³⁰ Slim Chiboub de retour en Tunisie pour faire face à la justice. *France 24*. 19.11.2014.

¹³¹ Barrouhi, A. (2011).

¹³² Tunisie: Ali Seriatí l'ex-directeur de la sécurité présidentielle enfin libre. *Tunis Tribune*. 17.5.2014.

¹³³ Barrouhi, A. (2011). Dle jiných zdrojů byl v roce 2012 ve vojenském vězení al-‘Awina (al-Oweína) blízko letiště Kartágo – viz: Ahmed, L.B. (2012).

¹³⁴ ‘Arráb al-í-lám ‘Abd al-Wahháb ‘Abd Alláh jughádiru sidžn al-Mirnáqija. *As-Sá‘at*. 13.7.2013.

mu byl trest zkrácen na dva roky vězení a v červenci 2013 byl propuštěn.¹³⁵ ‘Abd al-‘Azíz bin Dijá’ (Abdalazíz Ben Dhia), který za Habíba Burgiby zastával několik ministerských postů a za Bin ‘Alího figuroval jako ministr obrany a generální sekretář RCD, byl také přesunut do domácího vězení, posléze zatčen a držen ve vězení. V roce 2014 byl propuštěn bez jakéhokoliv obvinění. V únoru 2015 zemřel.¹³⁶ Další bývalí politici byli prostě uvolněni z funkce a dále nestíháni, jako například Ahmad ‘Ijád al-Uderní, bývalý poradce prezidenta, ministr a člen ústředního výboru RCD.¹³⁷ Bin ‘Alího ministr vnitra Rafíq Bálhádž Qásim (Rafík Belhaj Kacem), který stál za vládními policejními akcemi, i když byl v lednu vyhozen z úřadu samotným Bin ‘Alím, byl také dopaden a později odsouzen ke dvanácti letům vězení.¹³⁸ Ale i on byl již v květnu 2014 propuštěn, údajně z vážných zdravotních důvodů.¹³⁹

Z tohoto stručného výčtu je evidentní, že většina bývalých důležitých osob nijak nepykala za své činy, nikdo z obviněných také nepřiznal svoji vinu, ani se nijak nepokusil za své činy omluvit (kromě ‘Imáda Trábelšího). Dotyční zůstávají buď trvale v zahraničí a ignorují soudní procesy nebo za pomocí dobrých právníků udolávají jednu kauzu za druhou a čelí dosud jen minimálním trestům.

Předvolební transformace, březen – říjen 2011

Po pádu původního režimu bylo třeba vybudovat nové instituce, které by reprezentovaly stát a současně připravily půdu pro následnou transformaci politického systému, která byla symbolizována zejména zvolením nového Ústavodárného shromáždění. Období prozatímní vlády as-Sabsího představuje první fázi porevoluční přeměny země. Prozatímní vláda spolupracovala s „Vysokou komisí pro realizaci cílů revoluce, politickou reformu

¹³⁵ Abdallah Kallel quitte la prison et rentre chez lui. *Business News*. 11.7.2013.

¹³⁶ Dahmani, F. (2015).

¹³⁷ Barrouhi, A. (2011).

¹³⁸ Tunisia’s Ben Ali sentenced over protesters’ deaths. *BBC Africa*. 13.6.2012.

¹³⁹ Tunisie: Libération de Rafik Hadj Kacem. *Tunisie Numerique*. 8.5.2014.

a demokratickou proměnu¹⁴⁰, kterou tvořilo sto padesát zástupců politických stran a občanské společnosti. Společně vydávaly první porevoluční zákony a novely. Došlo především k základním změnám v politice, které následně umožnily první skutečně svobodné volby. Činnost všech původně zakázaných stran byla povolena prozatímní vládou již 20. ledna 2011. Výjimka byla učiněna jen u *Hizb at-tahrír* a několika dalších, jejich činnost byla zakázána i nadále. Islamistická strana *an-Nahda* byla oficiálně legalizována 1. března 2011.¹⁴¹ Strana RCD byla soudně rozpuštěna dne 9. března 2011. Fuád Mebazá (Fuád Mibaza) byl potvrzen ve funkci prezidenta až do budoucích voleb. Komise v dubnu a květnu 2011 učinila dva důležité kroky pro zformování budoucího Ústavodárného shromáždění – vytvořila Nezávislou autoritu pro volby¹⁴² a vydala volební zákon.¹⁴³ V rámci tohoto nového volebního zákona se objevily i některé novinky, například požadavek parity mezi muži a ženami na volebních kandidátkách všech stran.¹⁴⁴

První svobodné volby do Ústavodárného shromáždění byly původně plánovány na 24. července, ale již v červnu prozatímní vláda ohlásila jejich posun na 23. října. Toto zpoždění bylo vysvětleno potřebou většího časového prostoru pro nutnou volební administrativu, tedy pro registraci voličů, aktualizaci trvalého bydliště apod.¹⁴⁵ Zpoždění bylo kritizováno například Rášidem Ghannúším, který se obával chaosu vyplývajícího z přechodného období a také v něm viděl příležitost pro bývalý režim, aby znovu získal dobrou pozici v zemi a „unikl tak volebním urnám“.¹⁴⁶

Výzkum z podzimu roku 2011 ukázal, že 70 % Tunisánů žádá plnou parlamentní demokracii a pluralitní prostředí, ve kterém budou působit strany levicové i pravicové, strany sekulární i náboženské, tj. i islamistické. Toto byl

¹⁴⁰ Tuto komisi vedl Ji Jadh bin Achúr; proto byla označována jako „Bin Achúrova komise / Ben Achour Commission“.

¹⁴¹ Rášid Ghannúší se vrátil do Tuniska z exilu v lednu 2011, od té doby usilovně pracoval na legalizaci *an-Nahdy*.

¹⁴² The Independent High Authority for Elections / ISIE.

¹⁴³ Tavana, D. Russell, A. (2014: 1).

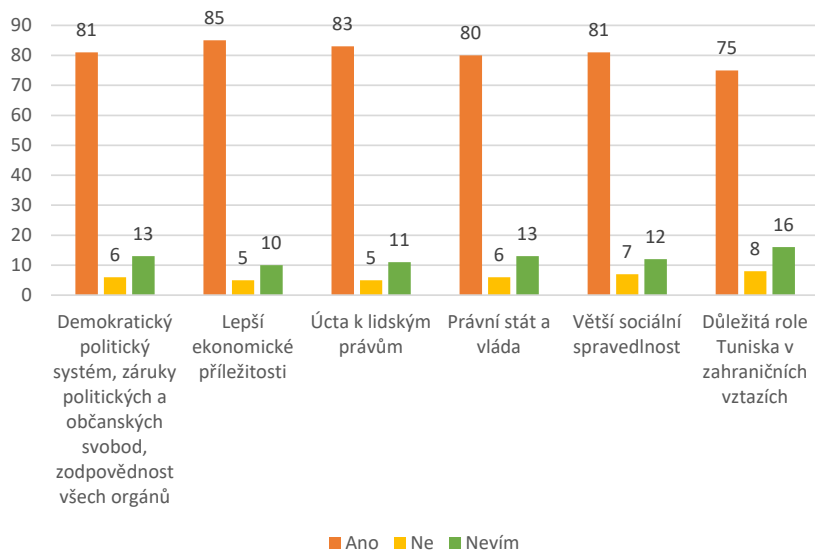
¹⁴⁴ Clancy-Smith, J. (2013: 25). Celý zákon v arabské a anglické verzi k nahlédnutí např.: Tunisia: Electoral Law of 10 May (2011). *Ace: The Electoral Knowledge Network*. 2011.

¹⁴⁵ Mandraud, I. (2011).

¹⁴⁶ Hearst, D. (2011).

jednoznačně nejpreferovanější model budoucího politického systému. Další dvě verze, z nichž první návrh počítal v parlamentu pouze s islamistickými stranami a druhý návrh naopak pouze s nenáboženskými stranami, byly posuzovány jako nepříliš zdařilé a pro zhruba polovinu respondentů zcela nepřijatelné. Nesouhlas a podíl negativních odpovědí narůstaly dále s modelem islámského státu dle šar'í, bez voleb a bez přítomnosti politických stran. Nejvíce negativní reakci (přes dvě třetiny respondentů) ale zaznamenal model autokratické vlády bez ohledu na výsledky voleb.¹⁴⁷

Těsně před volbami se konala druhá vlna průzkumu veřejného mínění Arab Barometer v Tunisku, která ukazovala nálady tohoto období. Respondenti byli v drtivé většině velmi optimisticky přesvědčeni, že Tunisko úspěšně v budoucím řešení řady problémů. Odpovědi na otázku, zda Tunisko dokáže v budoucnu zlepšit následujících šest indikátorů, jsou uvedeny v následujícím grafu:¹⁴⁸

¹⁴⁷ Taqrír al-bárúmítr al-'arabí ath-thání: Túnis. *Arab Barometer* (2012: 16).

¹⁴⁸ Taqrír al-bárúmítr al-'arabí ath-thání: Túnis. *Arab Barometer* (2012: 10).

Ekonomické problémy byly jedním z hlavních důvodů začátku revoluční aktivity, ale v tak krátkém čase neměla prozatímní vláda šanci jakkoliv zasáhnout. Bylo zřejmé, že očekávané ekonomické reformy budou dlouhodobého charakteru. Celý nestabilní rok 2011 měl další negativní dopad na ekonomiku země. Údaje se dle jednotlivých zdrojů liší, ale shodují se v tom, že rok 2011 zaznamenal rekordní propad HDP,¹⁴⁹ celkový pokles příjmů z turismu i průmyslu¹⁵⁰ a narostla také nezaměstnanost.¹⁵¹ V květnu 2011 přislíbily státy G8 půjčku dvacet miliard USD na transformaci Tuniska a Egypta.¹⁵²

Volby do Národního ústavního shromáždění – 23. října 2011

Do voleb do Národního ústavního shromáždění¹⁵³ (neboli do Ústavodárného shromáždění) v roce 2011 se zapojila přibližně stovka nejrůznějších stran, z nichž některé měly určitou historii působení, jiné vznikly jako úplně nové. Veřejný zájem a s tím související největší naděje na úspěch se však soustředily okolo čtyř nejdůležitějších politických stran, jedné koalice a jednoho seskupení nezávislých kandidátů.

An-Nahda (*Harakat an-nahda*, Strana obrození) se stala centrem pozornosti těchto voleb. Po dekadách zákazu byla oficiálně obnovena v březnu 2011. Její pozice byla popisována jako umírněně islamistická. Rášid Ghannúší se po svém návratu do Tuniska netajil, že se strana inspirovuje tureckou vládní

¹⁴⁹ Tunisko mělo obvyklý roční růst HDP v průměru 3,66 % (průměr od 2001 do 2014), v roce 2010 to bylo okolo 3 %, v revolučním roce nastal prudký pokles, přičemž v první čtvrtině roku 2011 byl zaznamenán rekordní propad – viz: údaje z National Institute of statistics Tunisia viz: Tunisia GDP Annual Growth Rate 2001 2018. *Trading Economics*. 2018. Světová banka uvádí jiná čísla – růst HDP byl v letech 2005–2009 v průměru 5 %, v roce 2010 bylo zpomalení na 3 % růst, v roce 2011 pokles – 1 % – viz: Tunisia, World Development Indicators. *World DataBank*. Již v polovině ledna byly vyčísleny ekonomické ztráty země, zejm. vyplývající z ušlých exportních příležitostí na 2,2 miliardy USD – viz: Tunisia PM forms „unity government“. *Al Jazeera*. 17.1.2011.

¹⁵⁰ Příjmy z průmyslu poklesly o 40 % – viz: Black, I. (2011).

¹⁵¹ Srov. 13 % nezaměstnanost v tomto období dle Black, I. (2011) a zdvojnásobení nezaměstnanosti dle Hearst, D. (2011).

¹⁵² Willsher, K. Wintour, P. (2011).

¹⁵³ Národní ústavní shromáždění (*al-Madžlis al-watani at-ta'sisí*).

Stranou spravedlnosti a rozvoje. Ve svém předvolebním programu se strana soustředila na obecná témata a univerzální hodnoty jako boj proti vládní korupci, svobodný obchod, boj s nezaměstnaností, rodinné hodnoty. Rášid Ghannúší prohlásil: „*Tunišští lidé se osvobodili a nikdy nepřijmou nového diktátora, vystupujícího pod jakýmkoliv jménem, islámským či jiným.*“¹⁵⁴ Ghannúší dále zdůrazňoval, že *an-Nahda* chce zachovat hodnoty moderního Tuniska, jako je zákaz polygamie a rovnost žen, neboť jsou podle ní v souladu s islámským právem.¹⁵⁵ Již v předvolebních průzkumech se ukazovalo, že *an-Nahda* bude velkým hráčem voleb 2011. Velkým nepřítelem *an-Nahdy* byla strana *at-Tadždíd*,¹⁵⁶ která v roce 2011 tvořila hlavní součást Moderní demokratické koalice s jasně sekulární a protiislamistickou kampaní.

Moderní demokratická koalice¹⁵⁷ byla zformována cíleně pro volby 2011. Její nejvýznamnější součástí byla již dříve fungující strana *at-Tadždíd* (Strana obnovy) a další členy tvořily strany jako Levicová socialistická strana, Republikánská strana a Cesta středu. *at-Tadždíd* vyšla z ideálů komunismu, posléze se ukotvila ve středově-levicové pozici, se kterou byla legalizována v roce 1993. Jejím lídrem byl Ahmad Ibráhím, významná osoba v rámci opozice již za Bin ‘Alího režimu. Tato koalice bránila striktně sekulární pozici a již před volbami otevřeně odmítla účastnit se jakéhokoliv budoucího koaličního jednání s islamistickou *an-Nahdou*.¹⁵⁸

Další významnou sekulární stranou v těchto volbách byla Pokroková demokratická strana (PDP).¹⁵⁹ Tato středová socialistická strana se účastnila již parlamentních voleb v letech 1989 až 1999. Zesílení konfliktu s vládou se projevilo v období okolo voleb 2004 a 2009, které strana bojkotovala. Ahmad Nadžíb aš-Šábbí (Najib Chebbi) a generální tajemnice strany Maja Džiríbí¹⁶⁰ byli taktéž protagonisté protestní hladovky, kterou společně drželi od 20. září do 20. října 2007 s cílem upozornit na problematiku fungování opozičních

¹⁵⁴ Hearst, D. (2011).

¹⁵⁵ Usher, G. (2011).

¹⁵⁶ Hearst, D. (2011).

¹⁵⁷ *Democratic Modernist Coalition / Modernist Democratic Pole / PDM / al-Qutb*.

¹⁵⁸ Maqni, N. (2011).

¹⁵⁹ PDP *Parti Démocrate Progressiste / Tunisia's Progressive Democratic Party / al-Hizb ad-dímuqrátí at-taqaddumí / الحزب الديمقراطي التقدمي*.

¹⁶⁰ První žena na takto vysoké politické pozici v Tunisku.

politických stran v Tunisku.¹⁶¹ Aš-Šábbí byl považován za předního kritika Bin 'Alího režimu, který jako jeden z mála zůstal v zemi a čelil mu aktivně. Strana PDP byla považována za jednu z nejdůležitějších pro přicházející volby, tvořila nejvýraznější protiváhu islamistické *an-Nahdè*. Lídr Ahmad Nadžíb aš-Šábbí se před volbami nechal slyšet, že doufá ve vítězství nad *an-Nahdou*.¹⁶² Volební program PDP byl soustředěn na ekonomické reformy týkající se nezaměstnanosti, investic do menších podniků, podpory zahraničních investic, spravedlivého daňového systému, zvýšení minimální mzdy.¹⁶³ Strana také požadovala změny v institučním uspořádání republiky, zejména zavedení všeobecné volby prezidenta a dvoukomorového parlamentu, který by lépe reprezentoval jednotlivé regiony Tuniska.¹⁶⁴ Strana byla připravena zformovat sekulárně-středový blok spolu s podobně smýšlejícími stranami jako *at-Takatol*, Moderní demokratická koalice a *Aššúq Túnis*.¹⁶⁵

Demokratické fórum pro práci a svobody neboli *at-Takatol*¹⁶⁶ je další ještě předrevoluční strana, označována jako středově-levicová. Její volební program roku 2011 byl soustředěn na boj proti korupci, strana dále zdůrazňovala svoji modernistickou pozici, chtěla udržet zákony o rovnosti muže a ženy a ženská práva, což v praxi realizovala prostřednictvím vysokého podílu žen na své kandidátce. Demokratické fórum sdružovalo mnoho levicově uvažujících intelektuálů a lidskoprávních aktivistů. Stranický lídr Mustafá bin Dža'far byl uznáván mezi intelektuály, ale měl nejasnou šíři podpory napříč celou veřejností.¹⁶⁷ Nicméně, nárůst počtu členů strany i nárůst všeobecné podpory vyplývající z průzkumů byl v roce 2011 velmi výrazný.¹⁶⁸ *At-Takatol* měla ve volebním programu 2011 čtyři hlavní cíle: budování právního státu, ekonomické reformy a snížení regionálních a sociálních rozdílů v zemi, boj proti chudobě a zajištění demokratické vlády.¹⁶⁹ *At-Takatol* před volbami

¹⁶¹ Gamha, E. (2011b).

¹⁶² Tunisia's democratic party hopes for pol win over Islamists. *Al Arabiya News*. 25.9.2011.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Gamha, E. (2011b).

¹⁶⁵ Wolf, A. (2011).

¹⁶⁶ Democratic Forum for Labour and Liberties – FDTL.

¹⁶⁷ Tunisia: Who are the opposition leaders? *The Telegraph*. 18.1.2011.

¹⁶⁸ Melki, W. (2011).

¹⁶⁹ Barnámíď hizb at-Takatol 2011. *Ettakatol*.

hlásala, že vidí možnosti v koaličním spojení s podobnými demokratickými stranami, měla taktéž zájem stát se součástí vlády národní jednoty.

Zcela novou stranou v těchto volbách byl Kongres pro republiku,¹⁷⁰ sekulární středově-levicová strana, která byla sice založena již v roce 2001, o rok později byla ovšem zakázána. Její lídr, lidskoprávní aktivista Munsif Marzúki (Marzúqí) posléze vedl stranu z exilu ve Francii, ale hned po událostech počátku roku 2011 se vrátil do Tuniska. Strana byla soustředěna na občanské svobody, spravedlnost a boj proti cenzuře. V jejím programu byly také ekonomické reformy, zahraniční spolupráce, investice do turismu.¹⁷¹ Kongres měl vůči *an-Nahdē* a spojení s ní ambivalentní postoj. Na jednu stranu v průběhu předvolební kampaně Munsif Marzúki *an-Nahdu* (a také PDP) obvinil z kupování voleb.¹⁷² Na druhou stranu byl Kongres s *an-Nahdou* v určitých postojích zajedno, zejména ve zdůrazňování boje proti pozůstatkům RCD. Původní negativní postoj vůči případné koalici se změnil a Marzúki nakonec dal jasně najevo ochotu ke koaličnímu vyjednávání s islamisty, přičemž zdůraznil, že postoj Kongresu k lidským a ženským právům je naprosto pevný a nikdy o nich s *an-Nahdou* diskutovat nebudou.¹⁷³ Tento postoj byl odsuzován zejména levicovými stranami jako „*paktování se s ďáblem*“. Marzúki sám vysvětloval svoji ochotu snahou vytvořit „*širokou alianci pro posílení shromáždění*“.¹⁷⁴

O úspěch ve volbách se snažilo i mnoho dalších menších sekulárních stran. Některé byly zřetelně levicové jako Tuniská komunistická strana pracujících,¹⁷⁵ jiné naopak silně pravicové, zejména Tuniské horizonty / *Áfáq Túnis*, strana založená neoliberalními ekonomy, v jejím čele stála Ámina Muníf. Ze středově-pravicových stran je možno upozornit též na Unii svobodných patriotů,¹⁷⁶ zastávající názory liberální ekonomie, silně vyhraněné vůči *an-Nahdē*.

¹⁷⁰ *Congress Party for the Republic, Congrès pour la République / CPR / المؤتمر من أجل الجمهورية / al-Mu'tamar min adžl al-džumhúrijá.*

¹⁷¹ Gamha, E. (2011a).

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Perkins, K. (2014: 250–251).

¹⁷⁴ Coalition talks with Tunisia's Islamists have begun, leftist leader says. *Al Arabia News*, 25.10.2011.

¹⁷⁵ Tunisian Workers Communist Party – PCOT, která byla založená již v roce 1986 a záhy zakázána.

¹⁷⁶ Free Patriotic Union, nová strana vzniklá v roce 2011. Založil ji obchodník Salím Rijáhí, který pro svoji volební kampaň zakoupil i některá tuniská média.

Kromě politických stran se voleb účastnila i hnutí, z nichž je nutno jmenovat hnutí *al-Arída* neboli Lidová petice pro svobodu, spravedlnost a rozvoj,¹⁷⁷ zformované po revoluci pod vedením al-Hášmí al-Hámdího.

Kromě *an-Nahdy* se nevyprofilovala žádná jiná islamistická strana s významnějším volebním potenciálem. K registraci do voleb se sice přihlásila transnacionální islamistická strana *Hiżb at-tahrír*, která byla v Tunisku za Bin 'Alího zakázána, povolení účastnit se porevolučních voleb ale nezískala.

Volební účast dne 23. října 2011 byla podle různých zdrojů okolo 52-54 %. Z více než 8,2 milionu oprávněných voličů se zúčastnilo zhruba 4,3 milionu.¹⁷⁸ Výsledných 68,2 % platných hlasů zvolilo strany, které nakonec zaujaly místa v novém ústavním shromáždění. Skoro třetina platných hlasů však volila malé strany, které ve výsledku nedosáhly nezbytného minima hlasů.¹⁷⁹ Budoucí vládní koalice je v následující tabulce označena tmavými políčky.

Název strany	Podíl hlasů ¹⁸⁰	Počet křesel	Lídr	Stručná pozice
<i>an-Nahda</i>	37,04 %	89	Rášid Ghannúší	Islamistická
Kongres pro republiku (CPR)	8,71 %	29	Munsif Marzúkí	Sekulární, středově-levicová
Lidová petice <i>al-Arída</i>	6,74 %	26	Muhammad al-Hášmí al-Hámdí	Nezávislí
<i>at-Takatol</i> (FDTL)	7,03 %	20	Mustafá bin Dža'far	Levicová
Pokroková demokratická strana (PDP)	3,94 %	16	Nadžíb aš-Šábbí	Sekulární, středová
Národní ústavní iniciativa (<i>al-Mubábara</i>)	3,19 %	5	Kámal Murdzán	Podpora bývalé RCD

¹⁷⁷ *Pétition populaire pour la liberté, la justice et le développement / al-Arída aš-ša'abíja li-l-hurríja wa-l-'adála wa-t-tamíja* neboli krátce *al-Arída aš-ša'abíja*.

¹⁷⁸ Byla 54,1 % dle al-Džazíry – viz: Final Tunisian election results announced. *Al Jazeera*. 14.11.2011, dle Gamha byla pouze 51,7 % – viz: Gamha, E. (2011c).

¹⁷⁹ Gamha, E. (2011c).

¹⁸⁰ Tunisia 2011. *World Elections*. 29.10.2011.

Tunisko

Moderní demokratická koalice (PDM)	2,79 %	5	Rijád bin Fadl a Mustafá bin Ahmad	Sekulární, středově-levicová
<i>Áfíq Túnis</i>	1,89 %	4	Mustafá Mizghaní	Sekulární, liberální obchodníci, pravicová
Tuniská komunistická strana pracujících (PCOT)	1,57 %	3	Hamma al-Hammámí	Komunistická
Lidové hnutí	0,75 %	2	Muhammad Bráhmí	Pan-arabistická, nacionalistická, socialistická
Hnutí socialistických demokratů (MDS)	0,56 %	2	Muhammad Mú'adda	
Unie svobodných patriotů		1	Salím Rijahí	Sekulární, ekonomicky liberální
Národní demokratické hnutí		1		
Maghribská liberální strana		1	Muhammad Bú'abdálí	Sekulární, ekonomicky liberální
Ostatní strany		5		
Nezávislí		8		
Celkem		217		

An-Nahda zvítězila prakticky ve všech volebních okrscích, jedinou výjimkou bylo Sídí Búzíd, kde zvítězilo sdružení nezávislých *al-Arída* a *an-Nahda* skončila druhá. Ve všech ostatních okrscích měla *an-Nahda* okolo 40 % hlasů, nejvýznamněji uspěla v jižním distriktu Tatáwín (59 % hlasů).¹⁸¹ Kongres pro republiku nadstandardně významně uspěl v oblasti Qibilí (Kebili) 26 %, všude jinde měl okolo 4-9 %, nejnižší zisk zaznamenal opět v Sídí Búzíd,

¹⁸¹ *An-Nahda* měla podporu většinou v urbanizovaných oblastech s vyšší životní úrovní a nižší mírou negramotnosti, kromě toho bodovala v jižních regionech, kde měla svoji tradiční podporu – viz výsledky analýzy v nepublikované DP: Jelínek, A. (2019: 125, 127).

pouze 1,7 %. *At-Takatol* dosáhl nejlepších výsledků v severních okrscích, směrem na jih byly jeho zisky čím dále nižší. PDP mělo přibližně stejné zisky po celém Tunisku, nejlepší výsledek přišel ze severozápadní provincie Bádža (7,6 %).¹⁸²

Vítězství strany *an-Nahda* bylo drtivé, ne však nečekané. *An-Nahda* symbolizovala nejvýznamněji utlačovanou dlouhodobou opozici, byla v době předvolební kampaně nejlépe zorganizovaná, a především výborně financovaná. Nevystupovala jako striktně islamistická strana, inkorporovala do svého programu určité ideály demokracie a pluralismu.¹⁸³ Byla to také jediná kandidující islamistická strana, sdružila proto všechny příznivce této orientace a neutrpěla obrovskou roztržičností, na kterou doplatily strany sekulární.

Ze všech sekulárně orientovaných stran získala nejlepší výsledky zcela nová strana Kongres pro republiku / CPR. Nečekaný úspěch v těchto volbách zaznamenalo sdružení nezávislých *al-Arída*, kterou analytici obviňovali, že uspěla pouze díky obrovskému předvolebnímu populismu zejména v chudších částech vnitrozemí.¹⁸⁴ V Sídí Búzíd došlo k protestům v reakci na anulování vítězství tří kandidátů tohoto hnutí.¹⁸⁵

Pro většinu starších předrevolučních opozičních politických stran představovaly tyto volby velký propad. Pokroková demokratická strana PDP získala pouze 16 křesel, přestože si v předvolebních průzkumech vedla o dost lépe.¹⁸⁶ Strana zřejmě doplatila na podezření z propojení se starým režimem. Zisk pěti křesel nenaplňoval očekávaný úspěch v případě Moderní demokratické koalice (PDM). Neúspěch zaznamenalo také Hnutí socialistických demokratů (MDS) i Unie svobodných patriotů.

¹⁸² 2011 Elections. *Tunisia Election Data*.

¹⁸³ Tunisia 2011. *World Elections*. 29.10.2011.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Byrne, E. (2011).

¹⁸⁶ Perkins, K. (2014: 248).

Vytvoření vládní koalice Trojka

Na základě výsledků voleb do Ústavodárného shromáždění se *an-Nahda* pokoušela vytvořit nejprve vládu národní jednoty. Oficiálně hlásala, že je ochotna vytvořit alianci s jakoukoliv ochotnou stranou a že hlavním cílem aliance musí být jasně daný ekonomický, sociální a politický program.¹⁸⁷ Ovšem levicové strany velmi důrazně odmítly s *an-Nahdou* spolupracovat. *An-Nahda* se nakonec spojila se stranami Kongres pro republiku (CPR) a *at-Takatol*, které byly ve volbách velmi úspěšné a nebyly a priori proti spolupráci s islamisty. Tak vznikla vládní koalice nazývaná „Trojka“ (*the Troika*) v celkové síle 138 křesel (tj. takřka 64 % hlasů v parlamentu) a následně první islamisty vedená vláda po Arabském jaru.

Proti této vládní islamisticko-centristické koalici se sestavila koalice opoziční, jejíž hlavní součástí byly sekulární strany levicové i pravicové orientace, tedy především Pokroková demokratická strana (PDP), *Afġq Túnis* a Moderní demokratická koalice (PDM). Takto sestavená opoziční koalice dohromady představovala pouhých 25 křesel v Ústavodárném shromáždění, chyběl tedy potenciál pro skutečně efektivní opoziční činnost.

Nově zvolené Ústavodárné shromáždění mělo svoji inaugurační schůzku dne 22. listopadu 2011. Shromáždění sestavilo a schválilo dne 10. prosince 2011 tzv. „malou ústavu“ neboli prozatímní ústavu. Termín pro sestavení nové, stálé ústavy byl stanoven na 23. října 2012, tedy rok od prvních porevolučních voleb. Trojka navrhla nového prezidentského kandidáta, lidskoprávního aktivistu a lídra strany Kongres pro republiku Munsifa Marzúkiho. Ten byl ve funkci prezidenta Ústavodárným shromážděním potvrzen 12. prosince 2011. Nová vláda vedená Trojkou byla schválena 22. prosince 2011. V jejím čele stál bývalý disident a člen *an-Nahdy* Hammádí Džibálí. Ze dvaadvacetičlenného kabinetu měla *an-Nahda* devatenáct ministrů (zejména důležité ministerstvo vnitra, ministerstvo spravedlnosti, ministerstvo zahraničních věcí a další), šest ministrů bylo ze strany CPR, šest z *at-Takatol* a zbylých jedenáct bylo nezávislých.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Perkins, K. (2014: 251).

¹⁸⁸ Cavatorta, F. Haugbolle, R.H. (2013: 50).

Sestavení nové řádné porevoluční tuniské ústavy bylo hlavní prioritou zvoleného Ústavodárného shromáždění. Na počátku roku 2012 začaly první debaty ohledně její podoby. Zde se již projevil rozdílný postoj jednotlivých politických stran, tedy střet mezi ideou islámského státu a ideou sekulárního státu. *An-Nahda* navrhovala ústavu, v níž by islámské právo bylo hlavním zdrojem legislativy. Proti tomu se postavily nejen opoziční strany (zejména PDP), ale také její vládní spojenec Kongres pro republiku CPR.¹⁸⁹ Tento neřešitelný konflikt se stal středem diskusí nejen o tuniské ústavě, ale provázal i celé směřování země ve dvou následných letech.

Politická scéna po volbách 2011 – kritika Trojky a vznik nových stran

Na podzim roku 2012 bylo zřejmé, že vládní Trojka čelí velkým problémům. Byla zřejmá nespokojenost vyplývající z nedostatečných reforem, malého důrazu na bezpečnost, zanedbávání svobod a práv občanů. Hlavním úkolem roku 2012 pro vysokou politickou scénu bylo vytvoření nové ústavy, která měla být předložena do 23. října 2012. Vzhledem k názorové rozříštěnosti politického spektra bylo čím dále jasnější, že se tento úkol splnit nepodaří. Proto tuniské odbory (UGTT) jako významný reprezentant občanské společnosti zorganizoval oficiální rozhovory, kterých se měly účastnit všechny politické strany, které měly tímto spustit tzv. národní dialog. *An-Nahda* a Kongres pro republiku účast v těchto hovorech odmítly, ale zorganizovaly podobnou iniciativu, která měla vést k žádaným politickým změnám.¹⁹⁰ Hlasy, které volaly po diskusi a národním dialogu, se objevovaly i dále v roce 2013. Až do konce roku 2013 však nevedly k žádnému řešení, neboť se vládní strany a opoziční strany vzájemně bojktovaly. Mezi tím se vnitropolitická a bezpečnostní situace v Tunisku značně přiosvěřila.

V dubnu 2012 zformoval bývalý porevoluční premiér a ostřílený politik Muhammad al-Bádží Qá'id as-Sabsí novou stranu Volání Tuniska / *Nidá' Túnis*.

¹⁸⁹ Cesari, J. (2014: 44).

¹⁹⁰ Antonakis-Nashif, A. (2013: 4) nebo The Tunisian Troika: Regaining Initiative with a New Deadline. *Al Jazeera Center for Studies*. 13.11.2012.

Dne 16. června byla nová strana oficiálně představena jako sekulární pravicová strana vymezující se proti *an-Nahdē* a koalici Trojka. V určitém smyslu strana *Nidā' Túnis* vyplnila prostor po rozpuštění Bin 'Alího RCD a do jejích řad skutečně vstoupilo mnoho lidí, kteří byli dříve členy Burgibovy strany Neo-Destúr nebo Bin 'Alího RCD. *Nidā' Túnis* spolupracovala také s odbory. Velmi důležité bylo, že ačkoliv se neúčastnila voleb 2011, získala 11 zástupců v Ústavodárném shromáždění, většinou přeběhlíků ze stran Kongres pro republiku a *at-Takatol*, kteří nesouhlasili s vládní politikou.¹⁹¹ Již během prvního roku své existence si *Nidā' Túnis* získala mnoho příznivců. Podíl na jejím úspěchu měla nespokojenost lidí s politikou vládní Trojky a také nárůst akcí radikálních islamistů, který měl negativní dopad na popularitu islamistické *an-Nahdy*. Lidé svojí podporou *Nidā' Túnis* vyjádřili své jasné „ne“ islamizaci Tuniska.¹⁹²

Objevilo se také další hnutí nazvané Lidová fronta, které sdružilo malé levicové strany. Hlavním lídrem se stal Hamma al-Hammámí. Také Lidová fronta začala bezprostředně kritizovat vládní Trojku¹⁹³ a zaujala podobně jako *Nidā' Túnis* jasný protiislamistický postoj.

Růst islámského radikalismu a *Ansár aš-šarí'a*

Období let 2012 a 2013 v Tunisku je charakteristické nárůstem aktivit islámských radikálů. Zostřenou rétoriku začaly brzy doprovázet protesty, násilí, střety s vládními policejními složkami, a nakonec cílené atentáty na politiky. Mezi radikálními islamistickými skupinami vyniklo zejména seskupení *Ansár aš-šarí'a* (Stoupenci / následovníci šarí'i), které stojí za většinou níže popsaných událostí. Skupina *Ansár aš-šarí'a* vznikla v Libyi po roce 2011 a její pobočka *Ansár aš-šarí'a* v Tunisku (dále jen AST) se objevila zhruba ve stejné době. Jejím lídrem se stal Sajf Alláh ibn Husajn (zvaný Abú 'Ajád at-Túnisí), známý protagonist radikalních islámských teorií, operativce extrémistického spolku Tuniská bojová skupina (Tunisian Combat Group) okolo roku

¹⁹¹ Antonakis-Nashif, A. (2013: 2).

¹⁹² Bahloul, N. (2012).

¹⁹³ Ryan, Y. (2012).

2000 a domnělý operativce al-Qá'ídy, který byl za svoje aktivity vězněn již režimem Bin 'Alího až do revoluce 2011. Skupina se ve svých počátcích nejprve soustředila na charitativní aktivity v chudých oblastech země, pročež si rychle získala mnohé příznivce. Ideologii AST lze charakterizovat známými a velmi obecnými požadavky na zavádění striktního islámu v soukromé sféře, na významnou roli islámu ve veřejné sféře (ekonomika, média, vzdělání, turismus) a samozřejmě na větší roli šar'íi v jejím celém rozsahu. Pro šíření své ideologie využívali rovněž moderní média jako blogy a Facebook.

Skupina *Ansár aš-šarí'a* je dávana do souvislosti již s prvním vážnějším konfliktem s islamistickými silami, ke kterému došlo v říjnu 2011. Důvodem bylo první tuniské vysílání francouzsko-iránského animovaného filmu *Persepolis*, který ukazuje události okolo islámské revoluce roku 1979. Soukromé televizní stanici Nessma TV v Tunisu bylo nejprve elektronicky vyhrožováno a druhý den po vysílání pořadu (tj. 8. října) asi 300 radikálních islamistů zaútočilo na její ředitelství a pokusili se budovu zapálit.¹⁹⁴

Tuniskými radikální islamisté se znovu razantně ozvali v květnu 2012. Nejprve se střetli s prodejci alkoholu ve městě Sídí Búzíd. Asi o týden později se v městě Džendúba (severozápadní Tunisko) shromáždilo okolo 500 osob, vyzbrojeni kameny a zápalnými bombami zaútočili na policejní stanici a obchody prodávající alkohol.¹⁹⁵ Policie byla nucena zakročít, pomocí slzného plynu je rozehnala, byli zatčeni čtyři lidé. Další střety vládních sil a radikálních islamistů na sebe nedaly dlouho čekat. V červnu 2012 se konala v umělecké galerii El Marsa na severotuniském předměstí Marsa výstava nazvaná „Jaro umění“. Některá vystavovaná díla shledali radikální islamisté jako „rouhání“ (například karikaturu svatého města Mekky, zobrazení nahé ženy, sestavení Božího jména z hmyzu).¹⁹⁶ Protestní akce trvaly asi dva dny, ale rozšířily se rychle po celé zemi, jednalo se o největší násilnosti od revoluce 2011. Při zásazích bezpečnostních sil bylo zadrženo přes 160 lidí.¹⁹⁷ Jeden člověk byl zastřelen, okolo stovky bylo zraněno. Vlna protestů byla též dávana do

¹⁹⁴ Tunisian Salafists attacks TV station for screening film on Iran revolution. *Al Arabiya News*. 9.10.2011.

¹⁹⁵ Tunisia Salafis Riot to Protest an Arrest. *The New York Times*. 26.5.2012.

¹⁹⁶ Tunis declares curfew after „Islamist“ rioting. *BBC News Africa*. 12.6.2012.

¹⁹⁷ Amara, T. Noueihed L. (2012). Podle dalších zdrojů to bylo pouze přes 80 lidí – viz: Tunisia detains 86 after Salafi Islamist riots over art exhibition. *Al Arabiya News*. 12.6.2012.

souvislosti s výzvou lídra al-Qá'idy Ajmana az-Zawáhiriho, aby se Tunisané obrátili proti vládě příliš mírné strany *an-Nahda*.

K významnému vyhocení situace došlo 14. září 2012. Důvodem byl americký film zobrazující proroka Muhammada. Film byl nižší kvality, byl šířen pouze po internetu a nebyl nijak podporován americkými oficiálními kruhy. Skupina *Ansár aš-šarí'a* pomocí Facebooku vyzývala k intenzivním protestům proti tomuto filmu, nepokoje skutečně vypukly hned po páteční modlitbě. Protesty rétoricky podpořila i *an-Nahda*, a to z důvodu, že film shledala vulgárním a útočným.¹⁹⁸ Protestující se shromáždili před ambasádou USA a vyjadřovali pohoršení nad filmem. Ve vypjaté situaci nakonec radikálové napadli nejen ambasádu, ale i sousedící americkou školu. Radikálové strhli vlajku USA a nahradili ji černou vlajkou s *šahádou*.¹⁹⁹ Policie zakročila velmi tvrdě, protestující zpětně útočili na policii pomocí kamenů a zápalných bomb, střílelo se i v prostoru samotné ambasády. Výsledkem akce byli čtyři mrtví a několik desítek zraněných. V souvislosti s útoky bylo následně zatčeno sedmdesát tři lidí. Podle vyjádření ministra vnitra začalo zejména stíhání lídra *Ansár aš-šarí'a* Sajfa Alláha ibn Husajna, který se po těchto útocích začal ukrývat.

V září 2012 došlo k prvnímu útoku islámských radikálů na tuniského politického představitele. Člen Ústavodárného shromáždění Ibráhím Qassás byl napaden v městě Qelíbija (Kelibia), když se měl sejít s představiteli strany *Nidá' Túnis*. Podobné útoky či zastrašování členů a příznivců strany *Nidá' Túnis* se objevovaly po celý měsíc.²⁰⁰ V říjnu 2012 došlo k násilnému činu, který je někdy označován jako „první politická vražda v Tunisku“.²⁰¹ Při násilí mezi příznivci politické strany *Nidá' Túnis* a radikální skupinou Národní liga pro ochranu revoluce (sympatizující s *an-Nahdou*) v městě Tatáwín byl zabit koordinátor *Nidá' Túnis* Lutlí Nachd.²⁰²

Veřejné mínění se postupně začalo obracet proti vládní straně a islamistickým složkám. To si uvědomoval také Rášid Ghannúší, a ještě v říjnu 2012

¹⁹⁸ Amara, T. (2012a).

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Bahloul, N. (2012).

²⁰¹ Dhaouadi, M. (2012).

²⁰² Tamtéž.

se snažil bagatelizovat nebezpečí islámského radikalismu v zemi a zdůrazňoval, že hlavní nebezpečí pochází od strany *Nidá' Túnis*, která je postavena na bývalém RCD.²⁰³ Na konci roku, zejména v prosinci, ale tuniští občané začali vyjadřovat nespokojenost s islamisty vedenou vládou a požadovali její odstoupení. Kromě laxního přístupu k růstu extrémismu jim vadily zejména neřešené ekonomické problémy a nulový pokrok v tvorbě ústavy. Dle agentury Reuters lidé v protestech volali: „*Novou revoluci!*“ a „*An-Nahdo, odejdi!*“²⁰⁴

Vraždy opozičních politiků Bil'ída a Bráhmího

Dne 6. února 2013 bylo Tunisko šokováno zcela bezprecedentní událostí. Před svým domem v Tunisu byl několikrát střelen opoziční politik Šukrí Bil'íd (Belaíd). Byl převezen do blízké kliniky, kde na následky zranění zemřel. Bil'íd byl tuniský právník a politik, lídr opoziční strany Národní demokratické hnutí.²⁰⁵ Tato politická strana vycházela z tradice levicových stran, jakou byla například Tuniská komunistická strana, kterou založili Francouzi již v roce 1920. Po získání nezávislosti měla levice jen omezené možnosti pro své aktivity. V porevolučním období začalo v Tunisku působit několik levicových stran, ani jedna ve volbách 2011 příliš neuspěla, dohromady měly pouze 5 z 217 křesel. Bil'íd byl hlavní osobou snažící se o jednotu levice, o čemž svědčí například jeho iniciativa nazvaná Sjednocená demokratická nacionalistická strana, která ale neuspěla.²⁰⁶ Ještě před revolucí 2011 byl kritikem režimu Bin 'Alího a po revoluci zase velkým kritikem vedení země islamisty. Bil'íd se několikrát veřejně utkal s *an-Nahdou*, když ji obvinil z nevsímavosti k politickému násilí, z podpory násilí a také z netolerance. *An-Nahda* se nařčením bránila a z podněcování problémů obviňovala naopak Bil'ída.²⁰⁷

²⁰³ Dhaouadi, M. (2012).

²⁰⁴ Amara, T. (2012b).

²⁰⁵ Národní demokratické hnutí / حركة الوطنيين الديمقراطيون / *Harakat al-watanijún ad-dimugrá-tjún* – levicová politická strana, která byla zoficializovaná až po revoluci 2011. V prvních porevolučních volbách získala pouze jediné křeslo ve Shromáždění. V době útoku byla strana součástí výše zmíněné koalice levicových stran Lidová fronta.

²⁰⁶ The Splintered History of the Tunisian Left. *Al Akhbar*. 9.2.2013.

²⁰⁷ Ryan, Y. (2013).

V centru Tunisu se konala demonstrace na protest proti vraždě Bil'ída a na podporu opozice, policie ji rozehnala za pomoci slzného plynu.²⁰⁸ Pohřeb politika se konal 8. února 2013 v distriktu Džabal Džallúd v Tunisu. Jeho pohřeb byl mohutný, odhaduje se, že se uctění jeho památky zúčastnilo v ulicích okolo jednoho milionu lidí.²⁰⁹ Následovala hluboká politická krize, největší od 2011. Lidé se domnívali, že *an-Nahda* je spojena s politickým pronásledováním opozice a vinili ji z Bil'ídovy smrti.²¹⁰ Osoby z Bil'ídova blízkého okruhu upozornily, že politik byl již více než rok sledován a že mu bylo vyhrožováno, což nabylo větší intenzity těsně před jeho vraždou.²¹¹ Bratr zavražděného obvinil z útoku přímo Rášida Ghannúšího.²¹² V důsledku této události a pod tíhou kritiky premiér Hammádí Džibálí dne 19. února 2013 rezignoval a rozpustil vládu.

Nově ustavená vláda nepředstavovala žádné změny ani v rozložení sil v rámci koalice ani v celkové orientaci. V průběhu května prohlašovala, že zastavení násilí a terorismu je její prioritou, zejména zdůraznila nutnost potírání skupin propojených s al-Qá'idou, které se pohybovaly na tunisko-alžírské hranici. Nový premiér a opět člen *an-Nahdy* 'Alí al-'Arájjid (Ali Laarayedh), který nastoupil do úřadu v březnu 2013, přesto skupinu *Ansár aš-šar'ía* označil pouze za ilegální a uvedl, že i když někteří její lídři mají spojení s terorismem, skupina dosud nemůže být jasně označena jako teroristická.²¹³ *An-Nahda* se evidentně obávala otevřeně vystoupit proti islamistické skupině, aby neohrozila vlastní islamistickou legitimitu.

Vztahy *Ansár aš-šar'ía* a vlády se otevřeně vyhrótily v průběhu roku 2013. Členové AST chystali svůj výroční kongres, který se měl konat v neděli 19. května v Qajruwánu. Očekávaná účast byla více než 40 tisíc příznivců.²¹⁴ Jako tvrdě islamistická skupina neuznávající autoritu státu však AST nezažádala oficiální úřady o souhlas s jeho pořádáním. Mluvící skupiny Sajf ad-Dín

²⁰⁸ AFP: Tunisie: heurts entre policiers et manifestants à Tunis. *YouTube*. 7.2.2013.

²⁰⁹ Ryan, Y. (2013).

²¹⁰ Arif, Sh. (2013).

²¹¹ Ryan, Y. (2013).

²¹² Tunisian opposition leader murdered, sparks nationwide protests. *Al Akhbar English*. 6.2.2013.

²¹³ Tunisia „making progress“ against terror groups. *Middle East Institute*. 23.5.2013.

²¹⁴ Tunisia Salafis gather despite ban, clash with police. *Al Akhbar English*. 19.5.2013.

Ra'ís prohlásil přímo: „Nežádáme vládu o povolení kázat Boží slovo a varujeme ji před snahou bránit pořádání kongresu pomocí policejní intervence“ a hrotil situaci slovy jako: „Vláda bude zodpovědná za prolití jakékoliv kapky krve“. ²¹⁵ Vláda následně vyhodnotila skupinu a její aktivitu jako „hrozbu veřejnému pořádku“, kongres zakázala a oznámila, že z případných nepokojů obviní AST. ²¹⁶ Hned druhý den však vládní *an-Nahda* zmírnila svá vyjádření tak, že konání kongresu *Ansár aš-šarí'a* bylo pouze posunuto na blíže nespecifikované datum.

S cílem zabezpečit situaci kontrolovala státní policie dne 19. května celé centrum Qajruwánu. ²¹⁷ Různé úřady (např. velvyslanectví USA) varovaly své občany, aby se místu potenciálního střetu raději vyhnuli. ²¹⁸ *Ansár aš-šarí'a* ale pomocí své webové stránky informovali své příznivce o změně místa setkání z Qajruwánu na předměstí Tunisu, povzbuzovali je v příjezdu na nově naplánované místo a doporučovali variabilní způsoby přepravy. Policejní síly také zareagovaly a začaly se urychleně přesouvat do čtvrtí Tunisu jako at-Tadhmen (Ettadhamen), ²¹⁹ kde byly hlášeny skupiny podporovatelů AST s černou vlajkou hnutí. ²²⁰ Policie se shromážděné lidi nejprve snažila zastrašit pomocí slzného plynu a střelby do vzduchu, asi pět set příznivců hnutí odpovídalo házením kameny. ²²¹ Ve střetech byl nakonec jeden člověk zabit ²²² a okolo patnácti lidí bylo zraněno. ²²³ Během následného víkendu policie zatkla okolo dvou set členů hnutí, což premiér 'Alí al-'Aradžid komentoval, že „zakročí proti extrémismu velmi tvrdě“. ²²⁴ V neděli brzy ráno byl

²¹⁵ Tunisia bans Salafist congress in possible showdown. *Middle East Institute*. 17.5.2013.

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ Tunisia's Ennahda says Salafist congress postponed to avoid bloodshed. *Al Arabiya*. 18.5.2013.

²¹⁸ Lambroschini, A. (2013).

²¹⁹ Asi 15 km západně od hlavního města Tunisu.

²²⁰ Tunisia Salafis gather despite ban, clash with police. *Al Akhbar English*. 19.5.2013.

²²¹ Tamtéž.

²²² Ukázalo se, že se vůbec nejednalo o člena *Ansár aš-šarí'a* ani žádné jiné islamistické skupiny – viz: Benoit-Lavelle, M. (2013).

²²³ Tunisia police arrest 200 Salafis in banned rally. *Al Akhbar English*. 20.5.2013. Dle jiných zdrojů bylo zraněno 18 lidí – viz: Ennahdha yields to Salafist pressure again: Ansar al-Sharia spokesman freed. *Middle East Online*. 22.5.2013, podle dalších 14 lidí, z toho 11 policistů – viz: Salafist group clashes with police in Tunisia. *Al Jazeera*. 20.5.2013.

²²⁴ Tunisia police arrest 200 Salafis in banned rally. *Al Akhbar English*. 20.5.2013.

také zatčen mluvčí Sajf ad-Dín Ra'ís, což podnítilo hnutí AST k vyhlášení další demonstrace v Qajruwánu na pátek. Ra'ís byl již ve středu propuštěn na kauci, ale nadále čelil obvinění z šíření falešných informací a podněcování násilí.²²⁵ Tím se situace trochu zklidnila a k ohlášenému pátečnímu protestu již nedošlo.

Necelého půl roku po smrti Šukrího Bil'ída došlo k další politické vraždě. Obětí se stal Muhammad Bráhmí, osmapadesátiletý tuniský politik a lídr strany Lidové hnutí.²²⁶ Bráhmí byl postřelen v autě dne 25. července, přímo před svým domem. Po převozu do nemocnice podlehl těžkým zraněním. Bráhmí byl politicky aktivní již za Bin 'Alího režimu, byl členem studentských spolků, vytvořil své hnutí pod vlivem násirismu, byl aktivní i v odborech. Jako rodák ze Sídí Búzíd se účastnil revolučních demonstrací od samotného počátku. Do voleb 2011 se zapojil na poslední chvíli, přesto uspěl právě za volební okrsek Sídí Búzíd a stal se členem Ústavodárného shromáždění od října 2011.²²⁷ Přestože byl věřící muslim, byl odpůrcem politického islámu a velký kritik vlády *an-Nahdy*. Vnímal negativně nedostatečné reformní kroky, vyjadřoval se zejména k problémům v zemědělství, například ohledně redistribuce půdy. Byl dokonce jedním z protagonistů pětidenní protestní hladovky na podporu regionů Sídí Búzíd a Gafsa, kterou vedl přímo v Ústavodárném shromáždění v říjnu 2012.²²⁸ Nedlouho před útokem dokonce rezignoval na členství ve své vlastní straně kvůli podezření, že jeho spolustraníci spolupracují s *an-Nahdou*.²²⁹

Po zavraždění Muhammada Bráhmího se zvedla ohromná vlna protestů v celé zemi proti vládě *an-Nahdy*, například před ministerstvem vnitra v Tunisu a před budovou *an-Nahdy* v Sídí Búzíd.²³⁰ Podle mnohých bylo důvodem jeho vraždy zejména to, že Bráhmí byl příliš otevřený kritik stávající vlády,

²²⁵ Ennahdha yields to Salafist pressure again: Ansar al-Sharia spokesman freed. *Middle East Online*. 22.5.2013. Sajf ad-Dín byl nakonec chycen v červenci 2014 a obviněn z mnoha závažných trestných činů.

²²⁶ Nacionalistická, socialistická strana, která ve volbách 2011 získala 2 křesla ve Shromáždění.

²²⁷ Blaise, L. (2013).

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ Tunisia faces strike after opposition's Brahimi assassinated. *Al Arabiya*. 26.7.2013.

²³⁰ Tunisian politician Mohamed Brahmi assassinated. *Al Jazeera*. 25.7.2013.

nepohodlný charismatický opoziční lídr a v neposlední řadě také symbol města, kde začala revoluce, a tak byl Bráhmí do jisté míry vnímán v celém Tunisku jako symbol cílů revoluce.²³¹ Lidé *an-Nahdu* obviňovali z podněcování zabití obou opozičních politiků a žádali její odstoupení. *An-Nahda* obvinění odmítla a vyjádřila „*smutek a šok*“ nad Bráhmího smrtí.²³² Rodina zavražděného z činu obvinila přímo stranu *an-Nahda*, což odmítl Rášid Ghannúší s tím, že za tímto činem je snaha vyvolat v zemi občanskou válku. Tuniské odbory vyhlásily generální stávkou na pátek 26. července na protest „*proti terorismu, násilí a vraždám*“.²³³ Také letecká společnost Tunisair se zapojila a zrušila všechny lety. Lidé v demonstracích odmítali dále vládu islamistů, volali hesla jako „*Svobodné Tunisko, pryč s Bratrstvem*“.²³⁴ Policie použila slzný plyn na rozehnaní demonstrací v Tunisu a Sídí Búzíd. Při protestech byl policií zabit jeden člověk (v důsledku rány do hlavy slzným granátem). Politický tlak na rezignaci vlády premiér ‘Alí al-‘Aradžid odmítl a prohlásil, že vláda bude pokračovat až do plánovaných obecných voleb a že ačkoliv lituje smrti politika, nevidí důvod, aby vláda odstoupila a vytvořila tak „*mocenské vakuum*“.²³⁵

Ministr vnitra Lutlí bin Džiddú brzy oznámil, že oba politici byli zavraždění stejnou zbraní a že hlavním podezřelým z útoku je extrémní salafista Abú Bakr al-Hakím.²³⁶ Al-Hakím (zvaný Abú Muqátíl), narozený ve Francii, byl v té době známý jako pašerák zbraní s napojením na džihádistické skupiny. Na zavraždění politiků se měla podílet širší skupina militantů, objevovala se další jména prokázaných pašeráků zbraní. Policie nadále sledovala stopy této skupiny a speciální jednotky Národní gardy proti ní zasáhly 3. a 4. února 2014 na tuniském předměstí Taoued. Podle oficiálního prohlášení ministra vnitra bylo při zásahu zabito 23 „*teroristických elementů*“.²³⁷ V prosinci 2014 se objevilo video, ve kterém Abú Bakr al-Hakím a jeho skupina (v té době již jako ohlášená pobočka známé extrémisticko-džihádistické skupiny Islámský stát / ISIS) přiznal zodpovědnost za zabití obou politiků a vyhrožoval dalšími

²³¹ Blase, L. (2013).

²³² Tunisian politician Mohamed Brahmí assassinated. *Al Jazeera*, 25.7.2013.

²³³ Tunisia faces strike after opposition's Brahmí assassinated. *Al Arabiya*, 26.7.2013.

²³⁴ Tamtéž.

²³⁵ Tunisian politician Mohamed Brahmí assassinated. *Al Jazeera*, 25.7.2013.

²³⁶ Tunisia opposition figures „shot by same gun“. *Al Jazeera*, 27. 7.2013.

²³⁷ Tunisia: Alleged killer of Chokri Belaid dead. *Al Arabiya*, 4.2.2014.

útoky. Současně se vyznal ze snah zavést v Tunisku islámské právo.²³⁸ Tunišští *Ansár aš-šarí'a* již před tím vyjádřili podporu a sympatie ke skupinám Islámský stát / ISIS / ISIL a *Džabhat al-nusra*, a proto jejich rétorické připojení k Islámskému státu nebylo udivující. V důsledku těchto skutečností byla skupina *Ansár aš-šarí'a* označena tuniskou vládou za teroristickou organizaci.²³⁹ *Ansár aš-šarí'a*, kteří do té doby byli otevřeně aktivní skrze *da'wa*²⁴⁰ i v extrémistické operativě, se stáhli a zůstali v Tunisku nadále v ústraní. Analytici však soudí, že ve svých aktivitách dále pokračují pod jiným názvem, zřejmě *aš-Šabáb at-tawhíd*.²⁴¹

V říjnu 2013 údajně proběhl již třetí, tentokrát neúspěšný, pokus o vraždu opozičního politika. Cílem neznámých atentátníků byl člen Shromáždění Mondží Rahú'í z Národního demokratického hnutí.²⁴² Poukazuje se na to, že tyto vraždy politiků byly jen nejkřiklavější ukázky politického nátlaku vůči opozici i všem liberálním složkám společnosti, který probíhal již od roku 2011.²⁴³

Kvartet pro národní dialog cesta z krize

Zavraždění politiků Bil'ída a Bráhmího uvedlo zemi v roce 2013 do stavu politické krize. Tendence poklesu volebních preferencí vládních stran se jasně ukázaly například již v květnu 2013. Na základě výzkumu provedeného Sigma Conseil Market Research pro tuniský deník *Al-Maghreb* by zřejmý propad *an-Nahdy* prospěl zejména straně *Nidá' Túnis*, která by v případě voleb získala 90 ze 199 křesel. Průzkum také ukázal, že více jak 70 % lidí je s vládní politikou nespokojena.²⁴⁴ Tyto tendence se během léta 2013 ještě

²³⁸ ISIS-linked group claims 2013 murders of secular Tunisian politicians. *AlAkhhbar*. 18.12.2014.

²³⁹ Tunisia declares Ansar al-Sharia a terrorist group. *BBC News Africa*. 27.8.2013.

²⁴⁰ *Da'wa*, doslovně „výzva“. V obecném smyslu jde o výzvu k přijetí islámu. V kontextu islamistických skupin a hnutí má tato výzva výrazný politický rozměr, přičemž zahrnuje sociální, humanitární a zejména edukační činnost ve veřejné sféře.

²⁴¹ Zelín, A.Y. (2014).

²⁴² Ryan, Y. (2013).

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Tunisia Poll Shows Nidaa Tunis More Popular Than Ennahda. *AlMonitor*. 15.5.2013. Srov. jiné údaje, podle nichž by *Nidá' Túnis* dle průzkumů v červenci 2013 získala 20,3 % viz: Antonakis-Nashif, A. (2013: 2).

prohloubily. Rok 2013 byl charakterizován celkovou politickou deziluzí, znovu se objevily obavy z porušování lidských práv i z korupce, slibovaná transparentnost justice také nebyla vládní prioritou. Zločiny Bin ‘Alího režimu nebyly řádně prošetřeny, bývalí funkcionáři RCD se postupně opět zapojovali do politiky.²⁴⁵ V oblasti ekonomiky také nebylo dosaženo žádných pokroků, inflace se nadále zvyšovala. Celý tento vývoj vyústil v silnou kritiku vládní Trojky a zejména *an-Nahdy*. Obavy vládní *an-Nahdy* zřejmě ještě prohloubila zkušenost z Egypta, kde byla vláda islamisticky orientovaného Muslimského bratrstva dne 3. července 2013 svržena armádním pučem. Rášid Ghannúší tehdy prohlásil: „*Když ztratíme moc, opět ji získáme. Ale jestli ztratíme tuniskou bezpečnost a stabilitu, bude to ztráta pro všechny.*“²⁴⁶ Tak začal proces, kdy se *an-Nahda* a opozice snažily společně najít východisko z vnitropolitické krize.

V říjnu 2013 byla z podnětu tuniských odborů vytvořena nová klíčová instituce nazvaná „Tuniský národní dialog“. Ten tvořila čtveřice významných občanských organizací: Tuniská odborová organizace (UGTT), Tuniská konfederace průmyslu, obchodu a umění, Tuniská liga lidských práv (LTDH) a Národní komise pro právníky Tuniska. Cílem této instituce bylo najít řešení hluboké vnitropolitické krize a obnovit stabilitu v zemi.²⁴⁷ Konkrétně tedy přivést vládu ke konstruktivnímu dialogu s dalšími politickými stranami a konečně vytvořit a ratifikovat novou ústavu, schválit nový volební zákon a uskutečnit nové volby parlamentní a prezidentské. Tato iniciativa byla rychle přijata mnohými politickými stranami, vládními i opozičními, také *an-Nahda* přijala účast na konferenci Národního dialogu konané 5. října 2013.

Na konci roku se vláda dostala pod silný tlak Národního dialogu. Nakonec lídři *an-Nahdy* souhlasili s odstoupením a premiér ‘Alí al-‘Aradžid přislíbil svoji rezignaci v rámci procesu uklidnění. Jako premiér byl v prosinci 2013 zvolen Mahdí Džama‘a (Mehdí Džoma‘a), původní ministr průmyslu, stranicky neaktivní. Přes počáteční problémy, kdy se strany nemohly shodnout na vyhovujících kandidátech, bylo složení nového kabinetu oznámeno na konci ledna 2014. Nová vláda byla označována jako technokratická, tedy nestranická, kdy všichni ministři a jejich zástupci mají být politicky nezávislí.

²⁴⁵ Wolf, A. (2014).

²⁴⁶ Said, K. (2014).

²⁴⁷ Bedhiafi, M. (2013).

Ve skutečnosti byli mezi 21 jmény nových ministrů jak technokraté, tak známí politici matadoři. Jako nejkontroverznější se jevil Lutfi bin Džiddú, který měl pokračovat na pozici ministra vnitra přes požadavky na jeho odvolání.²⁴⁸ Ačkoliv panovaly určité pochybnosti o skutečné „technokratičnosti“ nově vzniklé vlády, ta se chopila příležitosti s úspěchem. Je s podivem, že se podařilo tuto přechodnou vládu sestavit tak, aby byla akceptovatelná všemi vlivnými aktéry, což bylo klíčové pro její fungování. Díky tomuto kroku mohlo dojít k dalšímu úspěšnému pokračování transformačních změn, které byly očekávány od roku 2011.

Rok 2014 završení revolučních změn

Nová ústava

Všechny cíle revoluce 2011 a celková představa o nové tuniské společnosti měly být legislativně stvrzeny v nové ústavě. V prosinci 2011 byl vydán stručný Zákon o dočasné organizaci veřejných autorit (tzv. dočasná ústava), který měl platit až do sestavení nové finální ústavy, což bylo očekáváno již v roce 2012. Celý proces její tvorby však narušovala narůstající tenze mezi vládní *an-Nahdou* a sekularisty, sociální nepokoje a růst islamismu. První návrh ústavy byl *an-Nahdou* představen v prosinci 2012, druhý v dubnu 2013 a třetí v červnu 2013.²⁴⁹ Všechny tyto návrhy byly okamžitě smeteny sekulárními stranami a neměly tak šanci na schválení Ústavodárným shromážděním. Nejkontroverznějšími tématy byly role islámského práva v legislativě, práva žen a zákaz rouhání.

Tuniský národní dialog a později i technokratická vláda premiéra Mahdího Džama'a zahájily okamžitě sérii náročných vyjednávání mezi Trojkou, členy Ústavodárného shromáždění, státními institucemi i zástupci veřejnosti. Kompromisy a ústupky byly potřeba ze všech stran, proto byl vytvořen tzv. „smírní výbor“, který ladil rozdíly v názorech na ústavu, hrál významnou roli v připomínkování návrhů členů Shromáždění a při vypracování dohod

²⁴⁸ Dreisbach, T. (2014).

²⁴⁹ Sadek, G. (2013).

mezi frakcemi. Důležité také bylo, že připomínky se řešily ještě dříve, než se pro ústavu oficiálně hlasovalo.²⁵⁰ Nakonec byl slib technokratické vlády splněn, v krátkém čase byla představena nová tuniská ústava. Hlasování začalo v Ústavodárném shromáždění dne 3. ledna 2014. Hlasování o ústavě čítající 149 článků bylo prováděno po částech, proto trvalo několik dní. Celá byla Ústavodárným shromážděním schválena 26. ledna 2014.

Nová ústava 2014²⁵¹ potvrdila Tunisko jako občanský stát (čl. 2), kde lidé slouží jako hlavní zdroj autority (čl. 3), hlavní legislativní moc má Shromáždění reprezentantů (Shromáždění zástupců lidí) nebo lidové referendum (čl. 50), návrhy zákonů podává prezident nebo premiér (čl. 62) a schvaluje je Shromáždění reprezentantů (čl. 64).²⁵² Výsledkem byl civilní charakter země, s vyváženě kombinovaným parlamentně-prezidentským systémem. Tohoto bodu se týkaly mnohé diskuse. *An-Nahda* trvala na parlamentním modelu (měla jasnou převahu v parlamentu), ostatní strany upřednostňovaly prezidentský nebo smíšený model (měly připraveny silné kandidáty na prezidenta).²⁵³

Role náboženství v ústavě byla pro charakter budoucího státu klíčová a byla proto předmětem žhavého vyjednávání mezi politickými silami. *An-Nahda* se snažila prosadit větší roli islámu ve státě a její zástupci navrhovali taktéž další zákony podporující přísnější islámský životní styl (například trest za veřejné porušení půstu při ramadánu, zrušení adopcí, aktivaci některých ustanoveních islámského trestního práva).²⁵⁴ V rámci boje o podobu ústavy se *an-Nahda* také snažila učinit šari'ú co nejvýznamnějším zdrojem práva, tedy ideálně v podobě „jediný zdroj práva“, od čehož pod tlakem sekulárního tábora ustupovala k „hlavnímu zdroji práva“ a nakonec k „jednomu ze zdrojů práva“. Sekularisté však zcela odmítali být jedině uvedení slova „šari'a“ v jakémkoliv kontextu v celé ústavě²⁵⁵ a svůj názor nakonec prosadili. Náboženské právo jako zdroj práva stanovené nebylo a islámské právo

²⁵⁰ Anani, Kh. (2014).

²⁵¹ Celé znění např.: Tunisia's Constitution of 2014. *Constitute project*. 28.9.2015.

²⁵² Základní zákony musí schválit většina všech platných poslanců Shromáždění reprezentantů, ostatní zákony musí schválit polovina přítomných členů při hlasování (více než 1/3 poslanců musí být přítomna vždy).

²⁵³ Marks, M.L. (2014: 26-27).

²⁵⁴ Sadek, G. (2013).

²⁵⁵ Pickard, D. (2015: 21).

(šarí'a) nebylo nikde v ústavě zmíněno. Islám se ve schválené ústavě objevuje dvakrát v preambuli, dále je uveden jako „hlavní náboženství“ země v článku 1 a nakonec v článku 74 mezi dalšími podmínkami požaduje, aby byl prezidentský kandidát muslimem. Oproti původním návrhům se ve schválené ústavě neobjevuje, že žádné ústavní dodatky nesmí být proti islámu jako státnímu náboženství (původní čl. 136).²⁵⁶ *An-Nahda* také nedokázala prosadit (ani v ústavě, ani v trestním zákoníku) speciální článek, který by zakazoval rouhání proti islámu pro ochranu islámského charakteru země.²⁵⁷ Odstraněn tak byl původně navrhovaný článek 28 proti rouhačství, tedy vágně definovaný „útok na věci svaté“.²⁵⁸ Také praxe označení někoho za odpadlíka (*takfir*) není v ústavě uvedena, neboť takové jednání bylo shledáno proti svobodě názoru, myšlení a vyjadřování i proti svobodě náboženství.²⁵⁹

Ústava potvrzuje genderovou rovnost a zakazuje diskriminaci dle pohlaví (čl. 20), tedy ženy a muži mají stejná práva a povinnosti a jsou si rovni před zákonem.²⁶⁰ V článku 46 je uvedeno, že stát zaručuje a rozvíjí ženská práva, zaručuje rovnost v příležitostech ve všech oblastech. Kromě práva volit se také „snaží zaručit“ ženskou reprezentaci ve volených institucích (čl. 34), kde by mělo být v budoucnu dosaženo parity (čl. 46). V původním návrhu ústavy (čl. 28) *an-Nahda* prosazovala definici žen jako mužského komplementu / doplňku (*takmila*),²⁶¹ obrovská vlna kritiky ji donutila změnit svoji definici na „rovnost mezi mužem a ženou“ (*musáwá*).²⁶² *An-Nahda* také v prvních návrzích chtěla, aby ženy měly právo nosit závoj (dříve zakázáno zákonem 108 z roku 1981 a 102 z roku 1986), což nebylo podpořeno.²⁶³

²⁵⁶ Sadek, G. (2013).

²⁵⁷ Tamtéž.

²⁵⁸ Marks, M.L. (2014: 15, 24). V prvních návrzích bylo uvedeno, že jakákoliv „...inzultave, rouhání, posmívání a zobrazování Boha a Muhammada“ mají být potrestány 2 lety ve vězení, v případě opakování činu 4 lety ve vězení viz: Kessler, O. (2012).

²⁵⁹ Pickard, D. (2015: 22).

²⁶⁰ Tento článek byl opět předmětem složitých debat zejména mezi *an-Nahdou* a ženskými skupinami a aktivisty. Nakonec prošel volbou 116 vs. 40, zdrželo se 32 viz: Anani, Kh. (2014).

²⁶¹ Sadiki, L. (2012).

²⁶² Marks, M.L. (2014: 23).

²⁶³ Sadek, G. (2013).

V ústavě 2014 byla dále garantována svoboda náboženství a jeho praktikování (ochrana všech náboženství), byl zakázán nábožensky motivovaný extrémismus (jako například obviňování z odpadlictví a jakékoliv násilí) (čl. 6).²⁶⁴ Byla neutralizována politická role mešit, tedy zakázány politické aktivity v mešitách (čl. 6).²⁶⁵ Další články se týkaly ochrany svobod a lidských práv, byla zaručena základní lidská práva jako je rovnost před zákonem (čl. 21), právo na život (čl. 22), lidská důstojnost (čl. 23), svoboda názorů, vyjadřování, médií a publikování (čl. 31), právo volit (čl. 34), právo vytvořit politické strany, unie a asociace (čl. 35 a 36). Uvedeny byly také zákony týkající se sociálního a ekonomického pořádku, zejména záruka sociální spravedlnosti, vyvážený rozvoj regionů, zavedení principů pozitivní diskriminace pro určité oblasti země (čl. 12) a současně zesílení decentralizačního procesu státu (čl. 14).²⁶⁶ Důležitý byl také status armády v nové tuniské společnosti. Na rozdíl od Egypta, tuniská ústava její roli změnila: armáda brání zemi, musí zůstat neutrální a podporovat občanské autority.²⁶⁷

Nová tuniská ústava z roku 2014 přes všechny možné problematické body rozhodně představovala velký pokrok. Byl udržen občanský charakter země, úspěch v ochraně lidských práv byl zřejmý. Přesto se objevila kritika týkající se například ponechání trestu smrti (viz výjimka v čl. 22) a toho, že stanovená úroveň lidských práv v některých ohledech nedosahuje mezinárodních standardů.²⁶⁸

Odklon *an-Nahdy* od jejich původních záměrů prosazování islamistického programu, projevovaných zejména pevným zakomponováním principů islámu do ústavy, bývá interpretován různě. Podle některých ustoupila *an-Nahda* tlaku sekulárních stran a veřejnosti, což vidí jako důkaz post-islamistického postoje, ochoty k pluralismu, společnému řešení a toleranci a taktéž k určitému

²⁶⁴ Toto jsou body (čl. 6), které někteří analytici vidí jako rozporuplné a nejednoznačné, neboť je zde rozpor mezi ochranou náboženství a svobodou náboženství a názorů – viz: Guellali, A. (2014).

²⁶⁵ Anani, Kh. (2014).

²⁶⁶ Článek ohledně ekonomické podpory pro chudé oblasti opět provázely velké diskuse, nakonec byl schválen 144 hlasy proti 33, zdrželo se 7 – viz: Anani, Kh. (2014).

²⁶⁷ Anani, Kh. (2014).

²⁶⁸ World Report 2015: Tunisia, Events of 2014. *Human Rights Watch*. 2015.

pragmatismu.²⁶⁹ Velký vliv mělo patrně i poučení z vývoje v Egyptě, které vedlo *an-Nahdu* k opatrnějšímu, méně nátlakovému a více kompromisnímu postoji.²⁷⁰ Další analytici poukazují na to, že ne všichni členové *an-Nahdy* měli stejný názor na implementaci šari'í do ústavy a zákonů.²⁷¹ Hlavní kontroverze tkví v příliš širokém a ne přesně definovaném pojmu „šari'a“, který každý jedinec může vnímat odlišně, neboť zahrnuje jak množství obecných morálních a etických praktik, tak islámské zákonodárství včetně trestního práva. Někteří představitelé *an-Nahdy* dokonce neviděli žádný rozpor mezi základními principy šari'í a podobou ústavy 2014, i když v ní šari'a nebyla explicitně uvedena.²⁷²

Nové parlamentní volby

Z ustanovení nové tuniské ústavy a následně schváleného Základního zákona o volbách a referendech (zákon č. 36/2014) vyplynulo konání nových parlamentních a prezidentských voleb, které měly proběhnout do konce roku 2014.

Volby do parlamentu, přesněji do Shromáždění reprezentantů (*Madžlis nuwáb aš-ša'ab*) byly stanoveny na 26. října 2014. Hlavními hráči byly již známé strany: *an-Nahda*, *Nidá Túnis*, Kongres pro republiku (CPR), *at-Takatol* / FDTL, Republikánská strana (nově vzniklá sloučením s Pokrokovou demokratickou stranou PDP), Lidová fronta (levicová koalice více stran).²⁷³

Výsledky voleb do Shromáždění reprezentantů 2014 byly následovné, budoucí vládní koalice je v následující tabulce opět označena tmavými políčky:

²⁶⁹ Například výroky lídra *an-Nahdy* ve městě Sfax, který její ústup od prosazení slova šari'a v ústavě označil jako snahu strany o udržení stability v zemi a snahu o odvrácení rozdělení země viz: Marks, M.L. (2014: 22).

²⁷⁰ Anani, Kh. (2014), Marks, M.L. (2014: 17).

²⁷¹ Marks, M.L. (2014: 20-21).

²⁷² Celé spektrum názorů členů *an-Nahdy* z osobních rozhovorů viz: Marks, M.L. (2014: 21-22).

²⁷³ Tunisian Republic, Election for Parliament 2014. *Election Guide*.

Tunisko

Název strany	Podíl hlasů ²⁷⁴	Počet křesel	Lídr	Stručná pozice
<i>Nidá' Tūnis</i>	37,6 %	86	Al-Bádzí Qá'id as-Sabsí	Sekulární, pravicová
<i>an-Nahda</i>	27,8 %	69	Rášid Ghannúší / 'Alí al-'Arajjid	Islamistická
Unie svobodných patriotů	4,1 %	16	Salím Rijahí	Sekulární, ekonomicky liberální
Lidová fronta	3,6 %	15	Hamma al-Hammámí	Levicová koalice
<i>Áfāq Tūnis</i>	3 %	8	Mustafá Mizghaní / Jassín Bráhím	Sekulární, liberální obchodníci, pravicová
Kongres pro republiku (CPR)	2 %	4	'Imád Dá'imí	Sekulární, středově-levicová
Demokratické hnutí / <i>Hizb at-tajjār ad-dīmuqrátí</i>	1,9 %	3	Muhammad b. Mabruk al-Hámdí	Sekulární, nacionalistická, centristická
Lidové hnutí	1,3 %	3		Sekulární, socialistická
Národní ústavní iniciativa (<i>al-Mubábara</i>)	1,3 %	3	Kamál Mordžán	Sekulární, centristická
Proud lásky (<i>Tajār al-Mahaba</i> , dříve <i>al-'Arída</i>)	1,2 %	2	Muhammad al-Hášmí al-Hámdí	Nezávislí
Republikánská strana		1	Maja Džiríbí	Sekulární, centristická
Další strany		7		
Celkem		217		

²⁷⁴ Tunisian Republic, Election for Parliament 2014. *Election Guide*.

Volební účast byla 66 %, což znamená přibližně 3,5 milionu voličů z 5,3 milionu registrovaných.²⁷⁵ Z výsledků je patrné jasné vítězství sekulární strany *Nidá' Túnis*, což nebylo žádné překvapení, neboť tato strana dominovala v předvolebních průzkumech již dlouhodobě. Islamistická *an-Nahda* své vítězství z roku 2011 nezopakovala, z původních 89 křesel klesla na 69 křesel. Přesto zůstala druhou nejsilnější stranou shromáždění. Překvapivě dobře si vedla Unie svobodných patriotů a levicová Lidová fronta. Bývalí koaliční spojenci *an-Nahdy* zaznamenaly prudký pokles preferencí, Kongres pro republiku klesl z 29 křesel v roce 2011 na pouhé 4, *at-Takatol* se do Shromáždění nedostal vůbec.

Začalo se diskutovat o možných podobách vlády. Koalice dvou vítězných stran, tedy *Nidá' Túnis* a *an-Nahdy* byla těžko očekávatelná vzhledem k jasné nepřátelské pozici obou těchto stran. Pro hledání vhodných koaličních partnerů měla *Nidá' Túnis* lepší pozici než *an-Nahda*, neboť všechny další úspěšné politické strany byly sekulárně orientovány a byly ochotnější spíše spolupracovat s *Nidá' Túnis* než s *an-Nahdou*. Nicméně, vzhledem k poměrům mandátů získaných zúčastněnými stranami bylo zřejmé, že koalice musí být širší, tvořená nejméně třemi stranami.

Sestavením parlamentu byl za vítěznou stranu *Nidá' Túnis* pověřen Habíb as-Síd. Ten nejprve oznámil koalici s Uní svobodných patriotů, která byla ale slabá (102 křesel) a nebyla Shromážděním schválena. Na začátku února byla proto oznámena širší sekulárně-islamistická koalice, ve které byla *Nidá' Túnis*, Unie svobodných patriotů, *Áfáq Túnis* a překvapivě také islamistická *an-Nahda*.²⁷⁶ Kabinet, složený z 42 členů, byl sestaven z členů koaličních stran, ale byly v něm také silně zastoupeni nezávislí politici (23 z 42 pozic). Většina důležitých ministerstev (obrana, vnitro, spravedlnost) byla vedená právě nezávislymi, *Nidá' Túnis* vedla osm ministerstev, *an-Nahda* jediné ministerstvo

²⁷⁵ Tunisian Republic, Election for Parliament 2014. *Election Guide*. Jinde je uváděno 5,2 milionu registrovaných voličů a volební účast 60 % viz: Secular party looks to win Tunisia elections. *Middle East Institute*. 27.10.2014. Detailní informace podává Bináa News: celkově volilo 3 579 257 voličů, počet platných hlasů bylo 3 478 276 viz: Al-Intichábát al-tašrí'íja. *Bináa News*. 21.11.2014.

²⁷⁶ Takto složená širší koalice představuje v podstatě většinu hlasů shromáždění. K dosažení většiny v parlamentu stačilo *Nidá' Túnis* spojení s Uní svobodných patriotů a *Áfáq Túnis*, které dává 110 křesel.

práce a získala pozici sekretáře ve třech dalších ministerstvech. Strany Unie svobodných patriotů a *Afāq Tūnis* získaly každá po třech ministerstvech. Takto představená vláda byla schválena 166 hlasy.²⁷⁷ Sekulárně-islamistická koalice byla vnímána jako stabilní pro silnou vládu ve státě a současně jako možnost pro strany *Nidā' Tūnis* a *an-Nahda* ukázat svoji ochotu ke kompromisu a otevřenost pluralitě.²⁷⁸ Habíb as-Síd byl potvrzen jako premiér v únoru 2015, svoji funkci vykonával až do srpna 2016, kdy odstoupil kvůli ztrátě důvěry. Byl nahrazen Júsušem aš-Šáhidem, opět ze strany *Nidā' Tūnis*.

Nový prezident

Pro prezidentské volby roku 2014 bylo představeno celkem 27 kandidátů. Někteří byli zástupci politických stran, ale mnoho bylo i nezávislých. Mezi dominantní osobnosti patřil Bádží as-Sabsí (Béji Caid Essebsi) a stávající prozatímní prezident Munsif Marzúkí (Marzúqí). Politickými stranami byli postaveni jako kandidáti zejména jejich lídři: Kamál Mordžán (Národní ústavní iniciativa), Mustafá bin Dža'far (*at-Takatol*), Ahmad Nadžíb aš-Šábbí (Republikánská strana), Hamma al-Hammámí (Lidová fronta), Muhammad al-Hášmí al-Hámdí (Proud lásky). Zajímavé je, že *an-Nahda* do těchto voleb nepředstavila žádného kandidáta a podporovala Munsifá Marzúkiho. Na kandidátské listině byla jediná žena, Kalthúm Kannú.

Výsledky prvního kola voleb byly oznámeny tuniským volebním výborem dne 25. listopadu 2014. Volební účast byla 62 %.²⁷⁹ Výsledky prvního kola dopadly vcelku dle očekávání. Vítězem byl Bádží as-Sabsí, který získal 39,46 %, následován Munsifem Marzúkím, který uspěl se 33,43 %. Dalšími v pořadí byli Hamma al-Hammámí s 7,8 % hlasů a al-Hášmí al-Hámdí s 5,8 % hlasů.²⁸⁰

Ve finálním boji o prezidentské křeslo se tedy proti sobě postavili dva velcí rivalové: Bádží as-Sabsí a Munsif Marzúkí. Marzúkí symbolizoval skutečný disidentský odpor proti bývalému režimu Bin 'Alího a z této pozice označoval as-Sabsího kandidaturu jako návrat staré garnitury. As-Sabsí naopak

²⁷⁷ Tunisia parliament approves unity government. *Al Jazeera*. 6.2.2015.

²⁷⁸ Jamaoui, A. (2015).

²⁷⁹ Tunisian Republic, Election for President 2014. *Election Guide*.

²⁸⁰ Tamtéž.

Marzúkiho obviňoval ze spolupráce s islamisty, což dokazoval poukazováním na dramatické události v letech 2012 a zejména 2013. Ostrý tón mezi těmito dvěma protagonisty zazníval již od vítězství *Nidá' Túnis* v říjnových volbách. Tehdejší prezident Marzúki chtěl, aby as-Sabsí jako lídr vítězné strany sestavil vládu, tj. stal se premiérem a již nemohl kandidovat na prezidentské křeslo. As-Sabsí trval na tom, že panuje dohoda v rámci Národního dialogu, že premiér bude jmenován až po prezidentských volbách. Nevládní organizace Národního dialogu žádaly, aby Marzúki úmluvu respektoval.²⁸¹ Politickou krizi se podařilo urovnat a dohodnout, že premiér bude stanoven až po prezidentských volbách. V uklidnění situace hrál překvapivě velkou roli Rášid Ghannúší, který stál za názory Národního dialogu a přesvědčil Marzúkiho, že: „*bezpečnost a stabilita země jsou důležitější nežli vítězství jakéhokoliv z kandidátů ve volbách ...*“.²⁸²

Druhé kolo prezidentských voleb proběhlo v neděli 21. prosince. Z tohoto boje vyšel jako vítěz as-Sabsí s podílem 55,68 % hlasů, Marzúki získal 44,32 % hlasů. Volební účast ve druhém kole byla 59 %.²⁸³ Politický veterán as-Sabsí byl inaugurován v prosinci 2014.

Politický vývoj v letech 2015–2020

Konstruktivní řešení celonárodních problémů v obtížných letech 2013 a 2014 bylo pozitivně hodnoceno i světovou veřejností. Kvartet nevládních organizací Národního dialogu byl v roce 2015 oceněn Nobelovou cenou míru. Strana *an-Nahda* představitelům Národního dialogu gratulovala a Rášid Ghannúší na svém facebookovém profilu uvedl: „*Jedná se o ocenění úsilí Kvartetu, ale současně je to ocenění i pro Tunisko, které, díky Bohu a úsilí dětí Tuniska, uspělo v zabránění zabíjení a boje o moc, tak jak se to děje v sousedních zemích.*“²⁸⁴

²⁸¹ Al-Fathali, H. (2014).

²⁸² Tamtéž.

²⁸³ Tunisian Republic, Election for President 2014. *Election Guide*.

²⁸⁴ Chan, S. (2015).

Slibně pokračující proces transformace Tuniska byl nicméně prudce zasažen dalšími projevy islámského extrémismu. Jak útok v muzeu Bárdó 18. března 2015, tak útoky v turistickém resortu v Súse dne 26. června 2015 ukázaly, že v zemi stále operují síly pravděpodobně napojené na tzv. Islámský stát (ISIS, ISIL, Dá'iš). V důsledku těchto událostí Shromáždění přijalo v červenci 2015 tzv. „protiteroristický zákon“. Ten povoloval trest smrti jako jeden z možných trestů za terorismus a umožnil zatčení podezřelých z terorismu až na 15 dní bez přístupu právníka. Lidskoprávní organizace tento zákon kritizovaly, jednak kvůli trestu smrti obecně, ale zejména kvůli vágně definovanému, a tudíž snadno zneužitelnému definování pojmu „terorismus“.²⁸⁵ V každém případě se tímto otevřela nová problematika post-revoluční transformace, a to národní bezpečnost a boj proti extrémismu. Nebezpečí islámského extrémismu bylo v zemi vnímáno tak silně negativně, že strana *an-Nahda* se na stranické konferenci konané v květnu 2015 usnesla na tom, že nechce být dále označována jako „islamistická“. Prohlásila, že nyní dává přednost spojení „muslimští demokraté“. Hlavním důvodem tohoto rozhodnutí je fakt, že *an-Nahda* nechtěla být jakkoliv spojována s násilnými projevy a se skupinami jako je al-Qá'ida nebo Boko Haram. Rášid Ghannúší současně prohlásil, že se náboženství nemá projevovat v politice a že se v současné době všichni musí soustředit na ekonomickou přeměnu země.²⁸⁶ Snaha vlády o širokou podporu a jednotný postup byla ještě stvrzena tzv. Kartágskou deklarací v roce 2016. Tu podepsalo nejen devět hlavních politických stran, ale i Tuniské odbory a Tuniská asociace zaměstnanců. Jejím hlavním cílem bylo potvrzení společného postoje v prosazování demokratických změn a v boji proti terorismu a korupci v zemi.

V květnu 2018 se v Tunisku konaly první místní volby (již čtyřikrát odložené). Většinu hlasů (takřka třetinu) získali nezávislí kandidáti. Z politických stran byla nejúspěšnější *an-Nahda*, druhá skončila *Nidá' Túnis*.²⁸⁷ V létě 2019 zemřel těsně před koncem svého funkčního období prezident as-Sabsí, proto byly urychleny druhé řádné prezidentské volby a konaly se již v září. V jejich druhém kole zvítězil nezávislý Kais Saied (Qajs Sa'jjid) nad Nabílem Qarúim

²⁸⁵ Tunisia passes anti-terror laws after deadly attacks. *Al Jazeera*. 25.7.2015.

²⁸⁶ Saleh, H. (2016).

²⁸⁷ Independent candidates get most votes in Tunisia's municipal election. *Reuters*. 8.5.2018.

(Nabil Karoui) z nové politické strany Srdce Tuniska (*Qalb Túnis*).²⁸⁸ Prezident Saied vyhrál přesvědčivě, získal téměř 73 % hlasů. Velice důležitá pro něj byla podpora *an-Nahdy* v druhém kole (kandidát *an-Nahdy* Abd al-Fatáh Múrú skončil jako třetí).

V říjnu 2019 se pak konaly další parlamentní volby, v nichž opět zvítězila strana *an-Nahda*, ačkoliv získala jen 52 křesel (ve volbách 2014 měla 69 křesel, a to byla druhá). Velké zisky ve volbách 2019 měly i dvě nové strany: sekulární strana Srdce Tuniska (*Qalb Túnis*) a islamistická Koalice důstojnost. Preference se výrazně zvedly stranám Demokratické hnutí / Demokratický proud a Lidové hnutí (obě měly v minulých volbách po 3 křeslech). Výrazný výsledek měla také Svobodná ústavní strana (Free Destourian Party), ve které bylo aktivních mnoho členů původní předrevoluční RCD. Vítěz minulých voleb, strana *Nidá' Túnis* zcela propadla, získala pouhé 3 křesla.

²⁸⁸ Strana Srdce Tuniska vznikla na jaře 2019. Její lídr, mediální magnát Nabil Qarúí byl krátce po zvolení předsedou strany zatčen, přesto jeho kandidatura na prezidenta byla platná.

Tunisko

Název strany	Podíl hlasů ²⁸⁹	Počet křesel	Lídr	Stručná pozice
<i>an-Nahda</i>	19,6 %	52	Rášíd Ghannúší / Abd al-Fatáh Múrí	Islamistická
Srdce Tuniska (<i>Qalb Túnis</i>)	14,5 %	38	Nabíl Qarúí	Sekulární, centristická
Demokratické hnutí / <i>Hizb at-tajjár ad-dímuqrátí</i>	6,4 %	22	Muhammad b. Mabrúk al-Hámdí	Sekulární, nacionalistická, centristická
Koalice důstojnost (<i>Karáma</i>)	5,9 %	21	Sajf ad-dín Machlúf	Islamistická
Svobodná ústavní strana	6,6 %	17	Abír Mússí	Sekulární, nacionalistická
Lidové hnutí	4,5 %	16	Zuhajr Maghzáwí	Sekulární, socialistická
Ať žije Tunisko <i>Tahjá Túnis</i>	4 %	14	Júsuf Šáhed	Sekulární, liberální
<i>Nidá' Túnis</i>	1,5 %	3	Chemis al-Džhínáwí	Sekulární, pravicová
Další strany		34		
Celkem		217		

Výsledkem parlamentních voleb 2019 byl velmi fragmentovaný parlament s mnoha politickými subjekty. Proto bylo od počátku zřejmé, že vítězná *an-Nahda* nebude mít snadnou práci při sestavování vládní koalice. Vyjednávání trvala 4 měsíce, nakonec byla v únoru 2020 pod velkým tlakem ze strany prezidenta konečně představena nová vláda premiéra Ijása al-Fachfácha. 32členný kabinet byl sestaven z členů široké koalice, která zastupovala celé politické spektrum (*an-Nahda*, Demokratické hnutí, Lidové hnutí, *Tahjá Túnis*, Tuniská alternativa, *Nidá' Túnis* a 17 nezávislých politiků. Vláda neměla dlouhého trvání, premiér al-Fachfách rezignoval již v červenci

²⁸⁹ Tunisian Republic: Election for al-Majlis Nawwab ash-Sha'ab 2019. *Election Guide*.

2020, protože *an-Nahda* odmítla nadále jeho vládu podpořit. Další premiér Hišám al-Mašíší (al-Mešíší) sformoval technokratický kabinet v září 2020. Sřídání nefunkčních vlád, neochota politických stran ke spolupráci, pluralitě a všeobecné napětí je charakteristické pro politickou scénu v Tunisku v roce 2020. Je to předkrok k další krizi, která nastala v červenci roku 2021.

V roce 2020 zasáhla také Tunisko epidemie Covid-19, která ještě zhoršila už tak velmi špatnou ekonomickou situaci a ukázala jasně krizi veřejných zdravotních služeb. Tunisko se brzy stalo zemí s největší úmrtností na koronavirus v regionu Blízkého východu a severní Afriky. Celá situace vyústila do ještě intenzivnější nespokojenosti Tunisánů s vládními opatřeními i s celkovou situací v zemi.

Ústavní puč 2021/2022

Výše uvedené problémy přivedly Tunisko v roce 2021 do vážné všeobecné krize. V červenci 2021 prezident Kais Saied (Qajs Sa'jjid) odvolal premiéra Hišáma al-Mašíšího, zastavil činnost parlamentu a pozastavil imunitu všech jeho členů. Prezident všechny ujistoval, že se jedná o výjimečná opatření a nutné kroky pro očekávané změny v politickém systému a v boji proti rozsáhlé korupci. Část tuniské populace vyjádřila prezidentovi podporu, neboť nefunkční vlády a rozhádaný parlament ztratily jejich důvěru, když dlouhodobě nemohly najít konsenzus ohledně řešení hospodářských a sociálních problémů v zemi. Na druhou stranu se proti těmto aktům zdvihla vlna odporu, v jejímž čele byla strana *an-Nahda*, která prezidenta obvinila ze zahájení převratu a z pokusu usurpovat si veškerou moc. Největší parlamentní strany ve shodě označily Saiedovy kroky jako protiústavní, ten se ale odvolal na článek 80 tuniské ústavy, který říká, že ve stavu bezprostředního nebezpečí proti bezpečnosti a nezávislosti země může prezident přijmout nezbytná výjimečná opatření.

Prezident Saied následně vyhlásil svůj plán, který zahrnoval referendum o nové ústavě, vypracování nového volebního zákona a následné volby ohlášené na prosinec 2022. Relativně vyvážená a pokroková ústava z roku 2014, která obsahovala mnoho kontrolních systémů zaručujících demokracii, byla zrušena. Nově předložená ústava z roku 2022 značně posílila moc prezidenta,

ten dle ní může jmenovat premiéra a vládu bez schválení sněmovny, byl navržen dvoukomorový parlament, soudnictví se dostalo pod kontrolu prezidenta, který nemůže být žádnou institucí odvolán. Prezident Saied prezentoval tyto úpravy jako nutné pro sjednocení, zjednodušení a zefektivnění vedení země, neboť jediné tak lze zemi vyvést z vleklé hospodářské a politické krize. Saied dále obvinil ze zoufalé tuniské situace rozhádané politické strany a celý systém, který není schopen shody, a proto jako jediné řešení představil systém nový, centralizovaný a silný.²⁹⁰ Předložená ústava byla v červenci 2022 schválena referendem s více jak 94 % hlasů pro, ale účast v něm byla pouze 30 % voličů, což se považuje za velmi nejistý všeobecný souhlas s nejdůležitějšími základy nové tuniské státnosti.²⁹¹

Následné parlamentní volby 2022/2023 si mohou nejspíše zapsat jedno unikátní (a velmi smutné) prvenství – nejnižší volební účast na všeobecných volbách vůbec, neboť se jich zúčastnilo pouhých 11 % voličů. Převážná většina tuniských politických stran se rozhodla volby bojkotovat, neboť nechtěla podporovat autokratický systém velmi podobný tomu před rokem 2011. Díky tomuto postoji se vítězem voleb stala koalice Hnutí 25. července, tedy pro-saiedovská politická platforma.

V dubnu 2022 vznikla nová politická aliance – Fronta národní spásy, která sdružuje všechny protisaiedovské strany, od *an-Nahdy* až po Republikánskou stranu, jejím lídrem je politický matador a levicový politik Ahmad Nadžíb aš-Šábbí. Aš-Šábbí obviňoval prezidenta a vládu ze zničení tuniských institucí jako základu demokracie a Fronta vyzývala k demonstracím proti nezákonnému ústavnímu referendu. Od léta 2021 v zemi probíhá systematický tlak vůči straně *an-Nahda*, která je také nejhlasitějším kritikem silou prosazených změn. Od prosince 2022 začalo zatýkání členů strany a byly uzavírány její kanceláře. Mezi zatčenými byl ‘Alí al-‘Arajjid a dokonce i Rášid Ghannúší, který byl v květnu 2023 obviněn z terorismu a odsouzen k jednomu roku vězení. V červnu 2023 také aš-Šábbí čelil obvinění ze spiknutí proti státní bezpečnosti, zatčení byli i někteří vůči prezidentovi kritičtí novináři. Na jaře a v létě 2023 proběhlo několik menších demonstrací, kde účastníci žádali propuštění nedávno zatčených odpůrců tuniského prezidenta. Tunisko,

²⁹⁰ Volkman, E. (2022).

²⁹¹ Abouaoun, E. Hill, T.M. Siebert, L. (2022).

symbol počátku Arabského jara a jediný relativně úspěšný model porevoluční transformace, se ocitlo na cestě zpět k autokracii.

Zhodnocení porevolučních změn v Tunisku

Připomeňme si ještě jednou důležité podněty k revoluci Arabského jara: ekonomické příčiny (zejména nezaměstnanost, malé ekonomické možnosti), korupce a nedostatek politických a občanských svobod, a zhodnoťme, čeho bylo v těchto oblastech během následných let od revoluce dosaženo.

Ekonomika

Po prudkém poklesu v roce 2011 se ekonomické ukazatele postupně zlepšovaly, ale velmi pomalu a mírně. HDP rostl v průměru pouze o 1,5 % (v pěti letech před revolucí to bylo 4,5 %),²⁹² nejlepších výsledků bylo dosaženo v roce 2013, velký propad nastal v letech 2015 a 2016.²⁹³ Očekávání byla vyšší, okolo 4 % ročního růstu, což se naplnit nedařilo. Obecnými příčinami byly: nestabilní politická situace, bezpečnostní problémy, sociální problémy, stagnace v Eurozóně, pokles kurzu dínáru vůči euru a pokles zemědělské produkce.²⁹⁴ Populace naštěstí nerostla příliš rychle, takže HDP na hlavu mírně vzrůstalo, ze 4142 USD v roce 2010 na 4311 USD v roce 2016 a 4405 USD v roce 2019.²⁹⁵ Bilance zahraničního obchodu je pro Tunisko nadále nepříznivá a devizové rezervy relativně nízké. Centrální banka se snažila udržet inflaci pod 6 %, ²⁹⁶ což se jí zpočátku opravdu dařilo, v roce 2016 byla inflace dokonce nižší než 4 %. Od konce roku 2016 ale inflace začala opět nezadržitelně růst a v první polovině roku 2018 dosahovala hodnot až 7,7 7,8 %, což bylo nejvíce od počátku 90. let minulého století. Po krátké stabilizaci v roce 2021 začala opět dramaticky narůstat až přes 10 %.²⁹⁷

²⁹² Tunisia, Overview. *The World Bank*. 18.4.2018.

²⁹³ Tunisia GDP Annual Growth Rate 2001–2018. *Trading Economics*. 2018.

²⁹⁴ Trape, P. Chauvin, M. Salah, H. (2014: 2).

²⁹⁵ Tunisia GDP per capita. *Trading Economics*. 2018.

²⁹⁶ Tunisia, Overview. *The World Bank*. 18.4.2018.

²⁹⁷ Tunisia Inflation Rate 1963–2023. *Trading Economics*. 2023.

Zdůrazňovanými důvody poklesu domácích příjmů jsou zejména problémy na trzích s fosfáty, ropou a zemním plynem²⁹⁸ a pokles turismu v souvislosti s vnitřní bezpečností i s pandemií Covid-19. Produkce fosfátů nedosahovala očekávaných objemů. Na počátku roku 2015 se podařilo uzavřít smlouvu s bankovní skupinou Amán Bank a BIAT o půjčce k rozšíření fosfátové produkce.²⁹⁹ Přes veškeré soustředění vlády na co nejvyšší výnosy v této oblasti (rok 2017 zaznamenal navýšení) se stále nedaří dosáhnout ani předrevoluční úrovně, která činila okolo 8 milionů tun ročně. Fosfátové oblasti stále trápí sociální problémy, špatné pracovní podmínky, stávky zaměstnanců a celá produkce má zatím neřešený negativní vliv na životní prostředí.³⁰⁰ Produkce ropy taktéž významně klesala, od roku 2015 dosahuje stěží poloviny předrevoluční úrovně.³⁰¹ Růst násilných projevů v zemi a zejména terorismus zaměřený na turisty má těsné sepětí s vývojem ekonomiky země. Turismus činí okolo 15 % z celkového HDP a události počátku roku 2015 měly skutečně drtivý vliv na turistický ruch, který klesnul v příjmech na poloviční úroveň.³⁰² V důsledku poklesu turismu se následně snižovaly devizové rezervy, zvyšoval se deficit státního rozpočtu a klesaly přímé zahraniční investice, takže následky jsou komplexní, neprojevují se pouze v přímých příjmech.³⁰³

Nezaměstnanost se na konci éry Bin 'Alího pohybovala mezi 12,5 a 13,5 %, ³⁰⁴ na konci revolučního roku 2011 prudce stoupla na vrcholných 18,9 %.³⁰⁵ Od té doby pomalu klesala, v letech 2014 a 2015 se pohybovala okolo 15 %, ³⁰⁶ pak

²⁹⁸ Trape, P. Chauvin, M. (2015).

²⁹⁹ Tunisia: Gafsa phosphate gets a facility of \$ 17 million from Amen Bank and BIAT. *MedAfrica*. 28.2.2015.

³⁰⁰ Tunisko čelí přímo „fosfátové krizi“ – více viz: Al-Raqiqi, S. (2013).

³⁰¹ Tunisia Crude Oil Production. 1994–2023 Data. *Trading Economics*. 2023.

³⁰² Tunisia – Economic forecast summary (May 2018). *OECD*. 2018. Velmi zajímavé grafy poklesu turistického ruchu po teroristických útocích v Tunisku v dubnu 2002, v Egyptském Luxoru v prosinci 1997 a v Keni v srpnu 1998 – viz: The pain after the shock. *The Economist*. 29.6.2015.

³⁰³ The other victim. *The Economist*. 4.7.2015.

³⁰⁴ Podle Mezinárodního měnového fondu byla nezaměstnanost za Bin 'Alího vyšší, v 90. letech přes 16 %, teprve na konci jeho vlády dosáhla úrovně mezi 12–13 % – viz: Tunisia Unemployment rate. *Index Mundi*. 2015.

³⁰⁵ Granger, S. (2014). Tunisia, Overview. *The World Bank*. 18.4.2018.

³⁰⁶ Trape, P. Chauvin, M. (2015).

začala opět stoupat, v covidovém období dosáhla opět okolo 18 %.³⁰⁷ Situace byla tedy stále horší než před revolucí 2011. Tuniské zdroje tvrdí, že takřka tři čtvrtiny nezaměstnaných dnes tvoří mladí lidé mezi 15 a 29 lety, ženy jsou zastoupeny více než muži.³⁰⁸ Nezaměstnanost se týká hlavně jižních regionů Tuniska, zde je vidět pokračující problém rozdílu mezi jihem a severem země. Například v jižním regionu Tatawín je nejvyšší nezaměstnanost v zemi (více než 30 %),³⁰⁹ region Gafsa je také silně zasažen (více než 25 %), přestože právě zde jsou velké fosfátové doly, které jsou tak důležité pro tuniskou ekonomiku.³¹⁰ Podle očekávání, teroristické útoky v roce 2015 měly za výsledek snížení turistického ruchu a následné rušení pracovních míst a růst nezaměstnanosti i v pobřežních regionech.³¹¹ Nezaměstnanost byla hlavním důvodem k rozsáhlým protestům v oblasti Qaserín (Kasserine) v lednu 2016³¹² a taktéž v dalších letech po celé zemi. Kromě toho je nezaměstnanost mladých lidí jasný hnací faktor pro emigraci.

Index ekonomické svobody za rok 2015 usadil Tunisko na 107. místo světového žebříčku a na 11. místo z 15 zemí MENA. Tento index je stanoven na základě úrovně korupce, svobody podnikání atd.³¹³ Další vlna výzkumu Arab Barometer v roce 2016³¹⁴ zkoumala postoje Tunisianů, kromě jiného také k ekonomické situaci v zemi. Autoři výzkumu hodnotili tuniský náhled na ekonomické vyhlídky země jako „relativní optimismus“.³¹⁵ Vlastní výsledky průzkumu však ukázaly, že optimismus od roku 2011 rozhodně ubýval. Například, jestliže v roce 2011 celkem 27 % respondentů hodnotilo ekonomickou situaci jako dobrou nebo velmi dobrou, v roce 2016 se takto vyjádřilo pouze 15 %. V roce 2011 očekávalo 78 % dotázaných lidí, že se ekonomikalepší

³⁰⁷ Tunisia Unemployment Rate. *Trading Economics*. 2023.

³⁰⁸ Tunisia: High rate of unemployment among youth and women. *Tunis Times*. 25.5.2014.

³⁰⁹ Tunisia: highest unemployment rate in southwest with 25,6% in Q2. *African Manager*. 4.9.2017.

³¹⁰ Reidy, E. (2015).

³¹¹ Tunisia, Overview. *The World Bank*. 18.4.2018.

³¹² Tunisia unemployment protests spread to capital. *Al Jazeera*. 22.1.2016.

³¹³ Tunisia. 2015 Index of Economic Freedom. *The Heritage Foundation*. 2015. Pro zajímavost, Česká republika se v tomto žebříčku usadila na 24. místě.

³¹⁴ Další vlna výzkumu v arabských zemích. V Tunisku se konala v únoru a březnu 2016, zúčastnilo se 1200 respondentů ze všech oblastí země.

³¹⁵ Robbins, M. (2016: 5).

během 3 až 5 let, v roce 2016 se tak domnívalo pouze 49 %. Ekonomický pesimismus byl častější u mladších mužů s vyšším vzděláním,³¹⁶ což je stejný jev, jaký bylo možno vidět v předrevolučním období a odpovídá skupině nejvíce zatížené problémem nezaměstnanosti. Zhruba polovina mladých lidí mezi 18 a 24 roky pak přemýšlelo o emigraci z Tuniska.³¹⁷

Celkově shrnuto, ekonomika se v Tunisku po revoluci nezlepšila, spíše naopak. Hluboké strukturální změny, kterých je třeba, žádají evidentně delší období a zejména tvrdší opatření, kterých se ale všechny vlády obávají. Navíc, prvních několik let byly prioritně řešeny problémy vnitrostátní politické stability a hrozby bezpečnosti. Slabá ekonomika a její přímý negativní vliv na obyvatelstvo zůstávaly pro Tunisko klíčovým problémem, což už se stačilo projevit v sérii dalších protestů na počátku roku 2016 a zejména v lednu 2018, kdy se demonstrace rozšířily na celé Tunisko. Vypukly poté, co vláda představila státní rozpočet na rok 2018, součástí kterého bylo další zdražení cen základního zboží a další danění obyvatel.³¹⁸ Poslední ránu tuniské ekonomice zasadila globální pandemie Covid-19, kdy se rozložená země dostala na pokraj kolapsu. Turismus klesnul v podstatě na nulu a jen pomalu se vracel zpět. V zemi má být dnes zhruba třetina lidí na úrovni chudoby a 40 % mladých lidí nezaměstnaných. Země spoléhá na pomoc zvně, zejména od MMF, který ale podporu podmiňuje provedením rozsáhlých finančních reforem (např. omezení výdajů ve veřejném sektoru, pokles zaměstnanosti ve veřejném sektoru, konec dotování základních potravin apod.).³¹⁹ Tomu se prezident Saïed brání, neboť se obává velkých občanských nepokojů. Jeho pozici jako věrohodného partnera dále poškodily autokratické kroky. Vyjednávání mezi MMF a Tuniskem proto pokračují jen pomalu. Tunisko má překvapivě velký potenciál v energetice a IT, bohužel bez zahraničních investic není schopno své možnosti zrealizovat a neutěšená vnitropolitická situace rozvoj investic do těchto oblastí brzdí.³²⁰

³¹⁶ Robbins, M. (2016: 5).

³¹⁷ Robbins, M. (2016: 7).

³¹⁸ Tunisia austerity protests go on amid wave of arrests. *Al Jazeera*. 26.1.2018.

³¹⁹ Abouaoun, E. Hill, T.M. Siebert, L. (2022).

³²⁰ Obermann, M. (2023).

Korupce

První komise vyšetřující korupci z doby vlády Bin ‘Alího byly zakládány bezprostředně po pádu jeho režimu. Byla to třeba Komise pro vyšetřování zpronevěry a korupce, která pracovala již v roce 2011 a ukázala na několik tisíc případů korupce. Pak následovaly další jako Národní protikorupční komise, Justiční a finanční útvar, Komise pravdy a důstojnosti a další,³²¹ které spolupracovaly také s regionálním projektem OSN.³²² Společně se snažily vytvořit návrhy jednotlivých protikorupčních zákonů, z nichž tři měly být představeny v roce 2014.³²³ Společnost Transparency International však byla s předloženým návrhem silně nespokojena a nedoporučila jeho přijetí, neboť amnestoval korupční jednání spáchané před rokem 2011.³²⁴ V samotném Tunisku se proti tomuto zákonu taktéž zdvihla vlna protestů.³²⁵ Finální verzi protikorupčního zákona nakonec připravilo Ministerstvo veřejné služby, vedení a boje proti korupci. Tento návrh byl schválen kabinetem dne 15. června 2016.³²⁶ Také prezident Saïed představil boj proti korupci jako jeden z hlavních důvodů svého zásahu v roce 2021, následně vydal v březnu 2022 další „protikorupční“ dekret.³²⁷

Provedení komplexní a řádné justiční reformy dosud neproběhlo.³²⁸ Plány pro tuto reformu byly nejprve schváleny pro období 2015–2019.³²⁹ Tunisko v tomto ohledu těsně spolupracuje s EU (třeba s Evropskou komisí pro výkonnost justice),³³⁰ podle jejích orgánů systém dosud „prochází přechodným obdobím“.³³¹ Nadále je tuniská justice kritizována, že nepřijala odpovídající

³²¹ Belhassine, O. (2015).

³²² Anti-Corruption and Integrity in the Arab countries / ACIAC.

³²³ Tunisia Completes Three Anti-Corruption Draft Laws. *United Nations Development Programme*. 19.6.2014.

³²⁴ Transparency International condemns Tunisian draft law that would set the corrupt free. *Transparency International*. 31.8.2015.

³²⁵ Tunisians in capital protest against corruption amnesty law. *Press TV*. 13.9.2015.

³²⁶ Tunisia approves groundbreaking anti-corruption bill. *Al Bawaba*. 17.6.2016.

³²⁷ Freedom in the World 2023, Tunisia. *Freedom House*. 2023.

³²⁸ Belhassine, O. (2015).

³²⁹ Více o cílech justiční a vězeňské reformy viz: Tunisian Judicial Reform Strategy Action Plan finalised. *Legal Assistance Consortium*. 17.2.2015.

³³⁰ The European Commission for the Efficiency of Justice / CEPEJ.

³³¹ Big Project Launched to Reform the Tunisian Judicial Sector. *Raoul Wallenberg Institute*. 29.2.2016.

reformy, že stále existují hrubé nedostatky v trestním zákoníku i že jsou opakovaně porušována lidská práva.

Podle společnosti Transparency International úroveň korupce v Tunisku od revoluce významně roste, na základě jejích indexů posuzování korupce (Corruption Perceptions Index a Corruption Rank) bylo Tunisko v roce 2016 hodnoceno jako 79. nejméně zkorumpovaná země z analyzovaných 175 zemí, v roce 2018 došlo k mírnému zlepšení na 74. místo, v roce 2022 kleslo na místo 85. Pro srovnání, v předrevolučním období se země pohybovala v rozmezí 61. 65. místa,³³² nicméně (jak bylo již uvedeno výše) odhadovaná úroveň korupce v době Ben ‘Alího byla vysoce pravděpodobně mnohem vyšší,³³³ takže úroveň nárůstu je těžké dohadovat. Rozhodně však neklesá. Podle průzkumů Transparency International³³⁴ zůstala korupce přítomná v tuniské společnosti, a to zejména v rámci policie, daní, médií a dalších institucí.³³⁵ Podle 61 % respondentů v porevolučních letech korupce vzrostla velmi a 20 % respondentů uvedlo, že vzrostla trochu. Dle Transparency International je nejčastější formou korupce v Tunisku úplatkářství, s tím se setkalo nejvíce lidí a nejosobněji. Výzkum ukázal, že 58 % Tunisianů muselo zaplatit úplatek při vybírání daní, 43 % na policii, 51 % při registracích a administrativních úkonech. Stejný výzkum ukázal, že za nejzkorumpovanější instituci je považována policie (myslí si to 69 % respondentů), dále následují politické strany (66 %) a justice (56 %). Armáda vyšla z průzkumu relativně nejlépe (pouze 14 %).³³⁶ I jiné zdroje vypovídají, že korupce narostla zejména v roce 2013.³³⁷ Také podle Freedom House je protikorupční úsilí v Tunisku hodnoceno jako nedostatečné, Národní protikorupční komise a následná Komise pro řádnou správu věcí veřejných a boj proti korupci nebyly příliš aktivní a úspěšné.³³⁸

Výzkum Arab Barometer z roku 2016 se týkal mimo jiné důvěry Tunisianů ve státní instituce. Ukázal, že důvěra v instituce jako vláda, parlament a soudy

³³² Tunisia Corruption Rank 1998–2022. *Trading Economics*. 2022.

³³³ Baumann, H. (2016).

³³⁴ Průzkumy byly prováděny v Tunisku mezi zářím 2012 a březnem 2013, 1000 respondentů.

³³⁵ Parker, E. (2013).

³³⁶ Global Corruption Barometer: Tunisia. *Transparency International*. 2013.

³³⁷ Tunisia. 2015 Index of Economic Freedom. *The Heritage Foundation*. 2015.

³³⁸ Freedom in the World 2023, Tunisia. *Freedom House*. 2023.

klesá od roku 2011 neustále. Vládě v roce 2011 věřilo 62 % respondentů, zatímco v roce 2016 jen 35 %. Soudům věřilo 50 % v 2011 a pouze 35 % v 2016. Nejnižší důvěru má parlament, v roce 2013 to bylo 31 % občanů a v roce 2016 dokonce pouze 20 %. Nedůvěra opět převažuje u mladých mužů do 34 let.³³⁹

Politické svobody

Nedostatek politických a občanských svobod byl uváděn jako další důležitý impuls událostí Arabského jara. Po roce 2011 se politické prostředí otevřelo velmi rychle. Již v lednu 2011 byla povolena činnost původně zakázaných politických stran (kromě výjimek jako *Hizb at-tahrír*).³⁴⁰ V dalším období bylo v tuniském politickém prostředí aktivních několik desítek politických stran celého spektra – sekulární i náboženské, pravicové, středové i levicové, konzervativní i liberální. Voliči tedy měly dostatečnou možnost výběru. Většina politických stran je sekulárních, což značně drobí protíváhu nábožensky orientované *an-Nahdy*.

Ve volbách, které po Arabském jaru následovaly, se přízeň voličů střídala. V parlamentních volbách 2011 a 2019 zvítězila islamistická *an-Nahda*, v roce 2014 naopak sekulární *Nidá' Túnis*. *An-Nahda* se stala v podstatě stálíci tuniské porevoluční politické scény. Ostatní strany, zejména sekulární, velmi rychle vznikaly a zanikaly, byly vždy silně spojeny s charismatickou osobností v jejich čele. Příkladem může být *Nidá' Túnis*, která byla zformována v roce 2012, vyhrála volby v roce 2014 a zcela propadla ve volbách roku 2019.

Tunišští občané se dočkali svého požadavku na uvolnění politického prostředí, nedá se ale říci, že by tohoto plně využívali. Zájem o volby klesal od revoluce velmi viditelně. Kromě toho důvěra v tyto volené instituce je velmi nízká (viz výše zmiňovaný výzkum) a ilustruje celkovou deziluzi. Slibně probíhající transformace politického prostředí byla hrubě přerušena ústavním

³³⁹ Robbins, M. (2016: 8).

³⁴⁰ *Hizb at-tahrír* se soudně domohla zrušení zákazu působit v Tunisku v srpnu 2016. Byla ale stále pečlivě sledována, v roce 2016 byla zrušena jejich tuniská konference, v roce 2017 byl opět vydán jednoměsíční zákaz jejich aktivit, v roce 2018 bylo zabráněno vysokému členu *Hizb at-tahrír* ve vstupu do Tuniska – viz: Tunisia bans Media Representative of Hizb ut Tahrir Australia from Entering the Country. *The Khilafah*. 31.3.2018.

pučem prezidenta Saieda v letech 2021 a 2022, zejména novou ústavou stvrzující návrat autoritářství do Tuniska.

Občanské svobody

Od roku 2011 působily v Tunisku bez problémů nejrůznější organizace občanského života. Během prvních deseti měsíců od revoluce bylo údajně registrováno mezi 7 až 10 tisíci nových asociací, sdružení a profesních organizací.³⁴¹ Jejich důležitost a síla ve společnosti se ukázala při vládní krizi v roce 2013. Situace ohledně lidských práv v Tunisku byla po revoluci 2011 obecně hodnocena jako významně lepší. Tunisko již dříve podepsalo CEDAW (Konvenci pro eliminaci všech forem diskriminace vůči ženám), ale s výhradami, které byly odstraněny v květnu 2014.³⁴² Ústava z roku 2014 učinila mnoho pro práva a ochranu žen, zajistila také svobodu náboženství a neobsahovala (oproti návrhům) problematické články trestající odpadlictví nebo rouhačství. Ochraňovala tedy všechna náboženství, stejně jako právo být bez náboženství a jakkoliv tento názor změnil. Nová ústava z roku 2022 však zrušila zásadu občanského státu (původní čl. 2) a neuvádí lidská práva jako univerzální principy. Na základě jejích nových částí (jako čl. 28) může docházet k omezení náboženské svobody v rámci ochrany národní bezpečnosti.³⁴³ Po změnách volebního zákona v roce 2022 začala skupina Human Rights Watch poukazovat také na to, že současný nový volební zákon prezidenta Saieda narušuje žádoucí genderovou paritu a že povede k politickému vyloučení žen.

Práva svobody slova a shromažďování se po roce 2011 uvolnila a od roku 2014 byla zakotvena i v ústavě. Úroveň svobody slova a tisku v letech 2012 až 2018 byla hodnocena vcelku pozitivně, i když se objevily některé případy zatčení a obvinění novinářů jako byli Zuhajr al-Džiss (Zouheir El-Jiss / Zuhair el-Jiss), Zajd al-Héni (Zied El-Heni) a Sami Fahrí (Semi Fehri), kteří ve své práci kritizovali některé politiky jako například prezidenta Marzúkiho nebo stranu *an-Nahda*.³⁴⁴ Další lidskoprávní organizace upozorňovala, že přes

³⁴¹ Countries at the Crossroads, Tunisia. *Freedom House*. 2012.

³⁴² Bergaoui, J. (2014).

³⁴³ Hafnaoui, R.M. (2022).

³⁴⁴ Country Reports on Human Rights Practices for 2013. *Tunisia. Human Rights*. 2013.

ústavní úpravy skutečný stav věcí v oblasti médií není optimální, například stále platil starý trestní zákoník, který umožňoval stíhat novináře za pomluky. Ukazovala příklady novinářů a bloggerů, kteří byli souzeni a odsouzeni za kritiku nové vlády nebo za články údajně hanobící islám. Dále uváděla situaci, kdy premiér Mahdí Džama‘a bez jakékoliv konzultace s Nezávislou autoritou pro vysílání³⁴⁵ nechal uzavřít televizní stanici za sympatizování s extrémistickými názory.³⁴⁶ Situace se dramaticky zhoršila po puči prezidenta Saieda, kdy začalo intenzivní pronásledování novinářů, kteří poukazovali na úpadek občanských svobod a na ohrožení svobody tisku.

Jako nejkomplicovanější se po Arabském jaru jevil problém transformace policie a bezpečnostních složek. Jak bylo uvedeno v kapitole výše, po pádu režimu se ukázalo, že odhady síly policejního aparátu Bin ‘Alího byly přemrštěné, ve skutečnosti odpovídaly úrovni policejní síly, na jakou jsme zvyklí v Evropě.³⁴⁷ Otázka se netýkala jen množství, ale také kvality a etiky jejich práce. Reforma a transformace vnitřních bezpečnostních sil (jedna z klíčových věcí po revoluci) se soustředila na několik zásadních věcí – změny na legislativní úrovni (aby aparát sloužil svému správnému účelu), změny na institucionální úrovni (větší transparentnost práce policie) a změny na úrovni „policejní kultury“ (zodpovědné vykonávání práce policie s ohledem na právní řád a lidská práva).³⁴⁸ Odborníci doporučují několikastupňový dohled nad bezpečnostními silami, jednak ze strany ministerstva vnitra, dále vytváření kontrolních komisí a nakonec i komisí z prostředí občanské společnosti – tyto složky by se měly podílet jednak na úvahách o úrovni bezpečnosti vůbec a dále kontrolovat, zda je práce vykonána správně.³⁴⁹ O transformaci bezpečnostních složek se však stále více diskutovalo, nežli bylo skutečně vykonáno. Žádná porevoluční tuniská vláda v tomto směru neučinila významnější skutečné kroky. První prozatímní vláda as-Sabsího propustila některé vysoké důstojníky a vydala tzv. Bílou listinu o policejní reformě, která ale nebyla veřejná a ve skutečnosti žádné změny neproběhly.³⁵⁰ Pod taktovkou

³⁴⁵ The Independent Broadcasting Authority / HAICA.

³⁴⁶ Freedom of the Press, Tunisia. *Freedom House*. 2015.

³⁴⁷ Lutterbeck, D. (2013: 2).

³⁴⁸ Tamtéž.

³⁴⁹ Kartas, M. (2015).

³⁵⁰ Lutterbeck, D. (2013: 2).

Trojky také nedošlo k žádným změnám, přestože očekávání v tomto ohledu byla velká, neboť tehdejší premiér 'Alí al-'Aradžid trpěl jako disident a tehdejší prezident Marzúki je také známý lidskoprávní aktivista. Ani po vydání ústavy nebyla reforma v souladu s jejím zněním provedena. Pokračovalo porušování základních práv ze strany policie, i v porevoluční době se objevily zprávy o mučení policejními důstojníky apod.³⁵¹ Policie je nadále Tunisany hodnocena jako centrum korupce, jak bylo poukázáno výše.

Zákon proti terorismu, přijatý drtivou většinou parlamentu dne 25. července 2015, reagoval na brutální útoky extrémistů a na problematickou bezpečnostní situaci v zemi. Současně ale otevřel řadu otázek týkajících se jeho potenciálního zneužívání policií a bezpečnostními složkami a možností postupovat proti základním lidským právům. V tomto smyslu před tímto zákonem varovalo osm hlavních světových organizací hájících lidská práva.³⁵² Na jejich slova došlo po roce 2023, kdy byly tyto protiteroristické zákony využity k uvěznění novinářů a zastrasování médií.

Lidskoprávní organizace dnes (rok 2023) hlasitě odsuzují režim prezidenta Saieda, poukazují na „*opuštění respektu k právnímu státu a lidským právům*“, na potlačování svobod, ústavního liberalismu, na oslabení role občanské společnosti a pronásledování lidskoprávních aktivistů.³⁵³

Zahraniční vztahy

Předrevoluční Tunisko pragmaticky budovalo dlouhodobě dobré vztahy se všemi zeměmi (tzv. politika nulového nepřítele) a nezúčastňovalo se žádné regionální rivalry, naopak bylo aktivní jako mediátor v rámci některých mírových misí OSN v Africe.³⁵⁴ V tomto duchu vedla země svoje diplomatické vztahy i po roce 2011.

Hlavní zahraniční partner Tuniska je beze sporu Evropa, a to jak v oblasti hospodářské, tak bezpečnostní i geopolitické. Od roku 2011 poskytovala Evropská unie Tunisku velkou podporu pro transformační období a v roce 2012

³⁵¹ Lutterbeck, D. (2013: 3).

³⁵² Samti, F. (2015).

³⁵³ Human rights and the rule of law in Tunisia: the slide continues. *Euromed Rights*. 2023.

³⁵⁴ Tunisia aims to have a „zero-enemy“ regional foreign policy. *Oxford Business Group*. 2017.

se dohodli na „privilegovaném partnerství“, probíhaly i další dohody o volném obchodu. V rámci Evropy má historicky speciální postavení Francie, která je současně důležitým obchodním partnerem. Po revoluci vztahy lehce ochladly, neboť Francie měla obavu z nástupu politického islámu. Prezident Saied svoji první oficiální cestu po Evropě začal právě ve Francii, se kterou si přál znovu upevnit vztahy. Francie následně poskytla Tunisku několik půjček pro další podporu reforem i pro stabilizaci rozpočtu.

Z regionálních partnerů je třeba uvést především Libyi, která je pro Tunisko důležitý soused (se všemi bezpečnostními důsledky) a druhý největší hospodářský partner. Tunisko ve vztahu k Libyi opět zastává pozici neutrality a udržuje vztah se všemi libyjskými vrcholnými institucemi (viz dále).³⁵⁵ Dalším tradičním regionálním partnerem je Alžírsko. První zahraniční cesta prezidentů as-Sabsího i Saieda vedla právě tam. Prezidentu Saiedovi se podařilo navázat s alžírským prezidentem Tebbúnem dobré vztahy, neboť Alžírsko následně poskytlo Tunisku půjčku 260 milionů eur.³⁵⁶ Důležité jsou také vztahy s Egyptem, které se úspěšně rozvíjely zejména v období po 2011, což bylo dáno podobným vývojem a podobným vítězstvím islamistických stran. Situace se změnila po egyptském převratu v roce 2013 a opět stabilizovala po roce 2014, kdy byly obě země opět shodně vedeny sekulárními politiky. K těsnějšímu příklonu k Egyptu došlo zejména po tuniském puči 2021, kdy egyptský prezident as-Sísí oficiálně podpořil výjimečná opatření i následnou Saiedovu politiku.

Výjimečné byly od revoluce 2011 vztahy Tuniska s Kátarem a Tureckem. Katar podporoval revoluci a později zejména stranu *an-Nahda*. Postupně se z něj stal tuniský investor číslo jedna. S Tureckem byla také podepsána řada smluv o spolupráci a přátelství. Tyto tři země spojoval zájem hospodářský i ideologický, na společném základě moderního islamismu. V důsledku toho se ale od Tuniska začala odklánět Saúdská Arábie a Spojené arabské emiráty. To se změnilo po vítězství sekulární strany *Nidá' Túnis* ve volbách 2014, kdy Saúdská Arábie přehodnotila svůj postoj a začala podporovat investice do Tuniska.³⁵⁷ Pro Tunisko bylo obtížné vyvažovat vztahy mezi Kátarem a Saúdkou

³⁵⁵ Tunisia aims to have a „zero-enemy“ regional foreign policy. *Oxford Business Group*. 2017.

³⁵⁶ Hill, T. Yerkes, S. (2023). Podle jiných zdrojů jako Reuters to bylo 300 milionu euro.

³⁵⁷ Trotta, E. (2018).

Arábií, potažmo Emiráty. To se projevilo zejména ve dvou kritických chvílích. Nejprve při libyjském konfliktu po roce 2014, kdy *an-Nahda* (společně s Katarem) upřednostňovala vládu tripolskou, zatímco Emiráty podmiňovali svoji investiční podporu jasným napojením Tuniska na maršála Haftara. Druhé obtížné období byla Katarská krize v letech 2017 až 2020 (tj. spor Katar vs. Saúdská Arábie, Emiráty, Bahrajn a Egypt). Tunisko si chtělo uchovat tradiční katarskou přízeň, současně ale usilovalo o další investice ze Saúdské Arábie a Spojených arabských emirátů. Snaha o neutralitu v tomto ohledu nevyšla, vztahy zejména s Emiráty se v tomto období zhoršily.³⁵⁸ Od roku 2021 (tedy po skončení Katarské krize) rychle došlo k jejich opětovnému urovňování, což se projevilo v obtížné situaci koronavirové epidemie, kdy Saúdská Arábie i Spojené arabské emiráty pomáhaly Tunisku speciálními dodávkami zdravotnického materiálu i dodávkami vakcín.

Předchozí stručný náhled do ekonomické situace v Tunisku nastínil, že se země neobejde bez zahraniční podpory a bez zahraničních investic. Důvěryhodnost země a jejích představitelů ale výrazně poklesla po prezidentském puči 2021/2022, který přivedl Tunisko do mezinárodní izolace. To se projevilo zejména v jednáních s EU, MMF a Světovou bankou, které zaujaly opatrný až nevstřícný postoj. Prezident Saied se proto v nynější těžké krizi snaží oslovit jakéhokoliv zahraničního investora. Bohužel pro něj, tradiční regionální partneři jako Alžírsko a Egypt se potýkají s vlastními problémy.³⁵⁹ Obrátil se proto o pomoc na země Zálivu, zejména na Saúdskou Arábii.³⁶⁰

Další výzvy pro Tunisko

Podle průzkumu Arab Barometer z roku 2016 Tunisané uváděli jako největší tehdejší problémy své země tyto:

1. Ekonomická situace 75 % respondentů
2. Korupce 47 %

³⁵⁸ Trotta, E. (2018).

³⁵⁹ Obermann, M. (2023).

³⁶⁰ Hill, T. Yerkes, S. (2023).

3. Náboženský extrémismus 34 %
4. Vnitřní stabilita 20 %
5. Zahraniční vměšování 10 %
6. Ostatní 8 %
7. Demokracie 4 %³⁶¹

Tento průzkum odpovídá předchozím závěrům studie, které hodnotí ekonomickou situaci a korupci jako nevyřešené klíčové záležitosti. Současně je vidět, že politické a občanské svobody nebyly v roce 2016 explicitně uváděny, nebo se skrývaly v problémech s demokracií, která byla ale až na samotném konci žebříčku. V problémech Tuniska se objevovaly nově, a zcela pochopitelně: náboženský extrémismus a vnitřní stabilita země. Podle tohoto průzkumu se 97 % dotázaných obávalo možnosti teroristického útoku v zemi. Přesto se ale 71 % respondentů cítilo v zemi bezpečně.³⁶²

Výsledky průzkumu Arab Barometer z roku 2020/2021 opět postavily na čelní místo žebříčku hlavních výzev země ekonomickou situaci (39 % respondentů) a korupci (28 % respondentů).³⁶³

Je evidentní, že Tunisko změnou režimu své problémy nevyřešilo, většina jich zůstala a nové dokonce přibýly. Revoluce 2011 dala zemi pouze možnost, aby provedla změny vedoucí v budoucnu k funkčnější ekonomice, pluralitnímu vnitropolitickému prostředí a transparentněji fungujícím státním institucím. Přesto bylo možno hodnotit Tunisko ještě deset let od událostí Arabského jara jako jedinou zemi, která se o tuto transformaci snažila a byla částečně úspěšná. Rok 2021 a 2022 ale znamenal prudký zvrat v tuniském vývoji, pravděpodobně i konec transformačního porevolučního období a zřetelný opětovný nástup autokratického režimu.

³⁶¹ Robbins, M. (2016: 6). Jedná se o % respondentů, kteří říkají, že uvedený problém je jedním ze dvou největších problémů země.

³⁶² Robbins, M. (2016: 5, 6).

³⁶³ Tunisia Report. *Arab Barometer VII*. 2022. Vlny VI a VII průzkumů Arab Barometer probíhající v letech 2020 a 2021 měly jinou metodologii a respondenti uváděli již jen jeden největší problém. Navíc byly výsledky příliš ovlivněny obavami z pandemie Covid-19, kterou uvedlo jako největší problém země 16 % respondentů. Z těchto důvodů je relevantní srovnání s vlnami předchozími nemožné.

Literatura

- ‘Arráb al-i‘lám ‘Abd al-Wahháb ‘Abd Alláh jughádiru sidžn al-Mirnáqjja. *As-Sá‘at*. 13.7.2013 [online], [cit. 26.5.2015]. Dostupné z: <http://www.assaa.tn>
- 2011 Elections. *Tunisia Election Data*. Nedatováno [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://tunisiaelectiondata.com/#2011>
- Abdallah Kallel quitte la prison et rentre chez lui. *Business News*. 11.7.2013 [online], [cit. 26.5.2015]. Dostupné z: <http://www.businessnews.com.tn/abdallah-kallel-quitte-la-prison-et-rentre-chez-lui,520,39303,3>
- Abouaoun, E. Hill, T.M. Siebert, L. (2022): Tunisia’s new constitution expands presidential power. What’s next for its democracy? *United States Institute of Peace*. 28.7.2022 [online], [cit. 26.6.2023]. Dostupné z: <https://www.usip.org/publications/2022/07/tunisias-new-constitution-expands-presidential-power-whats-next-its-democracy>
- Aboutalebi, A.R. (2000): *Islam and Democracy: State-society Relations in Developing Countries, 1980–1994*. New York: Garland Publishing.
- Adetunji, J. (2011): Ben Ali sentenced to 35 years in jail. *The Guardian*. 20.6.2011 [online], [cit. 28.6.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/jun/20/ben-ali-sentenced-35-years-jail>
- AFP: Tunis: la police disperse les manifestants, l’armée sur place. *YouTube*. 14.1.2011 [video], [cit. 15.5.2015]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=GyUuoaj0LzQ>
- AFP: Tunisie: heurts entre policiers et manifestants à Tunis. *YouTube*. 7.2.2013 [video], [cit. 15.5.2015]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=H8gJn1mE16s>
- Ahmed, L.B. (2012): Transitional justice in Tunisia. *AlAhrām Weekly*. 19. 25.4.2012. [online], [cit. 26.5.2015]. Dostupné z: <http://weekly.ahram.org.eg/2012/1094/re120.htm>
- Al-Ahmar, M. (2011): Tunisian elections: The reasons behind the failure of the modernists and the problems caused by the victory of Harakat al-Nahda. *Doha Institute: Arab Center for Research & Policy Studies*. December 2011 [online], [cit. 21.8.2015]. Dostupné z: https://www.academia.edu/5050223/Tunisian_elections_The_reasons_behind_the_failure_of_the_modernists_and_the_problems_caused_by_the_victory_of_Harakat_al-Nahda

- Alexander, Ch. (2010): *Tunisia: Stability and Reform in the Modern Maghreb*. New York: Routledge.
- Al-Fathali, H. (2014): Ennahda's Ghannouchi plays mediator in Tunisia. *Al Monitor*. 1.12.2014 [online], [cit. 21.8.2015]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2014/12/ennahda-mediator-tunisia-president-elections-nidaa-tunis.html>
- Ali Baba gone, but what about the 40 thieves? *The Economist*. 20.1.2011 [online], [cit. 28.5.2015]. Dostupné z: <http://www.economist.com/node/17959620>
- Al-Intichábát al-tašrí'íja. *Bináa News*. 21.11.2014 [online], [cit. 22.8.2015]. Dostupné z: <http://binaaews.net/>
- Al-Raqiqi, S. (2013): What Tunisia's Phosphate Crisis Says About Its State of Affairs. *Al Monitor*. 29.5.2013 [online], [cit. 8.7.2016]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/business/2013/05/tunisia-phosphate-crisis-politics.html>
- Amara, T. Noueihed L. (2012): Tunisian Salafi Islamists riot over „insulting“ art. *Reuters*. 12.6.2012 [online], [cit. 9.4.2015]. Dostupné z: <http://uk.reuters.com/article/2012/06/12/uk-tunisia-salafis-clash-idUKBRE85B0XP20120612>
- Amara, T. (2012a): Two dead as protesters attack U.S. embassy in Tunisia. *Reuters*. 14.9.2012 [online], [cit. 19.3.2015]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2012/09/14/us-protests-tunisia-school-idUSBRE88D18020120914>
- Amara, T. (2012b): Protests in Tunisian town show anger at Islamist government. *Reuters*. 2.12.2012 [online], [cit. 19.3.2015]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2012/12/02/us-tunisia-protests-idUSBRE8B108620121202>
- Anani, Kh. (2014): Tunisia's New Constitution. *Middle East Institute*. 14.1.2014 [online], [cit. 22.8.2015]. Dostupné z: <http://www.mei.edu/content/tunisia%E2%80%99s-new-constitution>
- Anderson, L. (2011): “Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya”. In: *The New Arab Revolt*. New York: Council on Foreign Relations, s. 320–329.
- Antonakis-Nashif, A. (2013): Tunisia's Legitimacy and Constitutional Crisis. *Stiftung Wissenschaft und Politik*. August 2013 [online], [cit. 21.3.2015]. Dostupné z: https://www.files.ethz.ch/isn/169213/2013C26_atk.pdf
- Arieff, A. (2011): Political Transition in Tunisia. *Congressional Research Service*. February 2011 [online], [cit. 21.3.2015]. Dostupné z: <https://fas.org/sgp/crs/row/RS21666.pdf>

- Arif, Sh. (2013): The Assassination of Chokri Belaid: When Ghannouchi Legitimizes Violence. *AlAkhbar English*. 11.2.2013 [online], [cit. 27.3.2015]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/content/assassination-chokri-belaid-when-ghannouchi-legitimizes-violence>
- Bahloul, N. (2012): Tunisia Party Fights Islamization, Raises Are of Ruling Ennahda. *Al Monitor*. 6.10.2012 [online], [cit. 17.4.2015]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2012/10/nidaa-tunis-the-current-governments-nightmare.html>
- Barnámíď hizb at-Takatol 2011. *Ettakatol*. [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://ettakatol.org/2011>
- Barrouhi, A. (2011): Tunisie: sur la piste des clans Ben Ali Trabelsi. *Jeune Afrique*. 7.3.2011 [online], [cit. 26.5.2015]. Dostupné z: <http://www.jeune-afrique.com/Article/ARTJAJA2616p046-050.xml0/>
- Baumann, H. (2016): A failure of governmentality: why Transparency International underestimated corruption in Ben Ali's Tunisia. In: *Third World Quarterly*, 38:2, s. 1-16.
- Bedhiafi, M. (2013): Tunisia's road map towards change, a political minefield. *AlArabiya*. 16.10.2013 [online], [cit. 18.4.2015]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/en/perspective/alarabiya-studies/2013/10/16/Tunisia-s-Ennahda-party-walking-a-thin-line-between-success-and-failure.html>
- Belhassen Trabelsi, ex-Tunisian dictator's brother-in-law, denied asylum. *CBC news Montreal*. 16.3.2015 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.cbc.ca/news/canada/montreal/belhassen-trabelsi-ex-tunisian-dictator-s-brother-in-law-denied-asylum-1.2997565>
- Belhassine, O. (2015): Tunisian anti-corruption efforts seen as disappointing. *Justice Info*. 9.12.2015 [online], [cit. 13.7.2016]. Dostupné z: <http://www.justiceinfo.net/en/component/k2/25079-tunisian-anti-corruption-efforts-seen-as-disappointing.html>
- Benoit-Lavelle, M. (2013): Salafists, State Move Closer to Open Conflict in Tunisia *Al Monitor*. 20.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/tunisia-salafists-suppression.html>

- Bergaoui, J. (2014): How Tunisia is Taking Big Steps Towards Ending Sexual Violence. *Amnesty International*. 2.12.2014 [online], [cit. 26.8.2015]. Dostupné z: <http://blog.amnestyusa.org/africa/tunisia-promises-better-protection-for-womens-rights/>
- Big Project Launched to Reform the Tunisian Judicial Sector. *Raoul Wallenberg Institute*. 29.2.2016 [online], [cit. 14.7.2016]. Dostupné z: <http://rwi.lu.se/2016/02/big-project-launched-to-reform-the-tunisian-judicial-sector/>
- Black, I. (2011): Tunisia's elections will map out a path for the Arab spring. *The Guardian*. 19.10.2011 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/oct/19/tunisia-elections-path-arab-spring>
- Blaise, L. (2013): Portrait of Muhamed Brahmi. *Jadaliyya*. 31.7.2013 [online], [cit. 26.3.2015]. Dostupné z: <http://www.jadaliyya.com/pages/index/13310/portrait-of-mohamed-brahmi>
- Borowiec, A. (1998): *Modern Tunisia: A Democratic Apprenticeship*. Westport: Praeger Publishers.
- Brownlee, J. Masoud, T. Reynolds, A. (2015): *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*. Oxford: Oxford University Press.
- Byrne, E. (2011): Sidi Bouzid under curfew as violence erupts following Tunisian election. *The Guardian*. 28.10.2011 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/oct/28/sidi-bouzid-curfew-tunisian-election>
- Cavatorta, F. Haugbolle, R.H. (2013): Beyond Ghannouchi: Islamism and Social Change in Tunisia. In: McMurray, D.A. Utheil-Somers, A. (eds.): *The Arab Revolts: Dispatches on Militant Democracy in the Middle East*. Bloomington: Indiana University Press, s. 49–56.
- Cesari, J. (2014): *The Awakening of Muslim Democracy: Religion, Modernity, and the State*. New York: Cambridge University Press.
- Clancy-Smith, J. (2013): From Sidi Bou Zid to Sidi Bou Said. In: Haas, M.L. Lesch, D.W. (eds.): *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East*. Colorado: Westview Press, s. 13–34.
- Coalition talks with Tunisia's Islamists have begun, leftist leader says. *Al Arabia News*. 25.10.2011 [online], [cit. 5.5.2015]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/articles/2011/10/25/173679.html>

- Countries at the Crossroads, Tunisia. *Freedom House*. 2012 [online], [cit. 14.7.2016].
Dostupné z: <https://freedomhouse.org/report/countries-crossroads/2012/tunisia>
- Country Reports on Human Rights Practices for 2013. *Tunisia. Human Rights*. 2013 [online], [cit. 13.7.2016]. Dostupné z: <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2013humanrightsreport/index.htm?year=2013&dliid=220378#wrapper>
- Černý, K. (2017): *Velká blízkovýchodní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Dahmani, F. (2015): Tunisie: Décès d'Abdelaziz Ben Dhia, ex-homme de confiance de Ben Ali. *Jeune Afrique*. 23.2.2015 [online], [cit. 26.5.2015]. Dostupné z: <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20150223110537/>
- Dhaouadi, M. (2012): Political violence in Tunisia takes the country backward? *Open Democracy*. 22.10.2012 [online], [cit. 13.4.2015]. Dostupné z: <https://www.opendemocracy.net/meriem-dhaouadi/political-violence-in-tunisia-takes-country-backward>
- Douza, S. (2015): Tunisie: Ben Ali et Imed Trabelsi condamnés à six ans de prison. *Afrik.com*. 23.4.2015 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.afrik.com/tunisie-ben-ali-et-imed-trabelsi-condamnes-a-six-ans-de-prison>
- Dreisbach, T. (2014): Membership of New Tunisian Government Announced. *Tunisia Live*. 26.1.2014 [online], [cit. 20.4.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisia-live.net/2014/01/26/membership-of-new-tunisian-government-announced/>
- Ennahdha yields to Salafist pressure again: Ansar al-Sharia spokesman freed. *Middle East Online*. 22.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.middle-east-online.com/english/?id=58929>
- Final Tunisian election results announced. *Al Jazeera*. 14.11.2011 [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/11/20111114171420907168.html>
- Freedom in the World 2023, Tunisia. *Freedom House*. 2023 [online], [cit. 26.6.2023].
Dostupné z: <https://freedomhouse.org/country/tunisia/freedom-world/2023>
- Freedom of the Press, Tunisia. *Freedom House*. 2015 [online], [cit. 14.7.2016].
Dostupné z: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/tunisia>
- Gamha, E. (2011a): Congress for the Republic. *Tunisia Live*. 27.9.2011 [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisia-live.net/2011/09/27/party-profile-congres-pour-la-republique/>

- Gamha, E. (2011b): Progressive Democratic Party. *Tunisia Live*. 9.10.2011 [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisia-live.net/2011/10/09/parti-democratique-progressiste>
- Gamha, E. (2011c): Final Results of Tunisian Elections Announced. *Tunisia Live*. 14.11.2011 [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisia-live.net/2011/11/14/tunisian-election-final-results-tables/>
- GDP (currents US\$). *The World Bank. Data By Country*. 2015 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/countries/TN?display=graph>
- GDP per capita (currents US\$). *The World Bank. Data by Country*. 2015 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/countries/TN?display=graph>
- Global Corruption Barometer. *Transparency International*. 2013 [online], [cit. 14.8.2015]. Dostupné z: <http://www.transparency.org/research/gcb/overview>
- Global Corruption Barometer: Tunisia. *Transparency International*. 2013 [online], [cit. 13.7.2016]. Dostupné z: <http://www.transparency.org/gcb2013/country?country=tunisia>
- Granger, S. (2014): Peak Jobs: Tunisia Elections and Unemployment post Jasmine Revolution. In: *Peak Jobs Analysis*. 26.10.2014 [online], [cit. 27.8.2014]. Dostupné z: <http://peakjobsanalysis.com/2014/10/26/peak-jobs-tunisia-elections-and-unemployment-post-jasmine-revolution/>
- Guellali, A. (2014): The Problem with Tunisia's New Constitution. *Human Rights Watch*. 3.2.2014 [online], [cit. 19.8.2015]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2014/02/03/problem-tunisias-new-constitution>
- Guest Post: Tunisia 2014. *World Elections*. 17.1.2015 [online], [cit. 1.6.2015]. Dostupné z: <https://welections.wordpress.com/2015/01/17/guest-post-tunisia-2014/>
- Hafnaoui, R.M. (2022): Implications of the Role of Religion in Tunisia's New Constitution for Non-Muslims Movement in Tunisia. *Religious Freedom Institute*. 13.9.2022 [online], [cit. 12.6.2023]. Dostupné z: <https://religious-freedominstitute.org/wp-content/uploads/2022/09/Cornerstone-Forum-No.-323-Hafnaoui.pdf>
- Halliday, F. (1994): The politics of Islamic fundamentalism: Iran, Tunisia and the challenge to the secular state. In: Ahmed, A.S. Donnan, H. (eds.): *Islam, Globalization and Postmodernity*. London and New York: Routledge, s. 89-110.

- Hearst, D. (2011): Tunisia politician warns against delaying elections. *The Guardian*. 23.6.2011 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/jun/23/tunisia-politician-warns-delaying-elections>
- Hill, T. Yerkes, S. (2023): Tunisian Foreign Policy Under Kais Saied. *Carnegie Endowment for International Peace*. 11.1.2023 [online], [cit. 28.6.2023]. Dostupné z: <https://carnegieendowment.org/2023/01/11/tunisian-foreign-policy-under-kais-saied-pub-88770>
- Hukúmat Túnis tattahimu džamá'át díníja mutatarriřa wa jasáríja bi-istighlál al-ihťidžádžát. *Al Arabiřa*. 11.1.2011 [online], [cit. 14.5.2015]. Dostupné z: <http://www.alarabiya.net/articles/2011/01/11/133107.html>
- Human rights and the rule of law in Tunisia: the slide continues. *Euromed Rights*. 26.5.2023 [online], [cit. 27.6.2023]. Dostupné z: <https://euromedrights.org/publication/human-rights-and-the-rule-of-law-in-tunisia-the-slide-continues/>
- Chan, S. (2015): Nobel Peace Prize Is Awarded to National Dialogue Quartet in Tunisia. *The New York Times*. 9.10.2015 [online], [cit. 10.10.2015]. Dostupné z: http://www.nytimes.com/2015/10/10/world/europe/national-dialogue-quartet-tunisia-nobel-peace-prize.html?_r=0
- IFES examines new electoral code in Tunisia (1994). In: *IFES: Elections Today*, 4:2-3, s. 12-13.
- Ihťidžádžát Túnis „tutíhu“ bi-wazír ad-dáchilíja wa-l-hukúma tuřridžu 'an džamí' al-mu'taqalín. *Al Arabiřa*. 12.1.2011 [online], [cit. 14.5.2015]. Dostupné z: <http://www.alarabiya.net/articles/2011/01/12/133190.html>
- Independent candidates get most votes in Tunisia's municipal election. *Reuters*. 8.5.2018 [online], [cit. 3.7.2018]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-election/independent-candidates-get-most-votes-in-tunisias-municipal-election-idUSKBN1I92DW>
- Interaction Between Small- and Large-Scale Corruption in China. *Financial Transparency Coalition*. 15.8.2013 [online], [cit. 30.5.2023]. Dostupné z: <https://financialtransparency.org/interactions-between-small-and-large-scale-corruption-in-china/>
- Iřřifá' hasíla al-qatlá ří ihťidžádžát Túnis ilá 50 řachs. *Al Arabiřa*. 10.1.2011 [online], [cit. 14.5.2015]. Dostupné z: <http://www.alarabiya.net/articles/2011/01/10/132938.html>

- ISIS-linked group claims 2013 murders of secular Tunisian politicians. *Al Akhbar*. 18.12.2014 [online], [cit. 27.3.2014]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/content/isis-linked-jihadists-claim-2013-assassinations-secular-tunisian-politicians>
- Jamaoui, A. (2015): The impact of the coalition on Ennahda and Nidaa Tounes. *Open Democracy*. 11.3.2015 [online], [cit. 23.8.2015]. Dostupné z: <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/anouar-jamaoui/impact-of-coalition-on-ennahda-and-nidaa-tounes>
- Kartas, M. (2015): Security Sector Reform in Tunisia: A lost cause? *War and Peace Talk*. 8.3.2015 [online], [cit. 26.8.2015]. Dostupné z: <http://warandpeacetalk.com/2015/03/08/security-sector-reform-in-tunisia-a-lost-cause/>
- Kessler, O. (2012): Moderates or Manipulators? Tunisia's Ennahda Islamists. *The Henry Jackson Society*. 2012 [online], [cit. 22.8.2015]. Dostupné z: <http://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2012/09/HJS-Ennahda-Report.pdf>
- L'affaire Moncef Ben Ali et les frères Roma. *Tunis Tribune*. 16.11.1992 [online], [cit. 28.5.2015]. Dostupné z: http://news.tunistribune.com/?q=moncef-ben-ali-et-les-freres-roma/4955.html#.VWbJRc_tmko
- Lambroschini, A. (2013): Tunisia ups security as Salafists vow to defy ban. *Arab News*. 19.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.arabnews.com/news/452077>
- Laske, K. (2011): Le point de chute des trois frères Mabrouk. *Libération Société*. 24.1.2011 [online], [cit. 26.5.2015]. Dostupné z: http://www.liberation.fr/societe/2011/01/24/le-point-de-chute-des-trois-freres-mabrouk_709403
- Le général Rachid Ammar, „garant de la révolution tunisienne“, prend sa retraite. *France 24*. 26.6.2013 [online], [cit. 26.8.2015]. Dostupné z: <http://www.france24.com/fr/20130625-tunisie-garant-revolution-general-rachid-ammam-quitte-fonctions-armee-ben-ali>
- Lutterbeck, D. (2011): *Arab Uprisings and Armed Forces: Between Openness and Resistance*. DCAF, Geneva Centre for security, development and the rule of law, SSR Paper 2.
- Lutterbeck, D. (2013): Tunisia after Ben Ali: retooling the tools of oppression? *Norwegian Peacebuilding Resource Centre*. May 2013 [online], [cit. 28.6.2015]. Dostupné z: http://www.peacebuilding.no/var/ezflow_site/storage/original/application/8a4a01231edc1bc44e19af1182314d46.pdf

- Mandraud, I. (2015): Tunisian election delayed until October. *The Guardian*. 14.6.2011 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/jun/14/tunisian-election-delayed-again-mandraud>
- Manna, H. (2011): Kasserine viz Solidarité avec la jeunesse et la résistance civile en Tunisie et en Algérie. *YouTube*. 9.1.2011 [video], [cit. 15.5.2015]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=E4qsmaIq9-A#t=199>
- Maqni, N. (2011): Tunisian Elections: The Islamist Experiment. *Al-Akhbar English*. 28.10.2011 [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/node/1170>
- Markey, P. Amara, T. (2014): Tunisian secularist wins first presidential round heads for run-off. *Reuters*. 25.11.2014 [online], [cit. 21.8.2015]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2014/11/25/us-tunisia-president-elections-idUSKCN0J912K20141125>
- Marks, M.L. (2014): Convince, Coerce, or Compromise? Ennahda's Approach to Tunisia's Constitution. *Brookings Doha Center Analysis Paper*. February 2014, No. 10 [online], [cit. 15.5.2015]. Dostupné z: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Ennahda-Approach-Tunisia-Constitution-English.pdf>
- Meikle, J. (2011): Tunisia calls on Interpol to arrest ousted president Ben Ali. *The Guardian*. 26.1.2011 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/jan/26/tunisia-interpol-arrest-warrant-ben-ali>
- Melki, W. (2011): Ettakatol Opens Up. *Tunisia Live*. 23.9.2011 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisia-live.net/2011/09/23/ettakatol-opens-up/>
- New World Bank Study Details Manipulation of Regulations by Former Tunisian Regime Officials. *The World Bank*. 27.3.2014 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/03/27/world-bank-manipulation-former-tunisian-officials>
- Obermann, M. (2023): Democratic downgrade: Why 2023 could upend Tunisia's revolution and North African geopolitics. *Global Counsel*. 17.2.2023 [online], [cit. 27.6.2023]. Dostupné z: <https://www.global-counsel.com/insights/blog/democratic-downgrade-why-2023-could-upend-tunisias-revolution-and-north-african>

- Old guard keeps key posts in Tunisian unity government. *France 24*. 18.1.2011 [online], [cit. 27.4.2015]. Dostupné z: <http://www.france24.com/en/20110117-interim-leadership-unveils-new-government-national-unity-tunisia/>
- Parker, E. (2013): Corruption Rife in Post-revolutionary Tunisia, According to Survey. *Tunisia Live*. 11.7.2013 [online], [cit. 1.9.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisia-live.net/2013/07/11/corruption-rife-in-post-revolutionary-tunisia-according-to-survey/>
- Perkins, K. (2014): *A History of Modern Tunisia*. New York: Cambridge University Press.
- Pickard, D. (2015): Al-Nahda: Moderation and compromise in Tunisia's constitutional bargain. In: Frosini, J.O. Biagi, F. (eds.): *Political and Constitutional Transitions in North Africa: Actors and Factors*. London & New York: Routledge, s. 4-32.
- Piven, B. Rifai, R. (2011): Tunisia: Street protests in video. *Al Jazeera*. 19.1.2011 [online], [cit. 15.5.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201111810273307460.html>
- Reidy, E. (2015): Tunisia's economy „waiting for a miracle“. *Al Jazeera*. 5.7.2015 [online], [cit. 21.8.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2015/07/tunisia-economy-waiting-miracle-150705071000839.html>
- Rifai, R. (2011): Timeline: Tunisia's uprising. *Al Jazeera*. 23.1.2011 [online], [cit. 14.5.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/2011114142223827361.html>
- Rijkers, B. Freund, C. Nucifora, A. (2014): All in the Family: State Capture in Tunisia. *The World Bank and Development Research Group*. March 2014 [online], [cit. 20.6.2015]. Dostupné z: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/17726/WPS6810.pdf?sequence=1>
- Robbins, M. (2016): Tunisia Five Years after the Revolution: Findings from the Arab Barometer. *Arab Barometer*. 2016 [online], [cit. 8.7.2016]. Dostupné z: [file:///C:/Users/HP/Downloads/AB4%20Tunisia%20and%20Support%20for%20Democracy%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/AB4%20Tunisia%20and%20Support%20for%20Democracy%20(1).pdf)
- RT: Fresh fierce clashes in Tunisia as cops fire tear gas, govt dismissed. *You Tube*. 14.1.2011 [video], [cit. 15.5.2015]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=omWjoDISOLE#t=26>

- Rush, J. (2012): Inside the dictator's lair: Pictures of the extravagance and the everyday which reveal the private side of the deposed Tunisian president's life. *MailOnline*. 22.12.2012 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2252109/Zine-El-Abidine-Ben-Ali-Pictures-reveal-private-life-deposed-Tunisian-president.html>
- Ryan, Y. (2012): Tunisian politicians struggle to deliver. *Al Jazeera*. 23.10.2012 [online], [cit. 17.4.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/10/20121023195656868113.html>
- Ryan, Y. (2013): Who killed Tunisia's Chokri Belaid? *Al Jazeera*. 12.9.2013 [online], [cit. 27.3.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/%20features/2013/09/201394183325728267.html>
- Sadek, G. (2013): The Role of Islamic Law in Tunisia's constitution and Legislation Post-Arab Spring. *Library of Congress*. May 2013 [online], [cit. 19.8.2015]. Dostupné z: <http://www.loc.gov/law/help/tunisia.php>
- Sadiki, L. (2012): Tunisia: Women's rights and the new constitution. *Al Jazeera*. 21.9.2012 [online], [cit. 21.8.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/09/2012918102423227362.html>
- Said, K. (2014): Tunisian elections intensity focus on alliances. *Al Monitor*. 14.9.2014 [online], [cit. 28.10.2015]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2014/09/httpalhayatcomarticles4500044----.html#>
- Sakher El Materi: Tunisia ex-leader's son-in-law arrested. *BBC news*. 14.12.2012 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-20728392>
- Salafist group clashes with police in Tunisia. *Al Jazeera*. 20.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2013/05/20135198155650292.html>
- Saleh, B. (2010): Tunisia: IMF „Economic Medicine“ has resulted in Mass Poverty and Unemployment. *Global Research: Centre for Research on Globalization*. 31.12.2010 [online], [cit. 15.5.2015]. Dostupné z: <http://www.globalresearch.ca/tunisia-imf-economic-medicine-has-resulted-in-mass-poverty-and-unemployment/22587>
- Saleh, H. (2011): Tunisian army chief vows to guard revolution. *Financial Times, Middle East & North Africa*. 24.1.2011 [online], [cit. 26.8.2015]. Dostupné z: <http://www.ft.com/cms/s/0/e01ffb4-27e5-11e0-8abc-00144feab49a.html#axzz3jwyTVtEK>

- Saleh, H. (2016): Tunisia's Nahda party ditches Islamist tag. *Financial Times, Middle East & North Africa*. 22.5.2016 [online], [cit. 14.7.2016]. Dostupné z: <http://www.ft.com/cms/s/0/966407b8-2033-11e6-aa98-db1e01fab0c.html#axzz4ENSMqeFC>
- Samti, F. (2015): Tunisia's New Anti-Terrorism Law Worries Activists. *The Foreign Policy Group*. 18.8.2015 [online], [cit. 14.7.2016]. Dostupné z: <http://foreignpolicy.com/2015/08/18/tunisias-new-anti-terrorism-law-worries-activists-tunisia/>
- Sassi, Ch.B. (2011): Liste nominative des 110 proches de Ben Ali dont les biens et avoirs feront l'objet de saisie. *Tunisie Numerique*. 25.2.2011 [online], [cit. 28.5.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisienumerique.com/liste-nominative-des-110-proches-de-ben-ali-dont-les-biens-et-avoirs-feront-lobjet-de-saisie/9186>
- Sayigh, Y.A. (1978): *The Economies of the Arab World: Development Since 1945*. London and New York: Routledge.
- Secular party looks to win Tunisia elections. *Middle East Institute*. 27.10.2014 [online], [cit. 19.8.2015]. Dostupné z: <http://www.mei.edu/content/news/secular-party-looks-win-tunisia-elections-0>
- Slim Chiboub de retour en Tunisie pour faire face à la justice. *France 24*. 19.11.2014 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.france24.com/fr/20141118-retour-tunisie-slim-chiboub-gendre-ben-ali-faire-face-justice-condamnation-prison-contumace>
- Swiss bank to return ousted dictator's millions to Tunisia. *Enca*. 11.4.2014 [online], [cit. 26.5.2015]. Dostupné z: <http://www.enca.com/africa/millions-swiss-bank-accounts-tunisias-ben-ali>
- Taqrír al-bárúmítr al-'arabí ath-thání: Túnis. (2012): *Arab Barometer*. 2012 [online], [cit. 30.6.2015]. Dostupné z: <http://www.arabbarometer.org/country/tunisia>
- Tavana, D. Russell, A. (2014): Tunisia's Parliamentary & Presidential Elections. *Project on Middle East Democracy*. October 2014 [online], [cit. 25.6.2015]. Dostupné z: <http://pomed.org/wp-content/uploads/2014/10/Tunisia-Election-Guide-2014.pdf>
- The other victim. *The Economist*. 4.7.2015 [online], [cit. 8.7.2016]. Dostupné z: <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21656691-terrorism-will-slow-growth-tunisias-economy-has-deeper-problems-other>

- The pain after the shock. *The Economist*. 29.6.2015 [online], [cit. 21.8.2015].
Dostupné z: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/06/daily-chart-18>
- The Splintered History of the Tunisian Left. *Al Akhbar*. 9.2.2013 [online], [cit. 27.3.2015]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/content/splintered-history-tunisian-left>
- The Tunisian Troika: Regaining Initiative with a New Deadline. *Al Jazeera Center for Studies*. 13.11.2012 [online], [cit. 13.4.2015]. Dostupné z: <http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2012/11/13/2012111382716938734The%20Tunisian%20Troika.pdf>
- The World Bank (2014): *The Unfinished Revolution: Tringing Opportunity, Good Jobs And Greater Wealth To All Tunisians*. Report No. 86179-TN, May 24, 2014.
- Transparency International condemns Tunisian draft law that would set the corrupt free. *Transparency International*. 31.8.2015 [online], [cit. 13.7.2016].
Dostupné z: http://www.transparency.org/news/pressrelease/transparency_international_condemns_tunisian_draft_law_that_would_set_the_c
- Trape, P. Chauvin, M. Salah, H. (2014): *Tunisia 2014*. African Economic Outlook, UNDP.
- Trape, P. Chauvin, M. (2015): Tunisia. *Africal Economic Outlook*. 28.5.2015 [online], [cit. 27.8.2015]. Dostupné z: <http://www.africaneconomicoutlook.org/en/country-notes/north-africa/tunisia/>
- Trotta, E. (2018): Between Qatar, Saudi Arabia, and the UAE: Tunisia's Quest for Neutrality. *Geopolitical Monitor*. 15.8.2018 [online], [cit. 28.6.2023].
Dostupné z: <https://www.geopoliticalmonitor.com/between-qatar-saudi-arabia-and-the-uae-tunisias-quest-for-neutrality/>
- Tunis declares curfew after „Islamist“ rioting. *BBC News Africa*. 12.6.2012 [online], [cit. 9.4.2015]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-18416328>
- Túnis tašhadu jawman dámiĵan. Wa mu'áridu junášidu Bin 'Alí waqfa itlág an-nár. *Al Arabiya*. 9.1.2011 [online], [cit. 14.5.2015]. Dostupné z: <http://www.alarabiya.net/articles/2011/01/09/132717.html>
- Tunisia 2011. *World Elections*. 29.10.2011 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <https://welections.wordpress.com/2011/10/29/tunisia-2011/>

- Tunisia aims to have a „zero-enemy“ regional foreign policy. *Oxford Business Group*. 2017 [online], [cit. 28.6.2023]. Dostupné z: <https://oxfordbusinessgroup.com/reports/tunisia/2017-report/economy/good-fences-the-government-looks-to-consolidate-a-zero-enemy-regional-foreign-policy>
- Tunisia approves groundbreaking anti-corruption bill. *Al Bawaba*. 17.6.2016 [online], [cit. 13.7.2016]. Dostupné z: <http://www.albawaba.com/news/tunisia-approves-groundbreaking-anti-corruption-bill-852990>
- Tunisia austerity protests go on amid wave of arrests. *Al Jazeera*. 26.1.2018 [online], [cit. 2.7.2018]. Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/news/2018/01/tunisia-austerity-protests-wave-arrests-180126140735239.html>
- Tunisia bans Media Representative of Hizb ut Tahrir Australia from Entering the Country. *The Khilafah*. 31.3.2018 [online], [cit. 3.7.2018]. Dostupné z: <http://www.khilafah.com/tunisia-bans-media-representative-of-hizb-ut-tahrir-australia-from-entering-the-country/>
- Tunisia bans Salafist congress in possible showdown. *Middle East Institute*. 17.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.mei.edu/content/tunisia-bans-salafist-congress-possible-showdown>
- Tunisia Completes Three Anti-Corruption Draft Laws. *United Nations Development Programme*. 19.6.2014 [online], [cit. 13.7.2016]. Dostupné z: <http://www.undp-aci.org/resources/ac/newsDetails.aspx?nid=1174>
- Tunisia Corruption Rank 1998-2022. *Trading Economics*. 2022 [online], [cit. 26.6.2023]. Dostupné z: <http://www.tradingeconomics.com/tunisia/corruption-rank>
- Tunisia Crude Oil Production. 1994-2023 Data. *Trading Economics*. 2023 [online], [cit. 10.7.2023]. Dostupné z: <http://www.tradingeconomics.com/tunisia/crude-oil-production>
- Tunisia declares Ansar al-Sharia a terrorist group. *BBC News Africa*. 27.8.2013 [online], [cit. 19.3.2015]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-23853241>
- Tunisia detains 86 after Salafi Islamist riots over art exhibition. *Al Arabiya News*. 12.6.2012 [online], [cit. 9.4.2015]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/articles/2012/06/12/220173.html>

- Tunisia faces strike after opposition's Brahimi assassinated. *Al Arabiya*. 26.7.2013 [online], [cit. 26.3.2015]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/07/26/Tunisia-faces-strike-after-opposition-s-Brahimi-assassinated.html>
- Tunisia GDP Annual Growth Rate 2001-2018. *Trading Economics*. 2018 [online], [cit. 2.7.2018]. Dostupné z: <http://www.tradingeconomics.com/tunisia/gdp-growth-annual>
- Tunisia GDP per capita. *Trading Economics*. 2018 [online], [cit. 2.7.2018]. Dostupné z: <http://www.tradingeconomics.com/tunisia/gdp-per-capita>
- Tunisia Inflation Rate 1963-2023. *Trading Economics*. 2023 [online], [cit. 27.6.2023]. Dostupné z: <https://tradingeconomics.com/tunisia/inflation-cpi>
- Tunisia „making progress“ against terror groups. *Middle East Institute*. 23.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.mei.edu/content/tunisia-making-progress-against-terror-groups>
- Tunisia opposition figures „shot by same gun“. *Al Jazeera*. 27.7.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2013/07/201372611531821363.html>
- Tunisia parliament approves unity government. *Al Jazeera*. 6.2.2015 [online], [cit. 23.8.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2015/02/tunisia-approves-coalition-government-150205123748042.html>
- Tunisia passes anti-terror laws after deadly attacks. *Al Jazeera*. 25.7.2015 [online], [cit. 21.8.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2015/07/tunisia-passes-anti-terror-laws-deadly-attacks-isil-150725001430938.html>
- Tunisia PM forms „unity government“. *Al Jazeera*. 17.1.2011 [online], [cit. 27.4.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/01/201111715545105403.html>
- Tunisia police arrest 200 Salafis in banned rally. *Al-Akhbar English*. 20.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/node/15849>
- Tunisia Poll Shows Nidaa Tunis More Popular Than Ennahda. *Al Monitor*. 15.5.2013 [online], [cit. 17.4.2015]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2013/05/tunisian-poll-ennahda-popularity-declines-nidaa-tunis.html>

- Tunisia Report. *Arab Barometer VII*. 2022 [online], [cit. 11.7.2023]. Dostupné z: <https://www.arabbarometer.org/wp-content/uploads/AB7-Tunisia-Report-EN.pdf>
- Tunisia Salafis gather despite ban, clash with police. *Al Akhbar English*. 19.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/node/15841>
- Tunisia Salafis Riot to Protest an Arrest. *The New York Times*. 26.5.2012 [online], [cit. 13.4.2015]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/2012/05/27/world/africa/muslim-salafis-attack-police-in-jendouba-tunisia.html>
- Tunisia unemployment protests spread to capital. *Al Jazeera*. 22.1.2016 [online], [cit. 2.7.2018]. Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/news/2016/01/clashes-spreading-tunisia-unemployment-protests-160121190816218.html>
- Tunisia Unemployment rate. *Index Mundi*. 2015 [online], [cit. 27.8.2015]. Dostupné z: http://www.indexmundi.com/tunisia/unemployment_rate.html
- Tunisia Unemployment Rate. *Trading Economics*. 2023 [online], [cit. 26.6.2023]. Dostupné z: <http://www.tradingeconomics.com/tunisia/unemployment-rate>
- Tunisia, Overview. *The World Bank*. 18.4.2018 [online], [cit. 2.7.2018]. Dostupné z: <http://www.worldbank.org/en/country/tunisia/overview#1>
- Tunisia, Parliamentary Chamber: Majlis Al-Nuwaab. *IPU*. 1999 [online], [cit. 2.6.2015]. Dostupné z: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_99.htm
- Tunisia, World Development Indicators. *World DataBank*. nedatováno [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>
- Tunisia. 2015 Index of Economic Freedom. *The Heritage Foundation*. 2015 [online], [cit. 27.8.2015]. Dostupné z: <http://www.heritage.org/index/country/tunisia>
- Tunisia: 11 die in new clashes after weeks of unrest. *The Guardian*. 9.1.2011 [online], [cit. 27.4.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/jan/09/tunisia-clashes-weeks-unrest>
- Tunisia: Alleged killer of Chokri Belaid dead. *Al Arabiya*. 4.2.2014 [online], [cit. 27.3.2015]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/en/News/africa/2014/02/04/Police-and-militants-killed-in-Tunisia-clash.html>
- Tunisia: Elections in an Atmosphere of Repression. *Human Rights Watch*. 23.10.2009 [online], [cit. 2.6.2015]. Dostupné z: <http://www.hrw.org/news/2009/10/23/tunisia-elections-atmosphere-repression>

- Tunisia: Electoral Law of 10 May (2011). *Ace: The Electoral Knowledge Network*. 2011 [online], [cit. 5.5.2015]. Dostupné z: <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/TN/tunisia-electoral-law-of-10-may-english/view>
- Tunisia: Gafsa phosphate gets a facility of \$ 17 million from Amen Bank and BIAT. *MedAfrica*. 28.2.2015 [online], [cit. 27.8.2015]. Dostupné z: <http://medafricatimes.com/4872-tunisia-gafsa-phosphate-gets-a-facility-of-17-million-from-amen-bank-and-biat.html>
- Tunisia: highest unemployment rate in southwest with 25,6% in Q2. *African Manager*. 4.9.2017 [online], [cit. 3.7.2018]. Dostupné z: https://africanmanager.com/site_eng/tunisia-highest-unemployment-rate-in-southwest-with-25-6-in-q2-ins/?v=928568b84963
- Tunisia: High rate of unemployment among Youth and women. *Tunis Times*. 25.5.2014 [online], [cit. 27.8.2015]. Dostupné z: <http://www.thetunistimes.com/2014/05/tunisia-high-rate-unemployment-youth-women-5551/>
- Tunisia: Majlis Al-Nuwab (Chamber of Deputies). *Inter-Parliamentary Union*. 2009 [online], [cit. 2.6.2015]. Dostupné z: http://www.ipu.org/parline-e/reports/2321_E.htm
- Tunisia: Official Results of the March 20, 1994 Elections. In: *Elections Today*, 1994, 4:4.
- Tunisia: Q&A on the Trial of Ben Ali, Others for Killing Protesters. *Human Rights Watch*. 11.6.2012 [online], [cit. 28.4.2015]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2012/06/11/tunisia-qa-trial-ben-ali-others-killing-protesters>
- Tunisia: Who are the opposition leaders? *The Telegraph*. 18.1.2011 [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/tunisia/8265285/Tunisia-who-are-the-opposition-leaders.html>
- Tunisia Economic forecast summary (May 2018). *OECD*. 2018 [online], [cit. 3.7.2018]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/eco/outlook/tunisia-economic-forecast-summary.htm>
- Tunisia's Ben Ali sentenced over protesters' deaths. *BBCAfrica*. 13.6.2012 [online], [cit. 18.5.2015]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-18421519>
- Tunisia's Constitution of 2014. *Constitute project*. 28.9.2015 [online], [cit. 28.9.2015]. Dostupné z: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf

- Tunisia's democratic party hopes for pol win over Islamists. *Al Arabiya News*. 25.9.2011 [online], [cit. 4.5.2015]. Dostupné z: <http://www.alarabiya.net/articles/2011/09/25/168646.html>
- Tunisia's Ennahda says Salafist congress postponed to avoid bloodshed. *Al Arabiya*. 18.5.2013 [online], [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/05/18/Tunisia-ops-security-as-Salafists-vow-to-defy-ban-.html>
- Tunisian Judicial Reform Strategy Action Plan finalised. *Legal Assistance Consortium*. 17.2.2015 [online], [cit. 14.7.2015]. Dostupné z: <http://www.ilacnet.org/blog/2015/02/17/tunisian-judicial-reform-strategy-action-plan-finalised/>
- Tunisian opposition leader murdered, sparks nationwide protests. *Al Akhbar English*. 6.2.2013 [online], [cit. 27.3.2015]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/content/tunisian-opposition-leader-shot-dead-pm-calls-it-terrorism>
- Tunisian politician Mohamed Brahmi assassinated. *Al Jazeera*. 25.7.2013 [online], [cit. 26.3.2015]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-23452979>
- Tunisian Republic: Election for al-Majlis Nawwab ash-Sha'ab 2019. *Election Guide*. Nedatováno [online], [cit. 19. 6. 2023]. Dostupné z: <https://www.electionguide.org/elections/id/3175/>
- Tunisian Republic, Election for Parliament 2014. *Election Guide*. Nedatováno [online], [cit. 20.8.2015]. Dostupné z: <http://www.electionguide.org/elections/id/2746/>
- Tunisian Republic, Election for President 2014. *Election Guide*. Nedatováno [online], [cit. 20.8.2015]. Dostupné z: <http://www.electionguide.org/elections/id/2826/>
- Tunisian Republic: Election for al-Majlis al-wataní at-Ta'sísí 2004. *Election Guide*. 2004 [online], [cit. 2.6.2015]. Dostupné z: <http://www.electionguide.org/elections/id/1395/>
- Tunisian Salafists attacks TV station for screening film on Iran revolution. *Al Arabiya News*. 9.10.2011 [online], [cit 13.4.2015]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/articles/2011/10/09/170965.html>
- Tunisians in capital protest against corruption amnesty law. *Press TV*. 13.9.2015 [online], [cit. 13.7.2016]. Dostupné z: <http://www.presstv.ir/Detail/2015/09/13/428952/Tunisia-Ben-Ali-Tunis-Essebsi--Amnesty-bill>

- Tunisie: Ali Seriaty l'ex-directeur de la sécurité présidentielle enfin libre. *Tunis Tribune*. 17.5.2014 [online], [cit. 26.5.2014]. Dostupné z: http://news.tunistribune.com/?q=node/3342#.VWR0NE_tmko
- Tunisie: Libération de Rafik Hadj Kacem. *Tunisie Numerique*. 8.5.2014 [online], [cit. 26.5.2015]. dostupné z: <http://www.tunisienumerique.com/tunisie-liberation-de-rafik-hadj-kacem/220830>
- Usher, G. (2011): The Reawakening of Nahda in Tunisia. *Middle East Research and Information Project*. 30.4.2011 [online], [cit. 5.5.2015]. Dostupné z: <http://www.merip.org/mero/mero043011>
- Volkman, E. (2022): Why is Tunisia's new proposed constitution so controversial? *Al Jazeera*. 25.7.2022 [online], [cit. 26.6.2023]. Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/25/why-is-tunisias-new-constitution-so-controversial-explainer>
- Voter turnout data for Tunisia. *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*. Nedatováno [online], [cit. 26.8.2015]. Dostupné z: <http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?id=220>
- Willsher, K. Wintour, P. (2011): Tunisia and Egypt promised G8 help on path to democracy. *The Guardian*. 27.5.2011 [online], [cit. 15.4.2015]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/world/2011/may/27/tunisia-and-egypt-promised-g8-aid>
- Wolf, A. (2011): PDP Proposes „Modernist Coalition“ With Ettakatol, PDM, and Afek Tounes. *Tunisia Live*. 9.10.2011 [online], [cit. 15.4.2015]. Dostupné z: <http://www.tunisia-live.net/>
- Wolf, A. (2014): Despite Elections, Transitional Justice Still Elusive in Tunisia. *Middle East Institute*. 24.10.2014 [online], [cit. 20.5.2015]. Dostupné z: <http://www.mei.edu/content/article/despite-elections-transitional-justice-still-elusive-tunisia>
- World Report 2015: Tunisia, Events of 2014. *Human Rights Watch*. 2015 [online], [cit. 23.8.2015]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/tunisia>
- Zelin, A.Y. (2014): Shabab al-Tawhid: The Rebranding of Ansar al-Sharia in Tunisia? *The Washington Institute*. 9.5.2014 [online], [cit. 19.3.2015]. Dostupné z: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/shabab-al-tawhid-the-rebranding-of-ansar-al-sharia-in-tunisia>

- Zine El Abidine Ben Ali. *Global Security*. Nedatováno [online], [cit. 2.6.2015].
Dostupné z: <http://www.globalsecurity.org/military/world/tunisia/ben-ali.htm>
- Zisenwine, D. (2000): Tunisia. In: Maddy-Weitzman, B. (ed.) *Middle East Contemporary Survey*. Vol. XXIV. Tel Aviv: Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, s. 564–584.
- Zouari A. (1989): Collective Action and Governance Structure in Tunisia's Labor Organization. In Nabli, M.K. Nugent, J.B. (eds.): *The New Institutional Economics and Development: Theory and Applications to Tunisia*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, s. 322–351.

3 Libye

Veronika Sobotková

Stručný vývoj Libye

Libye začala svoji moderní historii v roce 1951, kdy byl dne 24. prosince vyhlášen vznik Sjednoceného království Libye³⁶⁴ pod vedením krále Idríse. Idrís se snažil vybudovat moderní, prosperující stát, což nebyl lehký úkol, neboť ropné bohatství v zemi tehdy nebylo ještě plně využíváno, a i nadále z něj těžili více zahraniční investoři nežli samotná Libye. Značná část příjmů země plynula z vojenských základen, které zbudovaly západní státy. To vedlo krále Idríse do obtížné situace manévrování mezi spoluprací s Velkou Británií a Spojenými státy americkými a mezi růstem arabského nacionalismu a protizápadních nálad, které se mezi libyjským lidem rozšířily zejména po roce 1952, kdy proběhla revoluce svobodných důstojníků v sousedním Egyptě. Další podobné krizové chvíle král Idrís zažíval při Suezské krizi (1956) a Šestidenní válce (1967), kdy opět balancoval mezi loajalitou k okolním arabským státům a prospěšným spojením se západními mocnostmi. Kvůli těmto událostem král postupně ztrácel podporu, a když došlo dne 1. září 1969 k převzetí moci svobodnými důstojníky v čele s plukovníkem Muammarem Kaddáfím (Mu‘ammar al-Qadháfí), bylo tomu s podporou většiny libyjské veřejnosti.

Ačkoliv Muammar Kaddáfí neskrýval svůj obdiv k Násirovi a k arabskému socialismu, jeho představa o nově vzniklé zemi byla odlišná. Od prvopočátku byl v jeho ideologii významný islámský základ, v zemi začalo například platit islámské právo v plném rozsahu, tedy nejen v oblasti osobního statutu (jak je obvyklé v muslimských zemích), ale také v oblasti trestního práva. Některých socialistických myšlenek se však nezříkal, například v roce 1974 byla

³⁶⁴ Federace historických regionů Kyrenaika, Tripolsko a Fezzán.

znárodněna významná část ropné produkce, čímž Kaddáfí získal kontrolu nad klíčovými příjmy země a začal je využívat zcela dle svého uvážení. Nakonec byla Kaddáfího ideologie postulována jako „*třetí univerzální alternativa*“ v *Zelené knize* (1976). Politické strany byly zakázány od roku 1972 a nebyly povoleny až do pádu režimu v roce 2011. Od roku 1977 začal plukovník intenzivně prosazovat svoji ideu státu vedeného čistě lidem, tj. v duchu přímé demokracie, který nazval „*džamáhírja*“. Proto vytvořil novou vrcholnou instituci³⁶⁵ – Všeobecný lidový kongres, který měl 2700 členů zvolených nižšími jednotkami jako byly Základní lidové kongresy a výbory, komunální výbory, revoluční výbory atd. Kaddáfí sám pak byl dosazen jako generální sekretář tohoto kongresu. Kongres zastával i funkci vlády.³⁶⁶

Ve své zahraniční politice se Kaddáfí orientoval v duchu pan-arabismu zejména na arabské státy, po nenaplnění unijních vizí a zhoršení vzájemných vztahů s blízkými sousedy se pak čím dál více soustředil na státy v oblasti subsaharské Afriky. Vůči Západu se vyjadřoval rezervovaně až negativně, špatné vztahy se Spojenými státy americkými vyvrcholily v letech 1986–1988 sérií událostí, která začala bombovým útokem na diskotéce v Berlíně, z něhož Spojené státy obvinily Libyi. Následovalo odvetné bombardování libyjského pobřeží Spojenými státy, vrcholem byl teroristický útok na letadlo PanAm u Lockerbie. Na Libyi bylo také uvaleno množství nejrůznějších sankcí, a to jak ze strany USA, tak EU i OSN, zejména to bylo zbrojní embargo (1992) a zákaz investic do ropného průmyslu (ILSA 1996). Na konci 90. let se vztahy pomalu zlepšovaly, 21. století pak zaznamenává významnou změnu, Libye byla hodnocena jako pragmatický a spolupracující stát, který se jasně staví proti světovému terorismu. Většina sankcí byla zrušena a státy začaly obnovovat s Libyí standardní diplomatické vztahy.³⁶⁷ Hlavním evropským partnerem Libye se stala Itálie, a to zejména v oblasti obchodu a řešení problému ilegálních imigrantů. V prosinci 2007 obě země podepsaly dohodu o společných námořních hlídkách v boji proti obchodování s lidmi.³⁶⁸ Libye již v té době

³⁶⁵ Od roku 1969 do 1976 byly hlavními institucemi země Výbor revolučního velení (RCC), kterému Kaddáfí předsedal, a Výbor ministrů.

³⁶⁶ Libya. Country Studies. *The World Factbook*. 2004–2008.

³⁶⁷ Seznam všech sankcí a jejich rušení – viz: Timeline: Libya sanctions. *BBC*. 15.10.2004.

³⁶⁸ Factbox: Italian relations with Libya. *Reuters*. 11.6.2009.

byla jednou z důležitých tranzitních migračních zemí z Afriky směrem do Evropy, Kaddáfí si velmi dobře uvědomoval význam svého postavení a na podzim 2010 žádal od Evropské unie pět miliard Euro ročně za to, že nepustí migranty dále.³⁶⁹

Z pohledu vnitřní opozice čelil Kaddáfí několika významným pokusům o svržení jeho moci, které také definují opoziční skupiny přítomné v zemi. Hned v roce 1970 se pokusili o puč členové bývalé královské rodiny spojené se súfijským řádem Sanúsíja. V roce 1969 a pak opět v roce 1975 se neúspěšně vzbouřili armádní důstojníci, kteří nesouhlasili s formálně demokratickou, ovšem fakticky autokratickou až tyranskou vládou. V roce 1984 se stala hlavní opoziční silou Národní fronta pro osvobození Libye, mezi jejímiž členy byli bývalí prominenti režimu, kteří z různých důvodů museli uprchnout za hranice. V roce 1993 se o puč pokusili členové kmene Warfalla, zde hráli roli opět nespokojení důstojníci, ale i požadavky tohoto významného kmene na větší zastoupení v důležitých úřadech. Destabilizovat režim se od devadesátých let snažila také islámská extrémistická skupina Libyjská islámská bojová skupina (LIFG) založená zejména navrátilci z Afghánistánu po bojích se SSSR.

Příčiny vzniku Arabského jara

Pro pochopení systému Kaddáfího režimu je nutno učinit pár základních poznámek k demografickému rozdělení země. Primární rozdělení libyjské společnosti je etnicko-jazykové, tj. mezi Araby a Berbery. Většinou jsou Arabové, kteří do této oblasti přišli v 7. století a dále pak zejména v 10. a 11. století, ale počítají se k nim i arabizované berberské kmeny (většina obyvatel Benghází, Misráty a Zintánu). Berberové v době Kaddáfího vlády podléhali cílené arabizaci.³⁷⁰ Důležitější dělení společnosti představují kmeny, což v Libyi znamená asi 140 kmenových skupin, které se dále rozdělují. Kmenové afiliace existují jak v rámci arabské, tak berberské společnosti,³⁷¹ přitom asi 15 % obyvatelstva nemá žádné kmenové zázemí (např. potomci Turků a jiné

³⁶⁹ Traynor, I. (2010).

³⁷⁰ Libyan People. *Temehu*.

³⁷¹ Výchet a rozdělení libyjských kmenů viz: Libyan People. *Temehu*. Taktéž viz: Gombár, E. (2007).

komunity).³⁷² V souvislosti s kmenovou strukturou byl v kaddáfíovské Libyi vytvořen systém kmenového elitářství, a naopak kmenové diskriminace. Jinými slovy, s kmenovou afiliací souviselo zahrnutí, nebo nezahrnutí do klientského systému, který zaručoval jak práva a svobody, tak příležitosti k práci nebo kariéru v rámci významných vládních institucí. Dle expertů bylo v Kaddáfího době pouze asi 30 kmenů, které zasahovaly do systému libyjské moci a správy.³⁷³ V centru moci byly zejména tyto tři kmeny: Qadhdháfa (Qadháhfa / Qaddáfa),³⁷⁴ Maqáriha (Maghára)³⁷⁵ a Warfalla³⁷⁶. Diskriminované kmeny byly zejména ty východní (z oblasti Kyrenaiky),³⁷⁷ kde se nacházejí současně i nejvýznamnější naleziště ropy. Kaddáfí dokázal chytře rozdělovat moc mezi jednotlivé kmeny tak, aby udržoval jejich loajalitu vůči své osobě a řevnivost vůči ostatním. Žádný z kmenů proto neměl příliš mnoho vlivu, aby neznamenal pro plukovníka nějaké ohrožení. Určitou výjimku tvořil kmen Maqáriha, který měl nadstandardně silné zastoupení v klíčových vládních a vojenských institucích a zdál se jako ideální kandidát pro lídra povstání proti Kaddáfímu s cílem získat moc čistě pro sebe.³⁷⁸ Na základě kmenové příslušnosti také došlo k vytváření opozičního hnutí, jako byl například výše uvedený pokus o puč některých členů kmene Warfalla v roce 1993, ačkoliv do té doby tvořil tento kmen jeden z pilířů Kaddáfího moci. Kmenoví vůdci odmítli, aby se popravy vzbouřenců z jejich kmene konaly přímo v jejich městě Baní Walíd. Kaddáfí si poté uvědomil nebezpečnost soudržnosti kmene a započal cílené akce. Zničil klíčovou infrastrukturu města, nechal zvolit nové představitele,³⁷⁹ členové tohoto kmene byli systematicky odstavováni z klíčových funkcí.³⁸⁰ V březnu 1997

³⁷² Hatitah, A. (2011).

³⁷³ Tamtéž. Jiní tvrdí pouze 20 kmenů viz: Mokhefi, M. (2011: 2).

³⁷⁴ Kmen Qadhdháfa má centrum v pobřežním městě Sirta.

³⁷⁵ Kmen Maqáriha má centrum v jižní Libyi okolo města Sabhá. Z této oblasti také pocházelo hodně elitních Kaddáfího bojovníků. Z tohoto kmene pocházel také 'Abd al-Básid 'Alí al-Maqráhí, který stál za útokem u Lockerbie.

³⁷⁶ Kmen Warfalla je největší libyjský kmen, jeho centrum leží v oblasti Baní Walíd, jižně od Tripolisu.

³⁷⁷ Mokhefi, M. (2011: 3).

³⁷⁸ Mokhefi, M. (2011: 2).

³⁷⁹ Lacher, W. (2016).

³⁸⁰ Libya's Warfalla tribe. *Reuters*. 1.9.2011.

byl vyhlášen tzv. Zákon cti, který umožňoval kolektivní postih celého kmene či klanu, pokud bude u jeho členů zjištěna protivládní aktivita.³⁸¹ Deset let represí rozdělilo kmen Warfalla, nakonec v něm byli jak velcí oponenti, tak přísluhovači režimu.³⁸²

Z hlediska ekonomického měla Libye v kaddáfíovské době velmi dobrou pozici. Libye má velký zdroj financí v podobě ropy a díky ní byla schopna vytvářet jeden z nejvyšších hrubých domácích produktů v Africe. V zemi byla zdravotní péče i vzdělávání zdarma, stejně tak dodávky elektrické energie do domácností, dostupné byly výhodné bezúročné půjčky.³⁸³ Od roku 2003 v zemi probíhaly ekonomické reformy, které měly zvýšit aktivitu samostatných podnikatelů (například bilaterální i multilaterální dohody o volném obchodu), stát snižoval subvence a rušil monopoly na import, rušil dovozní limity pro některé druhy zboží. Zůstal však systém různého zdanění, kterým stát trh ovládal.³⁸⁴ Trh ale podobně jako v sousedních zemích trpěl nedi-
verzifikovanou ekonomikou s převahou státních podniků a potažmo nízkou produktivitou práce. Nezaměstnanost byla poměrně vysoká, například 20,7 % v roce 2006 a týkala se především mladých lidí.³⁸⁵ Získat práci bylo možno jen přes klientskou síť, která souvisela s kmenovou příslušností. Státní příjmy byly využívány zejména pro rozvoj oblastí, kde sídlily převážně loajální kmeny. Východ země, ač geografický vlastník hlavních ropných zdrojů, byl z investičních a rozvojových programů systematicky vylučován.

Hlavními příčinami vypuknutí Arabského jara v Libyi byla tedy sociální nerovnost, kdy určité skupiny (dané zejména kmenovou strukturou) neměly rovný přístup ke zdrojům, k bohatství země, jakož i k (byť omezenému) rozhodování. Současně vládla v Libyi významně nízká míra svobody a demokracie, neboť Kaddáfího režim byl dlouhodobě označován jako jeden z nejvíce represivních režimů světa. Diskriminace a útlak se týkaly zejména (ale ne výhradně) východní části země (Kyrenaiky), kde také protesty začaly a odkud se rozšířily.

³⁸¹ Mokhefi, M. (2011: 2).

³⁸² Lacher, W. (2016).

³⁸³ Chengu, G. (2016).

³⁸⁴ Libya 2012. *African Economic Outlook* (2012: 7).

³⁸⁵ Tamtéž.

První protesty

Události v Libyi se daly do rychlého pohybu v únoru 2011, patrně dosti pod vlivem akcí v sousedním Tunisku a Egyptě. Prakticky bezprostředně po pádu egyptského dlouholetého prezidenta Husního Mubáraka byly zaznamenány první pokusy o svolání demonstrací, které byly zacíleny proti dvaadvaceti let dlouhé autokratické vládě plukovníka Muammara Kaddáfího.

Za hlavní spouštěcí moment libyjského povstání se ale považuje masakr vězňů v tripolském vězení Abú Salím v roce 1996, respektive jeho připomenutí právě v únoru 2011. Za Kaddáfího vlády nebylo oficiálně dlouho nic o události známo, pouze se proslýchaly určité zprávy, které režim samozřejmě vehementně popíral. Z rodin obětí byly kontaktovány jen některé a až se značným zpožděním (v letech 2001 a 2002), bez jakýchkoliv detailů o smrti jejich blízkých, taktéž těla mrtvých jim nebyla vydána. Ani propuštění vězni nechtěli hovořit, zda ve vězení k něčemu došlo.³⁸⁶ Fakta byla plně potvrzena až po pádu Kaddáfího režimu, kdy bylo možno pomocí výpovědí svědků události zrekonstruovat. V červnu 1996 se několik vězňů pokusilo z věznice s maximální ostrahou Abú Salím utéci,³⁸⁷ následně začali další vězni vyjednávat s vedením sčezující se na ošesné životní podmínky a omezení kontaktu s rodinami (obojí nastalo kvůli několika úspěšným útěkům z vězení v předchozích letech). Druhý den pak vězeňská ostraha přesunula asi 1270 vězňů (z celkového počtu 1600–1700) na nádvoří, kde je postřídela.³⁸⁸ Většina z obětí byli političtí vězni, odpůrci režimu a radikální islamisté. V září roku 2011 byl skutečně v prostorech věznice odkryt masový hrob, v němž byly nalezeny ostatky těl všech těchto zmasakrovaných vězňů.³⁸⁹

Dne 15. února 2011 se konal protest ve východolibyjském Benghází, který se snažil připomenout tento neobjasněný masakr v Abú Salím, jakož i obecně hrůznost a beztrestnost Kaddáfího režimu. Zúčastnili se jej zejména příbuzní zabitých vězňů. Během tohoto protestního shromáždění došlo ke střetu s policejními silami, výsledkem byli mrtví protestující, což vyvolalo

³⁸⁶ Libya: June 1996 Killings at Abu Salim Prison. *Human Rights Watch*. 27.6.2006.

³⁸⁷ Hill, E. (2011).

³⁸⁸ Libya: June 1996 Killings at Abu Salim Prison. *Human Rights Watch*. 27.6.2006.

³⁸⁹ Libyan „prison massacre grave“ revives painful memories. *BBC Africa*. 26.9.2011.

mnohem masovější protesty. Tzv. „den hněvu“ byl svolán na 17. února.³⁹⁰ Vlna nespokojenosti se rozšířila po celé zemi. Kaddáfí i jeho syn Sajf al-Islám vystoupili v televizi, odvolávali se na širokou podporu svého režimu a varovali protestující, aby aktivit zanechali dříve, než potečou „*potoky krve*“. Kaddáfí dal jasně najevo, rétoricky i skutky, že hodlá projevy odporu potlačit silou a že není ochoten nikterak vyjednávat, odstoupit, ani opustit zemi. Současně s tím vydal režim zhruba 480 milionů USD na zvýšení mezd, na dotace potravin a jako dary domácnostem, což mělo utišit negativní nálady.³⁹¹ Podobně (a velmi úspěšně) reagovaly na protesty rentiérské státy Perského zálivu, ale v Libyi se tato metoda „cukru a biče“ minula účinkem. Proti Kaddáfímu se tvrdě postavily diskriminované kmeny východní Libye (například kmen Zuwajja), důležitý byl otevřeně opoziční postoj jednoho z největších libyjských kmenů Warfalla, který samotný čítá okolo milionu členů, tj. skoro 1/6 populace.³⁹² Zde je třeba ještě jednou připomenout, že postoj kmene Warfalla nebyl jednotný, mnoho vůdčích osob v městě Baní Walíd bylo dosazených Kaddáfím po povstání v roce 1993 a ti mu byli loajální i nadále. Samotné město Baní Walíd tak bylo jednou z posledních bašt starého režimu.³⁹³ Naproti tomu členové Warfalla na východě země (např. v Benghází) se přiklonili k revolučnímu dění.

Sřety s vládními policejními a vojenskými jednotkami byly od samotného počátku mnohem krvavější než v sousedních zemích. Přesto se protestujícím podařilo obsadit většinu Benghází i část Tripolisu. Benghází se stalo centrem opozičních sil, a právě tady vznikla velmi časně i Přechodná národní rada (viz dále). Na konci února libyjská opozice držela většinu strategických bodů země. Na začátku března se však situace obrátila, Kaddáfího jednotky úspěšně zakročily na mnohých místech a povstalci začali ztrácet své pozice. V této chvíli se protestující začali obracet na Západ s žádostmi o podporu svého boje ve jménu demokracie a ochrany lidských práv a proti diktátorovi, který dekády pošlapával lidská práva a svobody.

³⁹⁰ „Day of rage“ kicks off in Libya. *Al Jazeera English*. 17.2.2011.

³⁹¹ Libya 2012. *African Economic Outlook* (2012: 11).

³⁹² Mokhefi, M. (2011: 3).

³⁹³ Lacher, W. (2016).

Vojenský zásah NATO

Na rozdíl od Tuniska a Egypta se situace v Libyi velmi vážně vyhrotila. Před zeměmi Západu, ale i před Ligou arabských států a Organizací islámské konference stál těžký úkol. Na jedné straně zněly argumenty, že Kaddáfí skutečně po dlouhou dobu pošlapával lidská práva takovým způsobem, že byl otevřeně označován za zločince a panovaly taktéž určité obavy o jeho duševním zdraví, obzvláště v souvislosti s veřejnými výhrůzkami, že tvrdě a nesmlouvavě zasáhne proti protestujícím složkám společnosti, což mohlo hraničit až s masakrem vlastních občanů. Na druhou stranu se analytici obávali o průběh vojenského zásahu, který těžko může být nekomplikovaný, a také o další osud Libye, kde by v nelehkém období transformace do očekávané demokratické podoby mohl nastat i chaos a anarchie s rizikem občanské války, nárůst extrémních forem islamismu a velká vlna migrace, která by negativně zasáhla i Evropu.

Liga arabských států tlačila na Radu bezpečnosti OSN, aby vytvořila tzv. bezletovou zónu. Státy GCC přizvukovaly s argumentem, že vláda Kaddáfího je nelegitimní a že bez rychlého zásahu se situace v Libyi může zvrhnout do občanské války nebo vyústit v zahraniční intervenci nežádoucích států.³⁹⁴ Je zřejmé, že v tlaku obou těchto arabských organizací měl svoji významnou roli Katar. Emírát Katar a jeho světová televizní zpravodajská stanice Al-Džazíra od počátku protestů v regionu MENA podporovaly protestující strany proti dlouholetým autokratickým vládám. Mediální pozornost al-Džazíry, tlak na prezentaci pozitiv potenciální změny v zasažených státech a finanční pomoc byla typická.³⁹⁵ V libyjském případě ale byla tato podpora nadstandardní. Katar již delší dobu hrál svoji úlohu jako vcelku úspěšný mediátor různých konfliktů, nyní měl možnost ukázat se jako přední bojovník za svobodu a spravedlnost v oblasti, která je natolik vzdálená od jeho vlastního regionu, že by jej případné negativní změny těžko ovlivnily.³⁹⁶ Katar proto využil svoji pozici v Lize arabských států, kde byl díky systému rotující prezidentské pozice v letech 2011 až 2012 v čele právě on, a prosadil podporu rezolucí

³⁹⁴ Arab states seek Libya no-fly zone. *Al Jazeera English*, 12.3.2011.

³⁹⁵ Kromě sousedního Bahrajnu, o této problematice pojednává díl Arabské jaro 2.

³⁹⁶ Colombo, S. (2013: 169).

OSN. Jeho motivací bylo patrně upevnit svoji roli silného a důvěryhodného partnera i pro západní svět.³⁹⁷

Rada bezpečnosti OSN nejprve vydala rezoluci 1970 ohledně zbrojního embarga pro Libyi. Zabezpečení operace bylo zodpovědností NATO od 8. března 2011. Do oblastí začaly být přesouvány síly NATO, předně letadla AWACS a následně lodě, které nejprve monitorovaly situaci.³⁹⁸ Arabská liga dne 12. března souhlasila s vytvořením bezletové zóny. Nikoliv ale jednohlasně. Je zřejmé, že většinového souhlasu bylo dosaženo pod taktovkou Kataru. Zástupci arabských nejmocnějších států, tedy Egypta a Saúdské Arábie, se rozhodujících setkání neúčastnili. Alžírsko a Sýrie hlasovaly proti.³⁹⁹ Se zhoršující se situací se rozhodla Rada bezpečnosti OSN dne 17. března 2011 (rezoluce 1973) k vytvoření bezletové zóny nad Libyí a pro potřebné zásahy ve prospěch ochrany civilistů a oblastí obývaných civilisty.⁴⁰⁰ Proti tomuto rozhodnutí se postavila Venezuela, Nikaragua, Bolívie a Kuba s tím, že Západ se chce díky intervenci pouze dostat k libyjským ropným zdrojům. Rusko a Čína se hlasování nezúčastnily.

Tak začala operace známá pod názvem *Úsvit Odyssey* (Odyssey Dawn), která na svém počátku probíhala pod záštitou mezinárodní koalice v čele se Spojenými státy americkými.⁴⁰¹ Cílem bylo vytvoření bezletové zóny nad důležitými městy a leteckými základnami na libyjském pobřeží. První útoky započaly 19. března, iniciátory byly francouzské, britské a americké vojenské síly. Francouzská letadla útočila na Bengházi, rakety z britských a amerických ponorek a lodí zaměřily na pozice libyjské protiletadlové obrany a hlavní letecké základny. Během několika dní se bezletová zóna rozšiřovala podél celého pobřeží.⁴⁰² Libyjský protiletecký systém byl zastaralý, s již nevyhovující technologií a piloti postrádali intenzivní výcvik, aby se mohli rovnat svým západním protějškům. Zásah západních sil byl proto rychlý, efektivní,

³⁹⁷ Khalaf, R. (2011).

³⁹⁸ NATO and Libya (Archived). *North Atlantic Treaty Organization*. 9.11.2015.

³⁹⁹ Khalaf, R. (2011).

⁴⁰⁰ NATO and Libya (Archived). *North Atlantic Treaty Organization*. 9.11.2015.

⁴⁰¹ Tamtéž.

⁴⁰² Operation Odyssey Dawn (Libya): Background and Issues for Congress. *Congressional Research Service*. 30.3.2011, s. 7-8.

bez skutečného většího odporu Kaddáfího vojsk.⁴⁰³ Během akcí se zapojily i další členové NATO jako Itálie, Kanada, Španělsko, Belgie, Dánsko, Norsko a Lucembursko. Mimo síly NATO se k akcím přidaly Švédsko, Katar a Spojené arabské emiráty. Jordánsko a Maroko plánovaly nebojovou podporu.⁴⁰⁴ Mezi členskými zeměmi NATO mezi tím panovaly spory, zda a jak se zúčastnit ochrany civilistů v rámci rezoluce OSN 1973. Například Německo se vůbec nechtělo do žádných akcí zapojit, další země (jako Turecko) souhlasily s bezletovou zónou, ale odmítaly útočit na pozemní cíle. Také Liga arabských států, přes svoji počáteční podporu, již 20. března protestovala proti skutečnému obrazu operace, zejména proti bombardování a raketovému ostřelování Tripolisu, které neodpovídalo její naivní představě o vytváření bezletové zóny a ohrožovalo civilisty.⁴⁰⁵ Také státy, které se zřekly hlasování v Radě bezpečnosti, mezitím začaly kritizovat průběh zásahu. Upozorňovaly zejména, že jsou ničeny i nevojenské cíle a zabíjeni civilisté, taktéž vyzývaly k respektu vůči libyjské suverenitě.⁴⁰⁶

NATO bylo v místě pasivně přítomno již od začátku března, ale oficiálně se k akcím přidalo 22. března, jeho lodě odřízly zásobovací kanály podezřelé z dodávek zbraní. NATO převzalo velení nad operačními silami dne 31. března,⁴⁰⁷ od této chvíle se používá pro libyjskou operaci název *Jednotný ochránce* (Unified Protector).⁴⁰⁸ Cílem celé operace pod záštitou NATO bylo: držet zbrojní embargo nad zemí, udržet bezletové zóny a ochrana civilistů.⁴⁰⁹ Této fáze se účastnily v rámci NATO tyto země: Belgie, Bulharsko, Dánsko, Francie, Itálie, Kanada, Nizozemsko, Norsko, Rumunsko, Řecko, Španělsko, Turecko, USA a Velká Británie. Mimo státy NATO to byly: Švédsko, Katar, Spojené arabské emiráty a Jordánsko.⁴¹⁰ Katar se aktivně zúčastnil obou

⁴⁰³ Operation Odyssey Dawn (Libya): Background and Issues for Congress. *Congressional Research Service*. 30.3.2011, s. 9–10.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 19–20.

⁴⁰⁵ Cody, E. (2011).

⁴⁰⁶ Beckford, M. (2011).

⁴⁰⁷ Podle některých zdrojů od 30. března – viz: Operation Odyssey Dawn (Libya): Background and Issues for Congress. *Congressional Research Service*. 30.3.2011.

⁴⁰⁸ NATO and Libya (Archived). *North Atlantic Treaty Organization*. 9.11.2015.

⁴⁰⁹ Tamtéž.

⁴¹⁰ Operace Unified Protector. *NATO aktual*. 2012.

fází vojenské operace, vyslal šest svých stíhaček Mirage a jeho elitní oddíly se později účastnily bojů o Tripolis.⁴¹¹ Přímo do rukou povstaleckých sil dodával finance, zbraně a trénoval vojáky.⁴¹² Během následujících tří měsíců se hlavní práce Aliance soustředila na kontrolu plavidel na moři, hlídání bezletové zóny a útoky na Kaddáfího pozice. Kaddáfího síly měly své centrum na západě země, proto byly útoky vedeny právě tam, zejména na jeho vojenský komplex Báb al-Azízija i na hlavní město Tripolis.⁴¹³ Opoziční síly vycházely z východně položeného Benghází. Postupně se ale k opozici přidávala města i na západě, jako Misrátá, Jefren a Zintán, proto se další boje uskutečnily právě tam. Ačkoliv měly síly NATO pouze chránit civilisty, jejich podpora povstaleckých sil byla zjevná, neboť zasáhly proti Kaddáfího jednotkám, kdykoliv tyto zaútočily a získávaly vůči povstalcům lepší pozici. Hlavním argumentem NATO v tomto ohledu bylo, že Kaddáfí ohrožuje civilní obyvatelstvo.

V polovině dubna dokonce NATO uveřejnilo zprávu, že libyjská opozice je nespokojena s málo razantním postupem pod vedením NATO s tím, že vládní jednotky opět posilují a žádala, aby se vedení operace opět ujaly přímo Spojené státy americké jako v první fázi zásahu.⁴¹⁴ Přesto se na začátku července povstalecké jednotky dostaly až k Tripolisu. V té chvíli byly Kaddáfího vojenské možnosti již velmi omezené, ale jeho stoupenci se nadále drželi v několika městech (Kikla, Nálút, Zintán, Jefren, Rás Lánúf, Sirta a východní Briga/Bríqá) a ostřelovali raketami povstalecké město Misrátá.⁴¹⁵ Významný bod v bojích představovalo dobytí Brigy povstalci v červenci a ovládnutí Tripolisu dne 21. srpna. Sám plukovník Kaddáfí byl chycen a na místě zabit 20. října 2011, zajištěn byl i zbytek jeho rodiny. Přechodná národní rada prohlásila Libyi za osvobozenou. Den po chycení Kaddáfího se usneslo NATO na ukončení operace k 31. říjnu 2011 ve 23:59 libyjského času. Celá

⁴¹¹ Boduszynski, M.P. (2014).

⁴¹² Ulrichsen, K. (2011: 127–128) nebo Boduszynski, M.P. (2014).

⁴¹³ NATO prodloužilo operaci v Libyi o dalších 90 dnů, nálety budou pokračovat. *NATO aktual.* 1.6.2011.

⁴¹⁴ Budeme pokračovat v náletech v Libyi, shodli se ministři NATO. *NATO aktual.* 14.4.2011.

⁴¹⁵ Kaddáfímu už nezbývá moc vojenských sil, tvrdí NATO. *NATO aktual.* 11.7.2011.

operace trvala 222 dní.⁴¹⁶ Ztráty na životech dle údajů NATO byly za operaci *Jednotný ochránce* následující: povstalci cca 2500, vládní síly cca 1200, civilisté více než 20 tisíc.⁴¹⁷

Vojenské brigády měst Misrátá a Zintán (v této chvíli ve společné alianci) a další lokální milice obsadily Tripolis a začaly zajišťovat pořádek v zemi. Váhavě přijaly vedení Přejchodné národní rady. Boje dále pokračovaly ještě v městě Baní Walíd, kde se soustředili poslední Kaddáfího lojalisté. Skutečný klid zbraní však nenastal, neustále se objevovaly potyčky a střety mezi jednotlivými milicemi nebo jednotlivými libyjskými kmeny.

Vláda Přejchodné národní rady

Libyjská Přejchodná národní rada⁴¹⁸ byla zformována už v raných fázích protestů a stála v čele země deset měsíců. Na konci února se ve městě Bajdá setkali významní činitelé země (jako dřívější ministr spravedlnosti Mustafá ‘Abd al-Džalíl (Mustafá Abdul Jalil) a projednávali možnost vytvoření nové státní instituce. Vznik Přejchodné národní rady byl oficiálně oznámen 5. března. Rada měla nejprve 33 členů a následně 51 členů,⁴¹⁹ kteří zůstávali v anonymitě, znám byl pouze výbor, jehož předsedou byl zvolen Mustafá ‘Abd al-Džalíl.⁴²⁰ Na začátku září byla Přejchodná národní rada uznána více než osmdesáti zeměmi jako oficiální libyjská autorita.

Cíle Přejchodné národní rady byly následovné: stát se přechodným orgánem do svobodných voleb, ochránit občany země, zabezpečit civilní chod země a další.⁴²¹ Nicméně i západní média poukazovala na to, že libyjská

⁴¹⁶ NATO and Libya (Archived). *North Atlantic Treaty Organization*. 9.11.2015.

⁴¹⁷ Operace Unified Protector. *NATO aktual*. 2012.

⁴¹⁸ The National Transitional Council / NTC / *Al-madžlis al-watani al-intiqáli*.

⁴¹⁹ Samotná internetová stránka Přejchodné národní rady uvádí 98 jmen i s datem vstupu do rady viz: A‘dá‘ al-madžlis al-intiqáli. *Al-madžlis al-watani al-intiqáli – Lábja*. 18.6.2012.

⁴²⁰ National Transitional Council – Libya. *NTC Libya*. ‘Abd al-Džalíl byl právník v městě Bajdá, později prezident místního soudu a prezident Odvolacího soudu. Jako ministr spravedlnosti se snažil o reformy zákonů, například trestního zákoníku. Je oceňován množstvím západních lidskoprávních organizací. Zůstal předsedou Rady až do jejího rozpuštění. Profily dalších lídrů Rady viz: Gritten, D. (2011).

⁴²¹ National Transitional Council – Libya. *NTC Libya*.

situace je příliš diverzifikovaná ve smyslu geografickém, ideologickém i kmenovém na to, aby Rada byla všemi uznána.⁴²²

V srpnu Rada vydala Návrh ústavní charty pro přechodnou etapu (tedy dočasnou ústavu),⁴²³ která definuje Libyi jako nezávislou demokratickou zemi, vytvořenou na základě politického pluralismu a multipartijního systému, kde islámské právo je hlavním zdrojem legislativy.⁴²⁴ V listopadu 2011 sestavila Rada vládní kabinet, jako přechodný premiér země byl zvolen ‘Abd ar-Rahím al-Kajb (Abdurrahim El-Keib). V této době stoupala v zemi nespokojenost s nedostatečnou informovaností o rozsahu a složení rady i o jejích rozhodnutích, což vedlo k protestům jak v Benghází, tak v Tripolisu.⁴²⁵

Přechodná národní rada byla rozpuštěna v srpnu 2012 po uskutečnění voleb do Všeobecného národního kongresu, kterému předala moc. Posledních několik měsíců fungování Rady bylo provázáno spory a odchodem některých členů. Přechodná vláda byla aktivní jen necelý rok, což je přirozeně příliš krátká doba na zajištění bezpečnosti, spravedlnosti, rozvoje a dalších přislíbených věcí.⁴²⁶

Volby do Kongresu 7. července 2012

Po svržení starého režimu byla vytvořena Vysoká národní komise pro volby⁴²⁷ a byl zrušen Kaddáfího zákon o zákazu politických stran. Svobodné volby do nejvyššího zastupitelského orgánu, tedy do Všeobecného národního kongresu, byly stanoveny na 7. červenec 2012. Většinou bývají označovány jako první volby po více než čtyřiceti letech vlády Kaddáfího. Ve skutečnosti se ani v období předcházejícího Libyjského království řádné volby nekonaly, neboť politické strany byly taktéž zakázány a voleb v šedesátých letech se mohli účastnit pouze nezávislí kandidáti. Jediné libyjské volby s účastí

⁴²² Gritten, D. (2011).

⁴²³ Draft Constitutional Charter for the Transitional Stage.

⁴²⁴ Libya’s Constitution of 2011. *Constitute Project*.

⁴²⁵ Stephen, Ch. (2011).

⁴²⁶ Pack, J. Pack, F. (2012).

⁴²⁷ The High National Election Commission (HNEC).

politických stran se uskutečnily v roce 1952, těsně po nezávislosti. Volby roku 2012 tedy proběhly po šedesáti letech politicko-stranického vakuu.

Registrace kandidátů pro nadcházející volby byla omezena podmínkou, že jednotlivci nesměli být spojeni s předchozím režimem, pokud jasně neprokázali svoji aktivní účast na revolučním dění.⁴²⁸ Nakonec se registrovalo 3767 kandidátů, kteří vystupovali jako nezávislí jednotlivci nebo jako součást 130 politických seskupení.⁴²⁹

Vytvořilo se několik silnějších politických stran a aliancí:

- Aliance národních sil⁴³⁰ pod vedením Mahmúda Džibríla, definovaná jako středová aliance 58 organizací a dalších nevládních organizací a nezávislých;⁴³¹
- Strana spravedlnosti a budování⁴³² představená jako odnož Muslimského bratrstva, tedy strana se silnou tendencí k politickému islámu;
- Strana národní fronty⁴³³ pozůstatek původního opozičního hnutí Národní fronta spásy Libye, označována jako liberální strana.

Celkem 200 křesel Národního kongresu bylo dle volebního zákona rozděleno: 80 z nich bylo určeno pro politické strany a 120 pro nezávislé kandidáty.

⁴²⁸ General National Congress Elections in Libya: Final Report. *The Carter Center* (2012: 5).

⁴²⁹ Tamtéž.

⁴³⁰ The National Forces Alliance / *Taháf al-quwá al-wataníja* / تحالف القوى الوطنية.

⁴³¹ Grant, G. (2012).

⁴³² The Justice and Construction Party / *Hižb al-adála wa-l-biná*.

⁴³³ The National Front Party / *Hižb al-džabha al-wataníja*.

Výsledky voleb 2012 byly následující:

Název strany	Podíl hlasů	Počet křesel	Lídr
Aliance národních sil	48,1 %	39	Mahmúd Džibríl
Strana spravedlnosti a budování	10,3 %	17	Muhammad Sawán
Strana národní fronty	4,1 %	3	Muhammad al-Maqáríf
Unie pro vlast ⁴³⁴	4,5 %	2	'Abd ar-Rahmán as-Sawáhilí
Strana národního středu ⁴³⁵	4 %	2	'Alí at-Tarhúní
další		17	
Nezávislí kandidáti		120	
CELKEM		200	

Vítězem voleb byla dle očekávání středová Aliance národních sil, následována muslimskobratrskou Stranou spravedlnosti a budování. Vítězství Aliance, která představovala pragmatickou a liberální volbu, bylo hodnoceno pozitivně zejména na Západě, neboť v Libyi, jako prvním státě po událostech Arabského jara, neuvítěli ve volbách islamisté, ale sekulární politický blok.⁴³⁶ Někteří analytici upozorňují na to, že v době voleb již byla společnost značně diverzifikovaná, orientovaná pouze na své blízké cíle a zájmy (kmenové a skupinové) a že volbám nevěnovala žádnou odpovídající pozornost.⁴³⁷ Vítězství Aliance bylo navíc pouze zdánlivé. Systém rozdělení křesel pro strany a nezávislé kandidáty způsobil, že vítězná strana (ačkoliv měla 48 % hlasů) nemohla získat parlamentní většinu ani v případné koalici s druhou nejúspěšnější stranou, neboť zde stále figurovaly nekontrolovatelné hlasy 120 nezávislých členů shromáždění.⁴³⁸ Mandát právě zvoleného Všeobecného

⁴³⁴ The Union for Homeland / *Al-ittihád min adžl al-watan*, strana distriktu Misráta.

⁴³⁵ The National Centrist Party / *Hižb al-wasat al-wataní*, centristická strana.

⁴³⁶ Karadsheh, J. (2012), Kirkpatrick, D.D. (2012), Stephen, Ch. (2012).

⁴³⁷ Murray, R. (2015). Tím je poukazováno na nedostatečnou zodpovědnost při výběru, nikoliv na účast při těchto volbách, neboť ta byla vysoká, okolo 62 %.

⁴³⁸ Karadsheh, J. (2012).

kongresu byl krátký, pouze 18 měsíců, během nichž měla vzniknout nová řádná libyjská ústava a na jejím základě teprve řádné volby do nejvyšších státních institucí.

Sestavením kabinetu byl po volbách pověřen premiér Mustafá Abúšáqqúr (Mustafá A.G. Abushagur). Jím zvolená vláda nebyla Kongresem schválená, stejně dopadl i druhý pokus. Národní kongres proto zvolil nového premiéra, ‘Alího Zajdána (Ali Zeidan / Zidan). Zajdánem sestavená vláda byla následně schválena.

Hlavní problémy transformace země

Nové instituce (jak předešlá Přechodná národní rada, tak nově zvolený Všeobecný národní kongres) se musely vypořádat s celou řadou problémů. Především se očekávalo vyřešení hospodářských otázek. Libyjská ekonomika, závislá na exportu ropy, se již během roku 2012 rychle navracela na předrevoluční úroveň, stejně tak i hrubý domácí produkt. Nebylo pochyb, že příjmy z ropy se i v dalších letech stanou páteří ekonomiky. Díky ropnému bohatství také Mezinárodní měnový fond hodnotil libyjskou hospodářskou situaci vcelku optimisticky. Doporučoval samozřejmě také určité reformy, zejména v oblasti privatizace finančního sektoru, diverzifikace ekonomiky, zlepšení produktivity a zvýšení zaměstnanosti, budování lidských zdrojů a transparentního užívání státních zdrojů.⁴³⁹ V roce 2012 prudce vzrostl export i import (obojí zhruba na dvojnásobek předrevoluční úrovně), současně začala ale stoupat inflace.⁴⁴⁰

Druhou velkou prioritou byla transformace právního systému a justice tak, aby odpovídaly standardům mezinárodního práva a standardům ochrany lidských práv, zejména aby byla zaručena nezávislost soudnictví a byl vytvořen odpovídající počet orgánů zajišťujících právo a pořádek.⁴⁴¹ Zákon o transformaci justice byl schválen až v září 2013, kdy se země začala zmítat

⁴³⁹ Libya beyond the Revolution: Challenges and Opportunities. *International Monetary Fund*. 2012.

⁴⁴⁰ Khan, M. Mezran, K. (2013: 3).

⁴⁴¹ Sell, L.K. (2012).

ve víru mnohem palčivějších problémů, pročez tento zákon nebyl vůbec implementován.

Veřejnost také v rámci nastolení právního státu očekávala potrestání prominentních osob minulého režimu, které byly během protestů zajištěny a uvězněny. Jednalo se zejména o Kaddáfího syna Sajfa al-Isláma, šéfa výzvědných služeb 'Abd Alláha as-Sanúsího a premiéra Baghdádí al-Mahmúdího. Ti byli souzeni za zločiny proti lidskosti, jmenovitě za zodpovědnost za zabití protestujících v roce 2011. Případy Sajfa al-Isláma a 'Abd Alláha as-Sanúsího nejprve řešil Mezinárodní trestní tribunál, nakonec ale oba předal libyjské justici. Rozsudek nad celkem 37 obžalovanými padl až v roce 2015, Sajf al-Islám a osm dalších (včetně obou výše jmenovaných) byli odsouzeni k trestu smrti zastřelením. Dalších osm lidí bylo odsouzeno k doživotnímu vězení a sedm dalších ke dvanácti letům vězení. Zbývající odsouzení dostali kratší tresty nebo byli propuštěni.⁴⁴² Všichni odsouzení se odvolali a rozsudky nebyly vykonány, někteří odsouzení později využili všeobecnou amnestii, která byla vyhlášena v rámci procesu národního usmíření. Celou Libyi pak v červnu roku 2017 pobouřila zpráva o propuštění Sajfa al-Isláma z vězení, kde byl držen zintánskými militanty (skupina Bataliony Abú Bakra as-Siddíqa) na žádost tobrúckého parlamentu (HoR). Maršál Haftar nejdříve s propuštěním souhlasil, ale jen o dva dny později vydal příkaz k rozpuštění Brigád Zintánu kvůli tomuto svévolnému činu.⁴⁴³ O osudech Sajfa al-Isláma pak několik měsíců nebylo nic známo, až v březnu 2018 šokoval veřejnost svým úmyslem kandidovat v prezidentských volbách (které byly tehdy plánovány na rok 2018, ale neuskutečnili se dosud). Ač se to zdá paradoxní, zřejmě není možné jeho kandidatuře soudně bránit a Sajf al-Islám Kaddáfí stále má tuto možnost jako jakýkoliv libyjský občan.⁴⁴⁴ 'Abd Alláh as-Sanúsí byl držen ve vězení Hadba a jeho soudní proces nebyl dlouho ukončen, ačkoliv se snažil o propuštění z důvodu údajně rakoviny prostaty. V červenci 2017 se objevily zprávy o tom, že ani on již ve vězení není, ačkoliv nebylo jasné, zda mu bylo změněno na

⁴⁴² Libyan court sentences Gaddafi son Saif, eight other ex-officials to death. *Reuters*, 28.7.2015.

⁴⁴³ Haftar dissolves Zintan-based brigade after freeing Saif Al-Islam Gaddafi. *Libyan Express*, 12.6.2017.

⁴⁴⁴ Diab, F. (2018).

domácí vězení nebo se jednalo o dočasné propuštění. Jeho další pobyt není oficiálně známý.⁴⁴⁵ Podobný osud má bývalý premiér Baghdádí al-Mahmúdí, který byl také v červenci 2017 přesunut z vězení Hadba poté, co tuto oblast převzali Tripolské brigády revolucionářů pod velením Hajthama Tadžúrího.⁴⁴⁶

Velkým problémem Libye byla silná a současně dezintegrovaná militarizace celé země. Všude zůstávaly dobře vyzbrojené skupiny, které se nepodařilo ani odzbrojit, ani dostat do nějaké centrálně organizované armády s jasným vedením a zejména jasně stanovenou loajalitou. Prakticky každá etnická skupina (Berberi nebo Tuaregové) nebo oblast či město měly svoje ozbrojené milice, jejichž loajalita byla vázána na daný kmen nebo místo. Politici se snažili zavázat si tyto skupiny nejprostším způsobem, začali jim platit za loajalitu. V zemi se začaly již od začátku roku 2012 formovat jednotlivé frakce původně jednotných rebelských sil, které začaly bojovat mezi sebou. Obzvláště silný byl tlak východu země (zejména Benghází) na autonomii tohoto regionu, vedený odporem vůči centrální Přechodné národní radě. Tak zesílilo napětí mezi západem a východem země. I na západě země se zformovaly různé velmi silné bojové skupiny spojené s významnými městy a klany – zejména se jednalo o brigády dvou rivalských měst Zintán a Misráta, které narušovaly snahy centrální vlády o unifikaci a razily si svoji nezávislou politiku. Protože se bojovníci těchto dvou měst stanou jedním z klíčových aktérů dalších událostí, zaslouží si několik slov, které osvětlí jejich pozici a vztahy k ostatním hráčům v libyjském konfliktu.

Pobřežní Misráta byla velmi bohaté obchodnické město, které vzkvétalo již od osmanských dob, ale pod Kaddáfím bylo ve značné nelibosti, mimo jiné proto, že z Misráty pocházel jeden z důstojníků účastníků se pokusu o puč v roce 1975. Mnoho obyvatel pak kvůli Kaddáfího tlaku raději volilo exil, kde právě Misrátánci tvořili významnou a bohatou exilovou opoziční skupinu. Při revoluci 2011 se z Misráty stalo důležité a dobře vyzbrojené centrum odporu proti Kaddáfímu. V nově vytvořeném Všeobecném národním kongresu se pak reprezentanti města stali součástí tzv. tvrdého křídla ve spojení s islamisty.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Abdullah Senusi holds court at Tripoli's Radisson Blu Mahari Hotel. *Libya Herald*. 13.6.2017.

⁴⁴⁶ Saadi Qaddafi and Baghdadi Mahmoudi trials again postponed. *Libya Herald*. 20.6.2017.

⁴⁴⁷ Lacher, W. (2016).

Druhým nejvýznamnějším mocenským centrem západní Libye bylo město Zintán, které leží ve vnitrozemí, v centru pohoří Nafussa, asi 160 km jihovýchodně od Tripolisu. Původně zemědělsky orientované místo se proměnilo v obchodní centrum celé oblasti. Tradičně měl kmen Zintán nejužší vazby s kmenem Warfalla, ale v době revoluce se postavil proti Kaddáfímu i svým tradičním spojencům. Zázemí tohoto kmene je charakterizováno podporou sekulární a liberální politiky a odpor vůči islamismu, to určilo jeho budoucí orientaci, která jej vedla do ostrého střetu s městem Misráta a islamisty ovládaným tripolským Kongresem.⁴⁴⁸ Kromě těchto dvou nejdůležitějších ozbrojených skupin můžeme doložit rostoucí nebezpečí od nezávislých militantů například díky rozsáhlému ozbrojenému povstání v městě Baní Walíd v říjnu 2012.⁴⁴⁹

Dalším velkým problémem post-revoluční Libye byly spory spojené s etnickou roztržitostí země, jako příklad poslouží takzvaný konflikt v Kufře (jihovýchodní část země). V únoru 2012 (tedy prakticky bezprostředně po ukončení bojů s Kaddáfího silami) se střetly kmeny Tobu (Toubou, Tubu, Tebu) a Zuwajja (Zway). Minoritní kmen Tobu⁴⁵⁰ se cítil ze strany arabského kmene Zuwajja utlačován již od dob plukovníka Kaddáfího a situace se během dalších několika měsíců nezměnila, obzvláště proto, že za kmenem Zuwajja stála nová přechodná vláda. Kmen Tobu proto vyhlásil bojkot nadcházejících voleb a žádal pevná křesla v budoucím parlamentu pro jednotlivé kmeny. Dále se snažil získat mezinárodní dohled nad tímto regionem, nevdalo by mu i úplné odtržení. Ve hře byly samozřejmě také ekonomické příležitosti, kmen Zuwajja totiž kontroluje místní zdroje ropy, což způsobuje sociální rozdíly mezi oběma skupinami.⁴⁵¹ Boje v této oblasti pokračovaly až do června 2012.

Vzhledem k výsledkům voleb 2012 se zdálo, že sekularisté budou v Kongresu dominantní, což mělo teoreticky zaručit sekulární směřování země. Situace se ale rychle změnila. Islamistická Strana spravedlnosti a budování

⁴⁴⁸ The weight of Al-Zintan. *Al-Ahram weekly*. 12.6.2014.

⁴⁴⁹ Dabrowska, K. (2013).

⁴⁵⁰ Etnikum obývající jihovýchodní Libyi, severní Čad, severozápad Súdánu a severovýchod Nigeru.

⁴⁵¹ Wehrey, F. (2013: 22).

společně se svými přívrženci a sympatizanty z řad nezávislých kandidátů (zejména skupina Loajalita k bloku mučedníků)⁴⁵² vytvořila nejsilnější parlamentní blok a v květnu 2013 se jí podařilo prosadit tzv. Zákon o politické izolaci (Political Isolation Law),⁴⁵³ který zakazoval všem členům původního Kaddáfího režimu ucházet se v následujících deseti letech o jakýkoliv post, i když se prokazatelně zapojili do svržení plukovníka.⁴⁵⁴ Z Kongresu proto museli odejít někteří členové sekulární frakce. Podobným postupem i na nižších úrovních orgánů státní moci a správy, jakož i v armádě, se postupně islamistům podařilo získat kontrolu a od poloviny roku 2013 začali úspěšně ovládat zemi.⁴⁵⁵ Současně si tímto zákonem zlepšili svoje vyhlídky při budoucích volbách. Za tento zákon se také postavili reprezentanti města Misráta v Kongresu, neboť sami pocházeli z dlouhodobě opozičního prostředí a z exilu, a proto z něj mohli pouze získat. Jejich pokusy o absolutní dominanci v Kongresu ale neuspěly a pouze si tím znepřátelili obchodnické kruhy z jiných měst.⁴⁵⁶

Růst islamismu a násilí

Situace v Libyi byla od počátku roku 2012 velmi neklidná. Jako nejzávažnější (a budoucí problémy země předznamenávající) se vedle výše nastíněných etnických a klanových sporů a silné militarizace země jeví zejména násilí vedené náboženskou nesnášenlivostí, tedy konkrétně spojené s ideologií islamismu.

Během srpna 2012 se po celé Libyi objevily útoky na náboženská místa spojená se súfismem, tedy zejména na mešity a hroby učenců a vůdců islámských mystických bratrstev. Mezi nejzávažnější patřilo napadení dvou súfijských mešit v Tripolisu a jedné ve městě Zlítan. Dne 25. srpna 2012 (za bílého dne) byla za pomoci výbušnin a buldozerů zcela zdevastována mešita Ša'ab v centru Tripolisu⁴⁵⁷ a o tři dny později zaútočili ozbrojenci na druhou mešitu

⁴⁵² Engel, A. (2014).

⁴⁵³ Tento zákon byl odvolán v roce 2015.

⁴⁵⁴ Murray, R. (2015), Engel, A. (2014).

⁴⁵⁵ Engel, A. (2014).

⁴⁵⁶ Lacher, W. (2016).

⁴⁵⁷ Zargoun, T. (2012).

(a současně madrasu a knihovnu) ‘Uthmána Baši, stavbu poničili stejně jako okolních třicet hrobů.⁴⁵⁸ Taktéž mešita Sídí ‘Abd as-Salám al-Asmar v Zlitanu byla při útoku poškozena, její knihovna byla celá spálena, přičemž došlo ke zničení tisíců knih,⁴⁵⁹ v některých případech se jednalo i o velmi vzácné staré rukopisy.⁴⁶⁰ Ačkoliv se k akcím nikdo oficiálně nepřihlásil, bylo zřejmé, že jde o aktivitu radikálních islamistických skupin, které jsou proti sufismu zaměřeny (považují jej za odklon od pravého islámu). Ministr vnitra v důsledku těchto událostí odstoupil, veřejnost byla silně pobouřena zejména liknavostí policie a vlády, obzvláště ilustrativní byl první případ, k němuž došlo přímo v centru hlavního města, za dne a zcela veřejně, a přesto nikdo odpovídajícím způsobem nezareagoval. Lidé se začali obávat nárůstu radikálního islamismu a podobně vedených útoků proti náboženským menšinám a nedostatečné schopnosti a ochoty vlády je ochránit.⁴⁶¹

Za vrchol této vlny násilí lze považovat útok na konzulát Spojených států amerických a centrum amerických výzvědných sil v Benghází dne 11. září 2012. Velvyslanec Christopher Stevens a další tři američtí občané při těchto událostech zemřeli.⁴⁶² Není zcela známo, kdo stál za tímto napadením, možná již skupina *Ansár aš-šar’ía*. V Libyi se v tomto období událo několik útoků na zahraniční ambasády, tento je nejnámější, zejména kvůli počtu a významu obětí.

Tyto události vedly k poměrně nepřekvapivému zjištění, že na území Libye operují velmi radikální skupiny, které se zaštiťují islamistickou ideologií a neváhají pro její prosazování použít jakékoliv násilí. Tento trend má v Libyi (podobně jako v ostatních zemích MENA) delší tradici, v Libyi se konkrétně jedná o skupinu LIFG (Libya Islamic Fighting Group, tedy Libyjskou islámskou bojovou skupinu),⁴⁶³ která v zemi působila zhruba od 90. let a tvořila hlavní bojovou opozici proti Kaddáfímu (viz výše). Tato nevelká, ale

⁴⁵⁸ Libya: Stop Attacks on Sufi Sites. *Human Rights Watch*. 31.8.2012.

⁴⁵⁹ Zargoun, T. (2012).

⁴⁶⁰ Libya: Stop Attacks on Sufi Sites. *Human Rights Watch*. 31.8.2012. K útoku došlo v pátek 24.8.2012.

⁴⁶¹ Libya minister quits over Sufi shrine attack. *Al Jazeera*. 27.8.2012.

⁴⁶² Celou událost na americkém konzulátě v Benghází provází určité kontroverze, které daly za vznik knize *13 hodin* (13 Hours) i stejnojmennému filmu.

⁴⁶³ *Al-Džama‘a al-islamíja al-muqátila bi-Libjá*.

nebezpečná skupina sestavená z ostřílených bojovníků prošliých afghánskou válkou proti SSSR se později stala pobočkou a spolupracovníkem al-Qá'ídy, protože byla zařazena na světové seznamy teroristických organizací. V roce 2009 došlo k urovnání vztahu mezi Kaddáfím a LIFG a někteří dříve zadrženi členové skupiny byli propuštěni z vězení. Současně lídři skupiny oficiálně odmítli džihádistickou ideologii a násilí obecně a ukončili spolupráci s al-Qá'idou.⁴⁶⁴ Je otázkou, do jaké míry k tomuto obratu došlo vývojem ideologického smýšlení a do jaké míry dlouhým vězněním společně s nátlakovými praktikami. Rozhodně ne všichni členové LIFG s touto změnou souhlasili. Většina skupiny se během revoluce v roce 2011 postavila na stranu protikaddáfíovských sil. Například bývalý zakladatel LIFG 'Abd al-Hakím Bilháďž (Abdel Hakím Belhadž / Abd al-Hakím Bálhádž) se stal velitelem ozbrojených skupin bojujících pod hlavičkou Přechodné národní rady. Další vytvořili malou skupinu nazvanou Islámské hnutí pro změnu (Islamic Movement for Change)⁴⁶⁵ nebo Libyjské islámské hnutí (*al-Harakat al-islamíja al-Líbjá*) nebo se přidali do různých islamistických skupinek v zemi. Samotná LIFG již při povstání nevystupovala a po roce 2011 již není aktivní.

K posílení libyjské džihádistické scény přispělo i to, že během protestů 2011 bylo propuštěno z libyjských vězení množství radikálů nejrůznějšího zaměření (zejména však asi 600 prokázaných islamistických militantů), kteří se stali cenným přírůstkem pro rozrůstající se extrémistické skupiny. Zdaleka nejvýznamnějším libyjským džihádistickým seskupením po pádu Kaddáfího se stali *Ansár aš-šar'ía* (tedy Následovníci šar'íi). Skupina začala působit od roku 2011 v Libyi, Tunisku i Egyptě. Jejím zakladatelem byl bývalý vězeň z Guantanáma Abú Sulján bin Qumu⁴⁶⁶ a byla postavena na učení Ajmana az-Zawáhirího a Abú Muhammada al-Maquisího.⁴⁶⁷ Nejprve se soustředila na sociální a humanitární činnost pro získávání podpory veřejnosti a nových členů.⁴⁶⁸ Současně ale ukazovala svůj tvrdý charakter například kritikou

⁴⁶⁴ Libyan Islamic Fighting Group (LIFG). *Global Security*.

⁴⁶⁵ Black, I. (2011).

⁴⁶⁶ Hadi, S. (2016).

⁴⁶⁷ Zelin, A.Y. (2015: 106).

⁴⁶⁸ Jones, A.G. (2014: 29).

úpadku morálky muslimů a kritikou odklonu od jejich pojetí ortodoxie (stavěla se tedy proti súfismu, uctívání svatých míst a dalším lidovým zvykům). Vymezovala se taktéž velmi striktně vůči Západu a vystupovala s požadavky na islám v politice coby jediný možný obraz správného státu. Jejich slogan z roku 2013 formuloval cíle skupiny jasně: „*krok k budování islámského státu*“.⁴⁶⁹ *Ansár aš-šarí'a* postupně převedli svůj rétorický extrémismus i do operativy. Jejich první známá akce byl nejspíše (ale neprokazatelně) výše popsáný útok na konzulát Spojených států amerických. Oficiálně se k tomuto útoku nepřiznali, usuzuje se tak jen z jejich rétoriky.⁴⁷⁰ V lednu 2014 proto Spojené státy označily skupinu jako teroristickou organizaci.

Svržení vlády Muslimského bratrstva v sousedním Egyptě a pronásledování sesterské organizace *Ansár aš-šarí'a* v Tunisku způsobil útek vrcholných složek z těchto zemí právě do Libye nebo Sýrie.⁴⁷¹ Snahy libyjské vlády o odzbrojení a uklidnění militantních skupin vyzněly naprázdno a bezpečnostní situace v zemi se nadále zhoršovala. Skupina byla obviňována ze zabíjení i unášení zahraničních občanů.⁴⁷² Na vážnější střety s bojovnicí *Ansár aš-šarí'a* došlo v listopadu 2013. Když byl rukou jejich člena zastřelen ministr přechodné vlády Hasan al-Droui v Sirtě,⁴⁷³ bylo rozhodnuto o velkém zásahu proti všem libyjským militantům a džihádistům, kterému velel polní maršál Haftar.

Operace Důstojnost a začátek druhé občanské války⁴⁷⁴

Jak bylo uvedeno výše, Libye se v letech 2012 a 2013 potýkala s celou řadou vnitřních problémů, vůči kterým zaujali nejvyšší vládní činitelé jen velmi vágní postoj a ani se nesnažili předstírat, že pracují na nějakém řešení. Islamisté a Misrátánci ovládající Kongres měli totiž mnohem důležitější starost, a to, jak si udržet moc i v dalším volebním období a oprávněně se obávali, že

⁴⁶⁹ Hadi, S. (2016).

⁴⁷⁰ Zelin, A.Y. (2015: 112).

⁴⁷¹ Zelin, A.Y. (2015: 106).

⁴⁷² Ansar al-Sharia. *National Counterterrorism Center*.

⁴⁷³ Hadi, S. (2016).

⁴⁷⁴ Jako první občanská válka se označuje období revolučních bojů od února do října 2011.

budoucími všeobecnými volbami již podpoření nebudou. Všeobecný národní kongres, vzešlý z voleb v červenci 2012, měl mandát platný pouze do února 2014. Jeho členové však odmítli odstoupit a prodloužili svůj mandát do 24. prosince 2014. Proklamovaným důvodem byl další nutný čas potřebný na vydání nové ústavy. Dohoda nad její finální podobou byla obtížná z důvodů bojů politických frakcí, zejména mezi nejúspěšnějšími bloky, tj. mezi sekulární Aliancí národních sil a islamistickou Stranou spravedlnosti a budování (politickou platformou libyjského Muslimského bratrstva). Prodloužení mandátu vyvolalo nejrozsáhlejší protesty v zemi od akcí proti Kaddáfímu. Lidé obviňovali Kongres, že si chce ponechat moc, neboť bylo zřejmé, že v dalších volbách islamistická koalice nebude tak úspěšná. Obě politické frakce (sekulární i islamistická) začaly cíleně hledat podporu u různých ozbrojených složek v zemi.⁴⁷⁵ To je začátek druhé občanské války v Libyi.

Zlom nastal dne 17. května 2014. Od této chvíle se stává jednou z klíčových osobností současných libyjských dějin plní maršál Chalífa Haftar,⁴⁷⁶ který již dříve veřejně vyzval Kongres ke složení mandátu a předání moci do rukou speciálního výboru o šedesáti členech, který by byl určen pro dokončení nové libyjské ústavy. Tohoto dne Haftar veřejně vystoupil v televizi a oznámil začátek své vojenské kampaně nazvané *Operace důstojnost* (Operation Dignity / *Amaliját al-karáma*) zaměřené obecně proti islamistickým militantům v zemi. Haftar cíleně zaútočil proti islamistům v Benghází, tedy zejména proti islamistické skupině *Ansár aš-šar'ía*, ale i dalším, dnes společně označovaným jako Revoluční *šúrá* výbor.⁴⁷⁷ Reagoval tak na rostoucí násilí ve městě, kdy zabíjení příslušníků armády a policie se stalo každodenním

⁴⁷⁵ In standoff, Libyans protest over parliament extension. *Reuters*. 7.2.2014.

⁴⁷⁶ Chalífa Haftar, původně generál plukovníka Kaddáfího, prodělal mnoho vojenských kurzů většinou v tehdejší Sovětském svazu. Velel libyjské armádě v libyjsko-čadské válce v roce 1980, ve které byl poražen a zajat. V této době se přidal k Národní frontě pro spásu Libye – nejvýznamnějšímu hnutí proti Kaddáfímu. Po změně moci v Čadu byl s celou protikaddáfífovskou opozicí z Čadu deportován a přestěhoval se do USA. Tam zůstal 20 let a vystupoval jako silný oponent Kaddáfího režimu. Do Libye se vrátil v březnu 2011 a velel protikaddáfífovským vojskům na východě země. V politice pak aktivně nevystupoval až do jara 2014. Viz mnoho profilů v médiích, např. Fetouri, M. (2016) nebo detailní Mu'álát al-wad' bi-Líbja má ba'd Haftar. *Markaz al-Džazíra li-d-dirását*. 22.4.2018.

⁴⁷⁷ Murray, R. (2015).

problémem, který vláda vůbec neřešila.⁴⁷⁸ Haftarovi se podařilo kontrolovat pohyb v Benghází pomocí checkpointů, vláda reagovala ustavením bezletové zóny nad Benghází. Do bojů proti bengaházským *Ansár aš-šar'á* se silně zapojily i speciální oddíly *as-Sá'igh*.⁴⁷⁹

Současně s těmito událostmi (tj. v květnu 2014) skupina ozbrojených útočníků, podle všeho spojená s maršálem Haftarem, zaútočila na budovu Všeobecného národního kongresu v Tripolisu. Unesla deset zaměstnanců Kongresu a žádala ukončení činnosti instituce a předání moci speciálnímu výboru.⁴⁸⁰ Tripolská strana obviňovala Haftara z puče a nastolení nestability v zemi, Haftar a jeho přívrženci se hájili tím, že zemi chrání před prokazatelným nárůstem islámského extrémismu.⁴⁸¹ V této chvíli se projevil i rozpor v tripolském Kongresu, politici a obchodníci z města Misráta se názorově oddělili od tzv. tvrdého křídla (reprezentovaného zejména islamisty) a odmítli poskytnout své ozbrojené síly v boji proti Haftarovi a brigádám Zintánu, které hrozili útokem na Tripolis.⁴⁸² To islamisty v Kongresu nečekaně oslabilo a nezbylo jim než vyjít Haftarovým požadavkům vstříc.

Volby 2014 a dvojvládí v zemi

Týden po začátku Operace důstojnost byl stanoven termín nových voleb. Všeobecné volby do parlamentu, respektive do Sněmovny reprezentantů (House of Representatives, HoR)⁴⁸³, jak byla nazvána nová nejvyšší zastupitelská instituce nahrazující původní Všeobecný národní kongres, se konaly 25. června 2014. Ještě před zahájením voleb bylo vládou rozhodnuto, že Sněmovna reprezentantů bude sídlit na východě země, v Benghází. Zájem

⁴⁷⁸ Výčet obětí džihádistů pouze za první dny března, které uvádí Gartenstein-Ross, D. Barr, N. (2015: 15).

⁴⁷⁹ Engel, A. (2014).

⁴⁸⁰ Elumami, A. Laessing, U. (2014).

⁴⁸¹ Engel, A. (2014).

⁴⁸² Lacher, W. (2016).

⁴⁸³ *Madžlis al-nuwbáb*, doslovně Rada zástupců / poslanců, v textu je ponechán užívanější překlad z angličtiny, tedy Sněmovna reprezentantů nebo zkratka HoR.

o tyto volby byl oproti těm v roce 2012 méně než poloviční,⁴⁸⁴ pouze asi 1,5 milionu Libyjců se registrovalo a volit přišlo pouze 630 tisíc.⁴⁸⁵ Voliči vybírali ze zhruba dvou tisíc „nezávislých“ kandidátů k obsazení 200 křesel, politické strany nebyly připuštěny. Brzy se ukázalo, že ve volbách 2014 měli převahu sekulární kandidáti, islamisté byli poraženi.

Islamistická koalice z Kongresu pochopitelně nebyla s výsledky voleb spokojena a zpochybnila je. Tripolský islamistický parlament (Kongres) proto pokračoval ve své činnosti, neboť nově zvolenou Sněmovnu reprezentantů považoval za neplatnou. A současně, nový většinově sekulární parlament (Sněmovna reprezentantů), který se spěšně přesunul do Tobrúku, trval na tom, že volby byly platné a jejich mandát také. V listopadu rozhodoval v této věci Nejvyšší soud, který shledal červnové volby 2014 neústavními, respektive jejich výsledky jako neplatné.⁴⁸⁶ Nový tobrúcký parlament byl na druhou stranu uznán mezinárodně. Ani jedna ze stran nechtěla ustoupit. Tím začalo období libyjského dvojvládí.

Pro lepší orientaci v systému dvojvládí a jejich podporovatelů z řad složek domácích i zahraničních načrtneme následující stručný přehled.

1. Tripolská vláda:

- Politická reprezentace: Všeobecný národní kongres (GNC) zvolený ve volbách 2012
- Hlavní orientace: islamistická, pod vlivem bloku Strany spravedlnosti a budování (Muslimské bratrstvo)
- Vojenská síla:
 - koalice Úsvit Libye (Libya Dawn / *Fadžr Líbjá*), především bojovníci z Misráty a Tripolisu, Zawíje, Gharyanu
 - Libyjský štít (the Libyan Shield Militia / *Dir'u Líbjá*)⁴⁸⁷ operující zejména v Benghází

⁴⁸⁴ Libya begins election amid violence. *Al Jazeera*. 25.6.2014.

⁴⁸⁵ Libya's election: Dismal democrats. *Economist*. 28.6.2014. Libya, Election for Majlis al Nuwab. *Election Guide*.

⁴⁸⁶ Libya supreme court rules anti-Islamist parliament unlawful. *The Guardian*. 6.11.2014.

⁴⁸⁷ Libyan Dawn: Map of allies and enemies. *Al Arabiya Institute for Studies*. 25.8.2014.

- Revoluční *šúrá* výbor v Benghází⁴⁸⁸ (který sám zahrnuje skupiny jako oddíly Mučedníků 17. února, Brigády Ráfalláha al-Sahátího, *Ansár aš-šarí'a* a další islamistické bojové skupiny)⁴⁸⁹
- Podpora: islamisté, Berbeři,⁴⁹⁰ 12 kmenů západní Libye (mají své bojové oddíly)⁴⁹¹
- Oponenti: Tobručský parlament a jeho spojenci, které označuje jako „prokaddáfíovské lojalisty“⁴⁹²
- Zahraniční podpora: Katar, Turecko

2. Tobručká vláda:

- Politická reprezentace: Sněmovna reprezentantů (HoR) zvolená ve volbách 2014
- Hlavní orientace: sekulární, nacionalistická
- Vojenská podpora:
 - Koalice Důstojnost: polní maršál Haftar a jeho Libyjská národní armáda (LNA, Libyan National Army)⁴⁹³
 - nacionalistické Brigády Zintánu, brigády *Qa'qá'*, *as-Sawá'iq* a *al-Madaní*⁴⁹⁴ část se později v 2014 odklonila

⁴⁸⁸ Revoluční *šúrá* výbor v Benghází / *Madžlis šúrá thawár Benghází* je stále aktivní islamistická skupina, která se hlásí k odkazu revoluce proti tyranům (míněno Kaddáfí) a jeho dědicům (míněno Haftar). Dle nich „*Haftarův projekt*“ vedl pouze k okupaci a zásahům cizích velmocí. Samotná skupina obhajuje svůj boj jako podporu islámu, obnovení svobody a práv – viz: Bi-l-fídjáj ... „Šúrá Benghází“ jata'ahhadu min sáhat al-mahkama fi-dh-dhikra as-sádisa li-th-thawra bi-muwásalat al-qitál. *Al-Marsad*. 18.2.2017.

⁴⁸⁹ Libyan Dawn: Map of allies and enemies. *Al Arabiya Institute for Studies*. 25.8.2014.

⁴⁹⁰ Murray, R. (2015).

⁴⁹¹ Daleh, M. (2014).

⁴⁹² Murray, R. (2015).

⁴⁹³ Polní maršál Haftar byl oficiálně jmenován velitelem Libyjské národní armády (LNA – Libyan National Army), tedy oficiální armády pod záštitou tobručského HoR v březnu 2015.

⁴⁹⁴ Brigády *Qa'qá'*, *as-Sawá'iq* a *al-Madaní* se oficiálně zapojily do bojů někdy v průběhu října 2014. Vyaly společně prohlášení o tom, že chtějí „*vyčistit Libyi od tmářských skupin (al-madžmú'át az-zalámíja)*“ a o tom, že stojí „*proti gangům cháridžovců a teroristů*“. Sami sebe, společně s kmenem Zintán vidí jako „*vznešené a čestné libyjské kmemy*“, které „*budou bránit legitimu libyjských institucí ...*“ – viz: Alwija tu'lin bad' „ma'rakat tathír“ Líbjá. *Erem News*. 8.10.2014.

- Brigády oblasti Barqa (Kyrenaika), skupina *Sā'igh* v Benghází
- Libyjská policie, letectvo a letecká obrana z letišť Benina, Benghází a Tobrúku⁴⁹⁵
- Podpora: východní část země (žádá federativní uspořádání Libye), západolibyjský kmen Zintán, další libyjské kmeny dle vlastních zájmů, nepřátel a spojenců
- Oponenti: Tripolský parlament a jeho spojenci, které označuje jako „islamistické extrémisty“,⁴⁹⁶ „povstání proti legitimitě“⁴⁹⁷
- Zahraniční podpora: EU, Egypt, Spojené arabské emiráty

Zatímco se malá část veřejnosti věnovala červnovým volbám, Operace důstojnost pokračovala. Při tomto boji se vyjasnily postoje četných místních milic, brigád a bojůvek. Proti Haftarově operaci *Důstojnost* se vytvořilo seskupení, které zahájilo protiaksi nazvanou *Úsvit Libye (Fadžr Libjá / Libya Dawn)*, což bylo nadále používáno jako označení celé heterogenní skupiny. V městě Misráta se vedení chopilo tvrdší křídlo obchodníků a politiků, znovu se pevně spojilo s původním tripolským Kongresem a zahájili společně kampaň proti pozicím brigád Zintánu v Tripolisu.⁴⁹⁸ Operace *Úsvit Libye* byla oznámena 13. července 2014, tedy asi dva měsíce po zahájení Haftarovy operace *Důstojnost*. Cílem Úsvitu bylo zastavit „povstání proti legitimitě“ a uchovat odkaz revoluce, která svrhla plukovníka Kaddáfího.⁴⁹⁹

K nejzávažnějším bojům mezi koalicemi Důstojnost a Úsvit došlo v červenci 2014. Zejména šlo o střet kvůli tripolskému mezinárodnímu letišti a jihu města Tripolis. Jednalo se o nejzávažnější a nejrozsáhlejší vojenskou akci od revoluce 2011. Tripolské letiště bylo před zahájením této operace v rukou brigád Zintánu (tedy skupin *Qa'qá'* a *as-Sawá'iq*), které ho kontrolovaly již od bojů roku 2011. Boje na svém počátku vypadaly jako soupeření mezi konkurenčními bojůvkami,⁵⁰⁰ zejména se v nich projevila rivalita měst Zintán a Misráta. Posléze se jasně ukázaly jako střet obou konkurenčních

⁴⁹⁵ Daleh, M. (2014).

⁴⁹⁶ Murray, R. (2015).

⁴⁹⁷ Amaljāt „Fadžr Libjá“. *Al Jazeera*. 23.8.2014.

⁴⁹⁸ Lacher, W. (2016).

⁴⁹⁹ Amaljāt „Fadžr Libjá“. *Al Jazeera*. 23.8.2014.

⁵⁰⁰ Karadsheh, J. Fantz, A. (2014).

vlád. Jednalo se o nejtěžší vlnu bojů od povstání 2011, letiště bylo uzavřeno na několik týdnů, jeho budovy, letadla různých společností i přílehlá rezidenční čtvrť byly poničeny, množství civilistů muselo opustit v rychlosti oblast. Západní státy zpozorněly a začaly evakuovat své občany a uzavírat ambasády.⁵⁰¹ Boje trvaly asi měsíc. Haftarovým silám nepomohla ani letecká podpora stíhaček Spojených arabských emirátů, které zaútočily na jednotky *Úsvitu* a pokusily se na poslední chvíli zvrátit výsledek boje. Na konci srpna islamistická koalice *Úsvit* (zejména brigády Misráty) nakonec převzala kontrolu jak nad letištěm, tak nad většinou města Tripolis, což byl jejich hlavní cíl.⁵⁰² Po vítězství koalice *Úsvit* se do Tripolisu mohla vrátit i politická reprezentace, tedy členové islamistického Všeobecného národního kongresu.

Ani na východě země, tedy zejména v Benghází, se situace nevyvíjela pro Haftara optimálně. V průběhu léta 2014 se většími důležitých bodů v Benghází zmocnila extrémistická skupina *Ansár aš-šarí'a*. Milice *as-Sawá'iq* i Haftar byli donuceni se stáhnout. Podzim a raná zima 2014 byly ve znamení několika Haftarových protiofenziv. Bitva o Benghází již měla na svém kontě mnoho stovek mrtvých a uprchlíků z města.⁵⁰³ Vůdce *Ansár aš-šarí'a* Muhammad az-Zahawí byl zabit v září 2014 (potvrzeno v lednu 2015). To však na bojích změnilo pramálo, nastoupil pouze nový lídr Abú Chálíd al-Madaní.

Posílena úspěchy v Tripolisu se koalice *Úsvit* rozhodla zaútočit na ropné terminály Rás Lánúf a Sidra ve východní Libyi, které byly pod ochranou Gard pro ochranu ropných zařízení, skupině loajální východní tobrúcké vládě. Cílem bylo odstříhnout východní vládu od financí plynoucích z prodeje ropy a přivlastnit si je, neboť tripolskou vládou kontrolovaný terminál Závúja měl nižší kapacitu a byl již asi měsíc mimo provoz kvůli poškození v bojích.⁵⁰⁴ Další boje mezi Haftarem a *Úsvitem* probíhaly ve všech velkých městech Libye i po celý rok 2015.

Jak bylo výše několikrát uvedeno, Haftarova operace *Důstojnost* byla zaměřena proti růstu islamismu v zemi, zejména proti skupině *Ansár aš-šarí'a* a bengházským džihádistickým bojůvkám a proti konkurenční islamistické tripolské

⁵⁰¹ Markey, P. El Yaakoubi, A. (2014).

⁵⁰² Lacher, W. (2016).

⁵⁰³ Fighting rages in Libya's Benghazi. *Al Jazeera*. 4.11.2014.

⁵⁰⁴ Libya Dawn targets eastern oil ports. *The Economist*. 17.12.2014.

vládě. Zde je důležité dodat, že od konce roku 2014 už byl v Libyi přítomen mnohem závažnější nepřítel, a to rychle se seskupující a nebezpeční bojovníci tzv. Islámského státu (ISIS, ISIL, Dá'iš). Proti nim se obrátily hlavní aktivity nejen maršála Haftar, ale i dalších politických subjektů Libye. Nežli se budeme věnovat těmto bojům, je třeba krátce osvětlit další významnou změnu na poli libyjské vnitropolitické scény.

Role kmenů v konfliktu

V úvodní části této kapitoly byla zdůrazněna role kmenů v libyjské vnitropolitické situaci spolu s několika příklady kmenů loajálních plukovníku Kaddáfímu a některými konflikty, které vypukly mezi Kaddáfím a kmeny. Byla také zmíněna důležitost postoje významných kmenů Zuwajja a Warfalla v době vypuknutí Arabského jara. Role kmenů od revoluce narůstá, ačkoliv byly dosud v této studii zmiňovány jen okrajově. V období porevolučního chaosu byly kmenové sítě v podstatě jedinými funkčními jednotkami. Současně došlo k ostrému pronásledování některých kmenů, které byly loajální Kaddáfímu – například tuarežský kmen Táwarghá z pobřeží nebo berberský kmen Mašášíja z pohoří Nafusa.⁵⁰⁵ V následných letech vypukly mnohé mezikmenové boje, pramenící z důvodů historických, etnických, kvůli pomstě, boji o moc a zdroje, případně i z ideologických důvodů. Jako příklady můžeme uvést boje mezi kmeny Misráta a Warfalla o dominanci v centrální Libyi, které mají dlouhou historii, nyní obohacenou o kritiku kmene Warfalla za lojalitu ke Kaddáfímu a jeho režimu. Dále to byl již zmiňovaný spor mezi jižními kmeny Tobu a Zuwajja, který ilustruje typický konflikt s etnickým zázemím, doprovázený bojem o bohatá ropná území. V roce 2014 se také rozhořely boje mezi kmeny Tobu a Tuaregy⁵⁰⁶ a mezi Tobu a arabskými kmeny Awlád Sulajmán (Awlad Sulayman / Awlad Suleiman / Ouled Souliman) a Hasáwana kvůli kontrole prosperujícího přeshraničního pašeráckého obchodu.⁵⁰⁷ Od revoluce s krátkými přestávkami trvají střety ve městě Sabhá

⁵⁰⁵ Ben Lamma, M. (2017: 48).

⁵⁰⁶ Abu Al-Qasem Al-Rabo (2018).

⁵⁰⁷ Ben Lamma, M. (2017: 49).

(Sebha / Sabha),⁵⁰⁸ opět mezi kmeny Tobu a arabským kmenem Awlád Sulajmán.⁵⁰⁹ Krátký boj proběhl v roce 2017 také v jižním městě Umm al-Aranib mezi Tobu a Zagháwa.⁵¹⁰

Kmenové postoje a zájmy se projeví výrazně zejména v roce 2014, kdy se společnost výrazněji polarizovala mezi seskupeními „Důstojnost“ maršála Haftara a „Úsvit“ tripolského parlamentu. Haftar sám pochází z východního kmene Furdžán, který tvoří jádro loajálních členů Svobodné libyjské armády. Zejména při průběhu operace *Důstojnost* podporoval Haftara kyrenaický kmen Awáqír, který se nachází v Bengházi a jeho okolí. Postupně ale došlo k rozkolu⁵¹¹ a důležitý lídr kmene Awáqír Faráďž Eghajem začal spolupracovat s Vládou národní dohody.⁵¹² Největší východolibyjský kmen s centrem v Bengházi je ‘Ubajdat (Obeidat / Obeidi), který se jako jeden z prvních přidal k protestům proti Kaddáfímu a od roku 2014 podporoval maršála Haftara. Dále byl na Haftarově straně i kmen Maghárba,⁵¹³ který se nachází v oblasti důležitých ropných terminálů, což napomohlo Haftarově akci v této oblasti v roce 2016. Například Ibráhím al-Džadrán, šéf Gardy pro ochranu ropných zařízení, pochází z kmene Maghárba.⁵¹⁴ Další kmeny straní Haftarovi z nejrůznějších důvodů, jakými je Haftarova podpora jejich územních požadavků, lokální rivalita / spojenectví s jinými kmeny a jiné. V oblasti Tripolska to byly například původně prokaddáfíovské kmeny Waršáfána, Nwayel a Sia’an.⁵¹⁵ Na jihu ve Fezzánu je Haftarovi loajální zejména významný kmen Tobu. Haftar byl v období největších bojů uznáván jako silný vůdce se stále pevnější pozicí, proto se čím dál

⁵⁰⁸ Město Sabhá má komplikovanou sociální skladbu, je zde přítomno hned několik kmenů: Tuareg, Tabu, Awlád Sulejmán, Awlád Sahíl, Maqáriha a Qadhdháfa. O usmíření mezi hlavními místními kmeny, tedy Tabu a Awlád Sulejmán se snažila i italská vláda – viz: Ben Ibrahim, A. (2017).

⁵⁰⁹ More than 31 killed in Libya tribal clashes this month. *News 24*. 14.5.2018.

⁵¹⁰ Alharathy, S. (2017).

⁵¹¹ Důvodem byl zřejmě boj o důležitá místa v institucích a také uvěznění jednoho z hlavních vůdců kmene Núrího Bu Fanára (Ben Lamma, M. (2017: 17).

⁵¹² El-Gamaty, G. (2018).

⁵¹³ Abu Al-Qasem Al-Rabo (2018).

⁵¹⁴ The Ongoing Struggle for the Libyan Oil. *Libya Tribune*. 30.7.2018.

⁵¹⁵ Ben Lamma, M. (2017: 44).

více kmenů přiklánělo na jeho stranu, například kmeny Warfalla, Mšait, Fawákher, Drasa.⁵¹⁶

Jiné kmeny zvolily podporu koalice „Úsvit“, obvykle ne kvůli shodnému ideologickému postoji (tj. pro podporu islamistické ideologie), ale spíše proto, že jejich tradiční rivalské kmeny stály za Haftarem. Bylo tomu tak například u kmene Mašášíja (rival Zintánu), u některých tuarežských kmenů na jihu (jejich rivalové Tobu a Medžrahí (Meqrahí) totiž následovali „Důstojnost“) nebo u mnoha členů berberských kmenů z pohorí Nafussa (*Džebeľ Nefussa*), které takto odporovali tradičnímu nepříteli arabskému kmenu Zintán.⁵¹⁷

Dohoda o míru a Vláda národní dohody

Bylo zřejmé, že dvojvládí v zemi pouze podporuje anarchii a růst extrémismu všeho druhu. Proto bylo snahou některých libyjských politiků dohodnout se o míru a vytvořit z obou politických těles jedinou, funkční a všeobecně uznanou instituci. Tato snaha byla podporována i Západem, jmenovitě zejména USA a OSN. Po jednáních byla nakonec 17. prosince 2015 podepsána dohoda o míru a o vytvoření tzv. Vlády národní dohody (Government of National Accord).⁵¹⁸ V čele země měl působit devítičlenný Prezidentský výbor (Presidential Council), který vznikl v Tripolisu na konci března 2016 pod vedením Fájize as-Sarrádže. Dalších osm členů Prezidentského výboru mělo zastupovat důležité kruhy země, byl zde zástupce Gardy pro ochranu ropných zařízení, zástupci za města Misráta a Zintán, za Muslimské bratrstvo, za Libyjskou národní armádu a další. Tento výbor měl spolupracovat a vybírat členy Vlády národní dohody, která měla taktéž reprezentovat všechny významné libyjské zájmové skupiny. Tripolis se stal sídlem Prezidentského výboru i Vlády národní dohody. Oba orgány byly mezinárodně uznány (zejména ze strany OSN) jako oficiální zástupci Libye. Jako třetí důležitá instituce zůstala

⁵¹⁶ Cusack, R. (2017).

⁵¹⁷ Ben Lamma, M. (2017: 44).

⁵¹⁸ Tz. dohoda ze Skhirat nebo Skhirátská dohoda. Někde je tato vláda označovaná jako Vláda národní jednoty.

Sněmovna reprezentantů (HoR) v Tobrúku, která měla členy Vlády národní dohody schvalovat. Původní tripolský Kongres začal v tuto chvíli ztrácet moc, což netrvalo dlouho a pod novým názvem Vláda národní spásy se brzy znovu objevil na libyjské politické scéně.

Islámský stát (ISIS, ISIL, Dá'iš) v Libyi

Dezintegrovaný stát bez centrálního vedení a funkčních orgánů státní moci, množství dobře vyzbrojených bojůvek s nejrůznějšími cíli a islám jako vždy vhodný aktivační a jednotící prvek – to je typická živná půda pro růst islámského extrémismu a není divu, že se Libye (podobně jako Sýrie) stala vhodnou zemí pro získávání nových rekrutů do řad tzv. Islámského státu. Nejprve vyjadřovaly loajalitu k Islámskému státu ojedinelé místní militantní skupiny (například *Šúrá* výbor islámské mládeže – *Madžlis aš-šúrá šabáb al-islámí*). Pak byla vytvořena větší skupina, zejména nábořem bojovníků z *Ansár aš-šarí'a*. Bojovníci původní libyjské islámské opozice LIFG, kteří vytvořili v Benghází Brigády mučedníků Abú Sálíma, se postavili naopak proti *Šúrá* výboru islámské mládeže i proti následnému Islámskému státu a začali operovat ve vládních jednotkách bojujících proti těmto džihádistům. První skupiny Islámského státu působily zejména v Sirtě a od října 2014 v přístavu Derna ve východní Libyi blízko egyptských hranic.⁵¹⁹ Lídr Islámského státu Abú Bakr al-Bagdádí oznámil oficiálně vytvoření tří poboček (*wilájat*) v Kyrenaice, Tripolsku a Fezzánu dne 13. listopadu 2014.

Na samotném počátku odhadovaly západní výzvědné služby počet na dva až tři tisíce bojovníků libyjského Islámského státu, většinou ne-libyjského původu.⁵²⁰ Během několika měsíců se Islámský stát přihlásil k mnohým útokům, mezi nejznámější patří napadení hotelu Corinthia v Tripolisu v lednu 2015 a zavraždění 21 egyptských koptů v únoru 2015. Po těchto akcích pobočky Islámského státu v Libyi značně rozšířily svoji členskou základnu. Neovládaly ale žádná kompaktní území, jejich bojovníci a podporovatelé se soustředili do několika center na pobřeží – od východu to byla Derna,

⁵¹⁹ Cruickshank, P. Robertson, N. Lister, T. Karadsheh, J. (2014).

⁵²⁰ Micallef, J. V. (2015).

Benghází, oblast mezi městy Nawfalíja a Sirta, působili také v Misrátě, Tripoliu a na jihozápadě Fezzánu.⁵²¹

Původní centrum v Derně se stalo terčem útoků egyptských vzdušných sil již v únoru 2015, neboť Egypt se obával takového sídla extrémismu blízko svých hranic. Situace v Derně byla pro militanty čím dále obtížnější, postupně se proto centrum libyjského Islámského státu přesunulo do Sirty. Není náhoda, že bylo zvoleno právě rodiště Muammara Kaddáfího. Město bylo dosti poškozeno boji v roce 2011 a jeho obyvatelé byli odzbrojeni během obsazení brigádami Misráty. Během porevolučního období do města úmyslně nedorazily žádné investice na obnovu a jeho obyvatelé byli záměrně vylučováni z různých vládních institucí.⁵²² Islámský stát se postupně do města infiltroval, hlavní boje s brigádami Misráty proběhly v období od března do května 2015, bojovníci Misráty nakonec ustoupili a nechali město na pospas džihádistům. V roce 2016 byla Sirta a okolních asi 300 km pobřeží hlavní pozicí libyjského Islámského státu.

Reakce jak libyjských státních složek, tak globálních lídrů na růst tohoto nebezpečí v Libyi nebyla nejrychlejší. Až v druhé polovině roku 2015 zorganizovaly Spojené státy americké letecké útoky v Derně. Pak se snažily spíše podpořit nově vzniklou Vládu národní dohody, aby se s problémem vypořádala sama. Pro tu se boj s Islámským státem stal jednou z nejvyšších priorit. Brzy se ale ukázalo, že vojenská pomoc Západu je nevyhnutelná, USA proto nadále podporovaly operace pozemních jednotek spolupracujících s Vládou národní dohody alespoň vzdušnými útoky. Naproti tomu Egypt, Rusko a Spojené arabské emiráty pomáhaly spíše Haftarovi a Svobodné libyjské armádě.⁵²³

V roce 2016 byl Islámský stát v Libyi na svém vrcholu a držel tři důležitá centra, byly to Benghází, Sirta a její okolí a pobřežní město Sabráta na západě země. Boje v každém z těchto míst probíhaly odděleně a pod vedením jiných sil. Lídrem bojů v Benghází se stal samozřejmě maršál Chalífa Haftar. Svoji novou kampaň proti extrémistům v Benghází spustil na začátku roku 2016, byla zaměřena jak proti bojovníkům Islámského státu, tak proti *Šúrá* výboru

⁵²¹ Chothia, F. (2015).

⁵²² Pack, J. Smith, R. Mezran, K. (2017: 25).

⁵²³ Pack, J. Smith, R. Mezran, K. (2017: 34).

bengházských revolucionářů. V těchto bojích působili také specialisté francouzských sil, údajně pouze jako konzultanti v boji s terorismem.⁵²⁴ Zhruba od léta 2016 bylo opakovaně prohlašováno, že je Benghází od militantů Islámského státu osvobozeno. Ve skutečnosti boje se zbytky džihádistických sil v Benghází pokračovaly v menším měřítku ještě dalších několik měsíců. Ve svém výsledku ale úspěšně.

V únoru 2016 zaútočily na pozice Islámského státu opět vzdušné síly USA, a to konkrétně na západolibyjské město Sabráta, kde byl odhalen džihádistický výcvikový tábor. Při operaci zahynulo více než 40 osob, z nichž někteří působili jako operativci džihádistů v sousedním Tunisku a byli podezřelí, že se účastnili plánování dvou významných teroristických útoků v tuniském muzeu Bardó a v turistickém centru v Súse.⁵²⁵ Bohužel při útoku zahynuli také dvě rukojmí extrémistů, unesení zaměstnanci srbské ambasády.⁵²⁶

Hlavní pozice měl Islámský stát ve městě Sirta. Finální bitva o Sirtu proběhla v létě roku 2016. Nejprve v červnu zaútočily síly Vlády národní dohody, milice z Misráty a současně Gardy pro ochranu ropných zařízení.⁵²⁷ Zdálo se, že jsou úspěšní, společně zahaly džihádisty asi 150 km od města a převzaly klíčová stanoviště jako letiště a přístav.⁵²⁸ Islámský stát ale pouze posunul svoji pozici a boje se rychle obnovily. Další kampaň započala tradičně efektivními leteckými útoky ze strany USA dne 1. srpna 2016, operace byla nazvána *Blesk Odyssey (Odyssey Lightning)*. Boje v Sirtě zintenzivnily opět na konci roku 2016, kdy se Islámský stát podařilo definitivně z oblasti vytlačit. Úspěch za tuto operaci sklídila jednoznačně Vláda národní dohody. Podporu operací poskytly opět Spojené státy americké a Velká Británie, a to zejména v oblasti logistiky a výzvědných služeb.⁵²⁹ Chalífa Haftar se těchto bojů nezúčastnil, snad z důvodu, že jeho nastávající potenciální rival, tedy gardy z Misráty, musely v bojích s džihádisty utrpět citelné ztráty,⁵³⁰ což se Haftarovi mohlo

⁵²⁴ French advisers helping Libyan forces fight Islamic State in Benghazi: Libyan commander. *Reuters*. 25.2.2016.

⁵²⁵ Botelho, G. Starr, B. (2016).

⁵²⁶ Abducted Serbs „killed in US air strikes“ in Libya. *Al Jazeera*. 20.2.2016.

⁵²⁷ Elumami, A. (2016).

⁵²⁸ Fighting Islamic State in Libya. *The Economist*. 17.6.2016.

⁵²⁹ Graham-Harrison, E. Stephen, Ch. (2016).

⁵³⁰ Bibbo, B. (2017).

v budoucnu hodit. Maršál Haftar mezitím upevňoval svoji pozici na východě a připravoval se na strategický tah – převzetí ropných terminálů.

Zbylí bojovníci Islámského státu se rozptýlili po málo obydlených územích ve vnitrozemí Libye a operovali v malých skupinách.⁵³¹ Nadále znamenali velké nebezpečí, neboť mohli kdykoliv izolovaně zaútočit jak na klíčovou infrastrukturu, tak proti vojenským nebo civilním cílům. Například na začátku března 2018 zaútočili dva sebevražední atentátníci spojení s Islámským státem na budovu volební komise v Tripolisu, při útoku zahynulo 14 lidí a další byli zraněni.⁵³² Cílené zásahy proti pozůstatkům Islámského státu pokračovaly i dále, úspěšné byly zejména vzdušné útoky pomocí dronů, za kterými stály Spojené státy americké. Na konci června 2018 oznámil Chalífa Haftar, že bylo zničeno centrum džihádistů ve městě Derna.⁵³³ K izolovaným útokům Islámského státu v Libyi docházelo ale i v dalších letech.

Rok 2017 a Trojvládí

Od samotného počátku se nově sestavený Prezidentský výbor ukázal jako nefunkční orgán, nespolupracoval s ostatními institucemi dle očekávání a jeho další existence nebyla jasná.⁵³⁴ Tobručká Sněmovna reprezentantů (HoR) nadále pokračovala ve své činnosti a dvakrát odmítla potvrdit navržené členy Vlády národní dohody.⁵³⁵ Během roku 2016 a počátku 2017 bylo zřejmé, že tato nová centrální vláda není schopna spojit všechny hráče v jednu funkční instituci a splnit tak očekávání spojená s jejím vznikem.

Na počátku léta 2017 v Libyi nastal stav, který nelze nazvat jinak než „trojvládí“, v zemi existovaly tři rivalské instituce, které spolu vzájemně bojovaly – jak politicky, tak vojensky:

⁵³¹ Lewis, A. (2017).

⁵³² Isis attack on Libya election commission kills more than a dozen. *The Guardian*. 3.5.2018.

⁵³³ Haftar's forces say they have captured Libyan city of Derna. *Reuters*. 28.6.2018.

⁵³⁴ Toaldo, M. (2016).

⁵³⁵ Bibbo, B. (2017).

1. původní Sněmovna reprezentantů (HoR) v Tobrúku vedená ‘Aqílou Sálihem (Agíla Sáleh Ísá / Aquila Saleh Issa), v těsném spojení s polním maršálem Haftarem;
2. Vláda národní dohody (stále podporovaná OSN), v čele s Fájizem as-Sarráďzem;⁵³⁶
3. dosud nikým neuznaná Vláda národní spásy,⁵³⁷ která vznikla spojením některých původních členů tripolského Kongresu a Muslimského bratrstva, jako lídr v ní působil Chalífa al-Ghawíl.

Někteří analytici k těmto třem politickým institucím přidávají ještě čtvrtou, kterou byla přechodná vláda ‘Abd Alláha ath-Thinního sídlící v městě Bajdá. Ath-Thinní nastoupil jako prozatímní premiér po ‘Alím Zajdánovi a měl předat vládu Vládě národní dohody. Protože ta ale dosud nebyla od-souhlasena tobrúckou Sněmovnou reprezentantů, ath-Thinní trval na tom, že jeho prozatímní vláda je stále platná.⁵³⁸

V roce 2016 došlo v Tripolisu k velkému rozporu mezi Vládou národní dohody a islamisty z původního tripolského kongresu. Ti už jednou (v září 2014) vytvořili těleso nazvané Vláda národní spásy, které bylo zakrátko (v dubnu 2016) rozpuštěno, údajně pro blaho rozděleného národa a aby bylo zabráněno dalšímu krveprolití v zemi.⁵³⁹ Podzim 2016 a nová vládní krize byla podnětem pro obnovení této islamistické vlády. V jejím čele stanul Chalífa al-Ghawíl (bývalý premiér za tripolský Kongres před nástupem Vlády národní dohody), příznivci této vlády byli zejména lidé z Misráty, Tripolisu a islamisté. Al-Ghawíl se na konci října 2016 snažil převzít moc a odsunout as-Sarráďže.⁵⁴⁰ O druhý převrat se pokusil v lednu 2017. Pomocí ozbrojených sil ovládl tři budovy ministerstev Vlády národní dohody, konkrétně ministerstva obrany, práce a ministerstva pro mučednické záležitosti (již v prosinci se mu podařilo kontrolovat budovu ministerstva vzdělávání).⁵⁴¹ V březnu

⁵³⁶ Složení této vlády, dohoda o spolupráci, složení ministerstev atd. viz: Government of National Accord. *Temehu*. 2006-2018.

⁵³⁷ National Salvation Government / حكومة الإنقاذ الوطني / *Hukúmat al-inqádh al-watání*.

⁵³⁸ Missaglia, N. (2017).

⁵³⁹ Walsh, N.P. Hume, T. Tawfeeq, M. Kekly, A. (2016).

⁵⁴⁰ Bibbo, B. (2017).

⁵⁴¹ Salvation Government conducts a coup on GNA, takes Defence Ministry HQ. *Libyan Express*. 14.1.2017.

2017 se Vláda národní dohody postavila na odpor; její armádní jednotky se zmocnily hotelu Rixos, ve kterém bylo sídlo Vlády národní spásy, al-Ghawíl byl dokonce zraněn.⁵⁴² Boje mezi vládami Národní dohody a Národní spásy se rozhořely taktéž v několika čtvrtích Tripolisu, byly ohroženy vládní budovy i hotely, zrušena výuka ve školách, bojem utrpěla nemocnice.⁵⁴³

Daleko závažnější byl však rozbroj mezi Vládou národní dohody a východní tobrúckou Sněmovnou reprezentantů. Maršál Haftar odmítnul uznat autoritu Dohody a pokračoval ve své nezávislé politice. Jeho spor s Dohodou se jasně ukázal při bojích o libyjské ropné terminály. Prodej ropy tvoří základ libyjské ekonomiky a přibližně 80 % exportu odchází skrze terminály v Sirtském zálivu, proto ovládnutí klíčových ropných terminálů bylo po celou dobu bojů jednou ze strategických priorit a trumfem při vyjednávání znepřátelených politických uskupení. Od revoluce 2011 chránily tyto terminály Gardy pro ochranu ropných zařízení,⁵⁴⁴ tedy federalistické milice vedené Ibráhímem al-Džadránem, které byly víceméně loajální první tripolské vládě. Zakrátko však al-Džadrán vyjádřil nesouhlas s využíváním ropy patřící Kyrenaice centrální vládou. Gardy pro ochranu ropných zařízení se odklonily od tripolského Kongresu a začaly vystupovat jako zcela nezávislý subjekt, který měl díky ovládnutí ropného vývozu významnou pozici v zemi. Ibráhím al-Džadrán se dokonce pokusil o vlastní nezávislý prodej ropy, na což tripolská vláda reagovala jasnou pohružkou vojenské akce.⁵⁴⁵ Svoji sílu a nezávislost na oficiálních institucích ukázaly Gardy opět v září 2013, kdy vyhlásily blokádu ropných terminálů. Nemožnost vyvážet ropu představovala pro vládu každodenní ztrátu ve výši 130 milionů USD.⁵⁴⁶ V březnu 2014 se al-Džadrán opět pokusil prodat ropu, vyslaný tanker byl ale zadržen americkým námořnictvem.⁵⁴⁷ Tato událost vedla k další politické krizi. Tehdejší premiér ‘Alí Zajdán, který slíbil, že tomuto prodeji zabrání,

⁵⁴² Lee, J. (2017).

⁵⁴³ Fighting in Libya's Capital as One Government Seizes Another's Compound. *NYTimes*. 15.3.2017.

⁵⁴⁴ Petroleum Facilities Guard / PFG / جهاز حرس المنشآت النفطية / *Džiház haras al-munša'at an-naftíja*.

⁵⁴⁵ Still blocked. *The Economist*. 27.8.2013.

⁵⁴⁶ Jawad, R. (2013).

⁵⁴⁷ Sengupta, K. (2016).

byl odvolán a musel utéci ze země.⁵⁴⁸ Blokáda terminálů byla ukončena až v dubnu 2014 po dohodě s tripolskou vládou a dle al-Džadrána jako „*gesto dobré vůle*“ a pobídka k vyjednávání všech politických aktérů pro vyřešení libyjských problémů.⁵⁴⁹ V průběhu roku 2014 Gardy nadále částečně spolupracovaly s oběma vládami, tripolskou i tobrúckou,⁵⁵⁰ současně ale stále vyzdvihovaly svoji nezávislost a vymezovaly se jasně pouze proti militantům z řad Islámského státu. Když bojovníci Islámského státu zaútočili na Rás Lánúf, nabídla Národní ropná korporace⁵⁵¹ pomoc s urychleným odvozem ropy, to ale al-Džadrán odmítl. Když pak byla tato ropa při bojích zničena a ropná zařízení poškozena, Národní ropná korporace Gardy obvinila z úmyslného odmítání spolupráce a z neschopnosti.⁵⁵² Po ustavení Vlády národní dohody začaly Gardy pro ochranu ropných zařízení pracovat pro tuto vládu. Po rozkolu Haftara s Vládou národní dohody bylo pro obě strany klíčové převzetí kontroly ropných terminálů. Haftar byl ale rychlejší, svoji operaci (nazvanou *Rychlý hrom* / *Swift thunder*) začal v září 2016.⁵⁵³ Města Zuwajtína (Zuwetina / Zueitina), Brega, Rás Lánúf a Sidra (tedy tzv. ropný půlměsíc) spadla brzy pod jeho kontrolu. Tento boj o ropné terminály byl důležitým mezníkem ve sporu Haftara s Vládou národní dohody. Na začátku března 2017 převzala na krátkou dobu moc nad ropnými městy Rás Lánúf a Sidra islamistická militantní skupina Bengházké obranné brigády.⁵⁵⁴ Haftar soustředil síly Libyjské národní armády a dne 17. března 2017

⁵⁴⁸ Libya's former PM Zeidan flees country. *Al Jazeera*. 12.2.2014.

⁵⁴⁹ Libyan rebels agree to reopen two oil terminals after deal. *BBC*. 7.4.2014.

⁵⁵⁰ Gartenstein-Ross, D. Barr, N. (2015: 14).

⁵⁵¹ National Oil Corporation / NOC / *al-Mu'assasa al-wataniya li-n-naft* byla založena roku 1970, zodpovídala za rozvoj petrolejářského průmyslu Libye. Více o korporaci, vlastních společnostech atd. viz: NOC, About Us. *National Oil Corporation*. 2018.

⁵⁵² Sengupta, K. (2016).

⁵⁵³ Profile: Libya's military strongman Khalifa Haftar. *BBC News*. 15.9.2016.

⁵⁵⁴ Benghazi Defense Brigades claims seizing Libyan cities. *Al Jazeera*. 4.3.2017. Benghazi Defense Brigades / BDB / *Sarajá ad-dijá 'an madinat Bengházi* – tato skupina se objevuje asi v polovině roku 2016, kdy se postavila proti Haftarovi a Libyjské národní armádě v oblasti Bengházi. Její ideologie je posuzována jako islamistická a je údajně i navázána na další extrémistické skupiny jako je al-Qá'ida a zejména *Širá* výbor bengházkých revolucionářů. Zhruba v polovině roku 2017 oznámil velící skupiny Mustafá aš-Širkísi, že jsou připraveni brigády rozpustit viz: Ben Ibrahim, A. (2017).

je získal zpět.⁵⁵⁵ V této souvislosti se hovoří o ruské podpoře této Haftarově operaci, zejména o využití ruských dronů a speciálních sil.⁵⁵⁶ V roce 2018 došlo prakticky k identickému zopakování situace, rivalské militantní skupiny se zmocnily ropných terminálů, načež Chalífa Haftar opět zasáhl a získal je zpět pod svoji kontrolu v červnu 2018. Po kratším jednání bylo v červenci 2018 dohodnuto, že Haftar předá terminály pod kontrolu Národní ropné korporace a export bude obnoven.⁵⁵⁷

Vyjednávání mezi as-Sarrádžem a Haftarem

S podporou mezinárodních aktérů proběhlo již několik kol snah o urovnání sporů a pokusů o dohodu mezi dvěma hlavními libyjskými institucemi (mezi tripolskou Vládou národní dohody a tobrúckou Sněmovnou reprezentantů) s cílem ukončení bojů a stabilizace situace v zemi. První se konalo v únoru 2017 v Káhiře, další v dubnu v Římě⁵⁵⁸ a následně v květnu ve Spojených arabských emirátech. Ať už byly snahy účastníků jakkoli pozitivní a oficiální prohlášení jakkoli optimistická, realita byla zcela opačná. V červnu se rozhořel přímý boj mezi jednotkami loajálními Haftarovi a jednotkami pod velením Vlády národní dohody. K útoku došlo v červnu 2017 v oblasti Džufra. Situace byla komplikovaná o to více, že proti silám Vlády národní dohody zaútočili současně i bojovníci Islámského státu.⁵⁵⁹

V červenci 2017 se sešli dva hlavní libyjské lídři Fájiz as-Sarrádž a Chalífa Haftar ve Francii a dohodli se na ukončení bojů, budoucích volbách a společném postupu proti terorismu v Libyi.⁵⁶⁰ Křehké příměří bylo brzy narušeno Haftarovým prohlášením, že Vláda národní dohody již nemá platný mandát z důvodu, že byla ustanovena pouze na jeden rok s možným ročním

⁵⁵⁵ Al-Warfalli (2017); Khalifa Haftar forces capture key Libya oil terminals. *Al Jazeera*. 14.3.2017.

⁵⁵⁶ Khalifa Haftar forces capture key Libya oil terminals. *Al Jazeera*. 14.3.2017.

⁵⁵⁷ Libya's NOC to resume oil exports from eastern terminals. *Al Jazeera*. 11.7.2018.

⁵⁵⁸ Libya's rival governments agree path to peace: Reports. *Middle East Eye*. 24.4.2017.

⁵⁵⁹ Haftar and ISIL fighters launch attacks in Libya. *Al Jazeera*. 2.6.2017.

⁵⁶⁰ Cousins, M. (2017). Zde je uveden i text Společné pařížské deklarace (the Joint Paris Declaration).

prodloužením.⁵⁶¹ Další ukázkou Haftarova nerespektování dohod a legitimacy as-Sarrádže a jeho vlády bylo jeho opětovné převzetí ropných terminálů v roce 2018 (jak bylo krátce zmíněno výše). Francie, jmenovitě prezident Macron, se pokoušel hrát roli mediátora v libyjské vnitropolitické situaci, a proto uspořádal další setkání libyjských lídrů v Paříži v květnu 2018. Hlavním cílem mělo být vyjasnění situace ohledně blížících se libyjských voleb i počátek řešení problémů spojených s migrací. Na toto setkání byli pozváni nejvyšší představitelé libyjských institucí, Fájiz as-Sarrádž, Chalífa Haftar, prezident tobrúcké Sněmovny reprezentantů (HoR) ‘Aqíla Sálíh a prezident Vysoké státní rady Chálid al-Mišrí.⁵⁶² Výsledkem setkání byla dohoda a osmibodové prohlášení obsahující zejména závazek uspořádat parlamentní a prezidentské volby dne 10. prosince 2018.⁵⁶³

Dohodou o konání voleb boj o moc v Libyi neskončil, tobrúcká Sněmovna reprezentantů nejprve odkládala klíčové zasedání, na němž měly být schváleny dodatky ústavy a zákona o ústavním referendu. Pak se jí pro změnu nedařilo zajistit minimální nutný počet zástupců pro toto schválení. ‘Aqíla Sálíh proto prohlásil, že pokud se toto nezdaří ani v dalším zasedání, bude nucen aktivovat zákon č. 5 z roku 2014, který umožňuje přímou volbu dočasného prezidenta.⁵⁶⁴ Taková situace by favorizovala Haftara, čehož si byli vědomi všichni. Parlamentní a prezidentské volby se nakonec opět neuskutečnily kvůli Haftarově vojenské kampani na západě Libye (viz dále).

Boje mezi as-Sarrádžem a Haftarem v letech 2019–2020

Podle některých analytiků Haftar v letech 2017 a 2018 úmyslně nebojoval, ale strategicky vyčkával. Nechtěl se střetnout ve velkém boji s milicemi města Mísráta, které podporovaly as-Sarrádže.⁵⁶⁵ Hrál pro něj čas a také spory, které se rozhořely mezi Vládou národní dohody a Vládou národní spásy. V roce

⁵⁶¹ Libya strongman says UN-backed government’s mandate expired. *Enca*. 18.12.2017.

⁵⁶² Irisch, J. (2018).

⁵⁶³ Samuel, H. (2018).

⁵⁶⁴ Assad, A. (2018).

⁵⁶⁵ Bibbo, B. (2017).

2018 se navíc začaly množit zprávy o jeho špatném zdravotním stavu, dokonce byl hospitalizován v nemocnici v Jordánsku a ve Francii. Brzy byl však Haftar zpět v Benghází a začal chystat své další kroky namířené již jasně proti as-Sarrádzovi a Vládě národní dohody. Byl si velmi jist svojí pozicí, stála za ním jeho armáda, držel klíčovou část ekonomiky a těsně spolupracoval i se Sněmovnou reprezentantů (HoR), která byla stále v určitém smyslu považována za poslední legitimní všeobecně zvolenou instituci Libye. Haftarův politický protivník as-Sarrádz měl významně slabší pozici. Měl sice oporu v USA a OSN, ale to bylo pro silnou pozici v Libyi málo a mohlo to být vnímáno i negativně. As-Sarrádz a Vláda národní dohody navrhovali různá rozdělení moci a kontroly nad jednotlivými oblastmi Libye, přičemž tu nejdůležitější část, tj. ropný prstenec, chtěli dostat pod „neutrální“ kontrolu Národní ropné korporace a Gard pro ochranu ropných zařízení.⁵⁶⁶ Na to Haftar pochopitelně nepřistoupil, nebyl důvod, aby se zříkal svého největšího trumfu. Obecně se období vyjednávání mezi Haftarem a Sarrádzem dá zhodnotit tak, že obě strany konfliktu se zaštiľovaly projevy o spolupráci, míru a řešení krize v zemi, ve skutečnosti se žádná z nich nechtěla zříci svých pozic. I mezinárodní snahy stabilizovat vnitropolitickou situaci v Libyi se míjely účinkem.

Na jaře 2019 se libyjský spor rozhořel s novou dynamikou. Na začátku dubna maršál Haftar započal svoji novou vojenskou operaci nazvanou *Povodeň důstojnosti* (*Amalíjat túfán al-karáma*) a zaútočil na západní část země, zejména na Tripolis. Jeho přívrženci označovali tyto vojenské operace jako „protiteroristické“, neboť jejich cílem bylo zničit zbývající teroristické a militantní skupiny v západní části země (například Kaniatské milice – viz dále). Nicméně počty civilních obětí a rychle se zhoršující životní situace v Tripolisu a okolí vypovídala o něčem jiném. As-Sarrádz prohlásil, že se bude tvrdě bránit před všemi, kteří ohrožují bezpečnost každého libyjského města. V březnu 2020 zahájil operaci *Mírová bouře* (Peace storm) proti Haftarovým silám. Tato operace byla úspěšná, Vláda národní dohody dokázala Tripolis ubránit, výrazně jí v tom pomohly turecké vojenské síly. Príměří bylo podepsáno dne 23. října 2020. Tímto datem také končí období druhé občanské války, které trvalo od roku 2014.

⁵⁶⁶ Power Balance Shifts Towards Haftar as LNA Seizes Jufra and Misratans & BDB Withdraw. *Libya-Analysis*. 7.6.2017.

Situace v letech 2021 až 2023

Obě strany posledního konfliktu zasedly znovu k jednacímu stolu a opět se zavázaly k usmíření. Byla sestavena nová prozatímní Vláda národní dohody, kterou vedl prozatímní premiér ‘Abd al-Hamíd Dabajba (Dbeibeh / Dabaiba). Tato vláda měla zemi přivést ke konání parlamentních i prezidentských voleb nově naplánovaných na prosinec 2021, které byly nakonec opět odloženy. Tohoto jednání se již neúčastnil as-Sarráďz, který odstoupil z funkce předsedy Prezidentského výboru v září 2020. Nahradil jej Muhammad al-Manfí (Mohamed al-Menfi).

V únoru 2022 se vnitropolitická situace opět přiostrčila, neboť prozatímní vládě v čele s Dabajbou vypršelo funkční období 24. prosince 2021, aniž by byla schopna zorganizovat volby. Sněmovna reprezentantů proto vybrala a schválila novou prozatímní vládu vedenou Fathím Bášághou,⁵⁶⁷ ale premiér první prozatímní vlády ‘Abd al-Hamíd Dabajba ji odmítl uznat (a předat jí moc), neboť nevězšla z rozhodnutí nově voleného parlamentu.

V létě 2022 proběhly mnohé střety mezi milicemi podporujícími Dabajbu a milicemi podporujícími Bášághu. Nekončící patová politická situace a současně naprostý nezájem libyjských institucí řešit ekonomické a sociální problémy země se projevily v červenci 2022 ve velkých demonstracích, kdy v Tobrúku protestující zapálili část budovy Sněmovny reprezentantů.

Další kolo vysokých jednání mezi zástupci Sněmovny reprezentantů (House of Representatives) a Vysoké státní rady (High State Council) se konalo v Káhíře v květnu 2022 s hlavním cílem dosáhnout shody na ústavních změnách a na konečném vyhlášení neustále odkládaných voleb. Na jaře 2023 se shodla Sněmovna reprezentantů a Vysoká státní rada alespoň na prvních návrzích volebních zákonů a opět přislíbily konání voleb v roce 2023. Jejich návrhy, které sami prohlašují za konečné, ale vyvolaly v zemi velký nesouhlas a lidé požadují jejich revizi. Navíc, napětí mezi těmito dvěma institucemi je značné a jejich spolupráce velmi komplikovaná. V létě 2023 jsme

⁵⁶⁷ Fathí Bášághá byl mluvčí milic města Misráta, poté ministr vnitra ve Vládě národní dohody, má vazby na Muslimské bratrstvo. Hrál důležitou roli při navazování kontaktu s Tureckem a žádostech o tureckou vojenskou pomoc při bojích Tripolisu proti Haftarovi. Přesto byl ale o dva roky později Haftarem a ‘Aqílou Sálihem vybrán jako vhodný premiér.

byli svědky dalšího ostrého střetu mezi šéfem Nejvyšší státní rady al-Mišrím a prozatímním premiérem Dabajbou.

Zhodnocení porevolučních změn v Libyi

Politická situace

Ani za více než dvanáct let se země politicky nestabilizovala. Hned po prvních volbách do Národního kongresu v roce 2012 si vítězní politici uzurpovali moc a bránili dalším volbám. Když k jejich vyhlášení byli v roce 2014 donuceni, odmítli výsledky nových voleb uznat a trvali na pokračování svého vlastního mandátu. Pro další období politického vývoje Libye je charakteristická absolutní krize legitimity státních institucí. Typická je koexistence několika nejvyšších státních institucí, které si konkurují, vzájemně se neuznávají a bojují spolu politicky i vojensky. Autorita jednotlivých institucí je z právního pohledu sporná a jejich skutečná autorita v zemi je dána pouze silou vojenskou nebo záštitou významných mezinárodních a nadnárodních spojenců.

Jako nejvýznamnější osobnost transformačního období se projevil rozhodně Chalífa Haftar. Je ztělesněním silného vůdce, který se rozhodně postavil proti islamistickým silám, čímž do jisté míry konvenoval západním úvahám o budoucnosti země. Jeho jasné spojení s Ruskem a určitá nedůvěra vůči Západu ale převažovaly. Mnoho kmenových vůdců vidělo Haftara jako jedinou osobnost, která byla schopna sjednotit Libyi, uznat islámský charakter země, aniž by to znamenalo propagaci islámského extrémismu, a současně osobnost, která neslouží Západu, ale vede svoji vlastní tvrdohlavou a nezávislou politiku. Maršál Haftar je znám zejména jako velký bojovník proti islamismu a islámskému extrémismu v Libyi, což bývá dokládáno zejména úspěšným bojem s Islámským státem. Na druhou stranu je třeba poukázat na jeho spojení se salafistickou skupinou Madchalí (založeno na učení saúdského klerika Rabí' bin Hádí al-Madchalí). Jejich bojové skupiny byly začleněny do Haftarovy Svobodné libyjské armády a společně vystupují ideologicky proti Islámskému státu a Muslimskému bratrstvu. Madchalisté dnes ve východní Libyi začínají ovládat veřejnou sféru a náboženský diskurs. Toto spojení je hodnoceno zejména z dlouhodobého pohledu jako velmi nebezpečné,

kvůli možnosti infiltrace militanty, kvůli růstu jejich vlivu a křehkému spojení s východní vládou, které závisí zejména přímo na Haftarově osobě,⁵⁶⁸ kvůli jejich nenávisným postojům vůči jiným směrům islámu, náboženským menšinám a sekularismu. V roce 2021 Haftar oznámil svoji kandidaturu pro slibované prezidentské volby. Proti tomu se postavili zejména ‘Abd al-Hamíd Dabajba (prozatímní premiér) a Chálíd al-Mišrí (prezident Vysoké státní rady a významný vůdce Muslimského bratrstva), nechali přezkoumat platnost kandidatury z důvodu Haftarova dvojího občanství (druhé má v USA) a dokonce nechali zahájit vyšetřování podílu Haftara na válečných zločinech a porušování lidských práv. Na začátku roku 2023 Chalífa Haftar překvapil oznámením, že odstupuje jako kandidát z prezidentských voleb pod podmínkou, že jeho synové kandidovat mohou.

Tímto rozhodnutím odpadl z případných budoucích voleb jeden z výrazných kandidátů. Dále se jako kandidáti zaregistrovali vrcholní politici nejrůznějších výše probíraných institucí: premiér dočasné Vlády národní dohody ‘Abd al-Hamíd Dabajba, prezident tobrúcké Sněmovny reprezentantů (HoR) ‘Aqíla Sálíh, bývalý prezident Národního kongresu Núrí Abú Sahmajn. Pro volby je stále zaregistrován kontroverzní kandidát Sajf al-Islám Kaddáfí.

Mezinárodní společenství si uvědomuje, že politická situace v Libyi je neúnosná, a proto velmi silně tlačí na uskutečnění parlamentních i prezidentských voleb v roce 2023. Všichni věří, že není jiné cesty než přes legálně zvolenou, jasnou, centrální autoritu země. Zůstává ale nedořešená otázka zájmu občanů o tyto volby ve chvíli všeobecné deziluze z politické situace a nedůvěry ve všechny vládní instituce a zejména otázka bezpodmínečného uznání výsledku voleb všemi hlavními aktéry v zemi. Představa, že nové volby vše vyřeší, je značně iluzorní, protože krize libyjské legitimacy je příliš hluboká.

Ekonomika a životní situace v zemi

Podle závěrů Světové banky byla v roce 2015 libyjská ekonomika „blízko kolapsu“⁵⁶⁹ a situace se doteď nijak nezlepšila. Hrubý domácí produkt Libye se v 90. letech pohyboval těsně pod 30 miliardami USD (v přepočtu na dnešní

⁵⁶⁸ Ali, A.S. (2017).

⁵⁶⁹ Libya. *The World Bank*. 2016.

měnu). Významně začal stoupat po roce 2000, až se dostal na svůj vrchol v roce 2008, kdy šlo o 87 miliard USD. Poté začala křivka HDP oscilovat v závislosti na aktuálním politicko-bezpečnostním vývoji, takže jasně vidíme dopad revoluce v roce 2011 a rychlou obnovu v roce 2012.⁵⁷⁰ V letech 2014 až 2016 ekonomika zaznamenává další pokles, po kterém následovalo mírné zlepšení. Největší propad nastal v letech 2020 až 2022.

Vývoj HDP v miliardách USD v Libyi ⁵⁷¹			
2009	60,81	2016	49,91
2010	75,38	2017	67,13
2011	48,17	2018	76,69
2012	92,54	2019	69,25
2013	75,35	2020	46,81
2014	57,37	2021	39,8
2015	48,72	2022	54,75

Tato čísla přímo souvisí s produkcí ropy, která tvoří hlavní libyjský příjem. Produkce byla v roce 2016 asi na čtvrtině předrevoluční úrovně, tedy okolo 0,38 milionu barelů na den (bpd). Optimistické výhledy předpokládaly stabilizaci vlády a zvýšení produkce až na 1 milion bpd (asi 1/3 potenciální produkce) a potažmo zvýšení HDP o 40 %.⁵⁷² Na jaře roku 2017 se skutečně dařilo produkci posunout na 0,66 milionu bpd dle zdrojů OPEC a libyjská Národní ropná korporace se intenzivně snažila dohodami umožnit těžbu v největším ropném poli Šarára (leží na jihozápadě země), což by přineslo dalších 200 tisíc barelů denně.⁵⁷³ Bohužel, pouze po týdnu těžby v Šarára

⁵⁷⁰ Libya. GDP at market prices (current US\$). *The World Bank*. 2016.

⁵⁷¹ Libya GDP. *Trading Economics*. 2023.

⁵⁷² Libya's Economic Outlook – April 2017. *The World Bank*. 2017.

⁵⁷³ Graeber, D. (2017).

byl ropovod opět zastaven neznámou ozbrojenou skupinou.⁵⁷⁴ Ropovod se podařilo za tři týdny opět zprovoznit, ale již v červnu byl opět na tři dny uzavřen kvůli stávce zaměstnanců.⁵⁷⁵ Zejména díky bohatému zdroji z pole Šarára a také z pole al-Fil (El-Fil) se libyjská ropná produkce pohybovala v květnu 2017 okolo 0,827 milionu bpd.⁵⁷⁶ Zdálo se tedy, že milionová denní produkce není nedosažitelný cíl, vše však závisí na bezpečnostní situaci v zemi. Na příkladu pole Šarára je vidět, jak snadné je narušit tok ropy a tím celých plánů libyjské vlády. Produkce ropy dále stoupala, zhruba od roku 2018 se skutečně dostala na žádaný 1 milion bpd a v některých letech dokonce až na 1,2 milionu bpd. Dramatický propad v produkci zaznamenáváme na počátku roku 2020 a pak ještě jeden menší pokles na jaře roku 2022.⁵⁷⁷ Ten souvisel s převzetím ropných polí na jihozápadě země tzv. Wagnerovou skupinou, kteří jsou ve spojení s Haftarem. Ti blokují ropnou produkci, která by znamenala příjmy pro prozatímní vládu Dabajby (Haftarův konkurent).⁵⁷⁸

Produkce samotná také není vše, nízké ceny ropy kvůli její vysoké produkci nepomáhají celkové situaci. Státy OPEC se v roce 2015 dohodly na snížení produkce, Libye a Nigérie byly z této dohody vyňaty a mohly těžit dle uvážení.⁵⁷⁹ Přes nárůst produkce ropy má Libye od roku 2013 stále se prohlubující rozpočtový shodek, což ji systematicky zadlužuje. Ačkoliv má země díky svým ropným zásobám obrovský potenciál, nekončící boje, politická nestabilita, pandemie Covid-19 zničily kompletně ekonomiku země.⁵⁸⁰

Díky popsánému vývoji dějin Libye od roku 2011, který zahrnuje krátké období transformace vystřídané zdlouhavou občanskou válkou, nikoho neudiví, že životní situace v zemi je zoufalá. Nedostatek jídla, pitné vody, energií, omezený trh práce, obrovská inflace, černý trh, korupce, nedostatečná zdravotní péče, nemožnost vzdělávání a všudy přítomné násilí nejrůznějšího druhu je typickým obrázkem. Podle OSN, konkrétně Kanceláře pro koordinaci

⁵⁷⁴ Libya's Sharara oil field shut again as pipeline blocked. *Al Arabiya*. 10.4.2017.

⁵⁷⁵ Libya's major Sharara oil field has reopened after a workers' protest. *Rigzone*. 9.6.2017.

⁵⁷⁶ Mohareb, H., Sarrar, S., El Wardany, S. (2017).

⁵⁷⁷ Libya Crude Oil Production. *Trading Economics*. 2023.

⁵⁷⁸ Únlacke, R. (2022).

⁵⁷⁹ US crude settles at \$48.32, down 2.7%, as rising Libya output stokes supply fears. *Energy*. 31.5.2017.

⁵⁸⁰ Libya Overview. *The World Bank*. 2023.

humanitární pomoci UNOCHA je minimálně 2,4 milionu lidí z celkových 6,4 milionu obyvatel ve stavu potřeby okamžité humanitární pomoci.⁵⁸¹ Na humanitární pomoci Libyi se podílí například UNICEF, Evropská komise i některé státy jako Itálie, Velká Británie, USA, Kanada, Spojené arabské emiráty.

S obtížnou ekonomickou a bezpečnostní situací v zemi souvisí těsně problém migrace. Jedná se ale o velmi širokou a komplexní otázku, kterou v rámci této kapitoly není možné uceleně řešit. S tímto vědomím jsou zde uváděny pouze vybrané obecné informace bez aspirace na hlubší analýzu problému migrace. Obavy z migrační vlny přicházející z Libye do Evropy byl jeden z velkých argumentů ve sporech, zda zasáhnout proti Kaddáfímu, či ne. Libye se pro svoji geografickou polohu stala oblíbenou zemí pro cestu do Evropy (do Itálie) po moři, využívali ji jako tranzitní zemi migranti z celé Afriky i Asie, samotní Libyjci tvoří jen malou část z celkového počtu migrantů. Podle Mezinárodní organizace pro migraci se jedná především o uprchlíky z Egypta, Nigeru, Súdánu, Nigérie, Mali, Sýrie a Bangladéše.⁵⁸² V rámci UNHCR se v Libyi oficiálně registrují jako žadatelé o azyl zejména uprchlíci ze Sýrie, Palestiny, Eritrey, Iráku, Somálska a Súdánu.⁵⁸³ Centrální středozemskou cestou pak do Evropy z Afriky přicházejí zejména migranti z Nigérie, Eritrey, Guiney, Pobřeží slonoviny, Gambie, Senegalů, Mali, Súdánu a Somálska.⁵⁸⁴ Itálie, která je migrační vlnou nejvíce zasažena, se snaží podpořit kmeny jižní Libye k vlastní ochraně hranic. Jednání v Římě v dubnu 2017 proběhla se šedesáti zástupci kmenů, například Tobu, Awlád Sulajmán a Tuareg, byla zaměřena především na boj s nelegálními převaděči, ale také s džihádistickými skupinami, které se do těchto pouštních krajín přesunuly.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ Global Humanitarian Overview 2016. *UNOCHA*. 2016.

⁵⁸² IOM Libya Brief. *International Organization for Migration*. 2016.

⁵⁸³ Libya. *UNHCR*. 2016.

⁵⁸⁴ Irregular Migration via the Central Mediterranean. *European Political Strategy Centre*. 2.2.2017.

⁵⁸⁵ Southern Libya tribes sign peace deal after secret talks in Rome. *Africa News*. 2.4.2017.

Bezpečnostní situace

Bezpečnostní situace v Libyi je stále nestabilní a napjatá. Kromě velkých bojů, o kterých bylo pojednáno výše, v zemi dochází k bezpočtu dalších útoků a střetů nejrůznějších skupin. V lednu 2018 to byl například další útok na mezinárodní letiště v Tripolisu. Proběhlo také několik velkých akcí sebevražedných atentátníků, například v květnu 2018, jejímž cílem bylo ústředí volební komise v Tripolisu a při níž zahynulo 14 lidí.⁵⁸⁶ Extremisté různých skupin využívají zejména obtížně kontrolovatelné prostředí střední a jižní Libye, po útěku ze severu si zbylé skupiny Islámského státu udělali svoje nové základny v oblasti pouště al-Harúdž (Haruj) v centru Libye, odkud mají spojení do Egypta, Tuniska, Alžírsko, Čadu i Súdánu.

V srpnu a září 2018 došlo k intenzivnímu střetu ozbrojených skupin na jihu Tripolisu. Jednalo se především o tzv. Sedmou pěší brigádu, dříve označovanou jako Kaniatské milice (*al-Káníját*), které existují od konce roku 2013, její velení tvoří šest bratrů rodiny al-Kání. Tři z nich jsou označováni za reprezentanty salafistické ideologie. Tyto milice byly rozpuštěny v dubnu 2018 oficiálním rozhodnutím Vlády národní dohody, jejich vedení to ovšem odmítlo. Proti nim stojí další tripolské milice, které jsou všechny spojeny s Vládou národní dohody. Z nich čtyři nejvýznamnější jsou: Prapor tripolských revolucionářů,⁵⁸⁷ Speciální síly zastrašení,⁵⁸⁸ Prapor *an-nawási*,⁵⁸⁹ Společná jednotka zastrašení a rychlého zásahu.⁵⁹⁰ Již několik dohod o ukliďnění zbraní bylo vždy hned vzápětí porušeno.⁵⁹¹ Boje v Tripolisu v roce 2018 byly

⁵⁸⁶ Libjá .. Abraz al-mahattát al-fáriqa mundhu suqút al-Qadhdháfi hattá al-jawm. *Libjá al-chabar*. 17.9.2018.

⁵⁸⁷ *Katibat thuwwár Taráblus*. Jedna z největších ozbrojených milicí, má asi 3 tisíce členů. Velící je Hajtham al-Qabbájilí at-Tádžúrí.

⁵⁸⁸ *Quwwát ar-rada' al-chássa*. Těžce vyzbrojená jednotka, jedna z největších v Tripolisu, ačkoliv má pouze asi 1 500 členů. Velící je Abd ar-Ra'úf Kárat. Jednotka má spíše salafistickou orientaci, ale je nepřímou spojena s Vládou národní dohody.

⁵⁸⁹ *Katibat an-nawási*. Sestává z asi 500 členů pod vedením rodiny Kaddúr. Speciálně má chránit sídlo Vlády národní dohody.

⁵⁹⁰ *Quwwát ar-rada' al-muštaraka wa at-tadachchul as-sarí'*. Známá také jako milice Gnawa nebo Abú Sálím, velitel Abd al-Ghaní al-Kiklí.

⁵⁹¹ Více o celém boji, detaily o jednotlivých milicích a postupech viz: Tadžaddud al-iqtítál fí al-'ásima al-Libja bajna mu'ádalát ad-dáchil wa istrátídžjút al-cháridž. *Libjá al-chabar*. 19.9.2018.

údajně nejhorší od roku 2014, kdy probíhala vojenská kampaň *Úsvit Libye*, i když počet obětí nebyl známý.⁵⁹² Stejná situace se v Tripolisu opakovala v srpnu 2022, kdy mezi sebou bojovaly místní milice podporující vs. odporující jmenování nové prozatímní vlády pod vedením Fathího Bášághy (jmenované východní Sněmovnou reprezentantů), jejich občasně střety pokračují i nadále.

Bezpečnostní situaci v Libyi zhoršuje i velmi silné všeobecné vyzbrojení celé země. Součástí rezoluce 1970 vyhlášené Radou bezpečnosti OSN dne 26. února 2011 bylo i zbrojní embargo, tedy zákaz dodávek jakýchkoliv zbraní do a z Libye.⁵⁹³ V březnu 2013 Rada bezpečnosti zrušila toto embargo v případě dodávek nesmrtícího vojenského vybavení pro humanitární účely a taktéž pro nesmrtící vybavení a další pomoc pro jednotky libyjské vlády. V srpnu 2014 pak rozhodla, že všechny dodávky musí být dopředu schváleny Výborem pro sankce, což je chápáno jako zpřísnění předchozího rozhodnutí. Ještě na jaře 2017 upozornil zástupce OSN, že embargo nebude odvoláno, dokud libyjská armáda nebude jednotná.⁵⁹⁴ Libyjský prezidentský výbor a Fájiz as-Sarrádž se přesto snažili přimět Radu bezpečnosti ke zrušení embarga, ale neúspěšně.⁵⁹⁵ Taktéž Egypt žádal o uvolnění tohoto embarga, aby mohl bezproblémově podporovat Haftaru.⁵⁹⁶ Ruská federace naopak poukazovala na nejistou situaci a nepovažovala uvolnění zbrojního embarga za vhodné.⁵⁹⁷

Oficiální zbrojní embargo přirozeně zintenzivnilo problém pašování zbraní. V červnu 2016 Bezpečnostní výbor umožnil kontrolu lodí na libyjském pobřeží při podezření na převoz zbraní.⁵⁹⁸ Zainteresované státy se vzájemně obviňují z obcházení zbrojního embarga, například Katar poukazuje na zprávy OSN, které uvádějí, že Spojené arabské emiráty opakovaně dodávají

⁵⁹² Lajla qásija lí Taráblus hija al-aswa' mundhu 'amalíjat „Fadžr Líbjá“. *Al-Marsad*. 21.9.2018.

⁵⁹³ Security Council Committee established pursuant to Resolution 1970 (2011) concerning Libya. *UN*.

⁵⁹⁴ UN calls for a unified Libyan army before lifting arms embargo. *Africa News*. 19.3.2017.

⁵⁹⁵ Serraj to ask the UN Security Council to lift the arms embargo. *Libya Herald*. 23.5.2017.

⁵⁹⁶ Egypt Calls for Lifting of Arms Embargo on Libya. *US News*. 13.5.2017.

⁵⁹⁷ Lifting Libyan arms embargo is „premature“ – Russia's acting UN envoy. *RT*. 19.4.2017.

⁵⁹⁸ UN Arms embargo on Libya. *SIPRI*. 15.6.2017.

útočné helikoptéry, letadla a ďalší vojenské vybavení Haftarovi.⁵⁹⁹ Podobně Vláda národní dohody obviňuje především Emiráty a také Francii. Speciální Panel expertů na Libyi OSN celou situaci v roce 2018 uzavřel s tím, že zbraně z Libye, a především do Libye proudí nelegálně po celou dobu a objem prodeje se neustále zvyšuje. Tento vojenský materiál do Libye přichází na podporu obou stran a na prodeji se podílí všechny uvedené a mnohé další státy.⁶⁰⁰ I když všichni vidí a experti OSN potvrzují, že embargo je zcela neúčinné, v červnu 2023 rozhodla Rada bezpečnosti o prodloužení mandátu na operaci k vynucení zbrojního embarga o další rok.

Složitá bezpečnostní situace dala za vznik zákonu č. 578 z roku 2020 pro boj s terorismem. Jako v jiných zemích i v Libyi je kritizován zejména pro nejasné definice pojmu terorismus, a proto pro jeho snadné zneužití.⁶⁰¹

Role významných zahraničních aktérů konfliktu

Libyjská vnitropolitická situace má přesah i do regionální a globální politiky. Zahraniční aktéři zasahují do dění jak oficiální podporou jednotlivých libyjských státních institucí, tak vojenskou a výzvědnou podporou a samozřejmě financemi. Ačkoliv se zaštiťují prohlášeními o snahách o libyjské usmíření a o stabilizaci situace, jejich vlastní zájmy v Libyi i širším regionu jsou zřejmé. Dle průzkumu Arab Barometer vnímají Libyjci zahraniční vliv jako hlavní důvod pro konflikt v jejich zemi (bylo to 38 % respondentů).⁶⁰²

Ruská federace

Kaddáfí se snažil o upevnění vztahů se Sovětským svazem asi od poloviny 70. let, toto spojení bylo chápáno jako protiváha zlepšujících se egyptsko-amerických vztahů, a proto bylo vítáno i ze sovětské strany. Libye nakupovala sovětské zbraně, v zemi působily i různé sovětské vojenské jednotky.

⁵⁹⁹ UAE „sends US-made aircraft to Libya“ despite arms embargo. *Middle East Eye*. 10.5.2017. UN report: UAE violates Libya arms embargo. *Al Jazeera*. 14.6.2017.

⁶⁰⁰ Zaptia, S. (2017).

⁶⁰¹ Khalifa, A. (2023).

⁶⁰² Arab Barometer VII. Libya Report (2022: 3).

V 90. letech byly vztahy na čas přerušeny a obnovily se až během funkčního období prezidenta Putina.⁶⁰³

V březnu 2011 Ruská federace nepodpořila rozhodnutí Rady bezpečnosti a nesouhlasila s vojenským zásahem NATO v Libyi (zdržela se hlasování). Nastalý vývoj ale Rusko přijalo, oficiálně uznalo a běžně komunikovalo jak s Přechodnou národní radou, tak s Kongresem vzešlým z voleb 2012. Růst extrémistického chování v zemi pocítila i Ruská federace, zejména při útoku na její ambasádu v Tripolisu dne 2. října 2013,⁶⁰⁴ ačkoliv nebyla přesně známa motivace ani zázemí těchto útočníků.⁶⁰⁵ V období dvojvládí a následného trojvládí se Ruská federace začala přiklánět k východní tobrúcké vládě, zejména díky velmi dobrým kontaktům s maršálem Haftarem, který Rusko navštívil v následných letech hned několikrát. V Moskvě jednal o spolupráci mezi oběma státy, o společném boji proti teroristickým skupinám a o možnostech dodávek ruských zbraní libyjské armádě.⁶⁰⁶ A právě dodávky zbraní byly pro libyjské bojové síly extrémně důležité, neboť zbrojní embargo OSN z roku 2011 bylo stále platné. Rok 2017 znamenal další posun v rusko-haftarovské spolupráci směrem ke skutečnému ruskému nasazení v Libyi. V lednu 2017 operovala ruská vojenská flotila v libyjských vodách v oblasti u města Sirta.⁶⁰⁷ Rusko dále údajně poslalo také své speciální síly, které měly pobývat na egyptské letecké základně blízko libyjských hranic.⁶⁰⁸ Odtud pomáhaly Haftarovi v březnu 2017 při znovupřevzetí ropných terminálů. Ruští představitelé ale pobyt svých jednotek v tomto prostoru popírali.⁶⁰⁹ Stejně tak odmítali, že protežují Haftara s poukázáním na to, že lídr tripolské vlády Fájiz as-Sarráďž byl také na oficiální návštěvě v Moskvě, stejně jako Haftar.⁶¹⁰ Skutečně, Ruská federace udržovala dlouho ze strategických důvodů kontakt

⁶⁰³ Ad-dawr ar-rúsí wa áfáq al-'aláqát ma'a Líbjá. *Líbjá al-chabar*. 17.9.2018.

⁶⁰⁴ Russian embassy in Libya attacked. *Al Jazeera*. 2.10.2013.

⁶⁰⁵ Gunmen attack Russian embassy in Libya's Tripoli. *RT*. 2.10.2013.

⁶⁰⁶ Haftar turns to Moscow for billions of dollars in support. *Middle East Eye*. 19.1.2017.

⁶⁰⁷ Russian warships doing military drills in the Libyan water coordinated with Haftar's forces. *Libyan Express*. 11.1.2017.

⁶⁰⁸ Russian special forces sent to back renegade Libyan general – reports. *The Guardian*. 14.3.2017.

⁶⁰⁹ Tamtéž.

⁶¹⁰ Kuznetsov, V. (2017).

se všemi klíčovými libyjskými hráči, a to včetně některých islamistických skupin.⁶¹¹ Například v červenci 2018 jednal ruský náměstek ministra zahraničí s ministrem zahraničí libyjské Vlády národní dohody o možnostech a výhodách ekonomické spolupráce.⁶¹² Zájmy Ruska se více odkryly při vojenském střetu Haftar a as-Sarráđe v roce 2019, kdy v Libyi na Haftarově straně operovalo asi dva tisíce žoldnérů tzv. Wagnerovy skupiny. Po úspěšné turecké intervenci v květnu 2020 se Wagnerovci stáhli a přesunuli se do různých vojenských základen a k ropným zařízením (obsadili např. největší ropné pole Šarára). V roce 2021 byla údajně jejich pozice tak silná, že mohli začít ovlivňovat libyjskou produkci ropy.⁶¹³ V roce 2021 se Ruská federace také snažila navázat těsnější vztahy s Fathím Bášághou, premiérem další prozatímní vlády (která nebyla nakonec uznána).

Přelom v libyjsko-ruských vztazích nastal po ruské invazi na Ukrajinu. Čekalo se, jak se k této situaci postaví vrcholné libyjské instituce. Tripolská prozatímní vláda (v čele s premiérem Dabajbou) invazi dle očekávání odsoudila. Překvapující ale bylo prohlášení Fathího Bášághy, premiéra neuznané východní prozatímní vlády, který taktéž označil invazi jako porušení suverenity Ukrajiny, současně obviňoval i Wagnerovu skupinu ze zločinů v Libyi a snažil se o odsun ruských sil z letecké základny v Qardábíja u Sirty. Rusko následně rychle otočilo svůj původně podporující postoj vůči Bášághovi.⁶¹⁴

Aktivity Ruska v Libyi nejsou pouze vojenské, v únoru 2017 oznámila Národní ropná korporace Libye spolupráci s ruským ropným gigantom Rosněřf, který se už angažuje v Egyptě a v Iráku.⁶¹⁵ Libye spolu se Sýrií představují v současné době oblast ruského zájmu a iniciativy na Blízkém východě. Nejen kvalitní libyjská ropa, ale také možnost zbudování vojenské základny ve Středomoří,⁶¹⁶ je pro Rusko významnou motivací.

⁶¹¹ Rúsijá tamkuru fí Libjá. *RT Arabic Online*. 27.4.2018.

⁶¹² Rúsijá wa Libjá tabhathání subul ta'zíz al-'aláqát ath-thuná'ija. *Al-Bawwába*. 23.7.2018.

⁶¹³ Unlacke, R. (2022).

⁶¹⁴ Ramani, S. (2022).

⁶¹⁵ Stephen, Ch. (2017).

⁶¹⁶ Rusko má zatím námořní základnu v syrském Tartu a leteckou základnu v syrském Hmímím (Hmeimim).

Egypt

Od vzniku nezávislého Libyjského království nebyly vztahy se sousedním Egyptem příliš dobré, důvodem byly zejména rozdíly v mezinárodních vztazích a klíčových zahraničních partnerech. Situace se zlepšila pouze nakrátko po nástupu plukovníka Kaddáfího, brzy byly vztahy opět na bodu mrazu, což se projevovalo zejména v 70. letech jak mediálními útoky, tak menšími ozbrojenými střety.⁶¹⁷ V letech 90. došlo k postupnému uvolnění situace a vztahy obou zemí v posledních dekádách před Arabským jarem byly důležité především proto, že v Libyi pracovaly přibližně dva miliony Egypťanů, hlavně v ropném průmyslu, stavebnictví a drobném obchodě. V obtížné vnitrostátní situaci po roce 2011 tento počet poklesl, ale i nadále bylo množství egyptských pracovníků odhadováno na 750 tisíc.⁶¹⁸ Libye je také hlavním egyptským dodavatelem ropy, cílem Egypta je proto udržovat stabilitu v této oblasti, aby nedocházelo k přerušování dodávek, jak tomu bylo v prvních několika letech po revoluci.⁶¹⁹

Bezprostředně po Arabském jaru nebyly vzájemné vztahy nijak intenzivní, obě země řešily spíše svoje vnitropolitické problémy. Návštěva premiéra Zintána v Egyptě v roce 2013 měla zahájit období zlepšování kontaktů, řešila se zejména možnost návratu egyptských expatriantů, kteří museli Libyi opustit během protestů.⁶²⁰ S opětovnou destabilizací situace v Libyi začal být Egypt velmi ostražitý. Pečlivě sledoval růst islamistického násilí, neboť bylo zřejmé, že může mít významný dopad i na jeho vlastní vnitřní bezpečnost. Obával se zejména spojení vlastních džihádistických skupin působících na Sinaji s těmi v Libyi a většího využívání tradičních pašeráckých tras mezi Libyí a Egyptem.⁶²¹ Útoky na ambasády v Libyi, mezi nimiž byla v listopadu 2014 i egyptská, tento trend jen potvrdil. Proto egyptský prezident as-Sísí podporoval protiislamistickou operaci *Důstojnost* pod vedením polního maršála Haftaru. Egypt a Rusko byly v následných letech Haftarovi nejbližší

⁶¹⁷ Besikri, S. (2016).

⁶¹⁸ Afandilian, G. (2017).

⁶¹⁹ Tamtéž.

⁶²⁰ Aman, A. Youssef, A.R. (2013).

⁶²¹ Dentice, G. (2017).

spojenci. Haftara a as-Sísího spojuje jejich vojenská minulost, nacionalisticko-sekularistický postoj a zejména pozice bojovníků proti islámskému extrémismu.⁶²²

Vzájemná spolupráce byla oficiálně potvrzena pouze na bázi využívání zpravodajských informací a nspecifikované pomoci, spekuluje se, že Egypt posílal i zbraně přes platné zbrojní embargo.⁶²³ Zlom v angažování Egypta nastal v únoru 2015, kdy skupina vyhlášená spojení s Islámským státem zavraždila jednadvacet egyptských koptských křesťanů. Egypt v odpověď zaútočil na pozice Islámského státu v Derně a Sirtě a prezident as-Sísí vyzval OSN k vyhlášení rezoluce umožňující vytvoření koalice v boji s těmito extrémisty.⁶²⁴ Na počátku roku 2016 však as-Sísí naopak prohlášoval, že není třeba zahraniční intervence, postačující má být podpora libyjských sil, tedy jmenovitě Chalífy Haftara.⁶²⁵ Toto prohlášení bylo ale v protikladu s dalším egyptským zásahem vzdušných sil v Derně. V září toho samého roku as-Sísí začal veřejně a otevřeně obhajovat nutnost egyptské vojenské intervence v Libyi, především v zájmu ochrany jeho vlastních hranic a ochrany libyjských ropných zařízení před islámskými militanty. Pro získání západní podpory taktéž egyptští vládní představitelé vyzdvihovali pozitivní vliv na bezpečnost v západních zemích, pokud se podaří libyjské islámské militanty eliminovat.⁶²⁶ As-Sísí také požadoval na OSN zrušení zbrojního embarga s tím, že toto nařízení poškozuje spíše protiteroristického bojovníka Haftara než samotné extrémistické síly.⁶²⁷ Po zmíněných útocích egyptských letadel na pozice Islámského státu u města Derna na severu země v únoru 2015 a březnu 2016 přišel nový egyptský zásah v květnu 2017.⁶²⁸ Všechny egyptské operace na libyjském území zasáhly kromě zamýšlených cílů v podobě džihádistů Islámského státu i mnoho civilistů. Proto zástupci veřejnosti, aktivisté

⁶²² Dentice, G. (2017).

⁶²³ Dentice, G. (2017), Aftandilian, G. (2017).

⁶²⁴ Egypt calls for foreign intervention in Libya. *Al Jazeera*. 17.2.2015.

⁶²⁵ Egypt's Sisi says Libya intervention risky, supports eastern commander. *Reuters*. 17.3.2016.

⁶²⁶ Egyptian official: Intervention in Libya inevitable. *The Libya Observer*. 25.9.2016.

⁶²⁷ Aftandilian, G. (2017).

⁶²⁸ Květnový útok roku 2017 byl opět reakcí na útok džihádistů proti egyptským koptům v městě Minjá.

i reprezentanti tobrúcké Sněmovny vydali prohlášení k zastavení egyptské intervence a „barbarských útoků“.⁶²⁹

Zajímavá kauza zkomplikovala vztahy Libye s Egyptem v roce 2018 a mohla by mít vážné dopady. Jedná se o spor o oázu Džaghbúb, která leží v severovýchodní Libyi, těsně u hranic. Egypt vznesl požadavek na připojení této oázy ke svému území na základě rozhodnutí egyptského soudu. Libyjská strana samozřejmě trvá na tom, že hranice byla stanovena roku 1925 a byla uznána oběma stranami, a proto je oáza Džaghbúb nade vše pochybnost libyjská. Haftar se dosud k případu nevyjádřil, je zřejmé, že si jasným prohlášením o přináležitosti oázy, která spadá pod jím kontrolovaná území, nemůže zneprátnit jednoho ze dvou svých strategických spojenců.⁶³⁰

USA

Po několika dekádách vzájemného nepřátelství (s mírným zlepšením vztahů po roce 2004)⁶³¹ představuje Arabské jaro významný zlom v libyjsko-amerických vztazích. Spojené státy americké zahájily hned v roce 2011 standardní diplomatické vztahy s prozatímní vládou, stejně tak i s další zvolenou vládou. Útok na americkou ambasádu v roce 2012 mohl být velmi vážný zvrat v tomto trendu, libyjská strana se proto za incident rychle omluvila a odvolala několik vysoce postavených, zdánlivě zodpovědných osob,⁶³² společně pak obě země spolupracovaly na vyšetřování této události. Spojené státy se dále snažily kooperovat s Libyí zejména v oblasti boje s terorismem a s korupcí.⁶³³ Po zhoršení bezpečnostní situace v roce 2014 USA odsunuly všechny své občany ze země a neobnovily dosud své diplomatické zastoupení, ambasáda pracuje ze sousedního Tuniska.

Boj s terorismem je důležitým bodem zahraniční agendy USA, zásahy v Libyi se staly jeho součástí. Letecké útoky proti základnám Islámského

⁶²⁹ Libyans launch campaign to stop Egyptian „invasion“. *Libyan Express*. 1.6.2017.

⁶³⁰ „Bilqásim“: Chusúm Libjáj wa Mísr athárú qadíjat „Džaghbúb“ li-ílsád ‘aláqát al-baladajn. *El-Watan News*. 21.7.2018.

⁶³¹ Míněno je obnovení vzájemných diplomatických styků, ale na nejnižší úrovni.

⁶³² Libya offers further apology for US deaths. *Al Jazeera*. 20.9.2012.

⁶³³ Declaration of Intent Between the U.S. Department of Justice and the Libyan Ministry of Justice. *Embassy of the United States, Tripoli, Libya*. 2.12.2013.

státu byly zahájeny v listopadu 2014 a pokračovaly v únoru 2016 západně od Tripolisu⁶³⁴ a dále kontinuálně od srpna 2016 proti cílům v Sirtě.⁶³⁵ USA také poslaly své speciální síly do Libye na konci roku 2015⁶³⁶ a během roku 2016 pro podporu bojů s Islámským státem u města Sirta.⁶³⁷ Také v roce 2017 zásahy pokračovaly, více než 80 extrémistů bylo zabito v lednu opět poblíž města Sirta, které převzala libyjská armáda.⁶³⁸ V březnu 2018 byl v jižní Libyi při leteckém útoku amerických sil zabit jeden z důležitých operativců al-Qá'idy, což bylo prezentováno jako úspěch společného postupu USA a Vlády národní dohody.⁶³⁹

USA podporovaly iniciativu OSN a vytvoření Vlády národní dohody, považují ji za oficiální vládu Libye a jednají výhradně s ní. Vláda národní dohody taktéž upřednostňuje vztahy se Spojenými státy a pečeti je oficiálními setkáními na nejvyšší úrovni,⁶⁴⁰ jakož i prohlášeními o nutnosti další spolupráce v oblasti bezpečnostní a ekonomické. V oblasti bezpečnosti (zejména letišť) se rétorická prohlášení pomalu začala měnit na skutečné společné projekty. USA navíc poskytly Libyi od roku 2011 do roku 2018 sumu 635 milionu dolarů na zlepšení bezpečnosti klíčových objektů a hranic, na odminování území a na humanitární pomoc.⁶⁴¹ USA kritizují Haftarův postoj, který

⁶³⁴ Zde USA zabily militanty hledané v souvislosti s teroristickými útoky v sousedním Tunisku viz: Botelho, G. Starr, B. (2016).

⁶³⁵ V období od srpna do prosince 2016 USA provedly skoro 500 vzdušných útoků v této oblasti viz: Ali, I. Stewart, P. (2017).

⁶³⁶ Stephen, Ch. (2015).

⁶³⁷ Russian special forces sent to back renegade Libyan general reports. *The Guardian*. 14.3.2017.

⁶³⁸ Ali, I. Stewart, P. (2017).

⁶³⁹ Libya „wants to expand economic, development cooperation“ with US. *The New Arab*. 1.6.2018.

⁶⁴⁰ Například v prosinci 2017 se ministr zahraničí Tillerson setkal s premiérem as-Sarráždžem, oficiální kontakt proběhl taktéž v květnu 2018 mezi as-Sarráždžem a americkou chargé d'affaires Stephanie Williams i s velitelem amerických ozbrojených sil v Africe AFRICOM Thomasem Waldhauserem.

⁶⁴¹ Wilfjámz wa Wáldháwzar: zjírátuná ilá Taráblus taqwíja li-l-'aláqa al-istrátúdzíja bajna al-Wiláját al-mutachida wa Libjá. *Al-Wasat*. 31.5.2018. V roce 2021 to byla již částka více než 850 milionů USD na rozvojovou a bezpečnostní pomoc, humanitární pomoc a zdravotní pomoc v souvislosti s pandemií Covid-19 The United States nad Libya. Fact Sheet. *U.S. Department of State*. 23.6.2021.

podle nich znemožňuje sjednocení země, na druhou stranu oceňují jeho boj s islámskými extrémisty a zejména s bojovníky Islámského státu. V současné době USA tlačí na Haftara, zejména aby ukončil spolupráci s Wagnerovci a přerušil styky s Ruskou federací.

Spojené arabské emiráty

Spojené arabské emiráty se jako jeden z mála blízkovýchodních států účastnily aktivně již operace *Úsvit Odyssey* v roce 2011. Dále se v Libyi angažovaly spíše opatrně. Po rozdělení země v roce 2014 začaly Spojené arabské emiráty podporovat protiislamistickou koalici. Tak například letadla Spojených arabských emirátů pomáhala v srpnu 2014 jednotkám Zintánu při obraně tripolského letiště proti brigádám Misráty. Údajně byly aktivní také v dalších leteckých útocích proti militantním skupinám v Libyi v roce 2014, kdy měly využívat egyptské letecké základny, což ovšem Egypt dementoval.⁶⁴² Jednotka Emirátů a také francouzské letecké jednotky mají být přítomny přímo ve východní Libyi od března 2016, základnu mají mít na letišti Al-Chadím (Al-Khadim) ve městě Mardž, kde sídlí velení maršála Haftara.⁶⁴³ Haftar také v posledních letech několikrát navštívil Emiráty a setkal se tam s nejvyššími politickými představiteli i se zástupci armády.⁶⁴⁴

Ačkoliv Emiráty vystupovaly jako podporovatelé Haftara a jsou vedle Egypta považovány za druhého hlavního Haftarova spojence na Blízkém východě, postupně se začaly angažovat v mediaci sporu mezi všemi nepřátelými stranami. Podporovaly proto všechny schůzky nejvyšších představitelů, snahy o dohodu mezi as-Sarráďzem a Haftarem a spolupracují i s OSN v libyjské otázce. Je čím dál jasnější, že Spojené arabské emiráty se chtějí i nadále v Libyi významně etablovat, zájmy jsou zde především ekonomické, a proto si svoji pozici jistí spoluprací se všemi stranami.⁶⁴⁵ Ekonomickými zájmy se rozumí dnes zejména ambice zapojení v libyjském ropném průmyslu

⁶⁴² UAE „behind air strikes in Libya“. *Al Jazeera*. 26.8.2014.

⁶⁴³ Bibbo, B. (2017).

⁶⁴⁴ Al-Imárát tastathmiru fí mab'úth al-Umam al-muttahida ilá Líbjá. *Minbar Líbjá*. 8.5.2018.

⁶⁴⁵ Dawlat al-Imárát taštarí Ghassán Saláma ajdan ... wa ad-dahjája Líbjá al-miskína. *Achbár Líbjá*. 8.5.2018.

a prodej zbraní. Emiráty byly několikrát obviněny z porušení zbrojního embarga a z dodávek zbraní nejen spřízněnému Haftarovi, ale i dalším stranám konfliktu a různým místním bojůvkám. Emiráty mají v Libyi údajně silnější postavení než Egypt, a tím větší šanci na budoucí realizaci svých zájmů, zejména díky nadstandardním vztahům s OSN, například se zástupcem OSN v Libyi Ghassánem Salámem.⁶⁴⁶

Katar

Intenzivní angažmá Kataru na straně povstalců v roce 2011 a dále podpora tripolské islamistické vlády a jejích kruhů již byla výše popsána. Na vztazích Libye a Kataru se podepsala i krize mezi arabskými státy v Zálivu a mezinárodně-politická izolace Kataru vyvolaná Saúdskou Arábií, Spojenými arabskými emiráty, Bahrajnem a Egyptem (tzv. Katarská krize, probíhala v letech 2017–2020). Tobručká Sněmovna reprezentantů (HoR) následovala chování těchto zemí a podobně jako Saúdská Arábie, Spojené arabské emiráty a Egypt (Haftarovi spojenci) přerušila s Katarem diplomatické vztahy.⁶⁴⁷ Obviňuje Katar z podpory skupin, které způsobují nestabilitu v Libyi. Katar se pochopitelně brání a pomocí své televize al-Džazíra vydává prohlášení, že nebylo nijak prokázáno, že by podporoval jakoukoliv skupinu označovanou oficiálně jako „teroristická“, ani skupinu Benghážské obranné brigády (z čehož byl explicitně obviněn). Současně poukazuje, že zpráva OSN prokázala zejména dodávky zbraní prostřednictvím Spojených arabských emirátů.⁶⁴⁸

Obrat ve vzájemných vztazích s východní libyjskou vládou nastal v roce 2022, kdy šéf tobručké Sněmovny reprezentantů ‘Aqíla Sálíh přijel na svoji první oficiální návštěvu Kataru. Obě strany se snaží zapomenout na předchozí spory a urovnat svoje vztahy.

⁶⁴⁶ Al-Imárát tastathmiru lí mab‘úth al-Umam al-muttahida ilá Líbjá. *Minbar Líbjá*. 8.5.2018.

⁶⁴⁷ Šlo skutečně pouze o symbolické gesto, ve skutečnosti žádné diplomatické vztahy neexistovaly – viz: Power Balance Shifts Towards Haftar as LNA Seizes Jufra and Misratans & BDB Withdraw. *Libya-Analysis*. 7.6.2017.

⁶⁴⁸ El-Gamaty, G. (2017).

Turecko

Turecko se pouze vlažně zapojilo do akcí vedených NATO v roce 2011, po začátku druhé občanské války v roce 2014 stranilo spíše tripolskému Kongresu a v každém případě mělo velmi napjatý vztah s maršálem Haftarem. Po vzniku Vlády národní dohody podporovalo tuto mezinárodně uznávanou libyjskou instituci. Když se na jaře 2019 rozhořel konflikt mezi Haftarem a as-Sarráďzem, Turecko nabídlo Vládě národní dohody pomoc. Díky tureckým dronům se skutečně podařilo Tripolis ochránit a Haftarovy jednotky zatlačit. Součástí této pomoci byla námořní dohoda podepsaná mezi Tureckem a Vládou národní dohody v listopadu 2019 o definici teritoriálních vod Turecka a Libye ve Středozemním moři. Tato zdánlivě nesouvisející událost ve skutečnosti přinesla Turecku oblasti Středozemního moře, které by mohly být zajímavé z hlediska ložisek ropy a zemního plynu, a vyvolala velice negativní reakci EU (zejména Řecka) a Egypta. Turecko a Libye v následných letech podepsaly další smlouvy z oblasti bezpečnostní a o spolupráci v oblasti průzkumu zásob ropy a zemního plynu.⁶⁴⁹

V roce 2022 se Turecko snažilo o usmíření s východní vládou a navázalo oficiální vztahy s tobrúckou Sněmovnou reprezentantů. Souvisí to jednak s přechodem Fathího Bášághy (původně z tripolské Vlády národní dohody) na východní stranu (byl jmenován premiérem nové prozatímní vlády – viz výše) a také s širším urovnáním vztahů Turecka se Spojenými arabskými emiráty, Saúdskou Arábií a Egyptem.⁶⁵⁰

Evropská unie

Postoje jednotlivých zemí EU ke krizi v roce 2011 a k následnému vojenskému zásahu již byly popsány na začátku této kapitoly. EU následně pečlivě sledovala další vývoj, do sporů vygradovaných v roce 2014 se nezapojovala. Od roku 2015 podporuje EU Vládu národní dohody jako mezinárodně uznávaného zástupce Libye. Jednotlivé evropské státy ale měly v určitých obdobích i jinou, nezávislou agendu. Například Francie podporovala Haftara v dobách

⁶⁴⁹ Polat, F. (2023).

⁶⁵⁰ Gurbuz, M. (2023).

jeho bojů proti islamistickému Kongresu, ale i později v roce 2019, když bojoval s as-Sarrádem, i když oficiálně uznávala Vládu národní dohody.

Evropská unie připravuje různé balíčky pomoci Libyi, dotýká se jí zejména problém migrace, neboť Libye je tradičně významnou tranzitní zemí, proto jsou evropské státy v kontaktu s libyjskou politickou reprezentací a snaží se situaci řešit. Aktivní je zejména Itálie, která podepisuje s Libyí různé dohody a memoranda o přátelství a vzájemné pomoci. Další evropská pomoc se má týkat podpory ekonomiky, státní správy a bezpečnosti.⁶⁵¹

Další výzvy pro Libyi

Vyřešení vnitropolitického konfliktu v Libyi je v nedohlednu, neboť během let bojů byl zcela zničen systém legitimity vysokých státních institucí a spolu s tím i důvěra lidí v tyto instituce. Vlna VII výzkumu Arab Barometer se ptala, kdo má být podle Libyjců hlavní zodpovědná síla za vyjednávání a proces usmíření. Většina respondentů (tedy 36 %) tuto roli očekává od výboru významných osobností a kmenových vůdců, dalších 20 % preferuje jako mediátora Prezidentský výbor, 16 % uvedlo Nejvyšší soudní výbor. Pouze 12 % důvěřuje v této věci Organizaci spojených národů. Současně s tím se prokázala silná nedůvěra v parlament a Nejvyšší státní radu.⁶⁵²

Průzkum dále nepřekvapivě potvrdil, že Libyjci jsou zcela nespokojeni se současným stavem vzdělávacího systému i se systémem zdravotní péče (nedostatek nemocnic, nedostatek léčiv, nedostatek lékařů a sester). Poukázal také na každodenní výpadky dodávek energie, na necitlivost vlády vůči potřebám občanů a na problém rasismu v zemi.⁶⁵³

Kromě všech výše uvedených se Libye potýká s řadou dalších problémů, jako je soustavné porušování lidských práv, množství násilí, nerozvinutá občanská společnost a aktivismus. Všechny výše probírané konflikty a spory a neexistence právního státu zlikvidovaly občanský aktivismus, omezily svobodný projev a zatlačily je do kyberprostoru. V roce 2021 Vláda národní

⁶⁵¹ Assad, A. (2018).

⁶⁵² Arab Barometer VII. Libya Report (2022: 4).

⁶⁵³ Arab Barometer VII. Libya Report (2022: 9 27).

dohody vydala nařízení o svobodě sdružování, které umožňuje neschválit registraci různých občanských organizací a v roce 2023 dokonce vláda zneplatnila registraci všech občanských sdružení vzniklých po roce 2011. V září 2022 byla schválena Sněmovnou reprezentantů opatření proti kyberkriminalitě, měly být účinné především proti terorismu a dezinformacím, ale podobně jako protiteroristický zákon mohou být snadno zneužity proti všem nepohodlným svobodným názorům, aktivistům v kyberprostoru nebo nezávislým novinářům.⁶⁵⁴

⁶⁵⁴ Khalifa, A. (2023).

Literatura

- „Bilqásim“: Chusúm Líbja wa Misr atháru qadljat „Dzaghbúb“ li-ifsád ‘aláqát al-baladajn. *El-Watan News*. 21.7.2018 [online], [cit. 17.9.2018]. Dostupné z: <https://www.elwatannews.com/news/details/3540122>
- „Day of rage“ kicks off in Libya. *Al Jazeera English*. 17.2.2011 [online], [cit. 3.7.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/02/201121755057219793.html>
- A‘dá’ al-madžlis al-intiqáli. *Al-madžlis al-watani al-intiqáli – Líbja*. 18.6.2012 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: http://www.ntc.gov.ly/index.php?option=com_content&view=article&id=64&Itemid=13
- Abducted Serbs „killed in US air strikes“ in Libya. *Al Jazeera*. 20.2.2016 [online], [cit. 29.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2016/02/abducted-serbs-killed-air-strikes-libya-160220131703369.html>
- Abdullah Senusi holds court at Tripoli’s Radisson Blu Mahari Hotel. *Libya Herald*. 13.6.2017 [online], [cit. 8.7.2018]. Dostupné z: <https://www.libya-herald.com/2017/06/13/abdullah-senussi-holds-court-at-tripolis-radisson-blu-mahari-hotel/>
- Abu Al-Qasem Al-Rabo (2018): Libyan tribes: Part of the problem or a solution? *Libya Tribune*. 11.8.2018 [online], [cit. 13.9.2018]. Dostupné z: <http://en.minbarlibya.org/2018/08/11/libyan-tribes-part-of-the-problem-or-a-solution/>
- Ad-dawr ar-rúsi wa áfáq al-‘aláqát ma’a Líbja. *Líbja al-chabar*. 17.9.2018 [online], [cit. 17.9.2018]. Dostupné z: <http://www.libyaalkhabar.com/>
- Aftandilian, G. (2017): Egypt Still Banking on Libya’s Haftar While Reaching Out to Other Leaders. *Arab Center*. 4.12.2017 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: http://arabcenterdc.org/policy_analyses/egypt-still-banking-on-libyas-haftar-while-reaching-out-to-other-leaders/
- Alharathy, S. (2017): Tribal clashes erupt in south Libya. *Libya Observer*. 22.9.2017 [online], [cit. 16.9.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaobserver.ly/news/tribal-clashes-erupt-south-libya>
- Ali, A.S. (2017): Haftar and Salafism: A Dangerous Game. *Atlantic Council, Rafik Hariri Center for the Middle East*. [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: https://www.academia.edu/33528723/Libya_-_Haftar_and_Salafism_A_Dangerous_Game?auto=download&campaign=weekly_digest

- Ali, I. Stewart, P. (2017): U.S. strikes in Libya kill more than 80 Islamic State fighters. *Reuters*. 19.1.2017 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-usa-libya-strike-idUSKBN15320U>
- Al-Imárat tastathmiru fí mab'úth al-Umam al-muttahida ilá Líbjá. *Minbar Líbjá*. 8.5.2018 [online], [cit. 20.9.2018]. Dostupné z: <http://www.minbar-libya.org/?p=10894>
- Al-Sirraj says it's about time Libya's crisis ended, proposes a road map. *The Libya Observer*. 16.7.2017 [online], [cit. 17.7.2017]. Dostupné z: <https://libyaobserver.ly/news/al-sirraj-says-its-about-time-libyas-crisis-ended-proposes-road-map>
- Al-Warfalli, Ayman (2017): East Libyan forces recapture oil ports. *Reuters*. 14.3.2017 [online], [cit. 16.6.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-security-oil-terminals-idUSKBN16L2TG>
- Alwija tu'lin bad' „ma'arakat tathír“ Líbjá. *Erem News*. 8.10.2014 [online], [cit. 28.7.2016]. Dostupné z: <https://www.eremnews.com/news/arab-world/50973>
- Amalíjat „Fadžr Líbjá“. *Al Jazeera*. 23.8.2014 [online], [cit. 28.7.2016]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2014/8/23/>
- Aman, A. Youssef, A.R. (2013): Egypt-Libya: Public Smiles and Hidden Disagreements. *Al Akhbar*. 5.11.2013 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <http://english.al-akhbar.com/node/17514>
- Ansar al-Sharia. *National Counterterrorism Center*. Nedatováno [online], [cit. 7.7.2016]. Dostupné z: http://www.nctc.gov/site/groups/ansar_al_sharia.html
- Arab Barometer VII. Libya Report (2022): Arab Barometer [online], [cit. 20.7.2023]. Dostupné z: https://www.arabbarometer.org/wp-content/uploads/ABVII_Libya_Report-EN.pdf
- Arab states seek Libya no-fly zone. *Al Jazeera English*. 12.3.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/03/201131218852687848.html>
- Assad, A. (2018): EU in full support of Libya, says Mogherini as it commends resumption of oil exports. *Libya Observer*. 14.7.2018 [online], [cit. 14.7.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaobserver.ly/news/eu-full-support-libya-says-mogherini-it-commends-resumption-oil-exports>

- Assad, A. (2018): Tobruk parliament to resort to direct election of president for Libya if next session fails to hold. *The Libya Observer*. 27.8.2018 [online], [cit. 13.9.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaobserver.ly/news/tobruk-parliament-resort-direct-election-president-libya-if-next-session-fails-hold>
- Beckford, M. (2011): Libya attacks criticised by Arab League, China, Russia and India. *The Telegraph*. 21.3.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8393950/Libya-attacks-criticised-by-Arab-League-China-Russia-and-India.html>
- Ben Ibrahim, A. (2017): Benghazi Defense Brigades say they are ready to disband group. *The Libya Observer*. 23.6.2017 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaobserver.ly/news/benghazi-defense-brigades-say-they-are-ready-disband-group>
- Ben Ibrahim, A. (2017): Ramadan ended with tribal clashes in southern Libya. *The Libya Observer*. 26.6.2017 [online], [cit. 16.9.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaobserver.ly/news/ramadan-ended-tribal-clashes-southern-libya>
- Ben Lamma, M. (2017): The Tribal Structure in Libya: Factor for fragmentation or cohesion? *Fondation pour la recherche stratégique*. [online], [cit. 16.9.2018]. Dostupné z: <https://www.frstrategie.org/web/documents/programmes/observatoire-du-monde-arabo-musulman-et-du-sahel/publications/en/14.pdf>
- Benghazi Defence Brigades claims seizing Libyan cities. *Al Jazeera*. 4.3.2017 [online], [cit. 10.4.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2017/03/libyan-group-captures-cities-oil-ports-170304111432940.html>
- Besikri, S. (2016): Líbjá wa misr: ‘aláqát jaghibu ‘anhá al-ba‘ad al-istrátídží. *Markaz al-Džazíra li-d-dirását*. 29.10.2016 [online], [cit. 17.9.2018]. Dostupné z: <http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2013/10/2013102813133392713.html>
- Bibbo, B. (2017): What is Russia’s endgame in Libya? *Al Jazeera*. 22.1.2017 [online], [cit. 18.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/01/russia-endgame-libya-170116061913370.html>
- Bi-l-fídjúú ... „Šúra Benghazi“ jata‘ahhadu min sáhat al-mahkama fi-dh-dhikra as-sádísá li-th-thawra bi-muwásalat al-qítál. *Al-Marsad*. 18.2.2017 [online], [cit. 14.7.2018]. Dostupné z: <https://almarsad.co/2017/02/18/>

- Black, I. (2011): The Libyan Islamic Fighting Group – from al-Qaida to the Arab spring. *The Guardian*. 5.9.2011 [online], [cit. 14.9.2016]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2011/sep/05/libyan-islamic-fighting-group-leaders>
- Boduszynski, M.P. (2014): Qatar and Libya: Diminishing Returns. *GS4*. 7.8.2014 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: <http://gulfstateanalytics.com/archives/work/136>
- Botelho, G. Starr, B. (2016): 49 killed in U.S. airstrike targeting terrorists in Libya. *CNN*. 20.2.2016 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <http://edition.cnn.com/2016/02/20/africa/libya-us-airstrike-isis/index.html>
- Budeme pokračovat v náletech v Libyi, shodli se ministři NATO. *NATO aktual*. 14.4.2011 [online], [cit. 17.7.2016]. Dostupné z: http://www.natoaktual.cz/budeme-pokracovat-v-naletech-v-libyi-shodli-se-ministri-nato-pl9-/na_zpravy.aspx?c=A110419_150455_na_zpravy_m02
- Cody, E. (2011): Arab League condemns broad bombing campaign in Libya. *The Washington Post*. 20.3.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: https://www.washingtonpost.com/world/arab-league-condemns-broad-bombing-campaign-in-libya/2011/03/20/AB1pSg1_story.html
- Colombo, S. (2013): “The GCC Countries and the Arab Spring: Between Outreach, Patronage and Repression”. In: Davis, J. (ed.): *The Arab Spring and Arab Thaw: Unfinished Revolutions and the Quest for Democracy*. New York: Routledge, s. 163–178.
- Cousins, M. (2017): Serraj and Haftar agree on ceasefire, elections and Skhirat accord during French talks. *Libya Herald*. 25.7.2017 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaherald.com/2017/07/25/serraj-and-hafter-agree-on-ceasefire-elections-and-skhirat-accord-during-french-talks/>
- Cruikshank, P. Robertson, N. Lister, T. Karadsheh, J. (2014): ISIS finds support in Libya. *CNN*. 18.11.2014 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://edition.cnn.com/2014/11/18/world/isis-libya/index.html>
- Cusack, R. (2017): Libyan Tribes defecting from Tripoli towards Haftar. *The New Arab*. 21.3.2017 [online], [cit. 4.7.2017]. Dostupné z: <https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2017/3/21/libyan-tribes-defecting-from-tripoli-towards-haftar>

- Dabrowska, K. (2013): Libya in 2012: Achievements and Challenges. *The Tripoli Post*. 2.1.2013 [online], [cit. 12.9.2016]. Dostupné z: <http://www.tripolipost.com/articledetail.asp?c=1&i=9702>
- Daleh, M. (2014): Dawn of Libya forces impose control on Tripoli. *Al Monitor*. 25.8.2014 [online], [cit. 15.9.2016]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/security/2014/08/libya-tripoli-control-hifter-tribal-forces.html>
- Dawlat al-Imárát taštari Ghassán Saláma ajdan ... wa ad-dahíja Líbjá al-miskína. *Achbár Líbjá*. 8.5.2018 [online], [cit. 20.9.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaakhbar.com/libya-news/649117.html>
- Declaration of Intent Between the U.S. Department of Justice and the Libyan Ministry of Justice. *Embassy of the United States, Tripoli, Libya*. 2.12.2013 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <https://libya.usembassy.gov/en-120213.html>
- Dentice, G. (2017): Egypt's Security and Haftar: al-Sisi's strategy in Libya. *Istituto per gli Studi di politica Internazionale*. 2.2.2017 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <http://www.ispionline.it/it/publicazione/egypts-security-and-haftar-al-sisis-strategy-libya-16284>
- Diab, F. (2018): Will Saif al-Islam Gaddafi run in Libyan elections? *Al Jazeera*. 22.3.2018 [online], [cit. 8.7.2018]. Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/news/2018/03/saif-al-islam-gaddafi-run-libyan-elections-180322134813539.html>
- Egypt calls for foreign intervention in Libya. *Al Jazeera*. 17.2.2015 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2015/02/egypt-calls-international-intervention-libya-150217083047088.html>
- Egypt Calls for Lifting of Arms Embargo on Libya. *US News*. 13.5.2017 [online], [cit. 21.6.2017]. Dostupné z: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2017-05-13/egypt-calls-for-lifting-of-arms-embargo-on-libya>
- Egypt's Sisi says Libya intervention risky, supports eastern commander. *Reuters*. 17.3.2016 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-security-sisi-idUSKCN0WJ12M>
- Egyptian official: Intervention in Libya inevitable. *The Libya Observer*. 25.9.2016 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <https://www.libyaobserver.ly/news/egyptian-official-intervention-libya-inevitable>

- El-Gamaty, G. (2017): Qatar, the UAE and the Libya connection. *Al Jazeera*. 12.6.2017 [online], [cit. 20.9.2018]. Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2017/06/qatar-uae-libya-connection-170612080219306.html>
- El-Gamaty, G. (2018): A weakened Khalifa Haftar means more instability for Libya. *Al Jazeera*. 17.4.2018 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/weakened-khalifa-haftar-means-instability-libya-180417105543440.html>
- Elumami, A., Laessing, U. (2014): Gunmen loyal to ex-general storm Libyan parliament, demand suspension. *Reuters*. 18.5.2014 [online], [cit. 16.9.2016]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-violence-idUSBREA4G04A20140518>
- Elumami, A. (2016): Libyan forces fight Islamic State in Sirte, predict city to fall soon. *Reuters*. 9.6.2016 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKCN0YV1F5>
- Engel, A. (2014): Libya's Growing Risk of Civil War. *The Washington Institute*. 20.5.2014 [online], [cit. 16.9.2016]. Dostupné z: <http://www.washington-institute.org/policy-analysis/view/libyas-growing-risk-of-civil-war>
- Factbox: Italian relations with Libya. *Reuters*. 11.6.2009 [online], [cit. 7.7.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-italy-libya-relations-factbox-sb-idUSTRE55A3MI20090611>
- Fetouri, M. (2016): The story behind the general who will likely shape Libya's future. *Al-Monitor*. 9.5.2016 [online], [cit. 12.9.2016]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/libya-general-khalifa-hifter-uniting-leader.html>
- Fighting in Libya's Capital as One Government Seizes Another's Compound. *NY Times*. 15.3.2017 [online], [cit. 17.7.2017]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2017/03/15/world/middleeast/libya-tripoli-fighting.html>
- Fighting Islamic State in Libya. *The Economist*. 17.6.2016 [online], [cit. 26.6.2017]. Dostupné z: <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21700723-battle-sirte-fighting-islamic-state-libya>
- Fighting rages in Libya's Benghazi. *Al Jazeera*. 4.11.2014 [online], [cit. 12.7.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/11/fighting-rages-libya-benghazi-2014113212523382483.html>

- French advisers helping Libyan forces fight Islamic State in Benghazi: Libyan commander. *Reuters*. 25.2.2016 [online], [cit. 29.6.2017]. Dostupné z: <http://af.reuters.com/article/topNews/idAFKCN0VY1E8>
- Gartenstein-Ross, D. Barr, N. (2015): Dignity and Dawn: Libya's Escalating Civil War. *ICCT, International Centre for Counter-Terrorism – The Hague*. February 2015 [online], [cit. 16.9.2016]. Dostupné z: <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Gartenstein-Ross-Barr-Dignity-and-Dawn-Libyas-Escalating-Civil-War-February2015.pdf>
- General National Congress Elections in Libya: Final Report. *The Carter Center, Atlanta*. 2012. [online], [cit. 20.9.2016]. Dostupné z: https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/libya-070712-final-rpt.pdf
- Global Humanitarian Overview 2016. *UNOCHA*. 2016 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <https://www.unocha.org/sites/unocha/files/GHO-2016.pdf>
- Gombár, E. (2007). *Kmeny a klany v arabském Maghribu*. Praha: Karolinum.
- Government of National Accord. *Temehu*. 2006 2018 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://www.temehu.com/gna.htm>
- Graeber, D. (2017): Libya confirms restart of its largest oil field. *UPI*. 28.4.2017 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://www.upi.com/Libya-confirms-restart-of-its-largest-oil-field/9951493376118/>
- Graham-Harrison, E. Stephen, Ch. (2016): Libyan forces claim Sirte port captured from Isis as street battles rage. *The Guardian*. 11.6.2016 [online], [cit. 29.6.2017]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/10/libyan-forces-fight-street-battles-with-isis-for-control-of-sirte>
- Grant, G. (2012): Party Profile: The National Forces Alliance. *Libya Herald*. 1.7.2012 [online], [cit. 19.7.2016]. Dostupné z: <https://www.libyaherald.com/2012/07/01/party-profile-the-national-forces-alliance/>
- Gritten, D. (2011): Key figures in Libya's rebel council. *BBC*. 25.8.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12698562>
- Guide to key Libyan militias. *BBC News*. 11.1.2016 [online], [cit. 14.9.2016]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-19744533>
- Gunmen attack Russian embassy in Libya's Tripoli. *RT*. 2.10.2013 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <https://www.rt.com/news/libya-russian-embassy-attack-651/>

- Gurbuz, M. (2023): Turkey Faces a Dilemma in its Foreign Policy Toward Libya. *Arab Center Washington DC*. 24.1.2023 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <https://arabcenterdc.org/resource/turkey-faces-a-dilemma-in-its-foreign-policy-toward-libya/>
- Hadi, S. (2016): *Looming Black Shadows: The Rise of Terrorist States and the New Generation al-Qaeda*. Partridge Publishing.
- Haftar and ISIL fighters launch attacks in Libya. *Al Jazeera*. 2.6.2017 [online], [cit. 16.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2017/06/haftar-isil-forces-launch-attacks-libya-170602170049944.html>
- Haftar dissolves Zintan-based brigade after freeing Saif Al-Islam Gaddafi. *Libyan Express*. 12.6.2017 [online], [cit. 18.6.2017]. Dostupné z: <http://www.libyanexpress.com/haftar-dissolves-zintan-based-brigade-after-freeing-saif-al-islam-gaddafi/>
- Haftar turns to Moscow for billions of dollars in support. *Middle East Eye*. 19.1.2017 [online], [cit. 16.6.2017]. Dostupné z: <http://www.middleeasteye.net/news/libyan-renegade-general-calls-moscow-billions-dollars-support-1725364136>
- Haftar's forces say they have captured Libyan city of Derna. *Reuters*. 28.6.2018 [online], [cit. 8.7.2018]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-derna/haftars-forces-say-they-have-captured-libyan-city-of-derna-idUSKBN1JO339>
- Hatitah, A. (2011): Libyan Tribal Map: Network of Loyalties that Will Determine Gaddafi's Fate. *Le Sud en Mouvement*. 24.2.2011 [online], [cit. 4.7.2017]. Dostupné z: <http://www.cetri.be/Libyan-Tribal-Map-Network-of?lang=fr>
- Hill, E. (2011): Libya survivor describes 1996 prison massacre. *Al Jazeera*. 21.10.2011 [online], [cit. 7.7.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/09/20119223521462487.html>
- Chengu, G. (2016): Libya. From Africa's Richest State Under Gaddafi, to Failed State After NATO Intervention. *Global Research*. 14.9.2016 [online], [cit. 3.7.2017]. Dostupné z: <http://www.globalresearch.ca/libya-from-africas-richest-state-under-gaddafi-to-failed-state-after-nato-intervention/5408740>
- Chothia, F. (2015): Islamic State gains Libya foothold. *BBC News*. 24.2.2015 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-31518698>

- In standoff, Libyans protest over parliament extension. *Reuters*. 7.2.2014 [online], [cit. 15.9.2016]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-crisis-idUSBREA161MH20140207>
- IOM Libya Brief. *International Organization for Migration*. 2016 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <https://www.iom.int/countries/libya>
- Irisch, J. (2018): France to push Libya accord at new Paris meeting, diplomats say. *Reuters*. 23.5.2018 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-france/france-to-push-libya-accord-at-new-paris-meeting-diplomats-say-idUSKCN11O208>
- Irregular Migration via the Central Mediterranean. *European Political Strategy Centre*. 2.2.2017 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/epsc/publications/strategic-notes/irregular-migration-central-mediterranean_en
- Isis attack on Libya election commission kills more than a dozen. *The Guardian*. 3.5.2018 [online], [cit. 8.7.2018]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/03/isis-attack-on-libya-election-commission-kills-more-than-a-dozen>
- Jawad, R. (2013): Why gunmen have turned off Libya's oil taps. *BBC news*. 11.9.2013 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-24051371>
- Jelínek, A. (2019): *Politicko-geografická analýza postavení islamistických stran v Egyptě a Tunisku* [nevydaná diplomová práce]. UK, Přírodovědecká fakulta.
- Jones, A.G. (2014): *A Persistent Threat: The Evolution of Al Qaeda and Other Salafi Jihadists*. Washington: National Defense Research Institute.
- Kaddáfímu už nezbývá moc vojenských sil, tvrdí NATO. *NATO aktual*. 11.7.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: http://www.natoaktual.cz/kaddafimu-uz-nezbyva-moc-vojenskych-sil-tvrdi-nato-f85-/na_zpravy.aspx?c=A110728_220314_na_zpravy_m02
- Karadsheh, J. Fantz, A. (2014): Rival Libyan militias battle for Tripoli airport. *CNN*. 13.7.2014 [online], [cit. 16.9.2016]. Dostupné z: <http://edition.cnn.com/2014/07/13/world/africa/libya-airport-battle/>
- Karadsheh, J. (2012): Liberal coalition makes strides in historic Libyan election. *CNN*. 18.7.2012 [online], [cit. 19.7.2016]. Dostupné z: <http://edition.cnn.com/2012/07/17/world/africa/libya-election/>

- Khalaf, R. (2011): Qatar set to reap benefits from Libya mission. *Financial Times*. 30.3.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: <https://next.ft.com/content/95511e4e-5aed-11e0-a290-00144feab49a>
- Khalifa, A. (2023): Al-harb 'alá al-hurújját fí Líbja. *Mudžára al-isláh al-'arabí*. 13.7.2023 [online], [cit. 19.7.2023]. Dostupné z: <https://www.arab-reform.net/ar/publication/>
- Khalifa Haftar forces capture key Libya oil terminals. *Al Jazeera*. 14.3.2017 [online], [cit. 10.4.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2017/03/khalifa-haftar-forces-capture-key-libya-oil-terminals-170314155659506.html>
- Khan, M. Mezran, K. (2013): The Libyan Economy after the Revolution: Still No Clear Vision. *Atlantic Council, Rafik Hariri Center for the Middle East. Washington*. [online], [cit. 8.5.2017]. Dostupné z: https://www.files.ethz.ch/isn/169054/libyan_economy_after_revolution_no_clear_vision.pdf
- Kingsley, P. (2016): 2016 sets new record for asylum seekers reaching Italy by boat. *The Guardian*. 28.11.2016 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/28/2016-sets-new-record-for-asylum-seekers-reaching-italy-by-boat>
- Kirkpatrick, D.D. (2012): Election Results in Libya Break an Islamist Wave. *The New York Times*. 8.7.2012 [online], [cit. 19.7.2016]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/2012/07/09/world/africa/libya-election-latest-results.html>
- Kuznetsov, V. (2017): What is Russia's thinking on Libya? *Al Monitor*. 5.3.2017 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/03/russia-libya-sarraj-foreign-policy-putin-hifter.html>
- Lacher W. (2016): Libya's Local Elites and the Politics of Alliance Building. In: *Mediterranean Politics*, 21:1, s. 64-85.
- Lajla qásija fí Taráblus hija al-aswa' mundhu 'amalújjat „Fadžr Líbja“. *Al-Marsad*. 21.9.2018 [online], [cit. 21.9.2018]. Dostupné z: <https://almarsad.co/2018/09/21/>
- Lee, J. (2017): NSG Leader „Wounded“ in Tripoli Clashes. *Libya Business News*. 16.3.2017 [online], [cit. 18.6.2017]. Dostupné z: <https://www.libya-businessnews.com/2017/03/16/nsg-leader-wounded-in-tripoli-clashes/>

- Lewis, A. (2017): Islamic State shifts to Libya's desert valley after Sirte defeat. *Reuters*. 10.2.2017 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-security-islamicstate-idUSKBN15P1GX>
- Lewis, A. (2017): U.S. envoi endorses Libya's U.N.-backed government in whirlwind visit to Tripoli. *Reuters*. 23.5.2017 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-security-usa-idUSKB-N18J2HR>
- Libjá .. Abraz al-mahattát al-fáriqa mundhu suqút al-Qadhdháfi hattá al-jawm. *Libjá al-chabar*. 17.9.2018 [online], [cit. 17.9.2018]. Dostupné z: <http://www.libyaalkhabar.com/>
- Libya „wants to expand economic, development cooperation“ with US. *The New Arab*. 1.6.2018 [online], [cit. 18.9.2018]. Dostupné z: <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2018/6/1/libya-wants-to-expand-economic-development-cooperation-with-us>
- Libya 2012. *African Economic Outlook*. 2012 [online], [cit. 3.7.2017]. Dostupné z: <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Generic-Documents/Libya%20Full%20PDF%20Country%20Note.pdf>
- Libya begins election amid violence. *Al Jazeera*. 25.6.2014 [online], [cit. 15.9.2015]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/libya-prepares-vote-amid-tensions-201462411369559322.html>
- Libya beyond the Revolution: Challenges and Opportunities. *International Monetary Fund*. 2012 [online], [cit. 10.7.2017]. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/dp/2012/1201mcd.pdf>
- Libya Crude Oil Production. *Trading Economics*. 2023 [online], [cit. 13.7.2023]. Dostupné z: <https://tradingeconomics.com/libya/crude-oil-production>
- Libya Dawn targets eastern oil ports. *The Economist*. 17.12.2014 [online], [cit. 12.7.2017]. Dostupné z: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1052591689&Country=Libya&topic=Economy&subtopic=Forecast&subsubtopic=Policy+trends&u=1&pid=561419040&oid=561419040>
- Libya GDP. *Trading Economics*. Nedatováno [online], [cit. 13.7.2023]. Dostupné z: <https://tradingeconomics.com/libya/gdp>
- Libya minister quits over Sufi shrine attack. *Al Jazeera*. 27.8.2012 [online], [cit. 14.9.2016]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/video/africa/2012/08/201282665348545366.html>

- Libya offers further apology for US deaths. *Al Jazeera*. 20.9.2012 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2012/09/201292015445965320.html>
- Libya Overview. *The World Bank*. 2023 [online], [cit. 13.7.2023]. Dostupné z: <http://www.worldbank.org/en/country/libya/overview>
- Libya strongman says UN-backed government's mandate expired. *Enca*. 18.12.2017 [online], [cit. 2.8.2018]. dostupné z: <https://www.enca.com/africa/libya-strongman-says-un-backed-governments-mandate-expired>
- Libya supreme court rules anti-Islamist parliament unlawful. *The Guardian*. 6.11.2014 [online], [cit. 15.9.2016]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/06/libya-court-tripoli-rules-anti-islamist-parliament-unlawful>
- Libya, Election for Majlis al Nuwab. *Election Guide*. Nedatováno [online], [cit. 15.9.2016]. Dostupné z: <http://www.electionguide.org/elections/id/2798/>
- Libya. Country Studies. *The World Factbook*. 2004 2008 [online], [cit. 10.7.2017]. Dostupné z: <http://worldfacts.us/Libya.htm>
- Libya. GDP at market prices (current US\$). *The World Bank*. 2016 [online], [cit. 7.7.2016]. Dostupné z: <http://data.worldbank.org/country/libya>
- Libya. *The World Bank*. 2016 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://pubdocs.worldbank.org/en/282581475460786200/Libya-MEM-Fall-2016-ENG.pdf>
- Libya. *UNHCR*. 2016 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <http://reporting.unhcr.org/node/12003?y=2016#year>
- Libya: ICRC continues to respond to emergencies. *International Committee of the Red Cross*. 12.4.2012 [online], [cit. 13.9.2016]. Dostupné z: <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/update/2012/libya-update-2012-04-12.htm>
- Libya: June 1996 Killings at Abu Salim Prison. *Human Rights Watch*. 27.6.2006 [online], [cit. 7.7.2017]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2006/06/27/libya-june-1996-killings-abu-salim-prison>
- Libya: Stop Attacks on Sufi Sites. *Human Rights Watch*. 31.8.2012 [online], [cit. 14.9.2016]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2012/08/31/libya-stop-attacks-sufi-sites>
- Libya's Constitution of 2011. *Constitute Project*. Nedatováno [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: https://www.constituteproject.org/constitution/Libya_2011.pdf

- Libya's Economic Outlook – April 2017. *The World Bank*. 2017 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://www.worldbank.org/en/country/libya/publication/economic-outlook-april-2017>
- Libya's election: Dismal democrats. *Economist*. 28.6.2014 [online], [cit. 15.9.2016]. Dostupné z: <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21605948-few-libyans-put-much-faith-weeks-general-election-dismal-democrats>
- Libya's former PM Zeidan flees country. *Al Jazeera*. 12.2.2014 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2014/03/libya-former-pm-zeidan-flees-country-201431293641375416.html>
- Libya's major Sharara oil field has reopened after a workers' protest. *Rigzone*. 9.6.2017 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: http://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/150522/libyas_sharara_oil_field_reopens_after_strike
- Libya's NOC to resume oil exports from eastern terminals. *Al Jazeera*. 11.7.2018 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/news/2018/07/libya-noc-announces-resumption-oil-exports-180711095201807.html>
- Libya's rival governments agree path to peace: Reports. *Middle East Eye*. 24.4.2017 [online], [cit. 17.7.2017]. Dostupné z: <http://www.middleeasteye.net/news/italy-brokers-diplomatic-breakthrough-between-libyas-warring-sides-196239825>
- Libya's Sharara oil field shut again as pipeline blocked. *Al Arabiya*. 10.4.2017 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2017/04/10/Libya-s-Sharara-oil-field-shut-again-as-pipeline-blocked.html>
- Libya's Warfalla tribe. *Reuters*. 1.9.2011 [online], [cit. 4.7.2011]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-warfalla-profile-idUSTRE78028R20110901>
- Libyan „prison massacre grave“ revives painful memories. *BBC Africa*. 26.9.2011 [online], [cit. 7.7.2017]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-15058755>
- Libyan court sentences Gaddafi son Saif, eight other ex-officials to death. *Reuters*. 28.7.2015 [online], [cit. 10.7.2017]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKCN0Q20UP20150728>

- Libyan Dawn: Map of allies and enemies. *Al Arabiya Institute for Studies*. 25.8.2014 [online], [cit. 15.9.2016]. Dostupné z: <http://english.alarabiya.net/en/perspective/alarabiya-studies/2014/08/25/Libyan-Dawn-Map-of-allies-and-enemies.html>
- Libyan Islamic Fighting Group (LIFG). *Global Security*. Nedaťováno [online], [cit. 14.9.2016]. Dostupné z: <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/lifg.htm>
- Libyan People. *Temehu*. Nedaťováno [online], [cit. 3.7.2017]. Dostupné z: <https://www.temehu.com/Libyan-People.htm>
- Libyan rebels agree to reopen two oil terminals after deal. *BBC*. 7.4.2014 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/business-26915907>
- Libyans launch campaign to stop Egyptian „invasion“. *Libyan Express*. 1.6.2017 [online], [cit. 18.6.2017]. Dostupné z: <http://www.libyanexpress.com/libyans-launches-campaign-to-stop-egyptian-invasion/>
- Lifting Libyan arms embargo is „premature“ Russia’s acting UN envoi. *RT*. 19.4.2017 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <https://www.rt.com/news/385349-libya-arms-embargo-russia/>
- Markey, P. El Yaakoubi, A. (2014): Huge blaze out of control in Tripoli battle as Libya slides into chaos. *Reuters*. 28.7.2014 [online], [cit. 16.9.2016]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKBN0FW09720140728>
- Micallef, J. V. (2015): The Islamic State in Libya: Why it Matters. *The World Post*. 19.12.2015 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: http://www.huffingtonpost.com/joseph-v-micallef/the-islamic-state-in-liby_b_8842944.html
- Missaglia, N. (2017): Chaos in Libya: A Background. *Istituto per gli Studi di politica Internazionale*. 2.2.2017 [online], [cit. 18.6.2017]. Dostupné z: <http://www.ispionline.it/en/articoli/articolo/sicurezza-mediterraneo-medio-oriente/chaos-libya-background-16290>
- Mohareb, H. Sarrar, S. El Wardany, S. (2017): Libya’s Biggest Oil Field Boosts Production, Raising the Country’s Output. *Bloomberg*. 31.5.2017 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-05-31/libya-biggest-oil-field-recovery-boosts-opec-country-s-output>

- Mokhefi, M. (2011): Gaddafi's régime in relation to the Libyan tribes. *Al Jazeera Centre for Studies*. 20.3.2011 [online], [cit. 4.7.2017]. Dostupné z: http://www.aljazeera.net/mritems/streams/2011/3/20/1_1049205_1_51.pdf
- More than 31 killed in Libya tribal clashes this month. *News 24*. 14.5.2018 [online], [cit. 16.9.2018]. Dostupné z: <https://www.news24.com/Africa/News/more-than-31-killed-in-libya-tribal-clashes-this-month-20180513>
- Mu'álát al-wad' bi-Líbjá má ba'd Haftar. *Markaz al-Džazíra li-d-dirását*. 22.4.2018 [online], [cit. 21.9.2018]. Dostupné z: <http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2018/04/180422102045753.html>
- Murray, R. (2015): Libya: A tale of two governments. *Al Jazeera*. 4.4.2015 [online], [cit. 15.9.2016]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/2015/04/libya-tale-governments-150404075631141.html>
- National Transitional Council – Libya. *NTC Libya*. Nedatováno [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: <http://ntclibya.org/>
- NATO and Libya (Archived). *North Atlantic Treaty Organization*. 9.11.2015 [online], [cit. 15.7.2016]. Dostupné z: http://www.nato.int/eps/en/natolive/topics_71652.htm
- NATO prodloužilo operaci v Libyi o dalších 90 dnů, nálety budou pokračovat. *NATO aktual*. 1.6.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: http://www.natoaktual.cz/nato-prodlouzilo-operaci-v-libyi-o-dalsich-90-dnu-nalety-budou-pokracovat-14j-na_zpravy.aspx?c=A110603_110401_na_zpravy_m02
- NOC, About Us. *National Oil Corporation*. 2018 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://noc.ly/index.php/en/about-us-2>
- Operace Unified Protector. *NATO aktual*. 1/2012 [online], [cit. 17.7.2016]. Dostupné z: http://data.idnes.cz/soubory/na_knihovna/A150217_M02_027_FB1201_LIBYE.PDF
- Operation Odyssey Dawn (Libya): Background and Issues for Congress. *Congressional Research Service*. 30.3.2011 [online], [cit. 17.7.2016]. Dostupné z: <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R41725.pdf>
- Pack, J. – Pack, F. (2012): Libya's election: Uncertainty before and after. *Al Jazeera*. 6.7.2012 [online], [cit. 19.7.2016]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/07/20127613111533522.html>

- Pack, J. Smith, R. Mezran, K. (2017): The Origins and Evolution of ISIS in Libya. *Atlantic Council, Rafik Hariri Center for the Middle East*. [online], [cit. 26.6.2017]. Dostupné z: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/The_Origins_and_Evolution_of_ISIS_in_Libya_web_0619.pdf
- Polat, F. (2023): Türkiye-Libya Relations: A Post-Election Assessment. *Carnegie Endowment for International Peace*. 13.7.2023 [online], [cit. 19.7.2023]. Dostupné z: <https://carnegieendowment.org/sada/90195>
- Power Balance Shifts Towards Haftar as LNA Seizes Jufra and Misratans & BDB Withdraw. *Libya-Analysis*. 7.6.2017 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <http://www.libya-analysis.com/egypt/>
- Profile: Libya's military strongman Khalifa Haftar. *BBC News*. 15.9.2016 [online], [cit. 10.4.2017]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-27492354>
- Ramani, S. (2022): How has the Ukraine war affected Russia's ties with Libya and Sudan? *Middle East Institute*. 25.4.2022 [online], [cit. 17.7.2023]. Dostupné z: <https://www.mei.edu/publications/how-has-ukraine-war-affected-russias-ties-libya-and-sudan>
- Rúsijá tamkuru fí Libijá. *RT Arabic Online*. 27.4.2018 [online], [cit. 16.9.2018]. Dostupné z: <https://arabic.rt.com/press/940724>
- Rúsijá wa Libjá tabhatháni subul ta'zíz al-'aláqát ath-thuná'ija. *Al-Bawwába*. 23.7.2018 [online], [cit. 16.9.2018]. Dostupné z: <http://www.albawabhnews.com/3205634>
- Russian embassy in Libya attacked. *Al Jazeera*. 2.10.2013 [online], [cit. 19.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2013/10/russian-embassy-libya-attacked-2013102184816204185.html>
- Russian special forces sent to back renegade Libyan general reports. *The Guardian*. 14.3.2017 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/14/russian-special-forces-deployed-in-egypt-near-libyan-border-report>
- Russian warships doing military drills in the Libyan water coordinated with Haftar's forces. *Libyan Express*. 11.1.2017 [online], [cit. 18.6.2017]. Dostupné z: <http://www.libyanexpress.com/russian-warships-doing-military-drills-in-the-libyan-water-coordinated-with-haftars-forces/>

- Saadi Qaddafi and Baghdadi Mahmoudi trials again postponed. *Libya Herald*. 20.6.2017 [online], [cit. 8.7.2018]. Dostupné z: <https://www.libyaherald.com/2017/06/20/saadi-qaddafi-and-baghdadi-mahmoudi-trials-again-postponed/>
- Salvation Government conducts a coup on GNA, takes Defence Ministry HQ. *Libyan Express*. 14.1.2017 [online], [cit. 17.7.2017]. Dostupné z: <http://www.libyanexpress.com/salvation-government-conducts-a-coup-on-gna-takes-defence-ministry-hq/>
- Samuel, H. (2018): Rival Libyan leaders in Paris agree to hold elections in December. *The Telegraph*. 29.5.2018 [online], [cit. 2.8.2018]. Dostupné z: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/05/29/rival-libyan-leaders-paris-agree-hold-elections-december/>
- Security Council Committee established pursuant to Resolution 1970 (2011) concerning Libya. *UN*. Nedatováno [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <https://www.un.org/sc/suborg/en/sanctions/1970>
- Sell, L.K. (2012): Libya nad the ICC: Inspiring Transitional Justice Reform. *Jurist*. 17.5.2012 [online], [cit. 10.7.2017]. Dostupné z: <http://www.jurist.org/hotline/2012/05/leila-hanafi-libya-ICC.php>
- Sengupta, K. (2016): The rouge private army that handed an oil field to Isis on a plate. *Independent*. 25.1.2016 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/libyas-oil-guards-accused-of-siphoning-off-countrys-supplies-for-profit-a6833401.html>
- Serraj to ask the UN Security Council to lift the arms embargo. *Libya Herald*. 23.5.2017 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <https://www.libyaherald.com/2017/05/23/serraj-to-ask-the-un-security-council-to-lift-the-arms-embargo/>
- Southern Libya tribes sign peace deal after secret talks in Rome. *Africa News*. 2.4.2017 [online], [cit. 17.7.2017]. Dostupné z: <http://www.africanews.com/2017/04/02/southern-libya-tribes-sign-peace-deal-after-secret-talks-in-rome/>
- Stephen, Ch. (2011): Libyan activists demand transparency from National Transitional Council. *The Guardian*. 13.12.2011 [online], [cit. 18.7.2016]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/13/libyan-activists-demand-transparency-ntc>

- Stephen, Ch. (2012): Mahmoud Jibril's centrist party dominates Libyan election. *The Guardian*. 17.7.2012 [online], [cit. 19.7.2016]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2012/jul/17/mahmoud-jibril-party-elections-libya>
- Stephen, Ch. (2015): Secret US mission in Libya revealed after air force posted pictures. *The Guardian*. 17.12.2015 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/17/secret-us-mission-in-libya-revealed-after-air-force-posted-pictures>
- Stephen, Ch. (2017): US accuses Moscow of aiding warlord in battle for Libya oil ports. *The Guardian*. 11.3.2017 [online], [cit. 17.6.2017]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/11/us-says-russia-backs-libya-warlord-in-oil-ports-battle>
- Still blocked. *The Economist*. 27.8.2013 [online], [cit. 17.6.2017]. dostupné z: <http://www.economist.com/blogs/pomegranate/2013/08/libyas-oil>
- Tadžaddud al-iqitál fi al-'ásima al-Líbja bajna mu'ádalát ad-dáchil wa istráúdíjáj al-cháridž. *Líbja al-chabar*. 19.9.2018 [online], [cit. 19.9.2018]. Dostupné z: <http://www.libyaalkhabar.com/>
- The Ongoing Struggle for the Libyan Oil. *Libya Tribune*. 30.7.2018 [online], [cit. 13.9.2018]. Dostupné z: <http://en.minbarlibya.org/2018/07/30/the-ongoing-struggle-for-the-libyan-oil/>
- The United States nad Libya. Fact Sheet. *U.S. Department of State*. 23.6.2021 [online], [cit. 17.7.2023]. Dostupné z: <https://www.state.gov/the-united-states-and-libya/>
- The weight of Al-Zintan. *Al Ahram weekly*. 12.6.2014 [online], [cit. 11.7.2017]. Dostupné z: <http://weekly.ahram.org.eg/News/6476.aspx>
- Timeline: Libya sanctions. *BBC*. 15.10.2004 [online], [cit. 7.7.2017]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3336423.stm>
- Toaldo, M. (2016): Political Actors. In: A Quick Guide to Libya's Main Players. *European Council on Foreign Relations*. [online], [cit. 10.4.2017]. Dostupné z: http://www.ecfr.eu/mena/mapping_libya_conflict
- Traynor, I. (2010): EU keen to strike deal with Muammar Gaddafi on immigration. *The Guardian*. 1.9.2010 [online], [cit. 7.7.2017]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/01/eu-muammar-gaddafi-immigration>

- UAE „behind air strikes in Libya“. *Al Jazeera*. 26.8.2014 [online], [cit. 20.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/uae-behind-air-strikes-libya-201482523130569467.html>
- UAE „sends US-made aircraft to Libya“ despite arms embargo. *Middle East Eye*. 10.5.2017 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <http://www.middleeasteye.net/news/uae-deploy-us-made-warplanes-despite-un-arms-embargo-1789619374>
- Ulrichsen, K. (2011): *Qatar and the Arab Spring*. Oxford: Oxford University Press.
- UN Arms embargo on Libya. *SIPRI*. 15.6.2017 [online], [cit. 21.6.2017]. Dostupné z: https://www.sipri.org/databases/embargoes/un_arms_embargoes/libya/libya_2011
- UN calls for a unified Libyan army before lifting arms embargo. *Africa News*. 19.3.2017 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <http://www.africa-news.com/2017/03/19/un-calls-for-a-unified-libyan-army-before-lifting-arms-embargo/>
- UN report: UAE violates Libya arms embargo. *Al Jazeera*. 14.6.2017 [online], [cit. 21.6.2017]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/06/uae-violates-libya-arms-embargo-supplies-haftar-lna-170613132424261.html>
- US crude settles at \$48.32, down 2.7%, as rising Libya output stokes supply fears. *Energy*. 31.5.2017 [online], [cit. 25.6.2017]. Dostupné z: <http://www.cnbc.com/2017/05/30/oil-falls-as-rising-libyan-us-output-undermines-cuts.html>
- Unlacke, R. (2022): Libya Could Be Putin's Trump Card. *Foreign Policy Magazine*. 8.7.2022 [online], [cit. 17.7.2023]. Dostupné z: <https://foreign-policy.com/2022/07/08/wagner-group-libya-oil-russia-war/>
- Walsh, N.P. Hume, T. Tawfeeq, M. Kekly, A. (2016): One of Libya's rival governments to stand down. *CNN*. 6.4.2016 [online], [cit. 17.7.2017]. Dostupné z: <http://www.cnn.com/2016/04/06/africa/libya-tripoli-government/index.html>
- Wehrey, F. (2013): "The Struggle for Security in Eastern Libya". In: Wehrey, F. Boukhars, A. (eds.): *Perilous Desert: Insecurity in the Sahara*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, s. 7-34.

- Wílǰámz wa Wáldháwzar: zijáratuná ilá Taráblus taqwíja li-l-‘aláqa al-istrátídžija bajna al-Wiláját al-mutachida wa Lǰbjá. *Al-Wasat*. 31.5.2018 [online], [cit. 18.9.2018]. Dostupné z: <http://alwasat.ly/news/libya/207663>
- Zaptia, S. (2017): UN reports numerous Libya arms embargo violations on both sides of the conflict. *Libya Herald*. 12.6.2017 [online], [cit. 24.6.2017]. Dostupné z: <https://www.libyaherald.com/2017/06/12/un-reports-numerous-libya-arms-embargo-violations-on-both-conflicting-sides/>
- Zargoun, T. (2012): Fighters bulldoze Sufi msoque in central Tripoli. *Reuters*. 25.8.2012 [online], [cit. 14.9.2016]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/us-libya-islamists-idUSBRE87O08Y20120825>
- Zelin, A.Y. (2015): The Rise and Decline of Ansar al-Sharia in Libya. In: *Current Trends in Islamist Ideology*, 18:May, s. 104–118.

4 Maroko

Jan Pěchota

Marocké království se během Arabského jara nacházelo mimo centrum pozornosti světové veřejnosti. Ne proto, že by toto bouřlivé období Maroko absolutně minulo, ale spíše z toho důvodu, že zde v porovnání s ostatními zeměmi byl průběh souvisejících událostí velmi pokojný. Hlavní příčiny toho, proč se vývoj v Maroku výrazně lišil od ostatních zemí severní Afriky a Blízkého východu, můžeme definovat dvě. Tou první je, že z hlediska krátkodobého horizontu byl marocký establishment schopný reagovat efektivně a zejména racionálně. Druhou příčinou je, že z hlediska dlouhodobého horizontu byly tyto události uchopeny jako impulz v rámci transformačního procesu, který s proměnlivou intenzitou probíhá v Maroku již od devadesátých let. Tato kapitola se zabývá odrazem událostí Arabského jara v Maroku, aktéry následného vývoje, souvisejícími okolnostmi a zasazením tohoto fenoménu do rámce dlouhodobého politického vývoje Marockého království.⁶⁵⁵ Důraz je kladen na konání prvních demonstrací, zejména na demonstraci konanou 20. února 2021, neboť jejich průběh do velké míry ilustroval celý charakter událostí souvisejících s Arabským jarem v Maroku a byl určující pro další vývoj.

Stručný vývoj nezávislého Maroka

Maroko získalo nezávislost na Francii a Španělsku pod vedením sultána Muhammada v roce 1956. V následujících měsících a letech probíhala konsolidace moci v panovníkových rukách, a když v roce 1961 Muhammad (již

⁶⁵⁵ Z hlediska aktérů je v této kapitole největší důraz kladen na Hnutí 20. února, které se stalo zastřešující organizací pro velkou část demonstrantů a jako takové bylo pro Maroko novým fenoménem. Tradiční opozici, ať již parlamentní či neparlamentní, levicové, islamistické umírněné či radikální, je věnován menší prostor.

jako *malik* – král) zemřel, byly základní rysy nového zřízení jasně narýsovány. Při nástupu Hassana II. nebylo nikterak ojedinělé přesvědčení, že nový panovník moc dlouho neudrží a monarchie zkolabuje, ale mladý král brzy dokázal opak. Bylo zjevné, že vůdčí roli bude hrát dědičný vládce, nikoliv volené instituce. Přesto již v šedesátých letech proběhlo období „experimentu s demokracií“, jak označil první léta své vlády sám Hasan II.⁶⁵⁶ Během tohoto období byla vyhlášena první marocká ústava (14. 12. 1962), kterou bylo možné v rámci soudobého Blízkého východu a severní Afriky považovat za pokrokovou, a byl také zvolen první parlament. Přesto však celkové výsledky tohoto období nebyly příliš úspěšné. To potvrdilo i vyhlášení výjimečného stavu, které předznamenalo počátek nové éry s přílehlavým označením „roky olova“. Toto období trvalo do konce osmdesátých let a nejlépe ho lze charakterizovat postupným nárůstem moci tajné policie, soustavným ovládnutím parlamentu králem (resp. monarchistou), ekonomickou krizí, pokusem o vojenský puč (10. 7. 1971) a následnými čistkami vedenými generálem Muhammadem Ufírem (Mohamed Oufkir), pokusem o atentát na krále organizovaný generálem Ufírem (14. 8. 1972), a poté represemi řízenými novým ministrem vnitra Idrísem al-Basrím (Driss Bassri). Velký mezinárodní dopad měly nepochybně události spojené s otázkou dekolonizace Španělské Sahary.

Od počátku devadesátých let probíhala v Marockém království nová vlna demokratizačních snah spojená s proměnou globální geopolitické situace, z níž vycházel zahraniční tlak na vnitřní liberalizaci. V rámci těchto reforem byla provedena revize ústavy a došlo k výraznému zlepšení v oblasti lidských práv. V roce 1990 byla přijata Národní charta lidských práv a v následujících letech byly propuštěny stovky politických vězňů. V roce 1998 král jmenoval premiérem ‘Abd ar-Rahmána al-Júsufího (Abderrahmane El Youssoufi), právníka zaměřujícího se na lidská práva, který do té doby strávil dva roky ve vězení a patnáct let v exilu. Al-Júsufí vytvořil koaliční kabinet nazvaný *Gouvernement d’alternance* – kabinet změny. Přínosem tohoto kabinetu byla mimo jiné angažovanost v lidskoprávních otázkách, která vyústila v řadu opatření přinášejících zlepšení v oblasti vzdělávání a právního statusu marockých žen.

⁶⁵⁶ Viz Hughes, S. O. (2001: 121).

Reformy Muhammada VI.

Významná vlna reforem přišla po nástupu Muhammada VI. na trůn v roce 1999. Nový král avizoval zamýšlené reformy již ve svém prvním projevu, v němž deklaroval příklon ke konstituční monarchii, multipartismu, decentralizaci, ekonomickému liberalismu, vládě práva a zajištění ochrany lidských práv.⁶⁵⁷ Nastínil také novou roli panovníka, který by v budoucnu měl zastávat spíše roli nejvyššího arbitra než autoritativního vládce. Odhodlání v otázce liberalizace dokázal Muhammad VI. již v prvních měsících své vlády, když odvolal dlouholetého ministra vnitra a nejbližšího spolupracovníka svého otce, obávaného Idríse al-Basrího. Současně došlo také k celkovému omlazení *machzanu*.⁶⁵⁸

Jednou z nejvýznamnějších iniciativ Muhammada VI. bylo završení reformy týkající se postavení žen ve společnosti, když byl přijat nový zákon o rodině, tzv. *mudawwana*. Tím byla zásadním způsobem uzákoněna rovnost pohlaví a upraveny například okolnosti sňatku a rozvodu, opatrovnictví dětí, dědictví, sdílení majetku a polygamie. Je možné říci, že *mudawwana* byla ve své době převratným zákonem, kterým se Maroko v otázce legislativy lidských práv výrazně přiblížilo západnímu světu. Paradoxně nebylo přijetí tohoto zákona výsledkem desítek let trvajících občanského aktivismu či vítězstvím pluralitní demokracie, ale důkazem králova vlivu a dominance v politickém systému a jednalo se čistě o reformu shora.⁶⁵⁹

Přijetí tohoto zákona provázely bouřlivé debaty nejen v parlamentu, ale zejména ve společnosti. Proti podobným reformám tvořily tradičně opozici především islamistické skupiny a organizace, jejichž pozice ovšem byla tentokrát oslabena přímou účastí krále. K oslabení protireformního potenciálu islamistů přispěla i celková atmosféra ve společnosti, kterou výrazně ovlivnil

⁶⁵⁷ Discours du Trône de Sa Majesté le Roi Mohammed VI. *Royaume de Maroc*. 26.3.2013.

⁶⁵⁸ Slovo *machzan* (*makhzen*) v současnosti v užším slova smyslu označuje královský dvůr či palácovou elitu, tedy skupinu obyvatel, jejíž rozsáhlá moc pramení z formálních či neformálních vazeb na královskou rodinu a jejíž prostřednictvím je přímý i nepřímý rozsah královy moci rozšířen do dalších částí společnosti. V širším slova smyslu toto slovo označuje establishment či celý státní aparát. Pro genezi tohoto termínu v minulosti viz Vermeren, P (2001: 18).

⁶⁵⁹ Více viz Cavatorta, F. (2009).

bombový útok v květnu roku 2003 v Casablance. Z tohoto útoku byli obviněni salafističtí radikálové, následkem čehož byli islamisté donuceni stáhnout se ve veřejném prostoru do defenzivy.

Probíhající reformní proces byl pozitivně hodnocen strategickým plánem Evropské komise, který v roce 2007 konstatoval, že Maroko je v „procesu demokratizace a upevňování právního státu považováno za nejpokročilejší v regionu“. Ve strategickém plánu byly explicitně vyzdvíženy pokroky v oblasti demokratických reforem a dodržování lidských práv, spočívající zejména v přijetí nového rodinného zákoníku, zákona o politických stranách a zákona zakazujícího mučení. V ekonomické oblasti plán konstatoval dobré ekonomické výsledky, dobrou schopnost odolávat vnitřním i vnějším šokům a zároveň si udržet makroekonomickou stabilitu. V řadě ohledů byla zpráva ale také kritická, resp. pojmenovávala oblasti, v nichž je další pokrok nezbytný. Kromě pomalé a problematické reformy soudnictví a vězeňství, absence příslušných prováděcí zákonů pro završení reforem a nedostatečné kapacity specializovaných institucí na ochranu práv občanů a lidských práv obecně byla, navzdory vládním prohlášením a snahám o potlačení, také cílem kritiky stále se vyskytující korupce. Dalšími oblastmi, ve kterých byla zmíněna nutnost dalšího zlepšení, byly velké sociální rozdíly ve společnosti, vysoká míra chudoby ve venkovských oblastech (zejména v případě žen), index lidského rozvoje neodpovídající výši příjmu na obyvatele, vysoká nezaměstnanost mladých lidí a nízká dostupnost a kvalita zdravotní péče.⁶⁶⁰ Přes pomalý průběh a řadu nedostatků byl probíhající reformní proces předpokladem toho, že Maroko bude bouřlivými událostmi Arabského jara zasaženo spíše okrajově a bez převratných důsledků.

⁶⁶⁰ Evropská komise (2007): *European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI) Morocco 2007–2013*; 3, 8–15. Oproti hodnocení ve strategickém plánu Evropské unie působí kontrastně zprávy neziskové nevládní organizace Freedom House, která se zabývá monitorováním míry občanské svobody a demokracie. Celkové skóre, které reflektuje úroveň občanských i politických svobod, bylo dle výročních zpráv Freedom House v Maroku v letech 1993–2011 prakticky neměnné. (Freedom in the World 2003: 387–391)

Marocké ohlasy na události Arabského jara v okolních zemích

Politickým událostem probíhajícími na počátku roku 2011 v Tunisku a v Egyptě byla v Maroku věnována velká pozornost. Byl jim vyhrazen velký prostor například v televizním zpravodajství, v němž byly téměř každý den zveřejňovány záběry z míst dění. Marocké obyvatelstvo toto téma pozorně vnímalo, ale nelze říci, že by bylo probíhajícími událostmi nějak hlouběji zasaženo, naopak u něho převládal spíše rezervovanější přístup. Důvodem mohlo být mimo jiné to, že Maročané díky zásadním rozdílům v politickém zřízení i stávající politické situaci nevnímali problémy Egypta jako něco, co by mohli sdílet. Egyptské události byly nepochybně považovány za neobvyklé a bezprecedentní, ale nikoliv blízké. A tento pohled spoluvytvářely také sdělovací prostředky. Na vzniklou situaci totiž nebylo nahlíženo jako na vyústění ekonomických a sociálních problémů, ale primárně jako na povstání lidu proti represivním režimům despotických prezidentů, kteří si přisvojili právo neomezeně vládnout na základě pochybných mandátů. Skutečnost, že prvotním impulzem k atmosféře podporující revoltu byla v ostatních zemích ekonomická a sociální situace, která se od té marocké příliš nelišila, nebyla příliš brána v potaz.⁶⁶¹ I přes to však vnímali maročtí obyvatelé politické změny pozitivně a se zájmem.

Nejvýznamnější frankofonní marocké deníky neposkytovaly ohledně vyvrcholení egyptských událostí žádné hlubší analýzy, často se jednalo pouze o čistě faktografické informace. V deníku *Le Matin* byla 14. února uveřejněna stručná oficiální reakce vlády Marockého království na odstoupení egyptského prezidenta Husního Mubáraka (Hosni Mubarak). V tomto prohlášení byly zmíněny výborné vztahy Maroka s Egyptem, zdůrazněno bratrství těchto národů a uvítána iniciativa armády v otázce demokratizačního procesu země a přípravy demokratických voleb. Následně byla v optimistickém tónu a za

⁶⁶¹ Několik Maročanů se dokonce pokusilo o demonstrativní sebeupálení ze stejných důvodů, které k tomuto činu dotlačily Tunisana Muhammada Buazízího. Například Ísán Nádír (Issan Nadir; 27 let) se pokusil upálit 1. února před budovou Ministerstva školství v Rabatu, ale plameny byly včas uhašeny přítomnými pozárníky. Několik dní předtím zemřel na následky popálenin Murád Ráhú (Mourad Raho) (26 let) ve městě Bin Krír (Ben Guerir). Ve stejném období bylo zaznamenáno dalších pět pokusů – viz Morocco protests will test regime's claims to liberalism. *The Guardian*. 18.2.2011.

použití velmi obecné rétoriky vyjádřena víra v politickou kulturu Egypta, schopnost a odhodlání egyptských obyvatel i politických subjektů dopracovat se k demokratickým volbám, naděje k lepší budoucnosti a stabilitě země a celková prospěšnost proběhlých změn. Podstatně větší pozornost byla věnována situaci v sousedním Alžírsku, a to i přesto, že neměla zdaleka takový mezinárodní význam. Důvodem byla samozřejmě geografická blízkost a zejména dlouhodobě komplikované vztahy mezi oběma zeměmi.

Arabsky psané deníky informovaly o dění v Egyptě podrobněji. Na titulních stranách většiny z nich se objevovaly fotografie slavicího davu na káhirském náměstí Tahrír, odstoupivší egyptský prezident Husní Mubárak byl označován za faraóna či diktátora a bylo popisováno nadšení Egyptanů z vítězství.⁶⁶²

Pod vlivem událostí v Tunisku a Egyptě se marocká vláda snažila předcházet podobným nepokojům různými kroky, které je možné objektivně označit za populistické. Jedním z nich bylo navýšení tzv. Kompenzačního fondu (*Caisse de compensation*), z něhož jsou subvencovány ceny základních komodit, např. plynu, cukru nebo mouky. Přesto, že ze státního rozpočtu bylo na rok 2011 pro Kompenzační fond vyhrazeno 17 miliard dirhamů,⁶⁶³ vyhlásil premiér 'Abbás al-Fásí (*Abbas El Fassi*) 15. února 2011, téměř v předvečer očekávaných demonstrací, navýšení fondu o dalších 15 miliard dirhamů.⁶⁶⁴ Tento krok byl odůvodněn zvýšením ceny základních komodit v důsledku problémů na Blízkém východě, podle očekávání však nebyla zmíněna souvislost s očekávanými protesty v samotném Maroku.

Plánování prvních demonstrací

V reakci na události v Tunisku a Egyptě se i v Maroku, zejména na sociálních sítích, začaly objevovat plány na uspořádání demonstrací. Hlavní motivací k těmto demonstracím byl velmi vysoký počet mladých lidí, kteří

⁶⁶² Nihájat far'ún. *Achbár al-jaum*. 12.2.2011: 1.

⁶⁶³ Tedy přibližně 38 miliard Kč.

⁶⁶⁴ Tedy přibližně 32,5 miliard Kč – viz Morocco boosts 2011 subsidies amid regional unrest. *Reuters*. 15.2.2011.

po absolvování středních a vysokých škol nemohou najít zaměstnání. Dále se v projevech aktivistů objevovaly požadavky na zrušení stávající ústavy a zahájení procesu tvorby ústavy nové, rozšíření občanských svobod, rozpuštění vlády, nový vládní program, socioekonomickou a vzdělávací reformu, a dokonce i požadavek na přechod k parlamentní monarchii.⁶⁶⁵ Na první relativně málo početné demonstraci, která se v Rabatu konala 15. února a jejímž cílem bylo upozornit právě na míru nezaměstnanosti absolventů, se demonstranti hromadně přihlásili k účasti i na další demonstraci plánované na 20. února.

Propagace i organizace prvních demonstrací souvisejících s Arabským jarem probíhaly téměř výhradně na sociálních sítích, ale informovaly o nich i arabsky psané deníky. Zároveň se konala neméně masivní antikampaň zčásti organizovaná establishmentem. V souvislosti s antikampaní bylo zřejmé, že právě tyto demonstrace budou výzvou pro marocký režim, který se prezentuje jako podstatně liberálnější než jeho sousedé v regionu. Demonstrace menšího rozsahu organizované různými spolky a iniciativami nejsou pro Maroko ničím výjimečným, skupinky demonstrantů se před budovou parlamentu shromažďují téměř pravidelně. V předchozích deseti letech, které lze charakterizovat jako léta reformního snažení Muhammada VI., ovšem nedošlo k žádným celonárodním protestům či nepokojům, tudíž liberálně-reformní postoje panovníka nemohly být tímto způsobem prověřeny. Zkouškou režimu nyní nemělo být jen to, jestli budou demonstrace povoleny nebo jestli budou následovat represe proti účastníkům, ale také jejich samotný průběh a následující reakce.

Organizací, která se prezentovala jako hlavní pořadatel demonstrací, bylo nově zformované Hnutí 20. února (*Mouvement du 20 février*).⁶⁶⁶ Toto hnutí se vyvinulo ze skupiny na sociální síti Facebook původně nazvané Svobodu a demokracii teď (*Freedom and Democracy Now*). Právě v této skupině bylo poprvé zveřejněno datum první demonstrace, tedy 20. února 2011. Ke zveřejnění data došlo již 3. února a skupina se následně přejmenovala na Hnutí 20. února za

⁶⁶⁵ Jak již bylo zmíněno, král přislíbil přechod k parlamentní monarchii vzápětí po své inauguraci. Během následujících let ovšem začalo být zřejmé, že nový král si hodlá dominantní postavení udržet a přechod k plně parlamentní monarchii, kde by panovník měl pouze reprezentativní funkci, se ukázal jako nereálný.

⁶⁶⁶ Někdy se též zmiňovalo pod názvy Mládež 20. února a Mládežnické hnutí 20. února. Často se používal také *hashtag* #Feb20.

změnu (*February 20 Movement for Change*). V této době měla skupina již 3 tisíce členů,⁶⁶⁷ v následujících dnech stoupl počet příznivců na desetitisíce.⁶⁶⁸

Klíčovým prvkem propagace demonstrace bylo video, které na síti YouTube vyzývalo k účasti a šířilo se viralovou formou.⁶⁶⁹ Zveřejněno bylo 14. února v ranních hodinách a během následujících 8 hodin vykazovalo 30 tisíc zhlédnutí, během 24 hodin již 160 tisíc zhlédnutí a 17. února počet zhlédnutí překročil 250 tisíc. V tomto videu mladí lidé vysvětlovali své důvody, proč se demonstrace chystají zúčastnit. První verze videa byla v arabštině a berberštině, otitulkované verze se objevily o několik dní později. Celé video bylo technicky značně nekvalitní a působilo amatérským dojmem.

Až do 17. února bylo hnutí navenek naprosto abstraktním sdružením, které nebylo na politické scéně Maroka nijak etablované a jednalo se pouze o název, kterým se zaštiťovala reformně laděná mládež bez jakékoliv hlubší organizační struktury. Oficiálně se tato organizace představila až tiskovou konferencí, na které se prezentovala jako sdružení bez přímé vazby na stávající politické subjekty.⁶⁷⁰ Program hnutí však zůstal do velké míry abstraktní i nadále a spíše než jako snaha o dosažení konkrétních cílů působil jako snaha o vyvolání tlaku na urychlení ekonomických i politických reforem, které byly dlouhodobě diskutované, ale jejich výsledky se z pohledu Maročanů stále příliš nedostavovaly.⁶⁷¹ V popředí byl požadavek nové ústavy, nového vládního programu, odstranění korupce a klientelismu a vytvoření nových

⁶⁶⁷ Toto číslo udává, kolik uživatelů sítě Facebook se veřejně přihlásilo ke členství. Protože tato skupina byla veřejná, není možné určit, kolik uživatelů průběžně sledovalo obsah, aniž by se ke členství přihlásilo.

⁶⁶⁸ Pro kritickou analýzu role sociálních sítí v událostech Arabského jara viz Tarant, Z. (2013) a Tarant, Z. (2017).

⁶⁶⁹ Video bylo později odstraněno a opět nahráno, čímž došlo k výraznému snížení zaregistrovaného počtu shlédnutí – viz Mariamelmas9: Morocco campaign #feb20 #morocco. *YouTube*. 16.2.2011.

⁶⁷⁰ Harakat 20 fibrájir takšif matálibahá wa al-ihlídžádzát tantaliq al-ahad lí al-'ášira sabáhan. *Achbár al-jawm*. 19.2.2011: 2.

⁶⁷¹ V tomto ohledu lze vycházet z dat získaných v první (2007) a třetí (2013) vlně Arab Barometer, ze kterých vyplývá, že zatímco v roce 2007 považovalo celkovou ekonomickou situaci země za dobrou či velmi dobrou 50,2 % respondentů, v roce 2013 to bylo už jen 38,1 %. Pokles (ze 61 % na 52,4 %) nastal také v případě optimismu ohledně zlepšení ekonomické situace během následujících 3–5 let. Arab Barometer Wave I. *Arab Barometer*. 2007, Arab Barometer Wave III. *Arab Barometer*. 2014.

pracovních příležitostí. Přestože osoba marockého krále nebyla výslovně zmíněna, požadavek změny ústavy byl zjevně adresován právě jemu.

Hnutí 20. února, jako největší reprezentant občanského aktivismu v souvislosti s událostmi Arabského jara, bylo značně nekoherentní a reprezentovalo se spíše nahodile různými proreformně naladěnými slogany než jasným politickým programem. To bylo zjevné i z webové stránky www.mamfakinch.com, která působila jako reprezentativní kanál tohoto aktivismu. Tato stránka neustále zveřejňovala různé výzvy, velké množství grafických materiálů vyzývajících k demonstracím a řadu prohlášení reprezentantů a členů Hnutí 20. února. V té době stránka ještě neposkytovala žádné jasně formulované požadavky ani hlubší analýzy, zatímco o několik měsíců později již začala zveřejňovat investigativní reportáže. Velmi problematická byla také nejasná struktura hnutí, následkem níž se k němu mohl přihlásit prakticky kdokoliv, což snižovalo jeho organizovanost, kredibilitu i efektivitu. Brzy také začalo být zřejmé, že těm, kteří vznik hnutí iniciovali, se celá situace začala vymykat z rukou a nadále nebyli schopni tvořit konkrétní program ani řádně reprezentovat nespokojenou část marocké populace. Jednou z příčin tohoto stavu byla absence silné vůdčí osobnosti, která by měla politickou historii, zkušenosti, příznivce či charisma a která by dala celému hnutí tvář jak symbolicky, tak doslova.

Z hlediska establishmentu byla tato nesoudržnost a neuchopitelnost hnutí do jisté míry nevýhodou, protože nebylo možné reagovat na konkrétní argumenty či působit represivně proti konkrétním organizacím a jedincům. Na druhou stranu mohlo být celé hnutí bagatelizováno jako sdružení nespokojených, kteří vlastně nevědí, co chtějí. Absence silných vůdčích reprezentantů také nahrávala argumentu, že se jedná pouze o rozruch vyvolaný bloggery, kteří nejsou schopni ukázat svou tvář či se alespoň odpoutat od virtuálního světa sociálních sítí.

Díky nejednoznačnosti a nečitelnosti hnutí silně tápal i marocký denní tisk, který se v posledních dnech před plánovaným pochodem snažil poskytnout analýzy pořádajícího hnutí. Většina článků se nesla v duchu nadpisu „Facebookoví revolucionáři v Maroku – Kdo jsou a co chtějí“.⁶⁷² Také byl

⁶⁷² Thuwwár al-fisbúk al-magháríba – Man hum wa mádhá jurídún. *Achbár al-Jawm*. 13.2.2011: 1.

zveřejněn rozhovor s Munsifem Bilchajjátem (Moncef Belkhat), ministrem mládeže a sportu, který „internetové revoluce“ převážně bagatelizoval jako otázku několika bloggerů a v případě Maroka varoval před vazbami na separatistické hnutí Polisario.⁶⁷³ Tuto organizaci obvinil z podílu na plánování demonstrací a snahy způsobit nestabilitu země i na svém profilu na síti Facebook 16. února.⁶⁷⁴

Hnutí 20. února se snažilo vystupovat jako reprezentant všech nespokojených obyvatel Maroka, ale již během několika následujících dnů se reformě naladěná masa začala rozdělovat do tří hlavních proudů. Ty se postupem času vzájemně názorově vzdalovaly, čímž výrazně oslabily svůj potenciál. Zatímco první proud se zformoval na základě politické příslušnosti k levicovým politickým hnutím a stranám, druhý proud tvořený berberskými aktivisty byl charakterizován etnickou identitou. Třetí proud, islamisté, se identifikoval politicko-nábožensky. Právě díky názorovým rozdílům oznámil den před plánovanou demonstrací Rašíd Antúd (Rachid Antid), zakladatel a jeden z hlavních iniciátorů skupiny Svoboda a demokracii teď, že hnutí opouští. Jako hlavní argument uvedl, že islamisté zacházejí příliš daleko tím, že chtějí vyvolat diskuzi o postavení marockého krále jako vůdce věřících.⁶⁷⁵ Jeho odstoupení ovšem nemělo na samotné hnutí žádný vliv a nebylo téměř zaznamenáno. To bylo zjevným důkazem toho, že hnutí již žilo svým vlastním životem a více než skutečnou organizací bylo pouze zastřešující ideou.

Nebylo překvapivé, že tomuto hnutí vyjádřil podporu i Hišám al-'Alawí (Moulay Hicham El Alaoui), bratranec krále Muhammada VI.⁶⁷⁶ Ten je častým kritikem marockých politických poměrů i privilegovaného postavení

⁶⁷³ Masírat 20 fibrájir mu'ámara min búlisárjú. *Achbár al-Jawm*. 18.2.2011.

⁶⁷⁴ Belkhat, M. (2011).

⁶⁷⁵ Morocco February 20 protest leaders quit after row. *Reuters*. 19.2.2011. Vůdce věřících (*amír al-mu'minín*) je titul marockého krále, kterým je vyjádřeno královo dominantní postavení jakožto vůdce islámské komunity. Tento titul nosí maročí panovníci již od 13. století, ale zejména v moderní době tento titul nabývá na významu, neboť je využíván k reprezentaci králova postavení nad světským politickým systémem. Více viz Pennel, R. (2016).

⁶⁷⁶ Bladinet: Mouvement du 20 février – Moulay Hicham sur France 24. *YouTube*. 18.2.2012. Mamfakinch: Le prince Hicham au mouvement 20 février : „soyez strategiques... Faites de la politique.“ #Feb20. *YouTube*. 5.2.2012.

příslušníků marocké královské rodiny a krále samotného. Pro své postoje, které často a hlasitě veřejně propaguje, je přezdíván *Prince rouge* – Rudý princ.

Mediální antikampaň

V průběhu týdne byla rovněž zahájena neoficiální antikampaň (blogy, Twitter, Facebook), která stále nabírala na síle. Hlavním argumentem byly obavy, že masivní protesty a pokusy o destabilizaci režimu by mohly mít za následek narušení územní integrity země a nahrát separatismu na Saharě.⁶⁷⁷ Právě hnutí Polisario bylo obviňováno z organizace demonstrace, ačkoli žádný z bodů demonstrace přímou souvislost s problematikou Sahary nenaznačoval. Otázka územní integrity Maroka často zaznívala jako argument i v dřívějších diskuzích o tom, proč nesmí Maroko následovat příkladu Tuniska a Egypta. Tím došlo k sekuritizaci celé otázky, neboť demonstrace začaly být prezentovány jako potenciální hrozba pro národní bezpečnost, čímž mělo dojít k zamezení věcné diskuze.

Součástí antikampaně bylo zveřejnění fotky dívky z propagačního videa v objetí s Muhammadem ‘Abd al-‘Azízem (Mohamed Abdelaziz), vůdcem Polisaria. Dne 17. února byla tato fotografie v arabsky psaném tisku označena za fotomontáž a zároveň byl zveřejněn rozhovor s dotyčnou dívkou.⁶⁷⁸ Ta sama sebe označila pouze za demokraticky smýšlející a své vazby na Polisario popřela.

V rámci oficiální části antikampaně byly výzvy k demonstraci bagatelizovány čelnými představiteli vlády, například jejím mluvčím Chálídem Násírím (Khalid Naciri), který prohlásil, že Maroko nastoupilo na cestu demokratizace

⁶⁷⁷ Otázka územní integrity Maroka v souvislosti s tzv. Jižními provinciemi, resp. tzv. Západní Saharou, je pro Maroko jedním z nejzásadnějších témat vnitrostátní i mezinárodní politiky. Poté, co bylo území známe jako Španělská Sahara v roce 1975 dekolonizováno, vypukly o nadvládu boje mezi Marokem, Mauretánií (do roku 1979) a hnutím Polisario. Od příměří mezi Marokem a hnutím Polisario v roce 1991 je většina tohoto území spravována Marokem a maročetští představitelé soustavně pracují na mezinárodním uznání marockého nároku na toto území.

⁶⁷⁸ Šabáb 20 fibrájir amám madfá’íjal ad-di’ája wa at-tašwih. *Achbár al-Jawm*. Casablanca, 17.2.2011: 1, 3.

již před lety,⁶⁷⁹ nebo již zmíněným ministrem mládeže a sportu. Ministr financí Saláh ad-Dín Mizwár (Salaheddine Mezouar) vyzval občany k bojkotu demonstrace, aby „*během několika týdnů nebyl zmařen přínos posledních deseti let*“.⁶⁸⁰ Často se také objevoval argument, že ve všech oblastech, v nichž aktivisté požadují zlepšení, ke zlepšení již dlouhodobě dochází.

Primárním cílem antikampaně nebyl vznik protidemonstrací manifestujících podporu vládě, ale pouze vyvolání pasivity a odsouzení demonstrace 20. února. Typickým příkladem byla skupina na Facebooku nesoucí název „Na důkaz podpory krále Muhammada VI. zůstanu 20. února doma.“⁶⁸¹ Souběžně s mediální kampaní byla často zveřejňována nepotvrzená informace o přesunech vojenského personálu ze základen na Sahaře do velkých měst, kde bylo možné předpokládat nepokoje.⁶⁸²

Demonstrace 20. února 2011

První incident, který byl dáván do kontextu s Arabským jarem a Hnutím 20. února, se odehrál v Tangeru den před plánovanými protesty, tj. 19. února. Souvislost však byla pouze nepřímá, tato událost bez hlubšího politického podtextu propukla v atmosféře všeobecné nervozity a chybí důkaz o souvislosti s Hnutím 20. února. Jednalo se o protest, jenž byl zaměřen proti

⁶⁷⁹ Morocco government plays down call for protests. *Reuters*. 3.2.2011.

⁶⁸⁰ Moroccans march to seek change. *Al Jazeera*. 20.2.2011.

⁶⁸¹ Většina podobně zaměřených skupin průběžně procházela přejmenováváním, rozdělováním a slučováním. Během následujících let tato skupina přestala existovat stejně, jako např. dříve populární skupiny *Contre le mouvement du 20 février et tous avec le roi mohamed 6* (Proti Hnutí 20. února a všichni s králem Muhammadem VI.), *Tous avec notre roi* (Všichni za našeho krále), *Vive le roi vive le maroc tous contre le 20 février* (Ať žije král, ať žije Maroko, všichni proti 20. únoru) a mnohé další. V roce 2020 byly k nalezení ještě například skupiny *Contre la marche du 20 février* (Proti pochodu 20. února), *10.000 Signatures Contre la marche du 20 Février* (10 000 podpisů proti pochodu 20. února), *Ensemble contre la marche du 20 Février au Maroc* (Společně proti pochodu 20. února v Maroku). Přestože poslední jmenovaná skupina měla k 10. 9. 2020 stále 6 356 členů, poslední příspěvek byl jejími autory zveřejněn 9. 1. 2013.

⁶⁸² Z důvodu specifické struktury sociálních médií již není možné tuto informaci přesněji dohledat.

vysokým cenám vody a kontraktu udělenému firmě Veolia. Protestující, kteří demonstrovali před tangerskou radnicí, se později vydali na pochod městem. Tento pochod čítající stovky účastníků byl ovšem rozptýlen policií poté, co došlo k útoku na policejní stanici, pobočku firmy Veolia a pobočku banky Sociétés Générale.⁶⁸³ Policie nepoužila k rozptýlení demonstrantů slzný plyn ani střelné zbraně.

Hlavní a nejočekávanější demonstrace začala v Rabatu 20. února okolo desáté hodiny dopoledne shromážděním před historickou branou Báb al-Had poblíž křižovatky třídy Muhammada V. a třídy Hasana II.⁶⁸⁴ Po poledni, kdy bylo demonstrantů již okolo dvou tisíc, se dav začal přesouvat směrem k budově parlamentu.⁶⁸⁵ Přes skromný začátek, který byl pravděpodobně do značné míry způsoben také nepříznivým počasím, demonstrace nabrala během několika hodin na síle a okolo druhé hodiny odpolední demonstranti zabírali téměř celý prostor třídy Muhammada V. od hradeb medíny až k budově nádraží Rabat-Ville, tedy také prostranství mezi hotelem Balima a budovou parlamentu.

Složení demonstrantů bylo rozmanité z hlediska věku, společenského i ekonomického postavení či deklarovaných politických a náboženských postojů. Zjevně nejvýraznější skupinu tvořili mladí lidé dožadující se lepšího Maroka bez konkrétních politických požadavků. Početní byli také představitelé levice požadující „skutečnou demokracii“, zejména příznivci Sjednocené socialistické strany (*Parti socialiste unifié*).

Zřejmě nejlépe organizovanou a zároveň nejradikálnější složkou demonstrantů byli příznivci sice nelegální, ale státem částečně tolerované islamistické organizace *al-Adl wa-l-ihsán* (Spravedlnost a duchovnost). Nádja Jásín (Nadia Yassine), dcera zakladatele této organizace, prohlásila, že příznivci *al-Adl wa-l-ihsán* nejsou členy Hnutí 20. února, ale že jej budou podporovat.⁶⁸⁶ Pravděpodobně jednou z nejvýznamnějších motivací islamistických sympatizantů byl fakt, že politická liberalizace by umožnila i prozatím

⁶⁸³ Riots in Moroccan city over utility costs. *Reuters*. 19.2.2011.

⁶⁸⁴ Následující odstavce, věnované průběhu demonstrace konané 20.2.2011 v Rabatu, jsou založené na vlastním pozorování autora, který od ledna do dubna 2011 v Maroku pobýval.

⁶⁸⁵ Morocco: Thousands March for Reform. *Human Rights Watch*. 20.2.2011.

⁶⁸⁶ Morocco protests will test regime's claims to liberalism. *The Guardian*. 18.2.2011.

ostrakizovaným radikálním islamistům získat zastoupení v parlamentu. Tento předpoklad byl oprávněný, neboť přesně k tomu došlo například při porevolučních svobodných parlamentních volbách v Egyptě.

V horní části třídy Muhammada V. ve zjevné opozici proti islamistům demonstrovali royalisté nesoucí fotky krále, marocké vlajky a transparenty, na kterých se často objevovalo marocké státní motto „Bůh, vlast, král“. Tato skupina zjevně považovala demonstraci za útok na královu autoritu a hlasitě dávala najevo svou podporu Muhammadu VI. i současnému politickému zřízení Maroka. V okamžicích, kdy se royalisté a radikální islamisté navzájem přiblížili, však nedocházelo k žádným inzultacím a spor zůstal pouze na verbální úrovni. Další početně výraznou skupinou byli zastánci berberského hnutí, kteří na rozdíl od radikálních islamistů z *al-Adl wa-l-ihsán* vytvořili jednotný blok, ale byli spíše rozdělení do celé řady větších i menších skupin.

Transparenty byly většinou v souladu s předem avizovanými požadavky a dovolávaly se převážně abstraktních cílů. Výjimku tvořily transparenty s fotkami politických vězňů a perzekuovaných islamistů včetně samotného šejcha ‘Abd as-Saláma Jásína (Abdesslam Yassine), zakladatele *al-Adl wa-l-ihsán*, toho času v domácím vězení. Často se objevovaly vlajky Egypta, Palestiny, berberského hnutí a samozřejmě Maroka. Dále byl k vidění portrét Che Guevary, cedule s nápisem GAME OVER a jeden demonstrant dokonce mával botou.⁶⁸⁷ Tyto narážky na návaznost s děním v Tunisku a Egyptě byly naprosto ojedinělé, přesto však byly v zahraničních médiích zdůrazňovány.⁶⁸⁸ Pravděpodobně se neobjevil žádný transparent, který by se dotýkal přímo samotného krále, kromě těch, které mu vyjadřovaly podporu. Naopak velká část byla podle očekávání zaměřena proti premiérovi al-Fásímu a jeho kabinetu.

Demonstrace probíhala celý den, ale během jejího trvání nedošlo k vyhocení situace ani k žádným zásadním událostem, dokonce není ani možné označit nějaký moment jako její vrchol. Ve večerních hodinách zůstalo v blízkosti parlamentu již pouze necelých dvě stě demonstrantů. Před půlnocí

⁶⁸⁷ Toto gesto je považováno v arabském světě za velmi urážlivé a bylo velmi časté například při demonstracích proti Husnímu Mubárakovi v Egyptě. Zde bylo pravděpodobně použito spíše jako symbol zdůraznění návaznosti na protestní hnutí v dalších zemích. Transparenty s nápisem GAME OVER byly velmi častým vzkazem prezidentům během demonstrací v Tunisku i Egyptě.

⁶⁸⁸ Například *Moroccans march to seek change. Al Jazeera*. 20.2.2011.

na místo dorazila policejní jednotka, jejíž důstojník se snažil přesvědčit demonstranty, aby prostranství opustili, nebo budou vyhnáni silou. Přestože demonstranti výzvy neuposlechli, policie se stáhla a už nijak nezasahovala.⁶⁸⁹

Během celé demonstrace se v její blízkosti neobjevili policejní těžkooděnci, jejich přítomnost nebyla zaznamenána ani v postranních ulicích. Je však možné, že vzhledem k tomu, že v celém centru byla velká část dopravy odkloněna a silnice byly neobvykle průjezdné, mohli být kdykoliv na místo bez komplikací dopraveni. Zásadním rozdílem oproti průběhu demonstrací v ostatních zemích severní Afriky či Blízkého východu bylo, že policisté a vojáci, kteří na místě hlídkovali, byli v naprosté většině neozbrojení a ve vycházkových uniformách. Navíc se nejednalo o mladé a nervózní kadety, ale spíše o starší muže vyšších šarží. Ti do průběhu demonstrace nijak nezasahovali, neprobíhalo legítimování demonstrantů ani novinářů, pouze monitorovali situaci a ani na nich nebyla zjevná nervozita, spíše byli v dobrém rozmaru. To bylo poměrně nezvyklé, neboť při předchozích demonstracích v Rabatu, byl pouze s několika desítkami účastníků, tito byli vždy odděleni od budovy parlamentu řadou těžkooděnců a poblíž stálo několik vozů s příslušníky bezpečnostních složek. Během největší a nejvíce očekávané demonstrace v posledních deseti letech bylo tedy na místě jejího konání vidět podstatně méně policistů než v kterýkoliv jiný den.

V Rabatu probíhala demonstrace za účasti přibližně čtyř tisíc demonstrantů v naprostém poklidu, nedocházelo k žádným střetům s policií ani mezi demonstranty samotnými.⁶⁹⁰ Neproběhly žádné násilné střety ani rabování. Srovnáme-li situaci s obdobnými případy v regionu, je pozoruhodné, že všechny obchody, restaurace i kavárny, v jejichž blízkosti demonstrace probíhala, zůstaly otevřené, jejich návštěvníci v poklidu sledovali dění a zjevně se davem naprosto necítili ohroženi. Fotografové, kameramani a reportéři nebyli nijak omezováni v práci, nad místem konání nepřelétaly vrtulníky a celá demonstrace se podobala spíše pokojnému happeningu.

⁶⁸⁹ Morocco Joins In, Defying Predictions. *The Wall Street Journal*. 21.2.2011.

⁶⁹⁰ Podle odhadů policie se zúčastnilo okolo 3 tisíce lidí, podle organizátorů 5 tisíc. Moroccans march to seek change. *Al Jazeera*. 20.2.2011.

Přestože demonstranti vyplnili téměř celou plochu centrálního rabat-ského bulváru, byla účast nižší, než bylo očekáváno. To bylo pravděpodobně způsobeno tím, že tři hlavní uskupení, která měla pochod pořádat, se nakonec neshodla v základních programových bodech, obzvláště pak v politické úloze krále. Zatímco Hnutí 20. února mělo hlavně socioekonomické požadavky, islamisté navíc usilovali o přehodnocení role krále jako vůdce věřících, což je v rámci marocké politické diskuze velmi kontroverzní téma za hranou přípustnosti.

Mimo hlavní město měly demonstrace, kterých se zúčastnilo dle policie 37 tisíc lidí a dle organizátorů 300 tisíc účastníků,⁶⁹¹ méně poklidný průběh. V řadě měst docházelo k demonstracím stovek až tisíců účastníků a část demonstrantů útočila na sídla státních institucí. Většina demonstrantů se naopak snažila vandalismu a rabování zabránit a pořádající hnutí se od jakýchkoliv projevů násilí distancovalo. Vandalové byli označováni za policejní provokatéry nebo za agenty hnutí Polisario. Často se objevovaly hlasy, že policie se záměrně nesnažila rabování na řadě míst zabránit, aby demonstranty zdiskreditovala, resp. nechala je, aby zdiskreditovali sebe samotné a potažmo také celé protestní hnutí. Například v Marrákeši, kde tradičně probíhají demonstrace méně umírněným způsobem než v Rabatu, se demonstranti pokusili vypálit policejní stanici a zaútočili na restauraci McDonald's.⁶⁹²

K násilnostem došlo také například ve městech Lárájš (Larache) a Sefrú (Sefrou). Jediné oběti na životech byly nahlášený z města al-Husajma (Al Hoceima), kde v budově banky uhořelo během rabování pět účastníků demonstrace. V souvislosti s demonstracemi bylo zatčeno 120 lidí, velkou část z nich tvořili rabující nezletilí. Dle oficiálních údajů došlo ke zranění celkem 128 osob, z toho 115 policistů.⁶⁹³ Podle prohlášení ministra vnitra bylo během všech demonstrací poškozeno nebo vypáleno 33 škol a dalších veřejných budov, 24 bank, 50 obchodů a soukromých budov a 66 automobilů.⁶⁹⁴

⁶⁹¹ Morocco Joins In, Defying Predictions. *The Wall Street Journal*. 21.2.2011.

⁶⁹² Morocco: Thousands March for Reform. *Human Rights Watch*. 20.2.2011.

⁶⁹³ Moroccan monarch pledges reform. *Al Jazeera*. 9.3.2011.

⁶⁹⁴ Le bilan des manifestations au Maroc s'éleva à cinq morts et 128 blessés. *Jeune Afrique*. 21.2.2011.

Z důvodu různorodého složení aktivistů organizujících demonstrace a velkému počtu organizací a hnutí, které se k účasti přihlášily, bylo spektrum požadavků demonstrantů velmi široké. Jak je pro podobné situace typické, spektrum požadavků sahalo od těch abstraktního charakteru (demokratizace, liberalizace, „navrácení důstojnosti lidu“, lepší redistribuce majetku)⁶⁹⁵ přes požadavky reforem vyžadujících dlouhodobou systémovou iniciativu (odstranění korupce, nezávislý soudní systém, snížení nezaměstnanosti, odstranění negramotnosti, zlepšení sociální a ekonomické situace)⁶⁹⁶ až po požadavky více konkrétní (ústavní reforma, zvýšení zodpovědnosti vládních činitelů, investice do rozvojových programů, propuštění politických vězňů,⁶⁹⁷ pokrok v otázkách souvisejících s berberskou identitou). Nejkonkrétnějším požadavkem, který bylo možné vykonat okamžitě a který měl podporu výrazné části demonstrantů, bylo rozpuštění vlády.

Požadavky, které by se týkaly postavení krále či jeho rodiny, nebyly zveřejněny, neboť toto téma je v Maroku tabuizováno. Naopak jasným cílem aktivistů byl premiér ‘Abbás al-Fásí, který se stal hromosvodem všech stížností.

⁶⁹⁵ Dle měření Arab Barometer byly civilní a politické svobody a emancipace od útlatku hlavním důvodem Arabského jara dle 32,8 % respondentů. Důstojnost byla jedním ze tří hlavních důvodů pro 30,5 % respondentů. Arab Barometer Wave III. *Arab Barometer*. 2014.

⁶⁹⁶ Korupce a vysoká nezaměstnanost jsou problémy typické pro celý region. Nezaměstnanost v Maroku klesala od roku 1999, kdy dosahovala 13,9 % a paradoxně právě v roce 2011 dosáhla rekordního minima 8,9 %, načež začala opět mírně stoupat na 11,1 % v roce 2020. Zatímco nezaměstnanost se v Maroku v posledních dekáдах příliš nelišila od průměru regionu severní Afriky a Blízkého východu, v míře gramotnosti se Maroko začalo regionálnímu průměru přibližovat až v posledních letech, a to i přes to, že gramotnost prudce stoupá již od 80. let. V roce 2011 činila míra gramotnosti dospělé populace v Maroku 67 % a vzestupný trend stále pokračuje, v roce 2021 gramotnost dosahovala už 76 %. Korupce je dalším problémem, který byl Maročany považován za velmi palčivý. V první vlně měření Arab Barometer v roce 2007 konstatovalo 42,4 % respondentů, že vláda nečiní nic pro vymýcení korupce. V roce 2013 považovalo korupci za jeden ze tří hlavních důvodů vedoucích k Arabskému jaru 73,5 %. Ekonomická situace byla hlavním důvodem Arabského jara pro 43,5 % respondentů. Arab Barometer Wave I. *Arab Barometer*. 2007, Arab Barometer Wave III. *Arab Barometer*. 2014, Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above) *Morocco. World Bank / UNESCO Institute for Statistics*, Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) *Middle East & North Africa, Morocco. World Bank / International Labour Organization*

⁶⁹⁷ S tímto požadavkem nejvíce vystupovali islamisté, z jejichž řad velká část politických vězňů pocházela.

Byl obviňován z podpory korupce a klientelistického systému a byla mu přisuzována odpovědnost za všechny nepopulární kroky, které jeho vláda učinila. Zejména mu bylo připomínáno fiasko se zprostředkováním pracovních míst pro Maročany ve Spojených arabských emirátech, za které nesl odpovědnost ještě coby ministr práce v roce 2002. Tisíce lidí, které se o tato místa přihlásily, musely zaplatit poplatek ve výši 900 dirhamů⁶⁹⁸ za zdravotní vyšetření, ale projekt se neuskutečnil, což vedlo pouze k rozšíření frustrace mezi nezaměstnanými.⁶⁹⁹

Přílišná rozmanitost se stala slabinou hnutí, protože následkem podpory radikálních skupin (ať levicových či islamistických) nedokázalo přitáhnout více sympatizantů z vrstev, ze kterých samo vzešlo a na které se orientovalo. Tedy převážně městskou střední třídu sympatizující s politickým středem. Tomu napomohl i ministr vnitra, který se večer 14. února setkal se zástupci všech parlamentních stran a vyzval je, aby se nepodíleli na destabilizaci země. Představitelé royalistické Strany autentičnost a modernita (PAM, *Parti authenticité et modernité*) a umírněně islamistické Strany spravedlnosti a rozvoje (PJD, *Parti de la justice et du développement*) se vzápětí vyjádřili, že toto hnutí nepodpoří.

Reakce establishmentu

Nejen v důsledku ukázněnosti a převážně nekonfliktního chování demonstrantů, ale také zásluhou vysoce profesionálního přístupu bezpečnostních složek nedošlo v Rabatu k žádným násilným střetům. Vláda ani král nemohli už více dokázat liberálnost režimu než tím, že protivládni demonstraci nechali proběhnout v naprosté volnosti. Skutečnost, že se demonstrace konala bez výrazného vměšování policie, byla často komentována i v zahraničních médiích. Na druhou stranu na některých místech v důsledku pasivity bezpečnostních složek vznikl prostor pro rabování bank či soukromého majetku.

⁶⁹⁸ Tedy přibližně 1 600 Kč.

⁶⁹⁹ Lalami, L. (2011); Moroccan jobless left adrift. *BBC News*. 12.6.2002.

U těchto incidentů bylo možné předpokládat, že budou následně využity jako argument, proč konání podobných pochodů a demonstrací v budoucnu nepovolit a potlačit. To bylo zjevné i z prohlášení ministra vnitra, který demonstrace označil za pokojné, ovšem pouze díky vysoké úrovni demokracie a garantované svobodě projevu. Nejsou zprávy ani o tom, že by probíhalo například zatýkání demonstrantů či organizátorů večer po demonstraci.⁷⁰⁰ Pořádající hnutí v následujících dnech pouze uveřejnilo několik strohých prohlášení o tom, že demonstrace byla považována za zdařilou.⁷⁰¹ Z prohlášení charakteristických kontrastující absencí předchozího entusiasmusu vyplývalo, že představitelé hnutí byli nízkou účastí zklamáni.

Po uskutečnění první demonstrace došlo ke zjevnému zklidnění situace. Tím nejzásadnějším důvodem pravděpodobně bylo vyprcháání emocí spojených s organizací prvních událostí. Dalším důvodem pak byl klidný průběh demonstrace, během níž nedošlo k eskalaci situace ani k žádným rozsáhlejšími střetům srovnatelným s demonstracemi v jiných zemích regionu. A v neposlední řadě se o zmírnění situace bezpochyby zasadil establishment, který reagoval kombinací bagatelizování a vstřícných, i když do značné míry populistických kroků.

Po první demonstraci král reagoval vytvořením socioekonomického institutu, jehož smyslem bylo zlepšit a urychlit aplikaci ekonomických reforem, které měly dopomoci ke zlepšení redistribuce příjmů státu mezi jeho obyvatele, což mělo vést ke zmenšení ekonomických a sociálních rozdílů napříč národem. Tento krok teoreticky vyšel vstříc demonstrantům v požadavcích ekonomického rázu. Při jmenování členů tohoto institutu král prohlásil, že je třeba „*neustupovat demagogii*“, ale návaznost na právě konanou demonstraci zmíněna nebyla a král se k jejímu uskutečnění vůbec nevyjádřil.⁷⁰² Bylo tedy zjevné, že marocká vláda i král se snažili ekonomickými prostředky předejít dalším konfrontacím, které by mohly mít podobný průběh jako v Tunisku a Egyptě.

⁷⁰⁰ Morocco: Thousands March for Reform. *Human Rights Watch*. 20.2.2011.

⁷⁰¹ Z důvodu specifické struktury sociálních médií již není možné tuto informaci přesněji dohledat.

⁷⁰² King says not giving in to ‚demagoguery‘. *Los Angeles Times*. 21.2.2011.

V pátek 25. února se na sociálních sítích začaly objevovat neoficiální informace o údajném odvolání premiéra ‘Abbáse al-Fásího, který byl demonstranty soustavně označován za viníka neuspokojivé vládní politiky a za toho, kdo nechává volný průběh systémové korupci a klientelismu. Zároveň se začalo objevovat jméno jeho nejpravděpodobnějšího nástupce. Tím měl být Mustafá at-Turáb (Mostafa Terrab), toho času ředitel významné marocké těžební a exportní společnosti Groupe OCP. Tyto informace se ovšem brzy ukázaly jako nepravdivé.

Pouze část příznivců Hnutí 20. února se rozhodla v demonstracích nadále pokračovat. Z řady jejich vyjádření vyplývalo, že reakci establishmentu nepovažují za dostatečnou a jsou odhodláni demonstrovat pravidelně, aby byl vyvíjen na vládu a krále intenzivní tlak. K pravidelným demonstracím docházelo následně každou neděli, ovšem již s relativně nízkým počtem účastníků. Je možné, že i v důsledku tohoto vývoje král ve svém projevu 9. března oznámil další reformy, resp. urychlení aplikace naplánovaných reform a pokračování v dlouhodobě nastavené reformní linii.

Maroko se zjevně odlišilo od většiny ostatních blízkovýchodních zemí tím, že král Muhammad VI. revolučním náladám již předcházal a s předstihem učinil ekonomické kroky, které měly napětí zmírnit. Také jako jeden z mála panovníků na demonstrace nereagoval represivně, ale do jisté míry se snažil demonstrantům vycházet vstříc i přes to, že účast na demonstracích byla relativně nízká a zjevně nehrozilo nebezpečí, že by Maroko následovalo příklad Tuniska či Egypta.

Mezi základní body dlouhodobé reformy dle králova ustanovení patřilo zejména:⁷⁰³

1. Pokračování a uspíšení procesu mocenské decentralizace země, posílení moci místních úřadů a samospráv a reforma vládních institucí. Souběžně s tím měl probíhat proces posilování národní jednoty a územní integrity a zároveň odstraňování ekonomických rozdílů mezi regiony.

⁷⁰³ Almagheribavideo: King Mohammed VI of Morocco Speech March 9 2011. *YouTube*. 10.3.2011.

2. Restrukturalizace parlamentu a změna pravomocí jeho horní komory tak, aby mohly být lépe reprezentovány zájmy regionů.
3. Navýšení počtu žen na všech úrovních státní správy a navýšení jejich participace v politických procesech.

Aby král sloučil tyto zájmy s požadavky demonstrantů, o kterých se však výslovně ve svých projevech nezmínil, rozhodl se provádět je pomocí komplexní změny ústavy. To mělo probíhat v několika stěžejních bodech, které byly prozatím formulovány jen velmi obecně:

1. Zakotvení etnické plurality v ústavě, čímž by byly oficiálně uznány požadavky berberského hnutí.
2. Posílení individuálních i kolektivních svobod občanů zvýšením důrazu na lidská práva. K tomu měla dopomoci Komise pro rovnost a smír (*Instance Equité et Réconciliation*) založená roku 2004.
3. Umocnění nezávislosti orgánů spravedlnosti.
4. Upravení pravomocí vládních institucí tak, aby došlo k vyvážení moci a prohloubení demokratického charakteru. Hlavním nástrojem měl být svobodně zvolený parlament, ve kterém dojde k přerozdělení moci mezi horní a dolní komorou. S tím souvisela také nová vláda sestavená dle demokratických principů a posílení pozice premiéra, který již nebude vybírán králem čistě dle jeho preferencí.

Také byla zmíněna potřeba větší diverzifikace politických stran, aby mohly lépe reprezentovat zájmy lidu, a dále pak nutnost snahy o navrácení důvěry lidu orgánům státní moci a politické reprezentaci.

Uskutečnění těchto kroků již bylo úkolem komise, která na reformách pracovala od ledna 2010 a do jejíhož čela byl nově jmenován 'Abd al-Latif Mannúni (Abdeltif Menouni).⁷⁰⁴ Tato komise měla čas do června, poté měla opět prezentovat své výsledky králi. Její dosavadní práci král v projevu ocenil. Několik dní před tímto projevem také král založil Národní výbor pro lidská práva, do jehož čela byl jmenován Idrís al-Jazamí (Driss el-Yazami).⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Hespresschannel: Istiqbál a'dá' al-ladžna al-istišáríja li murádzat ad-dustúr. *YouTube*. 10.3.2011.

⁷⁰⁵ Moroccan king sets up new human rights body. *Middle East Online*. 4.3.2011.

V průběhu následujících týdnů, během nichž stále docházelo v Casablance k průvodům řádově stovek lidí, byla zjevná probíhající změna postoje establishmentu k demonstracím. Důvodem bylo především to, že hlavní masu demonstrantů již netvořili běžní občané z různých vrstev společnosti, ale stále výrazněji se jednalo o příznivce islamistického sdružení *al-Adl wa-l-ihsán*. Další příčinu představovalo neohlašování těchto shromáždění. V případech, že ohlášeny byly, často nezískaly povolení. To byl příklad demonstrace 13. března, při níž policie během zátahu zatkla okolo 100 účastníků a 30 jich zranila.⁷⁰⁶ Týden nato proběhl pochod v Rabatu v naprostém poklidu.⁷⁰⁷ U následujících akcí se střídal klidný průběh s policejními represemi, které s sebou přinesly také první úmrtí demonstranta na následky zranění utrpěného během policejního zásahu. K tomuto úmrtí došlo 2. června ve městě Asfi (Safi) a obětí byl třicetiletý Kamál 'Ammáří.⁷⁰⁸ Po tomto incidentu počet účastníků na demonstracích dočasně mírně vzrostl, a naopak se snížila míra policejních represí. Že přítomnost radikálních islamistů byla považována za argument pro delegitimizaci protestního hnutí, nepřímou potvrzení i mluvčí vlády Chálid Násírí, když v reakci na smrt 'Ammářího a na sílící požadavky po nezávislém a důkladném prošetření prohlásil, že „*toto hnutí se stalo doslova rukojmím extremistů (...), kteří se snaží zdiskreditovat celou vládní akci, protože mají vízi, která nemá s reformním procesem nic společného (...). Tito lidé vždy zaujímali frontální postoj proti institucím. A reforma není součástí jejich programu. Jejich cílem je totální destabilizace.*“ Násírí zároveň celé hnutí bagatelizoval jako záležitost

⁷⁰⁶ Police break up Morocco protest. *Al Jazeera*. 13.3.2011.

⁷⁰⁷ Morocco: Thousands Demonstrate Peacefully. *Human Rights Watch*. 21.3.2011.

⁷⁰⁸ Kamál 'Ammáří se 29. května účastnil demonstrace, kterou pořádalo Hnutí 20. února, ale zapojilo se do ní také velké množství příznivců *al-Adl wa-l-ihsán*. Dle publikovaných svědectví policie k demonstrantům přistupovala brutálně a zranila též Kamála 'Ammářího. Dle následného vyšetřování byla příčinou úmrtí vrozená predispozice v kombinaci s úderem do těla, který by za běžných okolností nebyl nebezpečný. Na smrti mělo dle oficiální zprávy podíl také to, že neprodleně nevyhledal lékařské ošetření, neboť měl obavy ze zadržení při vstupu do nemocnice. Toto úmrtí způsobilo zvýšený zájem o dění v Maroku také ze strany mezinárodních nevládních organizací. Country Summary Morocco and Western Sahara. *Human rights Watch*, Independent investigation urged after death of protester in Morocco. *Amnesty International*, Rapport sur les circonstances de la mort de « Kamal Amari » et les suites de la violence envers les manifestants à Safi. *Forum des Alternatives Maroc*.

mládeže slovy „(...) orgány veřejné moci nemají s mládeží z 20. února absolutně žádný problém (...), těmto mladým lidem, kteří jsou našimi dětmi a kteří jsou nám velmi blízcí, vycházíme vstříc.“⁷⁰⁹

Realizace reformem

Již několik týdnů po králově projevu z 9. března začaly být zveřejňovány první konkrétní výsledky reformních snah. Například 1. dubna přijala ministerská komise návrh protikorupčního zákona,⁷¹⁰ který zavedl ochranu svědků a tzv. whistle-blowerů.⁷¹¹ Další reforma, jejíž dopad je v praxi méně přínosný, ale má podstatně větší symbolický význam, se týkala změny ceremoniálních zvyklostí v královském paláci a přinesla mimo jiné zrušení zvyku líbání královny ruky na důkaz úcty.

Dne 5. dubna došlo k relativně bezprecedentnímu kroku, když výbor pověřený reformou ústavy pozval 45 představitelů Hnutí 20. února ke schůzi naplánované na 16. dubna, na níž by mohli přednést své návrhy k reformě ústavy. Představitelé hnutí se k této nabídce postavili velmi rezervovaně a prohlásili, že neví, zda se zúčastní, protože nemají dost času na zformulování svých požadavků. Nadžib Šawqí (Najib Chawki), jeden z představitelů hnutí, rovnou prohlásil, že rabatská část reprezentantů se nezúčastní, protože „komisi vytvořenou králem nepovažují za demokratickou“.⁷¹² O tři dny později sdělil další představitel hnutí Ahmad Midjání (Ahmed Mediany), že hnutí bude schůzi bojkotovat, protože celý proces reformy ústavy považuje za pseudodemokratický.⁷¹³

K další nečekané události došlo 6. dubna, když vláda oznámila chystanou úpravu norem týkajících se novinářského projevu. K tomu došlo na základě nátlaku Národní unie marockého tisku. Maročtí novináři totiž kritizovali tzv. červené linie, což byly velmi nejasně vymezené mantinely, ve kterých se

⁷⁰⁹ Engagement d'une enquête judiciaire approfondie. *Le Matin*. 4.6.2011.

⁷¹⁰ Morocco adopts anti-corruption plan. *Middle East Online*. 3.4.2011.

⁷¹¹ Morocco to protect corruption trial witnesses. *Magharebia*. 8.4.2011.

⁷¹² Morocco king's reform team open to youth proposals. *Reuters*. 5.4.2011.

⁷¹³ Youth protesters snub reform talks invitation. *Reuters*. 8.4.2011.

museli pohybovat, když informovali o otázkách vztahujících se k monarchii, resp. k postavení krále, náboženství a územní integritě, potažmo problémům souvisejícím s oblastí Sahary.⁷¹⁴

Po rozsáhlých protestech 24. dubna, které se svou velikostí blížily těm z 20. února, vystoupil premiér 'Abbás al-Fásí s oznámením, že předpokládá vyhlášení předčasných voleb. Ty se měly konat vzápětí po ústavním referendu, protože nepovažoval za vhodné čekat do řádného termínu voleb stanoveného na rok 2012. V následujících týdnech představitelé Hnutí 20. února vyjadřovali neustálou nespokojenost s nedostatečnou reakcí ze strany vládních činitelů a absencí praktických kroků. Jejich postoj částečně charakterizovalo prohlášení členky hnutí Zajnab Bilmuqaddam (Zineb Belmkaddem), že „*demonstracemi se snaží vymoci si právo na svobodné demonstrování*“.⁷¹⁵ Tento postoj byl vyvolaný zejména již zmíněným úmrtím Kamála 'Ammářího 2. června.

Reformní úsilí v oblasti nové ústavy začalo vrcholit 18. června. Tehdy král v živém televizním přenosu ohlásil návrh nové ústavy, která by měla být 1. července podrobena referendu.⁷¹⁶ Úvodem král deklaroval, že nová ústava byla jeho cílem již od nastoupení na trůn, a také odkázal na svůj projev z 9. března, kterým byl intenzivní proces její tvorby započat. Zmínil, že nová ústava vznikala ve spolupráci s politickými stranami, odborovými svazy i mládežnickými organizacemi. I přes to bylo však zjevné, že stejně jako v případech předchozích ústavních reforem proběhne reforma také tentokrát přístupem shora dolů.⁷¹⁷

V prvním pilíři navržené ústavy byla definována pozice krále. Bylo potvrzeno postavení krále jako hlavy státu, jako nejvyššího státního reprezentanta, vůdce věřících, symbolu státu a jeho nezávislosti a integrity a rovněž jako

⁷¹⁴ Morocco: Government promises to reform the code of journalism. *Ennahar Online*. 6.4.2011.

⁷¹⁵ Real Change: BBC interview Morocco June 5th February 20th. *YouTube*. 9.6.2011.

⁷¹⁶ Morocco reforms to cut monarch's powers. *Al Jazeera*. 17.6.2011.

⁷¹⁷ Přestože přístup shora dolů, tedy s iniciativou ze strany královského paláce (a nikoliv ze strany opozice), při reformách marocké ústavy vždy převládl, docházelo i při předchozích reformách posilování parlamentního charakteru monarchie. V tomto ohledu byla významná zejména reforma v roce 1996, která transformovala marocký parlament na dvoukomorový s tím, že dolní komora je celá volena přímo. Více viz El Morabety, A. (2019).

předsedy Rady *'ulamá'*. Král stojí nad ústavními institucemi a je garantem jejich správného fungování.

Změny z druhého pilíře ústavy už měly podstatně větší praktický i symbolický význam. V symbolické rovině byla důležitá pasáž týkající se marocké národní identity vycházející z dědictví arabsko-islámského, berberského, afrického, andalusského, židovského a středomořského. Tímto se Maroko vymezilo proti arabskému nacionalismu typickému pro ostatní země regionu i pro předchozí období marocké historie. V rovině praktické bylo zásadní ustanovení berberštiny jako oficiálního jazyka rovnoprávného s arabštinou.⁷¹⁸ Tím byly naplněny dlouhodobé požadavky té části marocké populace, která se hlásí k berberské identitě.⁷¹⁹ Přestože z článku 5 návrhu ústavy vyplývalo, že arabština i berberština (*tamazight*) budou do budoucna oficiálními jazyky, není bez zajímavosti, že způsob, jakým to v návrhu ústavy (a následně i v přijaté ústavě) bylo napsáno, naznačuje přetrvávající nerovnováhu. V prvním odstavci článku 5 je totiž napsáno, že oficiálním jazykem státu zůstává arabština, druhý odstavec stanovuje, že stát se bude zasazovat o ochranu, rozvoj a propagaci arabštiny a až ve třetím odstavci je řečeno, že stejně tak berberština je oficiálním jazykem. Po čtvrtém odstavci zabývajícím se implementací oficiálního charakteru berberštiny a integrací do vzdělávání a veřejného života následuje ještě odstavec stanovující úlohu státu při zachování a ochraně hassáníjské arabštiny.⁷²⁰

Třetí pilíř se týkal zlepšení v oblasti lidských práv. Byla zmíněna rovnoprávnost mezi mužem a ženou v politické, ekonomické, sociální i kulturní oblasti. Také bylo vyzdvíženo právo na spravedlivý soud, zákaz mučení, neoprávněných zadržení policíí, mizení nepohodlných osob a jakýchkoliv dalších nehumánních praktik. V souvislosti s tím byla podpořena garance svobody tisku, vyjadřování a přístupu k informacím, stejně jako možnost podávat petice a důraz na sociální spravedlnost.

⁷¹⁸ Do té doby měla berberština specifický status „národního jazyka“. Již předchozí král Hasan II. označil berberštinu v projevu z 20. srpna 1994 za jeden ze základních elementů marocké identity a výuku tří dialektů na základních školách označil za nutnou, viz Storm, L. (2007: 72).

⁷¹⁹ Vzhledem k praktické nemožnosti definování přesného počtu Berberů v Maroku se jejich počet odhaduje na 35–60 % marocké populace.

⁷²⁰ Jedná se o arabský dialekt vyskytující se v saharské oblasti.

Čtvrtý pilíř specifikující změny v exekutivní složce moci měl dopad jak praktický, tak symbolický. Pro marocký právní systém byla významná skutečnost, že král dobrovolně nechal omezit své pravomoci v otázce jmenování premiéra. Do navrhované ústavy nechal zanést pravidlo, že premiér bude vybrán z politické strany, která vyhraje volby. Premiér, nově nazývaný jako hlava či vedoucí vlády, měl mít také rozšířené pravomoci, neboť bude moci navrhopvat a odvolávat ministry, což tradičně rovněž příslušelo králi. Tato reforma se ovšem nedotkla králova postavení v rámci národní bezpečnosti, jelikož stále zůstal nejvyšším velitelem ozbrojených sil a uchoval si veškeré dosavadní pravomoci v rámci armády a obrany. Dále byly posíleny pravomoci parlamentu. Například nově bude moci být při souhlasu pětiny poslanců zahájeno vyšetřování některých ústavních činitelů. Mezi další změny patřilo například omezení poslanecké imunity, vznik ústavního soudu a institutu ombudsmana.

Došlo tedy k situaci, kdy král sám inicioval kroky vedoucí k určité dělbě moci a delegoval velkou část svých ústavních pravomocí na parlament a premiéra. Premiér bude navíc vybírán na základě vůle lidu projevené ve volbách, čímž byla teoreticky zvýšena participace obyvatel Maroka ve věcech veřejných. I přes to král zůstal suverénním vládcem a nejvyšším reprezentantem země. Stejně tak bylo zakotveno jeho „poslední slovo“ v bezpečnostních otázkách, neboť nadále zůstal předsedou Rady ministrů a Nejvyššího bezpečnostního výboru.⁷²¹ Také bylo zdůrazněno jeho pro Maroko specifické postavení vůdce věřících. Lze konstatovat, že toto vyhovuje většině obyvatel, u nichž má král výraznou podporu, v důsledku čehož je prezentován jako všelidový vůdce, ve kterém se setkávají demokratické prvky s monarchistickou tradicí.⁷²² Svými

⁷²¹ Morocco reforms to cut monarch's powers. *Al Jazeera*. 17.6.2011.

⁷²² Přesná a pravidelně aktualizovaná data o popularitě krále ovšem nejsou dostupná. Dle výsledků výzkumu panovníkovy popularity, který provedl při příležitosti 10. výročí nástupu Muhammad VI. na trůn v roce 2009 marocký týdeník *Tel Quel* ve spolupráci s francouzským deníkem *Le Monde* a agenturou LMS-CSA, 91 % Maročanů vnímalo první dekádu královy vlády pozitivně. Za demokratickou označilo monarchii 49 % dotazovaných, ale s tím, že více než polovina dotazovaných, kteří označili monarchii za autoritářskou, to brali jako pozitivní (sic) skutečnost. Kritické hlasy zazněly v otázce ekonomického zlepšení (jen 37 %) a také v hodnocení *mudawany*, kdy více než polovina dotazovaných odpověděla, že reforma poskytla ženám příliš práv. Vzhledem k tomu, že *Tel Quel* je vůči marockému establishmentu často velmi kritický a červené linie ohledně

kroky také ukázal, že naslouchá vůli lidu, třebaže proběhnuší protesty nezmiňil jediným slovem.⁷²³

Obyvatelé marockého království reagovali na králův projev značně nejednotně. Davy mládeže vyšly do ulic, kde zpívaly, bubnovaly a slavily,⁷²⁴ zatímco představitelé Hnutí 20. února se stavěli k proslovu velmi rezervovaně až odmítavě. Hlavním cílem kritiky bylo poskytnutí příliš krátké doby mezi zveřejněním návrhu ústavy a plánovaným referendem, protože necelé dva týdny nebyly pro opozici dostatečné k předložení námitek a komentářů. Kritizovali ovšem také to, že návrh ústavy vznikl za „zavřenými dveřmi“ bez participace „obyčejných lidí“.⁷²⁵ To je do jisté míry paradoxní, neboť představitelé Hnutí 20. února k účasti na jednáních vyzváni byli, ale účast odmítli. Dále negativně hodnotili stále nereflexované požadavky v socio-ekonomické sféře a problémy týkající se korupce, vysoké míry nezaměstnanosti a negramotnosti.⁷²⁶

Referendum

Výsledek referenda, které proběhlo podle plánu 1. července 2011, se shodoval s všeobecným očekáváním. Dle oficiálních výsledků odevzdalo svůj hlas 73 % oprávněných voličů a 98,5 % z nich hlasovalo pro přijetí nové ústavy.⁷²⁷ Přestože takto jednoznačný výsledek nepůsobí příliš důvěryhodně, proti

královské rodiny příležitostně překračuje (zejména v otázce financí), nelze ho podezřívat, že by údaj ohledně královy popularity byl nadsazený. Navíc i přes velmi pozitivní hodnocení krále byl celý náklad časopisu z rozkazu ministra vnitra zabaven a zničen. Důvodem zabavení nákladu byla dle mluvčího vlády Chálida Násiriho skutečnost, že „*monarchie nemůže být předmětem debaty*“. Viz López García, B. (2010), Beaugé, F. (2009). Arab Barometer se otázkám na popularitu krále také vyhýbá.

⁷²³ Morocco's King Mohammed pledges constitutional reform. *BBC News Africa*. 9.3.2011.

⁷²⁴ Morocco's King Mohammed unveils constitutional reforms. *BBC News Africa*. 18.6.2011.

⁷²⁵ Morocco's king proposes constitutional reforms. *Los Angeles Times*. 18.6.2011.

⁷²⁶ Paradoxní také je, že právě v roce 2011 dosáhla nezaměstnanost v Maroku historického minima a gramotnost ve věkové kategorii 15–24 let mezi roky 2011 a 2012 stoupla z 82 % na 91 %. V roce 2021 gramotnost v této věkové kategorii už dosahuje 98 %. Literacy rate, youth total (% of people ages 15–24) – Morocco. *World Bank / UNESCO Institute for Statistics*. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) – Middle East & North Africa, Morocco. *World Bank / International Labour Organization*.

⁷²⁷ Morocco: Referendum Results. *Morocco Board News Service*. 3.7.2011.

průběhu referenda nebyly vzneseny námitky. Jak masivní účast, tak extrémně kladné přijetí nové ústavy znamenaly jasný triumf krále. Byla tím upevněna jeho pozice vůdce národa, který je pro marocké občany pozitivní figurou a jasným symbolem liberalizačního a demokratizačního procesu.

Jedním ze značně populistických kroků, jenž měl pravděpodobně na výsledek referenda výrazný vliv, byla dluhová amnestie. Ta byla vyhlášena 22. června a její podstatou bylo odpuštění dluhů ve výši 765 milionů dirhamů⁷²⁸ osmdesáti tisícům marockých zemědělců. Tuto amnestii vyjednala marocká vláda se státem řízenou bankou *Crédit Agricole du Maroc*. Také bylo dojednáno zmírnění splátkového kalendáře pro dalších 15 20 000 zemědělců a celkové snížení úroků z půjček.⁷²⁹ V červnu prohlásil guvernér marocké národní banky, že předpokládá subvencování základních komodit Kompenzačním fondem celkovou částkou o hodnotě 45 miliard dirhamů za rok.⁷³⁰

Podle očekávání následovaly negativní reakce ze strany Hnutí 20. února, které označovalo novou ústavu i referendum pouze za královu PR kampaň neřešící skutečné problémy, ale pouze stvrzující status quo. Výsledky referenda byly odpůrci přičítány například vysoké negramotnosti a nízké úrovni vzdělání venkovských obyvatel, kteří údajně přespříliš podlehli obrazu krále jako dobrotivého vládce nebo si z respektu k vůdci věřících nedovolili hlasovat proti.

Již dva dny po přijetí nové ústavy se uskutečnila demonstrace v Casablanca. Více než šest tisíc demonstrantů včetně mnohých příznivců islamiistické organizace *al-Adl wa-l-ihsán* se dožadovalo radikálnějších změn, které by zemi posunuly blíže k parlamentní monarchii, resp. k modelu, kde je moc krále skutečně výrazněji limitována vůlí parlamentu.⁷³¹ Méně početné demonstrace se ten samý den odehrály i v Rabatu a Tangeru. Policie zasahovala pouze v případech, kdy docházelo k násilnostem a střetům mezi jednotlivými frakcemi demonstrantů.

⁷²⁸ Morocco govt offers farmers \$97 mln in debt amnesty. *Reuters*. 22.6.2011.

⁷²⁹ Ahead of vote, Morocco cancels farmers' debt. *Ahram Online*. 23.6.2011.

⁷³⁰ Cash-strapped Morocco hit with higher subsidies bill. *Reuters*. 18.8.2011.

⁷³¹ Morocco protesters reject reform vote. *Al Jazeera*. 4.7.2011.

Maroko po Arabském jaru

Ani se vzrůstajícím časovým odstupem není snadné přesně definovat, jaký konkrétní dopad měly události související s Hnutím 20. února na marockou politickou scénu a život marockých občanů. Řada aktivistů a demonstrantů bezpochyby stále považuje svá tehdejší očekávání za nenaplněná.⁷³² Zároveň je možné říci, že proměna politického systému probíhá přibližně stejným způsobem, jako v posledních letech před rokem 2011 a samotné Arabské jaro tedy na dynamiku událostí nemělo příliš velký vliv. I přes reformu ústavy, nebo možná právě díky ní, zůstává osoba krále zásadním politickým faktorem a pravděpodobně hlavním organizátorem politických reforem, a to jak v očích Maročanů, tak fakticky. Přestože prudké navýšení Kompenzačního fondu a odpuštění dluhů zemědělcům jednoznačně mělo souvislost s demonstracemi, šlo spíše o jednorázové reakce v krátkodobém horizontu, nikoliv o změny systémové a reformní. Nepochybně zásadní změnou, kterou přinesl rok 2011 a reforma ústavy, bylo učinění berberštiny úředním jazykem. To bylo skutečně odpovědí na požadavky významné části demonstrantů, ale zároveň k tomuto kroku Maroko směřovalo sérií dílčích praktických kroků⁷³³ již dlouhou dobu a začlenění berberštiny do vzdělávacího systému mělo královu podporu. Nelze tedy říci, že tato významná reforma proběhla čistě zásluhou Arabského jara, ale spíše jím byla pouze urychlena její realizace. A to i přes to, že velkou část demonstrujících tvořili více či méně radikální islamisté, kteří jsou tradičními zastánci výraznější arabizace, a tedy odpůrci zrovnoprávnění berberštiny.

Rozhodně není možné říci, že by po reformě ústavy v roce 2011 došlo k omezení královny participace v politice, neboť Muhammad VI. stále zůstal nejsilnějším hráčem jak ve vnitrostátní politice, tak jako reprezentant Maroka na mezinárodní scéně.⁷³⁴ Své politické schopnosti a narůstající mezinárodní

⁷³² To potvrzuje také šetření vlna měření Arab Barometer z roku 2013, dle které si jen 23,9 % respondentů myslí, že Arabské jaro dosáhlo svého cíle. Arab Barometer Wave III. *Arab Barometer*. 2014.

⁷³³ Např. založením Královského institutu berberské kultury (IRCAM) v roce 2001.

⁷³⁴ Skutečnost, že královna moc zůstává téměř neomezená díky rozsáhlé vrstvě jeho přívrženců na všech politických úrovních i díky přetrvávající možnosti vládnout pomocí dekretů, je jeden z důvodů, proč se skóre udávané organizací Freedom House nezměnilo ani po roce 2011. Freedom in the World 2017. *Freedom House*: 347.

vliv král předvedl například tím, že výsledkem jeho několikaměsíční cesty po afrických zemích bylo opětovné přijetí Maroka do Africké unie, z níž vystoupilo v roce 1984 kvůli mezinárodním sporům v otázce Sahary a s tím souvisejícímu přijetí Saharské arabské demokratické republiky, jejíž existenci Maroko neuznává. Celá tato cesta ukázala záměr Muhammada VI. hrát na politické mapě Afriky stále významnější roli. Ve vnitrostátních záležitostech král stále vystupoval jak přímo, tak nepřímo prostřednictvím svých politických spojenců. Za ukázkou nepřímého vměšování jsou považovány okolnosti sestavování vlády po volbách do dolní komory parlamentu v roce 2016. Poté, co volby vyhrála Strana spravedlnosti a rozvoje⁷³⁵ ještě výrazněji než v roce 2011, blokovali královi spojenci v parlamentu snahu o vytvoření vlády téměř půl roku, což vedlo k tomu, že vládu nakonec nesestavil dosavadní premiér ‘Abd al-Iláh Binkiráň (Abdelilah Benkirane), ale podstatně slabší a méně charismatický Sa’d ad-Dín ‘Uthmání (Saadeddine Othmani).

Hnutí Hirák ar-Ríf

Od října roku 2016 čelily marocké autority novému hnutí, které svým charakterem s počátky Arabského jara silně souviselo a do jisté míry jej dokonce kopírovalo. Pro toto hnutí se zažil název *Hirák ar-Ríf* (Hirak Rif) neboli Rífské hnutí.⁷³⁶ Incidentem, kterým bylo toto hnutí odstartováno, byla tragická smrt obchodníka s rybami Muhsina Fikrího (Mohcen Fikri, Mohsen Fikri), ke které došlo 28. října 2016 v severomarockém městě al-Husajma. Přes řadu zásadních odlišností evokují tragické okolnosti této události smrt Muhammada Buazízího, tuniského pouličního prodavače, jehož veřejné sebeupálení bylo počátkem událostí souhrnně označovaných jako Arabské jaro.

⁷³⁵ Jedná se o umírněně islamistickou stranu, která je už od svého vzniku nakloněna královskému paláci a jejímž prostřednictvím je umožněna politická aktivita demokraticky smýšlejícím islamistům. Existence takovéto strany výrazně zamezuje podpoře radikálních islamistických stran, které bývají značně populární zejména v případech, kdy jsou zakázány všechny strany s náboženským programem.

⁷³⁶ Vzhledem k neformálnosti hnutí se používají i další názvy, resp. různé kombinace a variace sousloví „lidové rífské hnutí“ v arabštině (*al-Hirák aš-ša’bí ar-Ríf*), berberštině (*Anhezi agherfan n Arrif*) či francouzštině (*Le mouvement populaire du Rif*).

I přes několik kontroverzních detailů je možné události související se smrtí Muhsina Fikrího poměrně podrobně rekonstruovat. Ve večerních hodinách 28. října byl policií zabaven Fikrímu a jeho dvěma společníkům náklad půl tuny mečounů, jejichž lov je v podzimním období v Maroku z ekologických důvodů zakázán. Poté, co byl zabavený náklad přesunut do drtiče přivolaného popelářského vozu, se Muhsin Fikrí a jeho společníci za nákladem doslova vrhli. Následně došlo z dosud nezjištěných příčin ke spuštění drtícího mechanismu, který zapříčinil Fikrího smrt, zatímco jeho společníci včas vylezli ven. Právě spuštění stroje je jednou z rozporuplných událostí, neboť vyšetřování nedokázalo odhalit, jak k tomu přesně došlo, resp. nebyla prokázána přímá odpovědnost zasahujících policistů. Rovněž bylo prošetřováno podezření, že policisté před zabavením nákladu požadovali úplatek. Přestože ani toto nebylo soudem potvrzeno, část marocké veřejnosti s ohledem na místní realie a další okolnosti považovala žádost o úplatek za téměř jistou.

Stejně jako v případě Tunisana Buazízího i u Fikrího byla celá tragédie výrazně umocněna skutečností, že jejich smrt byla nahrána na mobilní telefon. Ve Fikrího případě navíc z bezprostřední blízkosti. I přes velmi nízkou kvalitu je záznam velmi explicitní a drastický. Video a několik obrázků z něho vyňatých se po sociálních sítích začaly velmi rychle šířit a reakce veřejnosti byla okamžitá. Je nutné zmínit, že mezi smrtí Fikrího a Buazízího byly zásadní rozdíly, které však nehrály roli vzhledem k záplavě emocí, kterou vyvolalo sdílení morbidního záznamu Fikrího smrti. Buazízí zvolil extrémně bolestivou smrt dobrovolně, aby veřejně protestoval proti své bezvýchodné životní situaci, zatímco Fikrího smrt byla nešťastným důsledkem jeho zoufalé snahy zachránit pŕltunový nelegální náklad chráněné ryby v hodnotě přibližně 11.000 dolarů.⁷³⁷

Pro pochopení kontextu je nezbytné zmínit jistá specifika regionu, ve kterém se celý incident odehrál. Pohoří Ríf, ve které město al-Husajma leží, je problematickou oblastí z dlouhodobého hlediska. Kvůli hornatému, těžko přístupnému terénu a málo úrodné půdě se jedná o chudé a pro centrální vládu těžko ovladatelné území, což platí již od počátku příchodu islámu na

⁷³⁷ Protests Erupt in Morocco Over Fish Vendor's Death in Garbage Compactor. *New York Times*. 30.10.2016.

marocké území. Oblast stále patří mezi nejméně arabizovaná území v Maroku a je pro ni typická nedostačující infrastruktura, nízká ekonomická úroveň, vysoká negramotnost a masivní rozšíření pěstování konopí.

Již ve dvacátých letech minulého století vyhlásil v regionu tehdy pod španělskou nadvládou ‘Abd al-Karím al-Chattábí nezávislou berberskou Rífskou republiku. Guerillový boj Rífanů proti koloniální nadvládě byl natolik efektivní, že Španělé museli o pomoc s jeho potlačení požádat francouzskou vládu, která za tímto účelem vyslala do Maroka maršála Pétaina. Tomu se podařilo rífskou nezávislost ukončit až s nasazením téměř půlmilionové armády, letadel, tanků a yperitu. Problematický vztah mezi Rífaný a centrální vládou je typický také pro celé postkoloniální období. Rozsáhlá vzpoura vypukla již dva roky po vyhlášení nezávislosti, tedy v roce 1958, načež byla potlačena armádou, v jejímž čele stál korunní princ Hasan, budoucí král Hasan II. Ten následně po většinu své téměř čtyři dekády trvající vlády ekonomické a sociální problémy této oblasti ignoroval a o jejích obyvatelích se vyjadřoval jako o „divoších“.⁷³⁸ Také během industrializace Maroka byl Ríf marginalizován a jeho obyvatelé do jisté míry přežívali zejména díky remitencím, neboť podstatná část Maročanů žijících v Evropě pochází právě z Rífu. Další významný finanční zdroj tvoří drogový průmysl. Ríf je totiž jedním z významných zdrojů hašiše pro západní a jižní Evropu.

Změna v přístupu nastala až s nástupem Muhammada VI. na královský trůn v roce 1999, když jeho první cesta symbolicky vedla právě do Rífu na znamení smíření a nového začátku ve vztazích mezi centrální vládou a obyvateli tohoto chudého regionu. Vzhledem k tomu, jak prudkou reakci vyvolala tragická smrt Muhsina Fikrího, je ale zřejmé, že deklarovaná snaha o povznesení regionu nepřinesla úspěch ani po osmnácti letech. Právě v důsledku toho se v Rífu naplno projevil „Buazížího efekt“, kdy tragická smrt umocněná sociálními sítěmi vyhnala do ulic tisíce nespokojených občanů. Ekonomické, sociální a historické rozdíly a stále přetrvávající marginalizace oblasti způsobily, že rozsáhlé protesty v Rífu trvaly přes rok, na rozdíl od trvání celonárodních protestů započatých 20. února 2011, které měly relativně krátké trvání. Mezi důvody, proč protesty po Fikrího smrti probíhaly intenzivně i mimo Ríf, s největší pravděpodobností patří také zklamání z nenaplněných očekávání po roce 2011.

⁷³⁸ Ilahiane, H. (2017).

Spontánní demonstrace vypukly v al-Husajmě takřka okamžitě po Fikrího smrti. Dne 30. října, tedy v době Fikrího pohřbu, protestovaly tisíce lidí ve velkých městech i mimo Ríf včetně Rabatu, na čemž měli podíl zejména aktivisté z Hnutí 20. února, kteří se do organizace demonstrací opět zapojili.⁷³⁹ Reakce krále byla v tomto případě ještě rychlejší, než během událostí z roku 2011. Král, který v tu dobu pobýval v zahraničí, neprodleně nařídil ministrovi vnitra, aby bylo zahájeno vyšetřování okolností Fikrího smrti a aby osobně navštívil Fikrího rodinu a vyslovil jí soustrast.⁷⁴⁰ Přestože po této návštěvě Fikrího otec vyzval k zastavení protestů, situace se neuklidnila a demonstrace stovek až tisíců lidí v al-Husajmě pravidelně pokračovaly. Na rozdíl od celonárodních událostí v roce 2011 nyní získaly protesty charismatického vůdce, který mohl demonstranty reprezentovat. Touto osobností byl Násir az-Zifzálí (Nasser Zefzaf, Nasser Azefzaf), aktivista pocházející z rodiny s tradicí politické angažovanosti, který byl již členem Hnutí 20. února. I díky jeho organizačním schopnostem se protesty stále odehrávaly více než rok po Fikrího smrti.

Půl roku po Fikrího úmrtí byla zveřejněna informace, že protesty v al-Husajmě nejsou čistě spontánní, ale že se na jejich organizaci podílejí zahraniční separatistické organizace, konkrétně *Agraw N'Arif* a Hnutí 18. září za nezávislost Rífu, sídlící v Belgii, resp. v Holandsku.⁷⁴¹ Již bylo zmíněno, že v Maroku, pro které je již několik desetiletí ústředním politickým tématem otázka území Sahary a boj s exilovým separatistickým hnutím Polisario, je územní integrita nesmírně citlivé téma srovnatelné se záležitostmi týkajícími se postavení krále či islámu. Toto obvinění dostalo konkrétních obrysů poté, co bylo na konci května roku 2017 zatčeno a obviněno dvacet osob z přijetí peněz od zahraničních dárců, které měly sloužit k narušení integrity státu.

⁷³⁹ Protests erupt in Morocco after fishmonger is crushed to death in rubbish truck. The National. 30.10.2016.

⁷⁴⁰ Z počátku byla z Fikrího smrti obviňována policie, neboť dle tvrzení jednoho ze svědků nařídil spuštění drtícího mechanismu jeden z policistů, aby donutil Fikrího a jeho spolupachatele opustit prostor popelářského vozu, ze kterého se snažili dostat náklad ryb zpět ven. Oficiální závěry vyšetřování toto podezření nepotvrdily a Fikrího smrt označily za nehodu. Již 11. listopadu 2016 bylo zatčeno a obviněno 11 osob, včetně úředníků, kteří vydali příkaz k zabavení a zničení nákladu. Morocco charges 11 over fish seller's death amid protests. *The National* 30.10.2016.

⁷⁴¹ Maroc: les indépendantistes rifains ont-ils lancé une OPA sur Al Hoceïma? *Jeune Afrique*. 14.4.2016.

Na obvinění ze separatistických snah zareagoval az-Zifzálí tvrzením, že vláda šíří o hnutí lži a že záměry hnutí jsou naprosto legitimní a se separatismem nemají nic společného. Jako jeden z hlavních cílů demonstrantů jmenoval az-Zifzálí požadavek na zrušení dekretu vydaného po potlačení povstání v roce 1958, kterým se z al-Husajmy stala vojenská zóna, čímž je v případě protestů umožněno okamžité nasazení armády a vedení vojenských procesů s obviněnými demonstranty.⁷⁴²

Na konci května byl az-Zifzálí zatčen. Záminkou pro zatčení bylo přerušení páteční modlitby dne 26. května 2017 v mešitě Muhammada V. v al-Husajmě, během něhož obvinil imáma z politické propagandy a z toho, že je loutkou vlády. Ještě ten samý den se pokusila policie zatknout az-Zifzálího v místě jeho bydliště, čemuž ale zabránili jeho příznivci a az-Zifzálí v al-Husajmy uprchl. Nedlouho poté byl ale skutečně zatčen, obviněn z omezování náboženské svobody a uvězněn. V té době už bylo za aktivity související s protesty v Rífu zadržováno kromě něj dalších 55 osob.⁷⁴³ Az-Zifzálího portrét se stal vedle portrétu Muhsina Fikrího dominantním motivem následujících demonstrací. Demonstrace měly velkou podporu nejen rífských Berberů, ale i levicových politických stran a příznivců sdružení *al-Adl wa-l-ihsán*. Dne 11. června 2017 se demonstrace v Rabatu účastnily tisíce lidí. Do Rífu muselo být převeleno několik tisíc policistů, aby byl udržen pořádek,⁷⁴⁴ zklidnění situace však nepřineslo ani zveřejnění plánů investic v Rífu.

Program investic v oblasti Rífu, zejména v al-Husajmě, byl pod názvem „Al-Husajma, maják Středozeemí“ spuštěn již v roce 2015 a během jeho trvání do roku 2019 mělo být v oblasti investováno 6,5 miliard dirhamů. Tyto investice měly být využity například na zlepšení infrastruktury, vybudování přehrady, která by oblast zásobovala pitnou vodou, či výstavbu onkologického centra.⁷⁴⁵

⁷⁴² Rif Protests Leader: 'We Are Not Separatists'. *Morocco World News*. 16.5.2017.

⁷⁴³ Rif Protests: PJD Summons Morocco's Minister of Interior Laftit and Head of DGSN. *Morocco World News*. 3.6.2017.

⁷⁴⁴ L'échec du pouvoir marocain dans la crise du Rif. *Le Monde*. 26.4.2017.

⁷⁴⁵ «Al-Hoceima, Manarat Al Moutawassit»: méga-chantier qui passe à la vitesse de croisière. *Maroc diplomatique*. 23.5.2017. Za onkologické centrum bojují obyvatelé Rífu již dlouhou dobu, neboť pravděpodobně následkem využívání chemických zbraní při potlačování Rífské republiky ve 20. letech minulého století je v oblasti výskyt rakovinných onemocnění výrazně zvýšen.

V době Fikriho smrti ovšem investice stále ještě nepřinášely takové výsledky, které by obyvatelé rífského regionu mohli vnímat. I z tohoto důvodu bylo v květnu roku 2017 oznámeno navýšení celkových investic z 6,5 miliard na 9,9 miliard dirhamů. Ani toto navýšení však neovlivnilo průběh demonstrací, neboť z hlediska Rífanů se stále jednalo pouze o sliby, jejichž hmatatelné přínosy nebyly v praxi nikterak viditelné. Ještě po roce stále chybělo jasné stanovisko vlády i současného premiéra Sa'd ad-Dína 'Uthmáního. Na rozdíl od svého předchůdce Binkirána, který se v podobných případech setkával s představiteli nespokojených a aktivně hledal řešení, 'Uthmání v podobných záležitostech vystupoval velmi nenápadně, což nadále oslabovalo důvěru Rífanů k centrální vládě.⁷⁴⁶

Je možné konstatovat, že protesty podobně jako v roce 2011 dlouho probíhaly bez výraznějších střetů s policií a bez hromadného zatýkání, přestože jejich intenzita narůstala. Významnou výjimkou byly protesty 26. června 2017, během kterých bylo pozatýkáno 150 demonstrantů. Bylo při nich také zraněno 79 policistů, kteří se pokoušeli zabránit demonstrantům z okolních měst ve vjezdu do al-Husajmy.⁷⁴⁷

V období července roku 2017 začaly být demonstrace potlačovány s výraznější intenzitou a častěji začalo docházet k větší aktivitě ze strany policie včetně častějšího používání slzného plynu a násilnějších donucovacích prostředků. Dne 12. července 2017 došlo k dalšímu výraznému posunu, když 25 aktivistů z al-Husajmy bylo odsouzeno za násilnosti proti bezpečnostním složkám k trestu odnětí svobody v délce jednoho a půl roku.⁷⁴⁸

Na konci července 2017 se poprvé od října předchozího roku k událostem vyjádřil král Muhammad VI., i když pouze nepřímo. Stalo se tak v projevu k příležitosti osmnáctého výročí nástupu na trůn, v němž naznačil, že on nespokojenost obyvatel chápe, že řada politiků a úředníků nemá jeho důvěru a ti, kdo nejsou schopni vykonávat své povinnosti, se budou muset stáhnout z veřejného života. Přímo al-Husajma byla zmíněna jen jednou, a to v souvislosti s vyslovením pochvaly bezpečnostním složkám a oceněním jejich

⁷⁴⁶ Al Jazeera: Inside Story – What's behind Morocco's street protests? *YouTube*. 19.5.2017.

⁷⁴⁷ Hirak: 150 people arrested in the Rif according to AMDH. *Yabiladi*. 13.4.2017.

⁷⁴⁸ Al Hoceima Protests: 25 Activists Sentenced to 1 Year and Half in Prison. *Morocco World News*. 14.6.2017.

zdrženlivosti. Královu projevu předcházela tradiční amnestie, v jejímž rámci bylo omilostněno 1178 vězňů, z nichž 58 patřilo mezi členy *Hirák ar-Rif*.⁷⁴⁹ Jedinými královými reakcemi od smrti Muhsina Fikrího až do tohoto projevu byly pouze nepřímé zprávy z jeho okolí, jež informovaly o králově nespokojenosti s jednáním vlády a úředníků, kteří nejsou schopni komunikovat s demonstranty, ani přiblížit projekt revitalizace Rífu ke zdárnému konci. Protesty organizované hnutím *Hirák ar-Rif* trvaly více než rok od smrti Muhsina Fikrího. Navzdory zatčení hlavní vůdčí osoby Nássira az-Zifzáího, intenzivní sekuritizaci protestů⁷⁵⁰ a stále častějším zákazům demonstrací, včetně té k příležitosti výročí Fikrího smrti, obyvatelé Rífu vytrvale demonstrovali za důstojnější podmínky k životu a konec marginalizace.

Přestože existence hnutí potvrdila problematickou situaci oblastí Rífu a odhodlání tamějších obyvatel dát nespokojenost se svou situací najevo, nelze říct, že by hnutí dosáhlo konkrétních výsledků. Navíc demonstrace odehrávající se v souvislosti s vězněním rífských aktivistů ještě v roce 2019 byly počátkem roku 2020 už jednoznačně zastíněné pandemií onemocnění Covid-19.

Zhodnocení změn v Maroku

Král Muhammad VI. působil během Arabského jara i celého reformního procesu jako aktivní činitel. To mu umožňovala nejen jeho oficiální funkce určená ústavou a autorita daná tradicí, ale též jeho všeobecná popularita. Také její zásluhou Maročané často zastávali názor, že události podobné tuniským či egyptským jsou v Maroku vyloučené. V Maroku jednoznačně panovalo přesvědčení, že jejich panovník není srovnatelný s Husním Mubárakem či Zajn al-‘Ábidín Bin ‘Alím a nelze ho činit přímo odpovědným za neuspokojivou ekonomickou a sociální situaci. Naopak byl chápán jako někdo, kdo přispívá politickému systému i ekonomice země, za což si zasluhoval spíše podporu.

Na širokém přijetí tohoto názoru měla velký podíl mediální prezentace krále. Lze konstatovat, že mezi většinou marockého obyvatelstva obecně

⁷⁴⁹ Morocco's king pardons some protesters, lambasts officials. *Reuters*. 30.7.2017.

⁷⁵⁰ Hamoudi, S. (2023).

panoval úzus, podle něhož za pozitivní dění (budování infrastruktury, tvorba pracovních příležitostí, zvyšování subvencí, realizace reformem) mají být zásluhy přisuzovány králi, zatímco za negativní jevy (neuspokojivý ekonomický růst, daně, nezaměstnanost, korupce) bývá zodpovědná převážně vláda.⁷⁵¹ Králi byla tedy do jisté míry přisouzena aureola dobrotivého vůdce, který na rozdíl od svých protějšků v ostatních zemích Blízkého východu nebyl od situace odtržen, ale naopak se snažil být blízko lidu a chápal jeho problémy. Toto zdání bylo posilováno zejména jeho veřejnými vystoupeními a jejich intenzivní propagací.

Zatímco v roce 2011 byly transparenty vyjadřující náklonost králi viditelné téměř na všech demonstracích a skandování protivládních sloganů bylo prokládáno provoláváním slávy králi,⁷⁵² na demonstracích hnutí *Hirāk ar-Ríf* začalo ale docházet ke změně. Marginalizace Rífu i samotné protesty trvaly již příliš dlouhou dobu, aniž by se král dostatečně vyjádřil či aktivněji zapojil do řešení situace. Proto organizátoři demonstrací, včetně Nássira az-Zifzáího, začali vyzdvihovat otázku také královy odpovědnosti, neboť on sám si udržoval postavení nadstranického garanta pozitivního vývoje.⁷⁵³

Jak již bylo naznačeno v úvodu, události související s Arabským jarem probíhaly v Marockém království výrazně poklidnějším způsobem, než v jiných částech severní Afriky a Blízkého východu. Zásadním předpokladem pro vypuknutí Arabského jara byla neuspokojivá sociální a ekonomická situace ve většině zemí tohoto regionu. Je ale diskutabilní, zda byly v Maroku tyto podmínky natolik odlišné od ostatních států, v nichž byly dopady Arabského jara podstatně výraznější a kde v důsledku Arabského jara proběhly či stále probíhají rozsáhlé politické a společenské změny.

Je možné určit více příčin, proč se vývoj v Maroku odvíjel méně turbulentním a drastickým způsobem. Bezpochyby mezi ně patří jistá míra dialogu mezi obyvateli Maroka a establishmentem, který probíhá v rámci

⁷⁵¹ Nejlepším příkladem bylo zpravodajství deníku *Le Matin (du Sahara et du Maghreb)*, který zastává silně royalistický postoj. Viz webová stránka *LeMatin.ma*. Vysoká míra nespokojenosti s vládou a nedůvěra k politickým stranám je dlouhodobě zjevná z měření Arab Barometer.

⁷⁵² Výjimkou bývaly demonstrace pořádané *al-Adl wa-Ihsán*.

⁷⁵³ Six years after the Arab Spring, Morocco is experiencing its own unrest. *The Washinton Post*. 18.8.2017.

demokratizačního procesu od devadesátých let dvacátého století. Za projev tohoto dialogu lze zajisté považovat také možnost demonstrovat. Jak bylo zmíněno v textu, demonstrace byly v marockém hlavním městě běžné i před rokem 2011, z čehož vycházela připravenost bezpečnostních složek a schopnost na demonstrace reagovat takovým způsobem, aby nedošlo k eskalaci situace do té míry, která by se přiblížila událostem na káhirském náměstí Tahrír a řadě dalších míst.

K dialogu docházelo i v průběhu roku 2011, kdy představitelé establishmentu včetně samotného krále pohotově reagovali na vývoj situace. Tyto reakce měly různé formy od televizních proslovů po příspěvky na sociálních sítích a jejich prostřednictvím bylo komentováno dění v regionu a zdůrazňovány argumenty, proč je případ Maroka odlišný. Zásadní vliv měly praktické kroky zahrnující dluhovou amnestii, navýšení Kompenzačního fondu a oznámení přípravy nové ústavy.

Výrazný vliv královského paláce na výkonnou i zákonodárnou moc je nepopíratelný stejně jako skutečnost, že i přes ústavní změny je marocký král stále naprosto dominantní postavou marockého politického diskurzu, což pramení nejen z ústavy, ale zejména z jeho postavení vůdce věřících a z tradice. Na rozdíl od ostatních vnitropolitických hegemonů v dalších zemích zasažených Arabských jarem vystupoval Muhammad VI. proaktivně před konáním protivládních demonstrací i po jejich vypuknutí a zaujal roli garanta pozitivního vývoje.

Přes relativně pokojný průběh roku 2011, ústavní změny v otázce uznání Berberů či nově stanovenou definici panovníkových povinností není možné ignorovat skutečnost, že příčiny, obzvláště sociální a ekonomická deprivace velkých skupin obyvatel, které stály za propuknutím Arabského jara, v Maroku stále přetrvávají, respektive se je nedaří odbourávat tak rychle, aby to odpovídalo ekonomickému růstu země, její modernizaci a očekávání jejích obyvatel.⁷⁵⁴ Jak také ukazují události spojené s hnutím *Hirák ar-Ríf*,

⁷⁵⁴ Jak opět ukazuje Arab Barometer, míra nespokojenosti s ekonomickým stavem země stále stoupá. Situaci za špatnou či velmi špatnou považovalo 49,8 % respondentů v roce 2007, 61,9 % v roce 2013, 62,3 % v roce 2019 a 65,9 % v roce 2022. Jedinou výjimkou v tomto trendu byl rok 2013, kdy počet nespokojených skokově klesnul na 33,3 %, ale hned při dalším měření se dostal opět výše než v měření předchozím. Arab Barometer Wave I. *Arab Barometer*. 2007, Arab Barometer Wave III. *Arab Barometer*. 2014, Arab

Maroko

v rozsáhlých, dlouhodobě marginalizovaných oblastech Maroka jsou sociální a ekonomické problémy velmi výrazné, a přestože v centrálních částech země je situace poklidná, na geografické a politické periferii tomu tak rozhodně není. A nedojde-li k dlouhodobé a důrazné aktivitě směřující ke zlepšení situace tamních obyvatel, může se tato oblast stát zdrojem rozsáhlých problémů.

Barometer Wave IV. *Arab Barometer*. 2016, Arab Barometer Wave V. *Arab Barometer*. 2019, Arab Barometer Wave VI. *Arab Barometer*. 2021. Arab Barometer Wave VII. *Arab Barometer*. 2022.

Literatura

- «Al-Hoceima, Manarat Al Moutawassit »: méga-chantier qui passe à la vitesse de croisière. *Maroc diplomatique*. 23.5.2017 [online]. [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://maroc-diplomatique.net/al-hoceima-manarat-al-moutawassit-mega-chantier-passe-a-vitesse-de-croisiere/>.
- Ahead of vote, Morocco cancels farmers' debt. *Ahram Online*. 23.6.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/14865/Business/Economy/Ahead-of-vote,-Morocco-cancels-farmers-debt.aspx>.
- Al Hoceima Protests: 25 Activists Sentenced to 1 Year and Half in Prison, *Morocco World News*. 14.6.2017 [online]. [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.morocoworldnews.com/2017/06/219829/al-hoceima-protests-activists-rif-protests/>.
- Al Jazeera: Inside Story What's behind Morocco's street protests? *YouTube*. 19.5.2017 [video], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=R-P1k5r5UDs>.
- Almagharibavideo: King Mohammed VI of Morocco Speech March 9 2011. *YouTube*. 10.3.2011 [video], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: http://www.youtube.com/watch?v=_TnNedwfoQ&feature=player_embedded.
- Arab Barometer Wave I. *Arab Barometer*. 2007 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.arabbarometer.org/survey-data/data-downloads/#>.
- Arab Barometer Wave III. *Arab Barometer*. 2014 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.arabbarometer.org/survey-data/data-downloads/#>.
- Arab Barometer Wave IV. *Arab Barometer*. 2016 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.arabbarometer.org/survey-data/data-downloads/#>.
- Arab Barometer Wave V. *Arab Barometer*. 2019 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.arabbarometer.org/survey-data/data-downloads/#>.
- Arab Barometer Wave VI. *Arab Barometer*. 2021 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.arabbarometer.org/survey-data/data-downloads/#>.
- Arab Barometer Wave VII. *Arab Barometer*. 2022 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.arabbarometer.org/survey-data/data-downloads/#>.
- Beaugé, F. (2009): Maroc : le sondage interdit. *Le Monde*. [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: https://www.lemonde.fr/afrique/article/2009/08/03/maroc-le-sondage-interdit_1225217_3212.html.

- Belkhat, M. (2011): A propos de la marche du 20 février. *Facebook.com* [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.facebook.com/notes/moncef-belkhat/a-propos-de-la-marche-du-20-fevrier/183712778330952>.
- Bladinet: Mouvement du 20 février – Moulay Hicham sur France 24. *YouTube*. 18.2.2012 [video], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: http://www.youtube.com/watch?v=MLiFUnGrj38&feature=channel_video_title.
- Cash-strapped Morocco hit with higher subsidies bill. *Reuters*. 18.8.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/08/18/morocco-subsidies-idUSLDE77H0X920110818>.
- Cavatorta, F. (2009): Liberal outcomes through undemocratic means: the reform of the Code de statut personnel in Morocco. *J. of Modern African Studies*, 47:4, s. 487–506.
- Country Summary Morocco and Western Sahara. *Human Rights Watch*. 2012 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: https://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/morocco_2012.pdf.
- Discours du Trône de Sa Majesté le Roi Mohammed VI. *Ryaume du Maroc*. 30.7.1999 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.maroc.ma/fr/discours-royaux/discours-du-tr%C3%B4ne-de-sa-majest%C3%A9-le-roi-mohammed-vi>.
- El Morabety, A. (2019): Is there a Conflict between Security and Democracy in Morocco? *Contemporary Arab Affairs*, 12:4, s. 17–36.
- Engagement d'une enquête judiciaire approfondie. *Le Matin*. 4.6.2011. [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: https://lematin.ma/express/2011/Deces-de-Kamal-Aammari_Engagement-d-une-enquete-judiciaire-approfondie/151961.html.
- Ennaji, M. (2004): *The New Muslim Personal Status Law in Morocco: Context, Proponents, Adversaries, and Arguments*. Fès: University of Fès.
- Evropská komise (2007): *European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI) Morocco 2007–2013*. [Strategy paper].
- Freedom in the World 2003. *Freedom House*. 2003 [online], [cit. 14.7.2016]. Dostupné z: <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives>.
- Freedom in the World 2017. *Freedom House*. 2017 [online], [cit. 14.7.2016]. Dostupné z: <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives>.

- Hamoudi, S. (2023): „Securitization” of the Rif Protests and its Political Ramifications. *Moroccan Institute for Policy Analysis*. 2023 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://mipa.institute/en/7003>.
- Harakat 20 fibrájr takšif matálibahá wa al-ihdíždžát tantaliq al-ahad fí al-‘ášira sabáhan. *Achbár al-jaum*. 19.2.2011.
- Hespresschannel: Istiqbál a‘dá’ al-ladžna al-istišáríja li murádza‘at ad-dustúr. *YouTube*. 10.3.2011 [video], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=3Oa8qjxKTX8>.
- Hirak : 150 people arrested in the Rif according to AMDH. *Yabiladi*. 13.4.2017 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.jeuneafrique.com/429705/politique/maroc-independantistes-rifains-ont-lance-opa-al-hoceima/>.
- Hughes, S. O. (2001): *Morocco under King Hassan*. Reading: Ithaca Press – Garnet Publishing Limited.
- Ilahiane, H. (2017): Morocco’s Rif Revolt: Only a Democratic Response is Sufficient. *Informed Comment*. [online], [cit. 5.12.2017]. Dostupné z: <https://www.juancole.com/2017/07/moroccos-democratic-sufficient.html>.
- Independent investigation urged after death of protester in Morocco. *Amnesty International*. 3.6.2011 [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2011/06/moroccan-protester-killed-clashes-security-forces/>.
- King says not giving in to ‚demagogy’. *Los Angeles Times*. 21.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://latimesblogs.latimes.com/babylonbeyond/2011/02/morocco-king-says-not-giving-in-to-demagogy.html>.
- L’échec du pouvoir marocain dans la crise du Rif. *Le Monde*. 24.6.2017 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: http://www.lemonde.fr/idees/article/2017/06/24/l-echec-du-pouvoir-marocain-dans-la-crise-du-rif_5150642_3232.html.
- Lalami, L. (2011): Arab Uprisings: What the February 20 Protests Tell Us About Morocco. *The Nation*. [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.thenation.com/blog/158670/arab-uprisings-what-february-20-protests-tell-us-about-morocco#>.

- Le bilan des manifestations au Maroc s'élève à cinq morts et 128 blessés. *Jeune Afrique*. 21.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20110221162602/maroc-violences-mohammed-vi-reforme-le-bilan-des-manifestations-au-maroc-s-eleve-a-cinq-morts-et-128-blesses.html>.
- Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above) Morocco. *World Bank / UNESCO Institute for Statistics*. Nedatováno [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?locations=MA-ZQ>.
- Literacy rate, youth total (% of people ages 15 24) Morocco. *World Bank / UNESCO Institute for Statistics*. Nedatováno [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.1524.LT.ZS?locations=MA-ZQ>.
- López García, B. (2010): Morocco: 10 Years of Mohammed VI's Reign. *The European Institute of the Mediterranean Yearbook* 2010. [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://www.iemed.org/publication/morocco-10-years-of-mohammed-vis-reign>.
- Mamfakinch: Le prince Hicham au mouvement 20 fevrier : „soyez strategiques... Faites de la politique.“ #Feb20. *YouTube*. 5.2.2012 [video], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=3nT9QCwIuH8>.
- Mariamemas9: Morocco campaign #feb20 #morocco. *YouTube*. 16.2.2011 [video], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=S0f6FSB7gxQ>.
- Maroc : les indépendantistes rifains ont-ils lancé une OPA sur Al Hoccoïma? *Jeune Afrique*. 14.4.2017 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <http://www.jeuneafrique.com/429705/politique/maroc-independantistes-rifains-ont-lance-opa-al-hoceima/>.
- Masírat 20 fibrájr mu'ámara min búlisárjú. *Achbár al-Jawm*. 18.2.2011.
- Moroccan jobless left adrift. *BBC News*. 12.6.2012 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/2038158.stm>.
- Moroccan king sets up new human rights body. *Middle East Online*. 4.3.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <https://middle-east-online.com/en/moroccan-king-sets-new-human-rights-body>.

- Moroccan monarch pledges reform. *Al Jazeera*. 9.3.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/02/201122013428971616.html>.
- Moroccans march to seek change. *Al Jazeera*. 20.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/02/201122013428971616.html>.
- Morocco adopts anti-corruption plan. *Middle East Online*. 3.4.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <https://middle-east-online.com/en/morocco-adopts-anti-corruption-plan>.
- Morocco boosts 2011 subsidies amid regional unrest. *Reuters*. 15.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/02/15/morocco-subsidies-idUSLDE71E1FZ20110215>.
- Morocco February 20 protest leaders quit after row. *Reuters*. 19.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/us-morocco-protest/morocco-february-20-protest-leaders-quit-after-row-idUSTRE7113K220110219>.
- Morocco government plays down call for protests. *Reuters*. 3.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/02/03/idINIndia-54646220110203>.
- Morocco govt offers farmers \$97 mln in debt amnesty. *Reuters*. 22.6.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/06/22/morocco-farmers-debt-idAFLDE75L1JO20110622>.
- Morocco charges 11 over fish seller's death amid protests. *The National*. 1.11.2016 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.thenational.ae/world/morocco-charges-11-over-fish-seller-s-death-amid-protests-1.225316>.
- Morocco Joins In, Defying Predictions. *The Wall Street Journal*. 21.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704476604576157613018552154.html>.
- Morocco king's reform team open to youth proposals. *Reuters*. 5.4.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/04/05/morocco-protests-reform-idAFLDE7340NM20110405>.
- Morocco protesters reject reform vote. *Al Jazeera*. 4.7.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/07/20117321108674406.html>.

- Morocco protests will test regime's claims to liberalism. *The Guardian*. 18.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/feb/18/morocco-demonstrations-test-regime>.
- Morocco reforms to cut monarch's powers. *Al Jazeera*. 17.6.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/06/2011617172114510513.html>.
- Morocco to protect corruption trial witnesses. *Magharebia*. 8.4.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: http://magharebia.com/en_GB/articles/awi/features/2011/04/08/feature-03.
- Morocco: Government promises to reform the code of journalism. *Ennahar Online*. 6.4.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.ennaharonline.com/en/international/6213.htm>.
- Morocco: Referendum Results. *Morocco Board News Service*. 3.4.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.moroccoboard.com/news/5339-morocco-refrerendum-results>.
- Morocco: Thousands Demonstrate Peacefully. *Human Rights Watch*. 21.3.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.hrw.org/en/news/2011/03/21/morocco-thousands-demonstrate-peacefully>.
- Morocco: Thousands March for Reform. *Human Rights Watch*. 20.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.hrw.org/news/2011/02/20/morocco-thousands-march-reform>.
- Morocco's King Mohammed pledges constitutional reform. *BBC News Africa*. 9.3.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12695092>.
- Morocco's King Mohammed unveils constitutional reforms. *BBC News Africa*. 18.6.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13816974>.
- Morocco's king pardons some protesters, lambasts officials. *Reuters*. 30.7.2017 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/us-morocco-protests-king/moroccos-king-pardons-some-protesters-lambasts-officials-idUSKBN1AF0N5>.
- Morocco's king proposes constitutional reforms. *Los Angeles Times*. 18.6.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://articles.latimes.com/2011/jun/18/world/la-fg-morocco-king-reforms-20110618>.

- Newcomb, R. (2011): The Young and the Restless. *Foreign Policy*. [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/03/25/the_young_and_the_restless.
- Nihájat far'ún. *Achbár al-jawm*. 12.2.2011.
- Pennell, R. (2016): What is the significance of the title 'Amir al-mu'minīn'? *The Journal of North African Studies*, 21:4, s. 623–644.
- Police break up Morocco protest. *Al Jazeera*. 13.3.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/03/2011313212948314417.html>.
- Protests erupt in Morocco after fishmonger is crushed to death in rubbish truck. *The National*. 30.10.2016 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.thenational.ae/world/protests-erupt-in-morocco-after-fishmonger-is-crushed-to-death-in-rubbish-truck-1.175966>.
- Protests Erupt in Morocco Over Fish Vendor's Death in Garbage Compactor. *New York Times*. 30.10.2016 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2016/10/31/world/middleeast/protests-erupt-in-morocco-over-fish-vendors-death-in-garbage-compactor.html>.
- Rapport sur les circonstances de la mort de « Kamal AMARI » et les suites de la violence envers les manifestants à Safi. *Forum des Alternatives Maroc*. 2.6.2011. [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <http://www.forumalternatives.org/fr/content/rapport-sur-les-circonstances-de-la-mort-de-«-kamal-amari-et-les-suites-de-la-violence>.
- Real Change: BBC interview Morocco June 5th February 20th. *YouTube*. 9.6.2011 [video], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: http://www.youtube.com/watch?v=iYWSiVmoES0&feature=player_embedded.
- Rif Protests Leader: 'We Are Not Separatists'. *Morocco World News*. 16.5.2017 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.moroccoworldnews.com/2017/05/216675/rif-protest-leader-separatists/>.
- Rif Protests: PJD Summons Morocco's Minister of Interior Laftit and Head of DGSN. *Morocco World News*. 3.6.2017 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: <https://www.moroccoworldnews.com/2017/06/218585/rif-protests-pjd-summons-moroccos-minister-interior-laftit-head-dgsn-abdelouafi-laftit-nasser-zafzafi-al-hoceima/>.

- Riots in Moroccan city over utility costs. *Reuters*. 19.2.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/02/19/morocco-riots-idUSLDE71H08K20110219>.
- Six years after the Arab Spring, Morocco is experiencing its own unrest. *The Washinton Post*. 18.8.2017 [online], [cit. 11.11.2017]. Dostupné z: https://www.washingtonpost.com/news/democracy-post/wp/2017/08/18/six-years-after-the-arab-spring-morocco-is-experiencing-its-own-unrest/?utm_term=.4fd5d7be4d60.
- Šabáb 20 fibrájir amám madfa'ijjat ad-di'ája wa at-tašwíh. *Achbár al-Jawm*. Casablanca, 17.2.2011.
- Tarant, Z. (2013): "The Revolution Will Not Be Twitterized" – Ohlédnutí za úlohou moderních technologií a sociálních sítí v arabských revolucích a kontrarevolucích. *Rexter 2*. Brno: Masaryk University of Brno.
- Tarant, Z. (2017): From Khaled Said to Moaz al-Kasaba. In: Křížek, D. Záhořík, J. (eds.): *Beyond the Arab Spring in North Africa*. Lenham: Lexington books, s. 83–106.
- Thuwwár al-físbúk al-magháriba – Man hum wa mádhá jurídún. *Achbár al-Jawm*. 13.2.2011.
- Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) – Middle East & North Africa, Morocco. *World Bank / International Labour Organization*. Nedatováno [online], [cit. 25.5.2023]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=ZQ-MA>.
- Vermeren, P. (2001): *Le Maroc en Transition*. Paris: Éditions la Découverte.
- Youth protesters snub reform talks invitation. *Reuters*. 8.4.2011 [online], [cit. 6.4.2013]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/04/08/ozatp-morocco-politics-idAFJOE7370FQ20110408>.

5 Závěr

Bouřlivé události Arabského jara představovaly zlomový okamžik v moderních dějinách Blízkého východu a severní Afriky a začátek nové turbulentní dekády. Rok 2011 vzbudil velká očekávání pozitivních změn, ale výsledky jsou spíše rozpačité a v každém případě výrazně zaostávají za původními aspiracemi. Málokde bylo něco konkrétního uděláno pro posílení spravedlnosti a důstojnosti lidí, naopak celá dekáda způsobila mnoho otřesů, konfliktů a rozdělila společnosti v mnohých zemích regionu Blízkého východu a severní Afriky (MENA).

Úspěch celé transformace v zasažených zemích MENA můžeme hodnotit z různých hledisek, můžeme analyzovat úroveň dovršení očekávaných změn v politickém procesu, posuzovat vývoj ekonomických ukazatelů, zkoumat indexy životní úrovně, korupce a podobně.⁷⁵⁵ Co se týká politické transformace, je dnes více než jasné, že se očekávaná politická změna nedostavila. Některé původní režimy svoji pozici ubránily vcelku bez problémů, jiné ji zpátky vybojovaly, některé autoritářské režimy padly a měly být nahrazeny novou demokratickou vládou, ale opět se v nové podobě vrátily. Ač byly modely vývoje různé, nakonec všechny země skončily se stejným nedemokratickým výsledkem.⁷⁵⁶ Přechod od autoritářské vlády k plně funkční demokracii a právnímu státu je bezpochyby složitý a dlouhý proces, během kterého měla šanci se naplno projevit autoritářská odolnost. Předěšlé autoritářské systémy v uplynulé dekádě prokázaly své osvědčené strategie k přizpůsobení, přežití a opětovnému uchopení moci. Především využily porevoluční rozdělení společnosti (sociální, náboženské, etnické, kmenové, historické atd.) k zabránění vytvoření funkčního a kooperujícího pluralitního politického systému. Obzvláště účinné bylo rozdělení společnosti na sekulární a islamistické politické složky, které se a priori těžko dohodnou již na základech funkčního

⁷⁵⁵ Viz posouzení změn v pěti státech severní Afriky – viz: Sobotková, V. (2022: 89–97).

⁷⁵⁶ Fraihat, I. Yasseen, T. (2020).

státu. Růst islámského extrémismu dále posílil obavu o stabilitu a bezpečnost, a to jak na národní, tak regionální úrovni. Původní i nově nastupující autoritářské režimy pak snadno využily oblíbené narativy o silném centralizovaném vedení jako jediné možnosti, jak se ubránit chaosu, extrémismu, násilí a nestabilitě. Neměnné, dlouholeté, autokratické vlády, které jasně a pevně ovládají společnost, také snadno získávají podporu cizích mocností, které oceňují stabilitu a bezpečnost takových zemí jako záruku pro své vlastní zájmy v oblasti. Politická scéna Blízkého východu je tak často zjednodušena na možnosti: autoritářství vs. demokracie a autoritářství vs. anarchie.⁷⁵⁷ Dále analytici vidí jako výrazný důvod selhání revolucí 2011 neadresné sociálně-ekonomické požadavky spolu s nejednotným postojem protestujících, tedy absence jasně definované nové elity. Namísto toho se protestující spokojily pouze s obecnými hesly a s požadavky na svržení původních vlád.⁷⁵⁸

Tři země Maghrebu, které byly obsahem tohoto dílu, představují různé modely možného politického vývoje po roce 2011. První model je marocký, v němž nedošlo ke svržení původních vládnoucích elit, ale revoluce v dalších zemích regionu motivovaly stávající establishment, aby sám zahájil sérii určitých reforem a změn. Tyto úpravy byly velmi opatrné a z pohledu protestujících rozhodně nedostatečné, o čemž svědčí série dalších požadavků. Přesto tento model zabezpečil stabilitu země, což se s ohledem na vývoj v okolních zemích ukázalo být jako velmi důležité. Jako druhý model arabských revolucí bývá uváděn model tuniský. Tunisko byla jediná země, kde se přes obtíže a komplikace nakonec podařilo konsolidovat a nastolit očekávané politicko-společenské procesy. Tento slibný vývoj byl však přerušen v červenci roku 2021, kdy prezident Kais Saied začal rychle posilovat svoje postavení. Od té doby Tunisko rychle spěje k nové formě autokracie a přibližuje se dalšímu (třetímu) modelu arabské revoluce, který je charakteristický tím, že po kratším období revolučních událostí opět zvítězily staronové autokratické síly, což se stalo typicky v Egyptě. Čtvrtý model představuje Libye, kde se situace zvrhla v občanskou válku a anarchii v zemi, kterou je velice obtížné přeměnit

⁷⁵⁷ Více o dimenzích politických režimů, tedy konceptech autoritářství, demokracie, řádu, anarchie viz Černý, K. (2017: 45–204).

⁷⁵⁸ Találí, W. Ahmad, Z. (2020) a Fraihat, I. Yasseen, T. (2020).

na stát s funkčními a výkonnými institucemi, které budou všeobecně akceptovány. Důvody odlišného vývoje a různých modelů jsou mnohé, určitě můžeme uvést rozdílné historické dědictví, odlišné postavení vládnoucích elit (důležitá je podstata jejich legitimacy, jejich schopnost vyjednávat s dalšími složkami společnosti a zejména jejich napojení na armádu) a rozvinutost občanské společnosti, která uchovává určitou politickou kulturu a je schopná pracovat na konsensu. Arabské jaro ukázalo, že cesta od autokracie k demokracii je dlouhodobá a komplexní, že autokratické řídicí struktury plné korupce a nepotismu nelze reformovat jen psaným zákonem a že vládní, policejní a justiční procesy nebudou transparentnější jen díky vydání vyhlášky. Očekávané změny ve fungování institucí jsou nedílně spojeny s hlubokými změnami v sociálních strukturách, kulturních normách a hodnotách. Přesto všechno je region severní Afriky stále hodnocen jako oblast s potenciálem pro vytvoření stabilních demokratických systémů (viz určitá období fungujících volených parlamentů v Tunisku nebo v Libyi a dlouhodobě fungující parlament v Maroku).

Rovněž ekonomická transformace ve zkoumaných zemích může být těžko hodnocena jako úspěšná. Stabilizovat ekonomiku se nepodařilo, naopak všechny ekonomické ukazatele i skutečná situace v Tunisku a Libyi ukazují, že situace je ještě horší, než byla před rokem 2011. Protesty a následné konflikty narušily ekonomiku, nestabilita vedla ke snížení zahraničních investic a k nižším příjmům z cestovního ruchu. V tomto ohledu si vedlo nejlépe Maroko, které vytěžilo z klidného vývoje revoluce 2011 a následných let, a naopak posílilo příjmy z turismu. Díky image stabilního, konzervativního království získalo i další zahraniční investice a rozšířilo své iniciativy v oblasti obnovitelných zdrojů energie. Ekonomické a strukturální reformy jsou ve všech třech sledovaných státech považovány za nedostatečné, jejich provádění je však obtížné vzhledem k tomu, že rychlé uvolnění tržního prostředí (bez státních dotací a regulací) s sebou nutně nese zvýšení cen základního zboží, což by vyvolalo velkou sociální nespokojenost. Ekonomiky proto zůstávají regulované státem, typické svým rozsáhlým a neefektivním veřejným sektorem a omezeným růstem soukromého sektoru, celkově s nízkou produktivitou, nízkou konkurenceschopností a vysokou úrovní korupce na všech úrovních. Vysoká míra nezaměstnanosti mladých lidí zůstává významným problémem ve všech třech zkoumaných zemích. Už tak špatnou ekonomickou

situaci v posledních letech ještě zhoršily dvě události: celosvětová pandemie Covid-19 a Ukrajinská krize. Pandemie Covid-19 měla primárně značně negativní dopad na celkový turistický ruch v Maroku a Tunisku, který je v obou zemích důležitým zdrojem příjmů. Snížená ekonomická aktivita vedla také k poklesu v sektoru služeb a v některých výrobních sektorech, byl taktéž narušen obchod, dovoz a vývoz. Celkový ekonomický pokles vedl ke zvýšení nezaměstnanosti, zejména ve službách a na neformálním trhu práce. Byl narušen i tok remitencí od lidí, kteří pracovali v zahraničí. Pandemie také ukázala špatnou situaci veřejného zdravotnictví a nerovný přístup ke zdrojům (léčba, vakcíny apod.) Celkově tato situace ještě prohloubila sociální nerovnosti v zasažených zemích. Druhou událostí byla válka na Ukrajině, která narušila dovoz ukrajinské a ruské pšenice na Blízký východ. To ukázalo ohromnou blízkovýchodní závislost na dovozu potravin a energie.

Velice zajímavý pohled při hodnocení Arabského jara nabízí vlastní názor obyvatel arabských zemí na základě výzkumu z roku 2020, zda litují protestů 2011. Lehký optimismus stále vykazovali respondenti z Tuniska a Egypta (a taktéž ze Súdánu, Alžírsko a Iráku), kdy lehká většina respondentů z Tuniska (59 %) a Egypta (57 %) uvedla, že protestů nelitují, i když se jejich život nezlepšil a dle 50 % Tunisianů se dokonce zhoršil (zhoršení uvedlo také 38 % Egypťanů). Opačný, vcelku pochopitelný pesimistický postoj měli respondenti z Libye (jakož i ze Sýrie a Jemenu), kteří majoritně (63 %) odpověděli, že těchto protestů litují, přičemž většina (59 %) považuje svůj život za horší.⁷⁵⁹

Dekáda je krátká doba na změnu hluboce zakořeněných systémů a přístupů, což je ale malá útěcha pro účastníky protestů 2011, ke kterým se pomalu přidává další generace frustrovaných mladých lidí bez naděje na lepší budoucnost. Aspirace Arabského jara tedy zůstávají platné i nadále, protože podmínky a příčiny, které jej stvořily, zůstávají nezměněny. Hesla arabských revolucí „chléb, svoboda, [sociální] spravedlnost“ nebo „chléb, svoboda, důstojnost“⁷⁶⁰ nebo jejich jména jako „povstání nezaměstnanosti“⁷⁶¹ zůstávají aktuální. To vidíme v tom, že se další podobná protestní hnutí periodicky

⁷⁵⁹ Safi, M. (2020).

⁷⁶⁰ Typická provolání demonstrantů na káhirském náměstí Tahrír v lednu 2011: „*ajš chubz, hurjja, 'adála*“ nebo „*ajš, hujjra, karáma*“.

⁷⁶¹ Označení protestů v Tunisku v lednu 2011.

opakují (třeba v letech 2019 a 2020 v Alžírsku, Libanonu, Iráku a Súdánu) a nesou stejné požadavky jako v roce 2011.

Sledované země mají za sebou opravdu náročnou dekádu a budoucnost nebude snazší, neboť komplikovaná vnitřní dynamika a globální vlivy ztěžují úspěšný vývoj. Mnoho úkolů přetrvává z minulých let – stabilizovat svůj vnitropolitický systém, dostat pod kontrolu extrémistické islámské skupiny a soustředit se na problémy s ekonomikou, která se čím dále více propadá, přičemž nedostatek veřejných financí se začíná dramaticky projevovat v nedostatečné zdravotní péči a v upadajícím edukačním systému. Přesto je oblast severní Afriky hodnocena jako region s velkým potenciálem, i když jeho naplnění je spojeno s velkými překážkami a podmínkami. Analytici se shodují na několika konkrétních výzvách, kterým bude region Severní Afriky čelit v příští dekádě:

Mladá generace. Demografické složení sledovaných zemí ukazuje jasně významný podíl populace pod 30 let. Mládež sehrála klíčovou úlohu v událostech 2011 a její přání žít ve fungujícím, demokratickém a spravedlivém státě, kde mají vyhlídky na dobrou budoucnost, je zásadní.⁷⁶² Mladá populace je významnou demografickou dividendou, ale bez investic do vzdělání a bez odpovídajících pracovních příležitostí nemohou mladí lidé naplnit očekávané tlaky na inovace a produktivitu.

Energetické zdroje. Velký nevyužitý potenciál severní Afriky se nachází zejména v oblasti energetiky (obnovitelné zdroje energie jako sluneční a větrná energie). Na tomto trhu by se Afrika mohla stát velmi významným hráčem. Současný dovoz energie pro pokrytí vlastní spotřeby (ačkoliv mají tyto země vlastní značné zásoby uhlovodíků i potenciál pro využití obnovitelných zdrojů) zvyšuje závislost zemí na Evropě a zhoršuje jejich platební bilanci.

Klimatické změny. Klimatické změny a jejich dopady environmentální a potažmo sociální a bezpečnostní se týkají celého světa, v regionu severní Afriky jsou ještě intenzivnější, zejména palčivá otázka související s úbytkem vody a rozšiřováním pouští. Tyto změny ohrožují vlastní zemědělskou produkci, způsobují vysídlování venkova, jsou podstatou různých konfliktů, mají dopad na zdravotní stav obyvatelstva atd.

⁷⁶² Více o populační explozi viz Černý, K. (2017: 233–279).

Technologie a inovace. Technologie by měly přinést zefektivnění výroby, zemědělství i služeb a zlepšení konkurenceschopnosti na globálním trhu. Inovace jsou velmi očekávané jako jedna z možností vyrovnání se s výše uvedenými klimatickými změnami (např. plodiny nevyžadující tolik vody, plodiny schopné růst i v zasolené půdě apod.).

Cestovní ruch. Severní Afrika má prostor k rozšíření cestovního ruchu jako oblast bohatá na historické, kulturní a přírodní zajímavosti. Realizace cílů tohoto rozvoje pevně souvisí s vnitropolitickou stabilitou a regionální bezpečností.

Efektivní státní instituce. Žádná z výše uvedených výzev není zvládnutelná bez pevné státní struktury formované výkonnými správními orgány. Součástí problému je i nedůvěra lidí ve státní instituce obecně a rezignace na demokratické hodnoty, respektive umenšení důležitosti lidských práv ve prospěch krátkodobých osobních výhod.

Vztahy v rámci regionu. Pro dosažení těchto cílů je zapotřebí především regionální spolupráce, místo té jsme svědky spíše regionální rivality a různých zástupných válek, které spotřebovávají jinde potřebné finance a zdroje.⁷⁶³

Zásadní výzvy a trendy ve sledované oblasti severní Afriky jsou zřejmé. Jejich uchopení a zpracování a zejména celkový konkrétní budoucí vývoj zemí dopředu odhadnout nelze, zejména kvůli složité povaze regionu a množství nepredikovatelných faktorů. „*Difficult to see. Always in motion, is the future.*“ Yoda.

⁷⁶³ Fardoust, Sh. (2023) nebo Aš-šarq al-awsat: juwádzihu tahaddiját tanmawíja kabíra. *Middle East Council on Global Affairs*. 2.7.2022.

Literatura

- Aš-šarq al-awsat: juwádžihi tahaddiját tanmawíja kabíra. *Middle East Council on Global Affairs*. 2.7.2022 [online], [cit. 4.8.2023]. Dostupné z: <https://mecouncil.org/publication/>
- Černý, K. (2017): *Velká blízkovýchodní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Fardoust, Sh. (2023): Challenges new and old: The myriad economic issues affecting MENA through the lens of public opinion. *Middle East Institute*. 28.2.2023 [online], [cit. 4.8.2023]. Dostupné z: <https://www.mei.edu/publications/challenges-new-and-old-myriad-economic-issues-affecting-mena-through-lens-public>
- Fraihat, I. Yasseen, T. (2020): Evolving Trends in the Post-Arab Spring Era: Implications for Peace and Stability in the MENA Region. *Journal of Peacebuilding & Development*, 15:3, s. 331–347. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1542316620934365>
- Safi, M. (2020): Life has got worse since Arab spring, say people across Middle East. *The Guardian*. 17.12.2020 [online], [cit. 1.8.2023]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/global-development/2020/dec/17/arab-spring-people-middle-east-poll>
- Sobotková, V. (2022): Státy severní Afriky: transformace po Arabském jaru. In: Záhořík, J. et al.: *Africké století*. Praha: Vyšehrad, s. 89–97.
- Talíí, W. Ahmad, Z. (2020): ‘Ašr sanawát min ath-thawrát al-‘arabíja. *Al-Arabí al-džadíd*. 17.12.2020 [online], [cit. 1.8.2023]. Dostupné z: <https://www.alaraby.co.uk/politics/>

6 Jmenný rejstřík

A

‘Abd al-‘Azíz, Muhammad 39, 40, 201
‘Abd al-Džalíl, Mustafá 120
‘Amámú, Salím 33, 35, 36
‘Ammár, Rašíd 35, 36, 96
‘Ammárí, Kamál 212, 214
‘Uthmání, Sa‘d ad-Dín 220, 225
al-‘Alawí, Hišám 200
al-‘Arajjid, ‘Alí 56, 57, 59, 61, 67, 75, 85
al-Basrí, Idrís 192, 193
al-Džadrán, Ibráhím 139, 146, 147
al-Fachfách, Ijás 73
al-Fásí, ‘Abbás 196, 204, 207, 210, 214
al-Ghawíl, Chalífa 145, 146
al-Hakím, Abú Bakr 59
al-Hammámí, Hamma 35, 48, 52, 67, 69
al-Hásmí al-Hámdí, Muhammad 47, 67, 69
al-Chattábí, ‘Abd al-Karím 222
al-Jazamí, Idrís 211
al-Júsufí, ‘Abd ar-Rahmán 192
al-Káfi, Na‘íma 22
al-Manfí, Muhammad 151
al-Maqdisí, Abú Muhammad 130
al-Mašíší, Hišám 74

al-Mátarí, Muhammad Sachr 23, 38
al-Mišrí, Chálid 149, 152, 153
Antíd, Rašíd 200
as-Sabsí, Muhammad al-Bádží Qá‘id 36, 40, 51, 67, 69 71, 84, 86
as-Sanúsí, ‘Abd Alláh 125
as-Sarrádž, Fájiz 140, 145, 148 151, 158, 160, 161, 165, 166
as-Sísí, Abd al-Fattáh 86, 162, 163
aš-Šábbí, Nadžíb 25 27, 34, 35, 44, 45, 47, 69, 75
ath-Thinní, ‘Abd Alláh 145
at-Turáb, Mustafa 210
az-Zawáhiri, Ajman 54, 130
az-Zifzáfi, Násir 223, 224, 226, 227

B

Bášágha, Fathí 151
Bil‘íd, Šukrí 55, 56, 58, 60
Bilhádž, ‘Abd al-Hakím 130
Bilchajját, Munsif 200
Bilmuqaddam, Zajnab 214
Bin ‘Alí, Zajn al-‘Ábidín 14, 15, 17, 19 28, 30 40, 44, 45, 47, 52, 53, 55, 58, 61, 69, 77, 80, 84, 101, 226
Bin Dža‘far, Mustafá 25, 35, 45, 47, 69

Bin Sálíh, Ahmad 13

Binkírán, ‘Abd al-Iláh 220, 225

Bráhmí, Muhammad 25, 48, 55,
58 60, 92, 106

Buazízí, Muhammad 32, 33, 195,
220, 221

Burgiba, Habíb 12 15, 26

D

Dabajba, ‘Abd al-Hamíd 151, 153

Džama‘a, Mahdí 34, 61, 62, 84, 95

Džibálí, Hammádí 50, 56

Džibríl, Mahmúd 122, 123

Džílání, Hádí 22, 23

Džiríbí, Maja 44, 67

F

Fikrí, Muhsin 220 226

G

Ghannúší, Muhammad 34 36

Ghannúší, Rášid 13, 26, 35, 41, 43,
44, 47, 54, 56, 59, 61, 67, 70, 71,
73, 85

H

Haftar, Chalífa 87, 125,
131 133, 135 140, 142 153, 155,
158 168, 171, 174 176, 178,
180, 185, 186, 189, 248

Hassan II. 192, 232

I

Ibn Husajn, Sajf Alláh 52, 54

Ibráhím, Ahmad 35, 44

Idrís, král Idrís I. 109

J

Jásín, ‘Abd as-Salám 204

Jásín, Nádja 203

K

Kaddáfí, Muammar 109 116,
118 121, 125 130, 132, 135,
136, 138, 139, 142, 153, 156,
159, 162, 179

M

Mabrúk, Marwán 22, 23, 39, 67, 73

Mannúní, ‘Abd al-Latíf 211

Marzúkí, Munsif 31, 46, 47, 50, 69,
70, 83, 85

Mebazá, Fuád 35, 36, 41

Midjání, Ahmad 213

Mizwár, Saláh ad-Dín 202

Mordžán, Kamál 67, 69

Mubáarak, Husní 114, 195, 196,
204, 226

Muhammad V. 203, 204, 224

Muhammad VI. 193, 197, 200, 202,
204, 210, 216, 219, 220, 222,
225, 226, 228

N

Nádir, Ísán 195

Násir, Gamál 109

Násirí, Chálid 201, 212, 217

Q

Qarúí, Nabíl 71 73

Jmenný rejstřík

R

Ra'ís, Sajf ad-Dín 57, 58

Ráhú, Murád 195

S

Saied, Kais 71, 72, 74, 75, 79, 80,
83 87, 95, 239

Sajf al-Islám (Kaddáfí) 115, 125,
153

Sálih, 'Aqíla 149, 151, 153, 167

Š

Šawqí, Nadžíb 213

Šíbúb, Salím 22, 23, 39

T

Trábelsí, 'Imád 23, 37, 38, 40, 93

Trábelsí, Bilhasan 22, 38, 91

Trábelsí, Leila 20, 22, 37

U

Ufúqir, Muhammad 192

Z

Zajdán, 'Alí 124, 145, 146

Zarrúk, Salím 22, 39

7 Resumé

Arab Spring: Causes, process, consequences part I. Tunisia, Libya, and Morocco

This is a volume two of a book that attempts to present a historical summary of the events known as „Arab Spring“ together with analysis of their causes and impacts for each affected country. This volume (part I.) explores the turmoil in Tunisia, Libya, and Morocco.

The first chapter deals with the situation in Tunisia, it discusses the main causes of the Arab Spring, the actual course of revolution and subsequent events (especially the elections to the Constituent Assembly), attention is also paid to the rise of Islamic radicalism in the country and to the assassinations of opposition politicians. The chapter continues with the events of 2014, when the revolutionary changes were completed, followed by a brief overview of subsequent events up to year 2023. An evaluation of post-revolutionary changes is also included.

The second chapter maps the very dramatic events in Libya. It begins with the first protests and NATO's military intervention. It continues with the 2012 election and the rise of Islamism in the country. It also thoroughly deals with the civil war of 2014, activities of Khalifa Haftar, the position of the two governments (GNC vs. HoR) and subsequently the three governments (GNC vs. HoR vs. GNA) in Libya, and it further describes the role of the tribes in the conflict and the fight with the Islamic State on Libyan territory. The chapter concludes with an assessment of the role of major foreign actors in the conflict and Libya's current problems.

The last chapter deals with the course of the Arab Spring in the Kingdom of Morocco. In order to place the events of 2011 in the context of long-term developments, the chapter briefly describes the previous democratization process that began in the 1990s and the reforms that followed Muhammad VI's accession to the throne. Then, it describes the reaction of the Moroccan

Resumé

public and media to the events in Tunisia and Egypt and the planning of the first demonstrations inspired by these events. Space is also given to the area of social media, where disaffected Moroccans organized themselves, but where the reaction of the establishment also took place. The chapter then recounts the reforms that were subsequently drafted and implemented and their adoption. Not left out is the Hirak Rif movement, which emerged in 2016 and whose character is strongly related to and to some extent even replicates the origins of the Arab Spring.